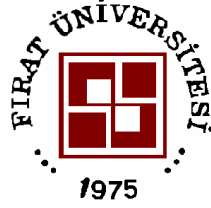

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 17

Sayı/Issue: 1

Ocak / January– 2007

ELAZIĞ

(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 17 Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Sibel KÜÇÜKTAĞ
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2007

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat)
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU (Yüzüncü Yıl)
Prof. Dr. Ömer ŞENEL (Gazi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof. Dr. Azmi YETİM (Gazi)
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK (Kırıkkale)
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV (Afyon Kocatepe)
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI (Ondokuz Mayıs)
Prof. Dr. İhsan BULUT (Atatürk)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk)
Prof. Dr. Nazmiye ÖZGÜÇ (İstanbul)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes)
Prof. Dr. Nevin SAYLAN (Balıkesir)
Prof. Dr. Asaf KOÇMAN (Ege)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof. Dr. Fatma Ayfer TANRIVERDİ (Gazi)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi)
Prof. Dr. Mustafa MUTLUER (Ege)
Doç. Dr. Ahmet AKSİN (Fırat)
Doç. Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç. Dr. Ali YILDIRIM (Fırat)
Doç. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat)
Doç. Dr. Tuğba YANPAR (Zonguldak Karaelmas)
Doç. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü)
Doç. Dr. Ö. Tengiz ÜÇÖK (Gazi)
Doç. Dr. Mehmet TIKICI (İnönü)

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.**

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Ülkü ESER ÜNALDI, Ali Ümran KÖMÜŞCÜ:** Bolkar Dağları (Ereğli-Dümbelek Düzü-Mersin Arası) Örneği/ *Relationship Between Topography And Vegetation: A Case Study Of Bolkar Mountains (The Area Between Ereğli Dümbelek Plain And Mersin)*..... 1
- Alpaslan ALIĞAOĞLU:** Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı/ *An Example to Behavioral Geography: Student Centered Balıkesir City Image..* 17
- Kadir TEMURÇİN:** Hamidâbât Kazasında Nüfus (1831-1917)/ *The Population in Hamidâbât District (1831-1917)*..... 45
- Hüseyin KORKMAZ:** Kuruluşundan Günümüze Antakya'da Su/ *Water In The Antakya From Its Establishment To Today*..... 69

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Sevim BİRİCİ:** Klasik Türk Edebiyatında Âsiyâ/ *Asiya in Classical Turkish Literature*..... 97
- Zekiye Gül ELBİR:** Yazı Diline Göre, Yeni Uygur Türkçesinin Kuça Ağzındaki Ses Değişimleri/ *Phonetic Changes In Kuca Dialect Of New Uygur Turkish In Respect Of Writing Language*..... 115
- Mehmet ULUCAN:** Edebiyatımızda Lider Tipi ve Hoca Neşet Örneği/ *Leader Type In Our Literature and Hodja Neşet Sample*..... 131

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Ramazan ÖZBEK:** Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmelerinde Kişisel, Ekonomik ve Sosyal Faktörlerin Etkililik Derecesine İlişkin Algıları/ *Teacher Candidates' Perceptions About Importance of Personal, Economical and Social Factors Which Effect Their Decissions to be Teachers*..... 145
- Bilal ÇOBAN:** Öğretim Tekniği Olarak Kavram Haritalarının Atletizm Dersinde Kullanılması/ *Use Of Concept Maps As A Teaching Technique In The Lecture Athletics*..... 161
- Zülfü DEMİRTAŞ:** Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi/ *Sıbyan Schools And Organization Of Primary Education During The Ottoman Period*..... 173

Mikâil TEL, Mehmet ÖCALAN, Fikret RAMAZANOĞLU, Erkan T. DEMİREL: Bazı Sosyo-Ekonomik Değişkenlere Göre Beden Eğitimi ve Spor Bölümü Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları/ <i>Reading Habits Of Physical Education And Sport Students Depending On Some Socio - Economic Variables</i>	185
---	-----

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

Esma Ülkü KAYA, Muhammet DÜŞÜKCAN: İşgören Yaratıcılığını Etkileyen Bireysel ve Mesleki Faktörler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama/ <i>Individual and Professional Level Factors Effecting Employee Creativity: An Ampirical Study in The Health Sector</i>	201
---	-----

Müzik / Music

Mustafa Hilmi BULUT, Derya ÜÇİNKÜLÜĞ: Dede Efendi'nin Şarkılarının Çok Boyutlu İçerik Çözümlemesi/ <i>Multi-Dimensional Content Analysis of Dede Efendi's Songs</i>	225
--	-----

Sosyoloji - Psikoloji / Sociology - Psychology

M. Ruhat YAŞAR: Yalnızlık/ <i>Loneliness</i>	237
Burcu ÖZCAN: Postmodernizmin Tüketim İmajları/ <i>The Consumption Images of Postmodernism</i>	261

Tarih / History

Sibel CANPOLAT, Ahmet AKSİN: 1832-1840 Tarihli Eğin Şer'iyye Sicili'nin Belge Özetleri/ <i>Summary of the 1832-1840 Dated Eğin Şer'iyye Registered Document</i>	275
Metin KOPAR: Cumhuriyetin İlanından Sonra Elazığ'da Yapılan Yatırım ve Harcamalar (1927-1950)/ <i>After Promulgation of Republic Investments and Expenses which were Done in Elazığ (1927-1950)</i>	301
Özcan TATAR: 1692-1698 Yılları Arasındaki Dönemde Anavarza ve Çevresinin İskan Edilmesi Hususunda Yapılan Çalışmalar/ <i>The Functions About the Gradual Settlement in Anavarza and its Surroundings Between 1692-1698</i>	315
Makale Yazım Kuralları/ Writing Instructions for Papers	329

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 1-15, ELAZIĞ-2007

BOLKAR DAĞLARI (EREĞLİ-DÜMBELEK DÜZÜ- MERSİN ARASI) ÖRNEĞİ

*Relationship Between Topography And Vegetation: A Case Study Of
Bolkar Mountains (The Area Between Ereğli Dümbelek Plain And Mersin)*

Ülkü ESER ÜNALDI

*Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi,
Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı,
unaldi@gazi.edu.tr.*

Ali Ümran KÖMÜŞCÜ

*Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü,
Uzaktan Algılama Şubesi, Ankara.
aukomuscu@meteor.gov.tr.*

ÖZET

Bitki topluluklarının dağılışı ve büyümesine etki eden yetiştirme şartlarından biri de topografyadır. Topografya faktörlerini kapsayan yükselti, bakı, dağın uzanışı ve arazinin yarıлма derecesi bitki örtüsü üzerinde etkili olarak, zengin bir vejetasyon ve flora yaratmaktadır. Topografyanın bitki örtüsü üzerindeki etkisinin en iyi görüldüğü yerlerden biri de Bolkar dağlarıdır. Bu amaçla saha 1999 yılında incelenerek topografyanın bitki örtüsü üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Alanda topografik özelliklere bağlı olarak çok farklı habitatlar bulunmaktadır. Bu durum sadece florayı değil, vejetasyonu da zenginleştirmiştir. Sahada yükseltiye bağlı olarak kuşaklar halinde uzanan birden fazla vejetasyon formasyonu ve bakıya bağlı olarak her iki yamaçta farklı fitocoğrafya bölgelerine ait bitki toplulukları görülmektedir. Aynı bir ortam oluşturan Çocak deresinde ise, kasnak meşesi gibi bazı endemik bitkiler bulunmaktadır. Sonuçta, Bolkar dağlarının vejetasyonunda görülen değişimler, topografyaya bağlı olarak görülen iklim değişimlerinin ve çevre şartlarının potansiyel indikatörlerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bolkar dağları, vejetasyon, topografya.

ABSTRACT

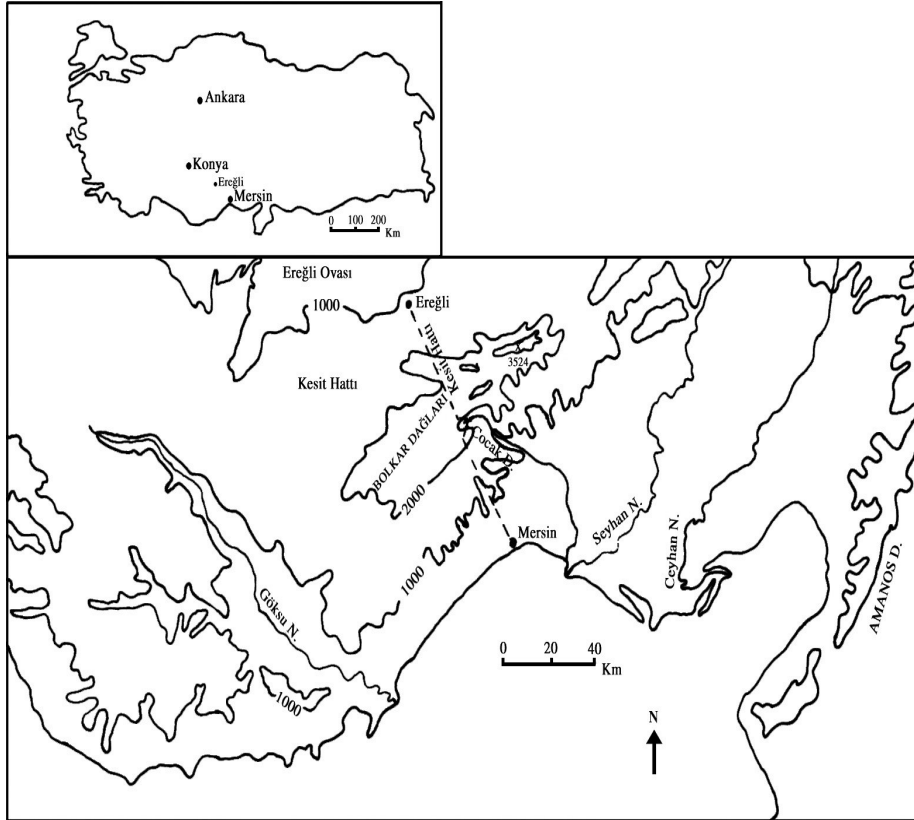
One of the factors that affect distribution and growth of vegetation types is topography. Topographic factors, such as altitude, exposition, rugged topography and direction of the mountain affect distribution of vegetation cover by creating a rich vegetation cover and flora. The Bolkar mountains extending between Mediterranean and Inner Anatolian regions portray clearly the effect of topography on vegetation. In order to assess the effect of topography on vegetation types, the Bolkar mountains were studied extensively in 1999.

The area has a diverse habitats resulting from its topographic features which lead to formation of rich vegetation and flora as well. More than one vegetation formation in form of belts and various types of vegetation formation belonging to different phytogeographical regions on both exposition slopes were observed in the area with respect varying altitudes. Some endemic plants grow in the Cocak valley which sets a different ecological environment in the Bolkar mountains. In conclusion, changes observed in vegetation formation of the Bolkar mountains form potential indicators of climate change and environmental conditions as related to topography.

Key Words: Bolkar Mountains, vegetation formation, topography.

GİRİŞ

Bolkar dağları (3524 m), Türkiye'nin güneyinde Alp-Himalaya sisteminin bir parçası olan Toros Dağları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1). Yaklaşık 150 km uzunluk ve 40-50 km genişliğe sahip olan Bolkar dağları, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanarak, iç kısımlar ile Akdeniz kıyıları arasında aşılması güç bir duvar gibi yükselmektedir.

Şekil 1. İnceleme alanının yeri.

Dağın kuzey yamaçları güney yamaca nazaran daha sade bir yapıdadır. Güney yamaç ise, çok sayıda vadi ve tepeler ile, oldukça arızalı bir yapı sergilemektedir. Dağdaki en yaygın kaya grubunu Permo-Karbonifer yaşlı kireç taşları oluşturmaktadır. Alandaki büyük toprak gruplarını ise, güney yamaçta terra rossa ve kırmızımsı kahverengi Akdeniz toprakları; kuzey yamaçta kahverengi topraklar ile kahverengi orman toprakları meydana getirmektedir. Ormanın üst sınırından sonra (2000 m) ise, yüksek dağ çayır toprakları yayılış göstermektedir.

Çalışma alanının güney yamaçları Akdeniz fitocoğrafya bölgesi, kuzey yamaçları ise İran-Turan fitocoğrafya bölgesi içinde kalmaktadır. Ayrıca Anadolu Diyagonalinin

güneydeki çatallarından biri de Bolkar dağlarına uzanmaktadır. Bilindiği gibi, Anadolu diyagonalı, Doğu Anadolu ve İç Anadolu florasını birbirinden bariz bir şekilde ayırmakta ve Kuzeydoğu Anadolu ile güneyde Amanos dağları arasında yer almaktadır. Burada çatallaşarak ikiye ayrılan ve yüksek endemizm oranına sahip bu dağ silsilelerinin bir ucu da inceleme alanından geçmektedir.

Bolkar dağlarının deniz seviyesinden olan yaklaşık 3000m. lik yükseltisi, Akdeniz ikliminin etkisi altındaki güney yamaçları, yarı kurak karasal iklim koşullarına açık kuzey yamaçları, dar ve derin olarak yarılmış Çocuk Çayı vadisi, değişik özellikte yetişme ortamları oluşturarak bitki örtüsünün yayılışında önemli değişmelere neden olmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı, topografyanın bitki örtüsü üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç çerçevesinde saha 1999 yılının vejetasyon döneminde gezilerek incelenmiş, Ereğli-Dümbelek Düzü-Mersin hattı boyunca kuzey-güney yönünde bitki kesitleri alınarak alanın vejetasyon özellikleri ortaya konulmuştur.

Sahada topografik faktörlerin bitki örtüsü üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışma mevcut değildir. Bununla birlikte bazı araştırmalarda (Atalay, 1994 ve 2002; Gemici, 1992 ve 1995) alanın bitki örtüsüne değinilmişse de bunlar, çalışmaların amacı ve metodu gereği olarak genel bilgilerden veya flora çalışmalarından ibarettir.

MATERYAL VE METOT

Araştırma, iki aşamada yapılmıştır. İlk aşamada arazi 1999'da gezilerek, Ereğli-Dümbelek Düzü-Mersin hattı boyunca kuzey-güney yönünde bitki örtüsü kesitleri alınmıştır. İkinci aşamada, yükselti ve bakımın iklim üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. Bu amaçla kuzey yamaçları temsilen Ereğli (rasat yılları 1951-1990), güney yamaçları temsilen ise Mersin (rasat yılları 1929-1990) meteoroloji istasyonunun verileri kullanılmıştır. Daha sonra arazi gözlemlerine göre yapılan bitki örtüsü kesitleri değerlendirilerek araştırma tamamlanmıştır. Yükselti ve bakıya bağlı olarak yapılan bölümlenelerde Atalay'ın "Ekolojik Bölge Sınıflandırması" esas alınmıştır. Çalışmada bitkilerin Latince isimlerinin yazım tekrarından kaçınılmaya dikkat edilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bilindiği gibi "yükselti" arttıkça sıcaklık ve nispi nem düşmekte, genel olarak yağış, buharlaşma, günlük sıcaklık farkları, rüzgâr ve güneşten gelen radyasyon şiddeti artmaktadır (Atalay 1994). Bu bağlamda, ormanın üst sınırı dikkate alınarak; kuzey yamaçları temsilen alınan Ereğli'de (yükselti 1044 m), 11.1 °C olan yıllık ortama sıcaklığın, 1500 m'de 8.3 °C.; 2000 m'de 5.8 °C ve ormanın üst sınırını oluşturan 2500 m'de 3.3 °C ye düşeceğini söylemek mümkündür. Aynı yükseltilerde 0.3 °C olan Ocak

ayı sıcaklığı sırası ile -2,1 °C, -4,1 °C, -6,1 °C ye; 22.3 °C olan Temmuz ayı sıcaklığı ise, 19,6 °C, 16,6 °C ve 13,6 °C düşmektedir.

Güney yamaçları temsil eden Mersin’de (yükselti 3 m) de yükseltiye bağlı olarak iklim elemanlarında değişme görülmektedir. Nitekim bu istasyonda 18,6 °C olan yıllık ortalama sıcaklık; 500 m’de 16, °C, 1000 m’de 13,7 °C, 1500 m’de 11,2 °C, 2000 m’de 8,7 °C, 2500 m’de ise 6,2 °C ye kadar düşmektedir. 9,5 °C olan Ocak ayı sıcaklığı, belirtilen yükseltilerde sırasıyla 7,6 °C, 5,6 °C, 3,6 °C, 0,6 °C ve -1,4 °C dir. 27,5 °C olan Temmuz ayı sıcaklığının ise, yine aynı yükseltilerde 24,6 °C, 21,6 °C, 18,6 °C, 15,6 °C ve 12,6 °C olacağını söylemek mümkündür (Tablo.1).

Yıllık yağış miktarı Ereğli’de 400 mm’nin altındadır (297,4 mm). Ancak yükseldikçe yağış miktarında görülen artışa bağlı olarak, bu miktar 2000 m yükseltilerde yaklaşık 800 mm’ye kadar çıkmaktadır. Mersin’de ise yıllık yağış miktarı 596,2 mm’dir. Genel bir değerlendirme ile Akdeniz Bölgesi’nde Torosların güneye bakan kesimlerinde yağış 500-2000 m arasında yükseklerle doğru artış göstermekte, ancak yüksek kısımlarda tekrar azalmaktadır (Tablo 1). Bu nedenle Bolkar dağlarının güney kesimlerinde yıllık yağış miktarı 1000-1200 mm arasında oynamakta ve bu alan Akdeniz Bölgesi’nin en yağışlı kesimlerinden birini oluşturmaktadır (Atalay, 1987).

Tablo 1. İstasyonlarda yükseltiye bağlı olarak sıcaklık ve yağışta görülen değişmeler.

Yükselti (m)	EREĞLİ (1044 m)				MERSİN (3 m)			
	Sıcaklık (°C)			Yağış (mm)	Sıcaklık (°C)			Yağış (mm)
	Kış	Yaz	Yıllık		Kış	Yaz	Yıllık	
500					7.6	24.6	16.2	864.5
1000					5.6	21.6	13.7	1134.5
1500	-2.1	19.6	8.3	543.6	3.6	18.6	11.2	1404.5
2000	-4.1	16.6	5.8	813.6	0.6	15.6	8.7	1675.5
2500	-6.1	13.6	3.3	543.6	-1.4	12.6	6.2	1404.5

Ayrıca her iki yamaçta da yükseldikçe don olayları ve kar yağışları fazlalaşmakta, rüzgâr şiddetlenmekte, günlük sıcaklık farkları artmakta, vejetasyon süresi kısalmaktadır.

İklim elemanlarında yükseltiye bağlı olarak görülen bu değişme, kuzey yamaçta yağışın ağaçların yetişmesini engelleyecek kadar az olduğu 1050-1200 m’ler arasında geven (*Astragalus* spp.), çobanyastığı (*Acantholimon* spp.), sığır kuyruğu (*Verbascum* spp.), kekik (*Thymus* sp.) ve sütleşen (*Euphorbia* spp.)den oluşan bozkır bitkilerinin; artan yağış miktarına bağlı olarak 1200-1650 m’ler arasında meşe (*Quercus cerris* L., *Q. infectoria* Olivier) (Foto. 1), 1800-2300 m’ler arasında boylu ardıç (*Juniperus excelsa*

Bieb.)lardan oluşan ağaç topluluklarının, bu topluluğun ziraat yapmak amacıyla tahrip edildiği 1650-1800 m'lerde geven, çoban yastığı, kekik, sütleğen, sığır kuyruğundan oluşan antropojen steplerin; sıcaklık şartlarının ağaçların yetişmesini sınırlandırdığı ve vejetasyon döneminin kısaldığı 2300 m'den itibaren ise Dümbelek Düzü'nde dafne (*Daphne oleoides* Schreber), kekik, sütleğen, tek tük karamuk (*Berberis vulgaris* L.), dağ muşmulası (*Cotoneaster integerrimus* Medik.), *Ziziphora* sp., *Onobrychis* spp., sığır kuyruğu, *Marrubium* sp., *Circium* sp., *Phlomis* sp. ve taşlık alanlarda kedi nanesi (*Nepeta* sp.)nden oluşan yüksek dağ bozkırı katın gelişmesine olanak tanımaktadır. Orman altı bitkileri ise, ağaç formasyonunun görüldüğü 1200-2300 m'ler arasında yükseltiye bağlı olarak büyük farklılıklar göstermemekte ve geven, çoban yastığı, kekik, sığır kuyruğu, sütleğen ve kedi nanesinden oluşmaktadır (Foto.2).

Güney yamaçlarda ise bu değişiklik, bitki örtüsü üzerinde, 900 m'ye kadar olan kesimlerde sıcaklık isteği yüksek, dona karşı hassas ve kuraklığa dayanıklı kızılçam (*Pinus brutia* Ten.), 900-1100 m'ler arasında boylu ardıç ve ikinci tür olarak kızılçam, 1100-1300 m'ler arasında karaçam (*Pinus nigra* Arn.) ve ikinci tür olarak sedir (*Cedrus libani* A. Rich), 1300-1700 m'ler arasında boylu ardıç, 1700-2100 m'ler arasında yazın esen nemli rüzgârlara ilaveten nispeten soğuk ve karlı kışlar nedeniyle sedir ve ikinci tür olarak göknar (*Abies cilicica* Ant & Kotschy)ların (Foto.3) yayılış göstermesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bitkilerden 1300-1700 m'ler arasında yer alan ve Arslanköy yakınındaki Tırtar Köyü civarında yayılış gösteren boylu ardıç toplulukları, orman tahrip alanlarında sekonder bir topluluk halinde gelişme göstermiş ve ortamda adete stabilleşmişlerdir (Atalay 1994).

Orman altı bitkileri kuzey yamacın aksine bu yamaçta yükseltiye bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Nitekim 1100 m'ye kadar olan kesimlerde sandal (*Arbutus andrachne* L.), laden (*Cistus* sp.), tesbih (*Styrax officinalis* L.), akçakesme (*Philyrea latifolia* L.), mersin (*Myrtus communis* L.), kermez meşesi (*Quercus coccifera* L.), funda (*Erica* sp.) ve katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus* L.)ndan oluşan maki elemanları yer almaktadır. Bu bitkilerden sandal, tesbih, akçakesme ve mersin nispeten nemli ortamların indikatörüdür (Atalay 1987). Bu nedenle, orman altını oluşturan bu elemanları dikkate alarak, güney yamaçtaki kızılçam ormanlarının, nemli kızılçam ormanı olduğunu söylemek mümkündür (Atalay, 2002). 1100 m'den itibaren orman altının kompozisyonu değişmekte ve maki elemanları ortadan kalkarak yerlerini karaçalı (*Paliurus aculeatus* Lam.), karamuk, katran ardıcı, yabancı gül (*Rosa canina* L.), adi ardıç (*Juniperus communis* L.), kokar ardıç (*Juniperus foetidissima* Willd.), kedi nanesi, *Gundelia* sp., sığır kuyruğu, geven, sütleğen, bodur mürver (*Sambucus ebulus* L.) ve

geyik elması (*Sorbus umbelata* (Desf.) Fritsch)ndan oluşan orman altına bırakılmaktadır. 2100 m'den itibaren ise Dümbelek Düzü'nde yine düşük sıcaklık ve vejetasyon döneminin kısılması nedeniyle yüksek dağ bozkırı katına geçilmekte ve daha önce belirtilen bitkiler yayılış göstermektedir .

Ayrıca, her iki yamaçta da yükseldikçe sıcaklığın düşmesine bağlı olarak yavaşlayan veya tamamen duran biyolojik aktivite sonucu ham humusun birikerek gençleşmeyi güçleştirmesi ve beslenmeyi engellemesinin yanı sıra, rüzgâr hızının artması nedeniyle fazlalaşan evapotranspirasyon ve güçleşen asimilasyon koşullarına bağlı olarak ağaç boylarında kısılma görülmektedir. Nitekim, kuzey yamaçta yaklaşık 3 m boyunda olan ardıçlar 2200-2300 m'ler arasında; güney yamaçta yaklaşık 10 m boya sahip olan sedirler ise 2000-2100 m'ler arasında, son derece kısa boyludurlar.

Sonuç olarak, yükselti; Bolkar dağlarında kuzey yamaçta step bitkilerinden oluşan bozkır, meşe türleri ile boylu ardıçtan oluşan kuru orman, orman tahrip alanlarında antropojen bozkır ve yüksek dağ bozkırı bitkilerinden oluşan dağ bozkırı formasyonu; güney yamaçta ise kızılçamlardan oluşan Akdeniz alt, boylu ardıç, karaçam, sedir ve göknarlardan oluşan Akdeniz dağ ve step bitkilerinden oluşan Akdeniz yüksek dağ bozkırı bölümlerinin gelişmesine ve basamaklar halinde uzanmasına neden olmuştur (Şekil. 2). Ayrıca her iki yamaç arasında orman sınırının sahip olduğu yükselti de farklıdır. Nitekim orman sınırı güney yamaçlarda 2100 m civarında iken, karasallık nedeniyle kuzey yamaçlarda yükselmekte ve 2300 m civarına ulaşmaktadır.

Foto 1. Bolkar dağlarının kuzey yamaçlarındaki meşe toplulukları (Foto. Ülkü ESER ÜNALDI).

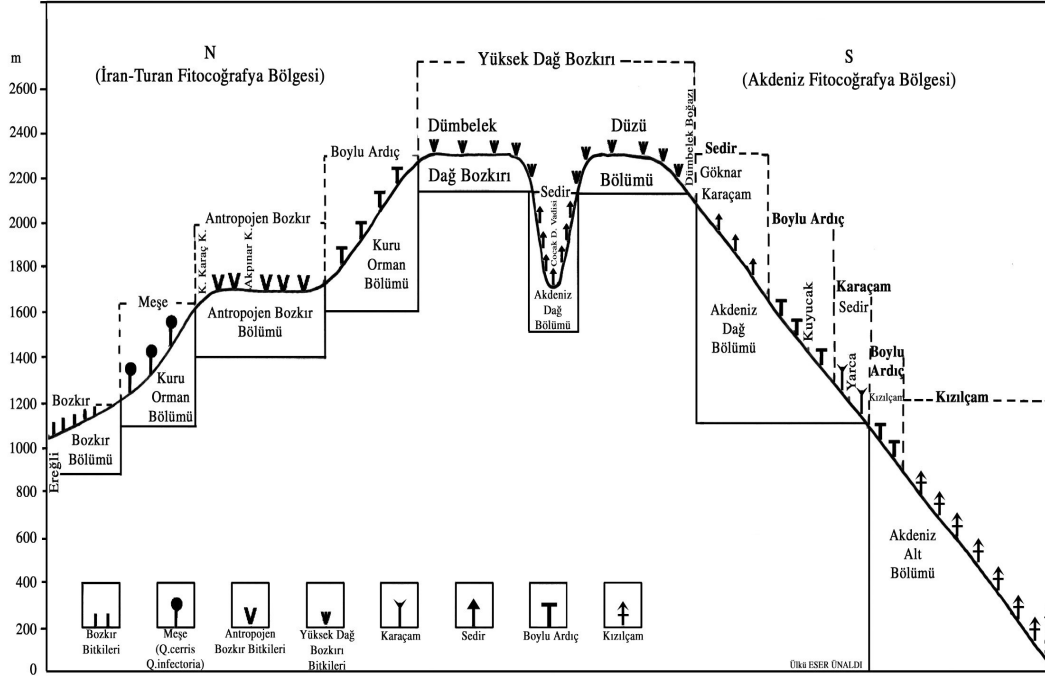

Foto 2. Dümbelek Düzü'nde yayılış gösteren yüksek dağ bozkırından bir görünüm (Foto. Ülkü ESER ÜNALDI).

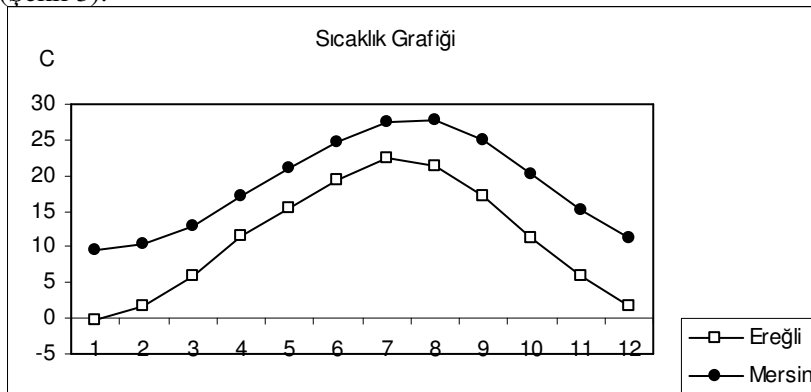
Foto 3. Bolkar dağlarının güney yamaçlarında yayılış gösteren sedir toplulukları (Foto.Ülkü ESER ÜNALDI).

Topografyanın bitki hayatı üzerindeki etkisi sadece yükseltiye değil “bakı”ya da bağlıdır. Bolkarlarda kuzey ve güney yamaçları arasında radyasyon değerlerinin farklı olması ve yamaçların nemli hava kütlelerine maruz olup olmamaları, bitkilerin dağılışında son derece önemli rol oynamakta ve yamaçlar arasında değişik özellikte bitki topluluklarının görülmesine neden olmaktadır. Nitekim Akdeniz’e bakan güney yamaçlar ile, iç kısımlara bakan kuzey yamaçlar arasında iklim – bakı ilişkilerindeki farklılıklara bağlı olarak bitki örtüsünde önemli değişimler dikkati çekmektedir. Bu nedenle her iki yamaçtaki bitki örtüsünü incelemeden önce, kuzey yamaçları temsilen Ereğli, güney yamaçları temsilen ise Mersin meteoroloji istasyonunun verileri dikkate alınarak iklim özellikleri karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

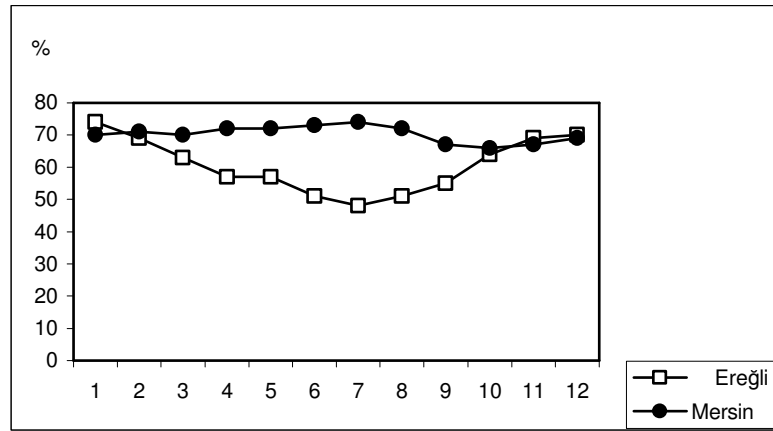
Şekil 2. Ereğli-Dümbelek Düzü-Mersin arasındaki kesimde Bolkar dağlarının bitki örtüsü kesiti

Termik rejim açısından, Ereğli yukarıda belirtilen ortalama yıllık, kış ve yaz sıcaklık değerlerinin yanı sıra, yüksek amplitüd değeri (22,6°C) de dikkate alındığında “Karasal İç Anadolu Termik Rejim Tipi” ne girmektedir. Mersin ise, yine yukarıda belirtilen sıcaklık değerlerine ilaveten, 4 ayı aşan 20°C nin üzerindeki sıcaklıkları ve 18,3°C olan yıllık sıcaklık amplitüdü ile “Denizel Akdeniz Termik Rejim Tipi”ne dahildir (Şekil 3).

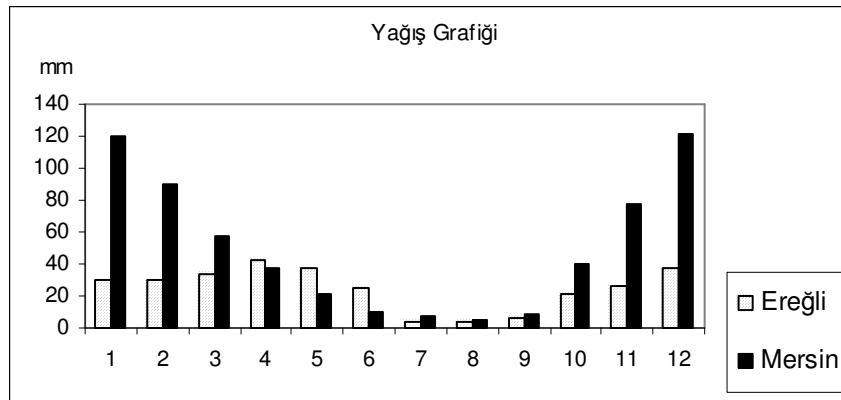
Şekil 3. İstasyonların termik rejim diyagramları.

Yıllık ortalama minimum sıcaklıklar Ereğli’de 4,0°C, Mersin’de 13,9°C; yıllık ortalama maksimum sıcaklıklar ise Ereğli’de 18,3°C, Mersin’de 22,9°C dir. Ayrıca donlu gün sayısı Ereğli’de 105,3 iken, Mersin’de 4,1 gün ile yok denecek kadar azdır. Nispi nem Ereğli’de %61, Mersin’de %70’dir. Nispi nemin yıllık seyrinde, Ereğli’de kışın yüksek (Aralık-Ocak %74), yazın düşük (Temmuz %48) değerler görülürken, Mersin’de tam tersine kışın düşük (Aralık %69), yazın yüksek (Temmuz %74) değerler dikkati çekmektedir (Şekil 4).

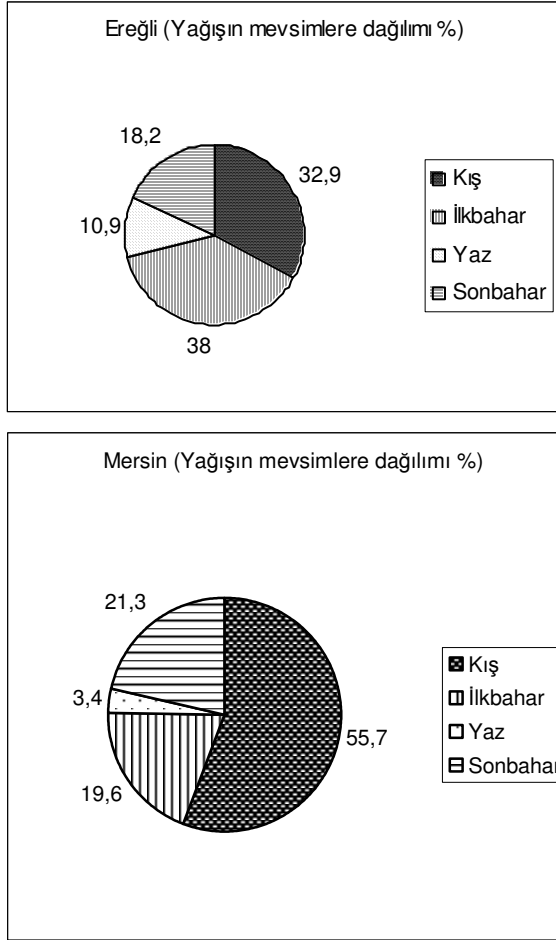
Şekil 4. İstasyonların nispi nem diyagramları.

Ereğli’de yıllık yağış miktarı 297,4 mm iken, Mersin’de 596,2 mm’dir. Yağış rejimi olarak Ereğli ilkbaharda artan yağışlar ve konveksiyonel yağışlara bağlı olarak azalan yaz kuraklığı nedeniyle “İç Anadolu Karasal Geçiş Tipi”, Mersin ise çok yağışlı bir kış mevsimine karşın, kurak geçen bir yaz mevsimi nedeniyle “Akdeniz Yağış Rejim Tipi” içerisinde (Şekil 5).

Şekil 5. İstasyonların yağış rejim diyagramları.

Mevsimler arasında yağış dağılımındaki bu farklılığı yağışın mevsimlere dağılım diyagramlarında daha iyi görmek mümkündür. Nitekim kışa düşen yağış miktarı, Akdeniz sektöründe yarıdan fazla iken, İç Anadolu'da üçte bire kadar inmektedir (Şekil 6).

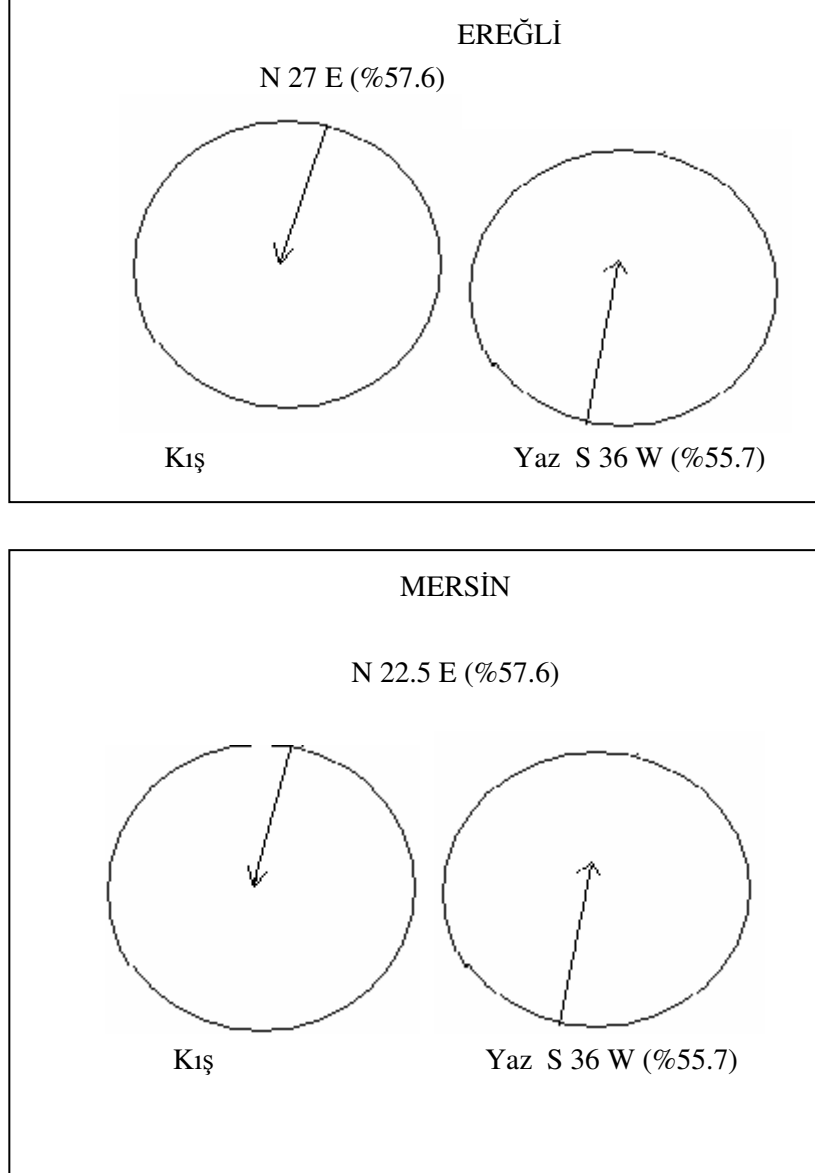

Şekil 6. İstasyonlarda yağışın mevsimlere dağılımı (%).

Rubinstein formülüne göre rüzgârlar, Ereğli'de kışın N 27° E (frekans %57,6), yazın S 36° W (frekans %55,7) yönlerinden; Mersin'de ise kışın N 22.5° E (frekans %57,7), yazın S 36° W (frekans %55,7) yönlerinden esmektedir (Şekil 7). Başka kelimelerle, güney yamaçlar vejetasyon döneminde denizden gelen nemli rüzgârlara açık olmasına karşılık, kuzey yamaçlar bu elverişli konumdan mahrumdur. Bu durum diğer faktörlerin yanında sedirlerin yayılışı ile rüzgârlar arasındaki sıkı ilişkiyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim sedirler, vejetasyon döneminde bu nemli

rüzgârları alan güney yamaçlar üzerinde gelişme imkanı bulmaktadır.

Şekil 7. Rubinstein formülüne göre istasyonlarda hakim rüzgâr yönleri ve frekansları.

İstasyonlar iklim tipi açısından ele alındığında ise, Ereğli, de Martonne ve Eriç'e göre yarı kurak iklim tipine girmekte ve bitki örtüsünü stepler oluşturmaktadır (indis değerleri sırasıyla 16,2 ve 7,6'dır). Thornthwaite metoduna göre ise bu istasyon DC₂¹ db3¹ harfleri ile ifade edilen yarı kurak, mikrotermal, su fazlası olmayan veya çok az

olan, deniz etkisine yakın iklim tipine dahil olup, bitki örtüsü steplerden meydana gelmektedir.

Mersin, de Martonne'a göre yarı kurak iklimlerle nemli iklimler arasındaki geçiş iklimi içerisinde yer almakta ve ağaçlı steplerden oluşmaktadır (indis değeri 11,1). Erinç'e göre saha, yarı nemli iklim tipine dahil olup, bitki örtüsü park görünümlü kuru ormandır (indis 26). Thornthwaite göre ise $C_1B_2^1S_{2a_1}$ harfleri ile ifade edilen kurak-az nemli, mezotermal, su fazlası kış mevsiminde ve çok fazla olan, deniz etkisine yakın iklim tipi içerisinde olup, bitki örtüsü ağaçlı steptir.

Sonuçta, Bolkar dağlarının kuzey yamaçlarında yarı kurak iklim şartlarına bağlı olarak 1000-1200 m'ler arasında bozkır bitkileri yaygındır. Yaklaşık 1200-2300 m'ler arasında, bozkır bölümüne göre artan yağış miktarına bağlı olarak meşe ve ardıçlardan oluşan kuru ormanlar ile bu ormanların tahrip edildiği yerlerde antropojen bozkırlar hakimdir. 2300 m'den itibaren ise dağ bozkırı katına geçilmektedir.

Türkiye'de Akdeniz vejetasyonunu en iyi şekilde temsil eden güney yamaçlarda ise, 1100 m'ye kadar olan kesimlerde Akdeniz iklim şartları hüküm sürmektedir ve buralarda yaz kuraklığına dayanıklı, sıcaklık ve ışık isteği yüksek, dona hassas, kurakçıl kızılçam ormanları ile orman altları ve tahrip alanlarında yine sıcaklık isteği yüksek ve kurakçıl makiler gelişme göstermektedir. Bu yamaçta 1000-2100 m'ler arasında Akdeniz dağ ikliminin etkisiyle sedir, göknar, karaçam ve ardıç toplulukları yer almaktadır. 2100 m'nin üzerindeki soğuk karlı iklimde ise yüksek dağ bozkırı bitkileri yayılış göstermektedir (Şekil 2).

Bu şartlar altında, bitki coğrafyası açısından Bolkar dağlarının iç kesimlere bakan kuzey yamaçları İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi'ne, Akdeniz'e bakan güney yamaçları ise Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi'ne girmektedir.

"Yarıлма derecesi" de bitki örtüsü üzerine etki ederek, daha gelişmiş bir bitki topluluğuna imkân tanımıştır. Nitekim Cehennem dereye bağlanan en büyük kol olan Çocuk Çayı tarafından açılan ve av koruma sahası olan Çocuk Çayı vadisinin her iki yamacında, tabandan (1700 m) 2100 m'ye kadar sedir hakimiyetinde karaçamlar yayılış göstermektedir (Şekil 2 ve Foto.4). Vadi dışındaki kesimlerde yaklaşık 10 m boyunda olan sedirler, buradaki nemli şartlar nedeniyle yer yer 40-45 m boya ulaşmaktadır. Örneğin Katruçtu mevkiinde yer alan ve 615 yaşında olan bir sedirin boyu 40 m, çevresi ise 7,5 m'dir (Gemici, 1995). Orman altını sığır kuyruğu, sütleğen, yabancı gül gibi türlerin oluşturduğu bu alan dahilinde sedirlerin arasına karışan türler tek tük göknar ve boylu ardıç ile diğer alanlarda göze çarpmayan kara kavak (*Populus nigra* L.) ve endemik bir tür olan kasnak meşesi (*Quercus vulcanica* (Boiss. & Heldr.ex)

Kotschy)dir. Vadi tabanında 1988’de anıt ağaçlar arasına kaydedilen, 35 m boy ve 3 m’den fazla çapa sahip olan, 1000 yaşını aşmış bir kokar ardıç da (Foto. 5) vadideki dikkat çeken türlerden biridir.

Sonuç olarak, Bolkar dağlarını dar ve derin bir şekilde yaran ve Akdeniz dağ bölümüne dahil olan Çocuk Çayı vadisi, ayrı bir habitat oluşturarak, endemik bir tür olan kasnak meşesini de içinde barındıran bitki türlerinin yetişmesine imkan hazırlamıştır. Nitekim endemik türler açısından oldukça zengin olan bu kesimde endemizm oranı %30’a ulaşmaktadır (Gemici,1995).

Foto 4. Çocuk Çayı vadisinden bir görünüş (Foto.Ülkü ESER ÜNALDI).

Foto 5. Çocuk Çayı vadisinin tabanında (1700 m) yer alan anıt ardıç (Foto. Ülkü ESER ÜNALDI).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bolkar dağları, vejetasyon yönünden Türkiye'nin en zengin alanlarından bir tanesidir. Bu zenginlikte şüphesiz topografyanın da büyük rolü vardır. Nitekim Bolkar dağlarında incelenen kesit doğrultusunda, yükseltiye bağlı olarak kuzey yamaçta bozkır, kuru orman-antropojen bozkır, dağ stebi bölümleri; güney yamaçta Akdeniz alt, Akdeniz dağ, Akdeniz dağ bozkırı (step) bölümlerinden oluşan vejetasyon kuşakları uzanmakta ve yükseltinin artmasına bağlı olarak ağaçların boyları kısalmaktadır.

Kuzeye bakmasına karşın yağışın az olduğu İç kesime bakan yamaçlarda İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi'ne ait kurakçıl bitkiler yer almaktadır. Buna karşın denize bakan ve fazla yağış alan Bolkarların güney yamaçları, Türkiye'de Akdeniz vejetasyonunu en iyi temsil eden alandır. Ayrı bir ortam oluşturan Çocak Çayı vadisinde ise, endemik karnak meşesini de içinde bulunduran bir ortam söz konusudur.

Bu özellikleri ile Bolkar dağları, topografyanın vejetasyon üzerindeki etkisinin en iyi örneklendiği alanlardan bir tanesidir ve dağın vejetasyonunda görülen bu değişimler topografyaya bağlı olarak görülen iklim değişimlerinin ve çevre şartlarının potansiyel indikatörleridir.

Ancak çalışmalar sırasında arazide aşırı otlatma, ağaç kesimi gibi nedenlerle yoğun bir tahribat olduğu gözlenmiştir. Bu durum, vejetasyonun giderek bozulmasına ve fakirleşmesine yol açmaktadır. Nitekim özellikle kuzey yamaçlarda antropojen step alanlarının giderek artması bu tahribat ve bozulmanın en iyi göstergelerinden birisidir. Bu nedenle sahanın etkin bir şekilde korunması için, öncelikle yöre halkı bilinçlendirilerek kaçak ağaç kesimi ve aşırı otlatma en aza indirgenmeli ve önlemler sonucu ortaya çıkacak her türlü olumlu sonucun sürdürülebilir olması için çalışmalar yapılmalıdır. Aksi takdirde topografya-vejetasyon ilişkisinin en iyi örneklerinden birini teşkil eden çalışma alanı, asli kompozisyonda ortaya çıkan bozulmalara bağlı olarak, bu özelliğini kaybetme tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır.

TEŞEKKÜR: Arazi çalışmalarındaki değerli yardımlarından dolayı Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Botanik Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr Nezaket ADIGÜZEL'e en içten teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

Atalay, İ., (1987), *Sedir (Cedrus libani A. Rich) Ormanlarının Yayılış Gösterdiği Alanlar ve Yakın Çevresinin Genel Ekolojik Özellikleri İle Sedir Tohum Transfer Rejyonlaması*, Orman Genel Müdürlüğü Yayını Genel No. 663, Seri No. 61, Ankara.

Atalay, İ., (1994), *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Atalay, İ., (2002), *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri*, Orman Bakanlığı Yayınları No. 163, Ankara.

DMİGM, Ereğli, (1951-1990) ve Mersin (1929-1990) Meteoroloji İstasyonlarına Ait Meteorolojik Veriler.

Gemici, Y., (1992), *Bolkar Dağlarının (Orta Toroslar) Flora ve Vegetasyonu*, Ege Üniversitesi Araştırma Fonu, Proje No: 1988/011, İzmir.

Gemici, Y., (1995), "Three Important Areas On The Bolkar Mountains For The InsutuConservation Of Plant Biodiversity", *The Karaca Arboretum Magazine*, Volume 3, Part 2, 55-79, Ankara.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 17-44, ELAZIĞ-2007

DAVRANIŞSAL COĞRAFYAYA BİR ÖRNEK: ÖĞRENCİ MERKEZLİ BALIKESİR ŞEHİR İMAJI

*An Example to Behavioral Geography: Student Centered Balıkesir City
Image*

Alpaslan ALIĞAOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Balıkesir. alpaslan38@yahoo.com.

ÖZET

Davranışsal coğrafya çalışmalarında dört farklı konu ön plana çıkmış durumdadır. Coğrafi görünümün algılanması bunlardan biridir. İnsanoğlunun en son mekansal ürünü olarak tanımlanan şehirler kendilerine özgü özellikleriyle coğrafi görünümün farklı bir tipini oluştururlar. Yapılaşmış bu çevre farklı kişilere farklı anlamlar sunmaktadır. Bu çalışma öğrenci bakış merkezli olup öğrencilerin şehri nasıl algıladıkları, bu algının zamana bağlı değişimi, algıyı etkileyen faktörler, şehrin kullanımı ve fiziki özellikleri irdelenmektedir. Çalışmada Lynch ve Appleyard tipolojileri kavramsal çerçeve olarak ele alınmakta, taslak harita metodu kullanılmaktadır. Çalışma Batılı olmayan ve nüfusu fazla sayılmayacak bir şehirde, algılamada meydana gelen farklılıkları ortaya koyması bakımından önemlidir. Sonuçta şehirselleme algısı Lynch'in tespitlerinin aksine sadece fiziki faktörlerin etkisi ile değil, onun kullanımının da bir sonucudur. Bu kullanımda farklı ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları karşılayan elemanların mekansal dağılımının önemli etkisi vardır. Yine yollar değil nirengi noktaları ön plana çıkmaktadır. Şehirselleme algısı zamana bağlı bir olaydır ve zamanla netleşmekte ve mekansal olarak genişlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal coğrafya, şehirselleme algısı, öğrenci, arazi kullanımı, zaman.

ABSTRACT

Four main themes have come the fore in behavioral geography studies. One of them is of landscape perception. Defined as man's last spatial product, cities form a distinct type of landscape with unique properties. This built environment presents different meaning to different people. Centered on student point of view, this study investigates how the student perceive the city, how the very perception changes as time passes, and factors effecting the same perception, use of city and physical properties thoroughly. Lynch and Appleyard's typologies are considered as conceptual framework and sketch map method is used in this study. The study is of importance owing to bringing up the perception differences in a city not western and with population not too much. It is seen that unlike what Lynch thinks, urban perception is not only dependent on its physical properties but results from its use. Different needs and the spatial distribution of the elements meeting these needs have important influence on this very use too. In addition, not the path but landmarks are of great importance. Urban perception is time dependent phenomenon, becoming clearer and expanding spatially with time.

Key Words: Behavioral geography, urban perception, student, landuse, time.

Giriş

“Coğrafya öteden beri, çoklu bakış açılarıyla ilişki içinde olmuştur“ (Tümertekin, Özgüç 1998: 49). Çevresel algılama ve davranışsal coğrafya bu bakış açılarından biridir. “Mekan ve yerin coğrafyasının anlaşılması, insanların çevresel bilgiyi algılaması, düzenlemesi, tecrübe etmesi ve ona anlam vermesine bağlı olduğu kadar bu bilgiyi kullanarak davranmasına da bağlıdır” (Aitken ve diğerleri 1989: 218). Başka bir anlatımla “çevreyi nasıl algıladığımız ve düşüncelerimiz ile algılarımızın davranışlarımızı nasıl etkilediğinin incelenmesi davranışsal coğrafyanın konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla davranışsal coğrafya, insanların çeşitli çevrelere tepkilerinin geniş ölçüde onları nasıl algıladığı ve anladığına bağlı olduğunu esas alan yaklaşımdır” (Özgüç, Tümertekin 2000: 277). “Çevresel imajlar mevcuttur; bu imajlar doğru bir şekilde tanımlanabilir ve çevresel imajlar ile gerçek davranışlar arasında kuvvetli bir ilişki mevcuttur; ifadeleri davranışsal coğrafyanın temel görüşüdür” (Johnston 1987: 135).

“Davranışsal yaklaşım ile çevre öznel veya ben merkezli olarak yorumlanmaktadır (Bunting, Guelke 1979: 449). Bu cümle şu anlama gelmektedir: Her bireyin kendi özel coğrafyası vardır. Bu özel coğrafya kişilerin ihtiyaçları, arzuları, deneyimleri, yaş ve cinsiyetleri ile burada ifade edilmeyen daha birçok faktörün etkisiyle şekillenmektedir. Bu bağlamda Wright’ın (1947) Bilinmeyen Ülkesi (Terrae Ingocnitae) çok anlamlıdır: “...Bilinmeyen ülkelerden en büyüleyici olanı insanın kafası ve aklında olanıdır...” (Wright 1947: 15). Yine Lowenthal 1961 yılında yayınlanan “Coğrafya, Deneyim ve Hayal: Coğrafi Epistemolojiye Doğru” adlı makalesine aşağıdaki gibi son vermektedir:

“Dünya konusunda her bir imaj ve fikir kişisel deneyim, öğrenme, hayal ve belleğin sonraki bileşkesidir. İçinde yaşadığımız, ziyaret ettiğimiz ve seyahat ettiğimiz yerler, okuduğumuz dünyalar, sanat çalışmalarında gördüklerimiz, hayal alemleri ve düşlemlerin (fantezilerin) her biri bizim beşeri ve doğal imajımıza katkıda bulunur. Günlük dünyamıza çok yakından bağlantılı olanlardan çok uzak görünenlere kadar deneyimin bütün türleri bizim bireysel gerçeğimizin resmini oluşturmak için bir araya gelirler. Her bir kişi için yerin yüzeyi, gelenek ve fantezinin kişisel ve kültürel lensler yardımı sonucu kırılmasıyla şekle sokulurlar. Bizim hepimiz artist ve peyzaj mimarıyız. İdrak ve tercihlerimize uygun olarak düzen yaratırız; mekanı, zamanı ve nedenselliği organize ederiz. Dünya coğrafyası sadece insanın mantık ve gözüyle, sanatın renk ve ışığı, dekoratif düzenlemeler, iyi, gerçek ve güzel olan fikirlerle birleştirilebilir. Bu konuda anlaşma asla ne mükemmel ne de devamlıdır. Coğrafyacılara dahi kısmi ve çabuk unutulmuş uyum umabilir. Raleigh’in yazdığı gibi “gerçek değil, fakat fikir dünya üzerinde pasaport olmadan seyahat edebilir” (Lowenthal 1961: 260).

Davranışsal coğrafya çalışmaları ile yeni bazı kavramların coğrafyaya girdiği görülmektedir. Bunlar algı, imaj, zihin haritası gibi kavramlardır. Tuan'a göre, algı çevreden doğrudan alınan bilgidir. Örnek olarak önümüzdeki bir nesneyi görmemiz gibi. Ancak bu belirli bir andaki bir yerin fotoğrafı değildir. Çünkü fotoğraf bu alandaki her şeyi ihtiva ederken, algı seçicidir. İmaj çevresel uyarıcı olmadan görülen bir şeydir. Başka bir anlatımla imaj geçmişin algısıdır. Bu durum ders işlerken evdeki yatağımızı hatırlamamıza benzer. Zihin haritası ise duyumsal deney ile en az ilişkili özel bir imaj şeklidir (Tuan 1975). Benzer kavramlar Downs ve Stea tarafından da ele alınmıştır. Yazarlar algıyı Tuan'a benzer şekilde tanımlamaktadırlar. Algı bir nesnenin varlığına bağlı olarak gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreç sonucunda mevcut nesne bir veya daha fazla duyu yoluyla kavranır. Bilme-öğrenme (cognition) ise daha genel bir tanımdır. Bu tanım algıyı kapsadığı gibi, problem çözmeyi, fikir ve bilginin düzenlenmesini de kapsar. Bilme-öğrenme öyle bir mekansal ortamda meydana gelir ki ilgili yerler çok geniş olduğu için bir kez veya birden fazla bakışla algılanamaz ve anlaşılabilir. Bilme-öğrenme haritalama (cognitive mapping) bilginin elde edilmesi, birleştirilmesi ve depolanması süreci iken, bilme-öğrenme haritası (veya zihinsel harita, imaj, şema) bu sürecin herhangi bir zamandaki ürünüdür (Downs ve Stae 1973: 9-14).

Çevresel algılama ve davranışsal coğrafya konusundaki çalışmaların dört farklı konuda yapıldığı görülmektedir. Bunlar: Mekansal bilme-öğrenme ve beşeri davranış (analitik davranışsal coğrafya), kökeni doğal afet algılamasına dayanan insan-çevre ilişkilerinin ekolojik boyutları, coğrafi görünümün algılanması ve deneyimi ve bireysel, sosyal ve kültürel kıyaslama çalışmalarıdır (Aitken ve diğerleri 1989)

Eldeki çalışma coğrafi görünüm algılama ve deneyimi ile ilgili bir çalışmadır. Bu tür çalışmalar coğrafi görünümün anlamı ve deneyimi ile ilgili soruların cevabını bulmaya çalışırlar (Aitken ve diğerleri 1989). Birer inşa edilmiş çevre olan şehirler, coğrafi görünümün özel bir çeşidini, yani cityscape'i karakterize ederler. Ancak bu şehirsal görünümün yukarıdan bakıldığı şekliyle değil farklı anlamları vardır. Şehirler insan topluluklarının yığılma alanlarıdır. Dolayısıyla farklı geçmişi, ihtiyaçları, beklentileri olan insanlarla doludurlar. Burada yaşayanların bazıları şehre yeni gelmiş, bazıları ise uzun süredir şehirde yaşamaktadırlar. Yine şehir sakinleri farklı alanları oturma alanı olarak seçmiştir. Belirli bir gerçeğin imajının farklı gözlemciler tarafından çok değişik şekilde algılanması mümkün olabilmektedir. Bütün bu bireysel farklılıklara karşın, ortak imaj elamanları da yok değildir. Bu çalışmada öğrenci bakış merkezli olup öğrencilerin şehri nasıl algıladıkları, bu algının zamana bağlı değişimi, algıyı etkileyen faktörler, şehrin kullanımı ve fiziki özellikleri irdelenmektedir. Balıkesir şehrinin imaj elamanları,

Lynch (1960) ve Appleyard'ın (1973) şehirsal algı tipolojileri dikkate alınarak belirlenmektedir. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar daha çok Batılı şehirlerde, onların da nüfusu fazla olanlarında yapılmıştır. Çalışma Batılı olmayan ve nüfusu fazla sayılmayacak bir şehirde, algılamada meydana gelen farklılıkları ortaya koyması bakımından önemlidir.

Çalışma beş başlık altında ele alınmaktadır. Tarihi gelişim bölümü, davranışsal coğrafyanın kısa bir geçmişi ile birlikte davranışsal coğrafya ile ilgili genel yayınlara vurgu yapmaktadır. Bu yayınların bir kısmı yazar tarafından incelenmiş, incelenmemiş olanlar ise ikincil kaynaklardan elde edilmiş, dolayısıyla kaynaklar kısmında gösterilmemiştir. Yine dünyanın algılanması ile ilgili yayınlar Tunçel (2002) tarafından etraflı bir şekilde ele alındığından burada gereksiz bir tekrara yer verilmemiştir. İlgili yayınlar başlığı altında doğrudan şehirsal imajla ilgili olanlar ele alınmaktadır. Kavramsal çerçeve, çalışmanın hangi sınırlar içinde ele alındığı göstermektedir. Varsayımlar çalışmanın araştırma sorularını teşkil etmekte; bu sorular sırasına bağlı olarak Balıkesir şehirsal imajı analiz edilerek, yapılan genellemelerden meydana gelen sapmalar belirlenmekte ve bu sapmaların nedenleri açıklanmaktadır. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır. Bu bölümde çalışmanın bulguları tartışma yapılmadan kısaca verilmektedir.

Tarihi Gelişim

Coğrafyacılar bireysel olarak davranışsal coğrafyayla ilgili çalışmalarını 1960 yılı öncesinde yapmışlardır. Konu Sauer ve Wright'e kadar geri gitmektedir. Wright'ın Amerikan Coğrafyacılar Kurumunda 1947 yılında yapmış olduğu konuşma "Bilinmeyen Ülke: Coğrafyada Hayal Gücü" coğrafyada çevresel algılamının bir alt dal olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur (Rowntree 1996: 137). Wright coğrafyaya coğrafi bilginin incelenmesi anlamına gelen geosophy kavramını katmıştır (Bowden 1970, Johnston 1987). Geo (yer) ve sophia (bilgi) sözcüklerinin bileşimi sonucu oluşan geosophy şu anlama gelmektedir: "O (geosophy) gerçek veya yanlış, bütün insan türlerinin, sadece coğrafyacılar değil, fakat çiftçiler, balıkçılar, iş adamları, şairler, roman yazarları, ressamalar, Bedouin ve Hottentolar da dahil, coğrafya ile ilgili olan düşüncelerini kapsar. Bu nedenle o mutlaka büyük ölçüde öznel görüşlerle ilgilidir" (Wright 1947: 12). White'nin 1945 yılında afet eğilimli çevreler ile Kirk 1951 yılında imgesel coğrafya ile ilgili bir başka çalışması, bu konuda yapılan ilk çalışmalara örnek teşkil etmiştir (Mark ve diğerleri 1999).

Davranışsal çalışmalar 1960 ve 1970'li yıllarda coğrafya disiplinin önemli bir

parçası haline gelmiştir. 1960 yıllarındaki çalışmalar, şehir imajı (Lynch 1960), çevresel imajlar (Lowenthal 1961), karar verme süreci (Wolpert 1964) ve zihin haritaları ile ilgili olmuştur (Gould 1966). Lowenthal'ın 1961 yılında AAAG yayınlanan "Coğrafya, Deneyim ve Hayal Gücü: Coğrafi Epistemolojiye Doğru" adlı makalesi "Özel dünyalara" vurgu yapmaktadır. Wolpert'in "Mekansal Ortamda Karar Verme Süreci" adlı makalesi, "O zaman çok tutulan normatif teoriye karşı davranışsal bakış açısı seçeneği sunmuş ve davranışsal coğrafyayı müjdelemiştir" (Johnson 1987: 130). Wolpert'e göre; "Orta İsvaç çiftçilerinin elde ettiği işçi verimliliğinde ussallık varsayımlarını gevşetmek ihtiyacı vardır. Grup olarak ele alınan nüfus ne kâr en yüksek ölçüde elde eder, ne de hedefleri sadece bu amaca yöneliktir. Mükemmel bilgi, tahmin edilemeyen değişimlerin varlığı, iletişimde ve bilginin algılanmasında geri kalınması gibi nedenlerle elde edilemez. Karar verme davranışı hem mevcut objektif seçenekleri, hem insanların bu seçeneklerin de farkında olmasını, bunların sonuçlarının etkilerini hem de onun (çiftçinin) değer sistemlerini yansıtır" (Wolpert 1964: 557). Kısa bir zaman sonra bu kuşak yeni metotları eski fikirlere uygulamışlar (Rushton 1969) ve davranışsal coğrafyada gelişen fikirler coğrafyanın güncel konularına girmiştir (Hurton ve Reynold 1971). Blaut ve Stea'nın 1971 yılında yayınlanan makalesi coğrafi öğrenmede cognitif sunumun temellerini yansıtır niteliktedir. Ayrıca yeni davranışsal ilginin temelini oluşturan birçok kitap yayınlanmıştır. Örnek olarak Cox ve Golledge (1969) coğrafyada davranışsal problemleri ele almışlardır (Mark ve diğerleri 1999). Amerikan Coğrafyacılar Birliğinin 1965 yılında Columbus, Ohio'daki toplantısından sonra Çevresel Tasarım ve Araştırma Birliği (EDRA) kurulmuş, disiplinler arası Çevre ve Davranış (Environment and Behavior) adlı bir dergi yayın hayatına atılmıştır (Freundschuh ve Kitchin 1999). 1960'lı yılların sonunda coğrafya psikoloji ile işbirliği yapmaya başlamış, bu işbirliği ortak ilgi alanıyla ilgili kitapların (Downs ve Stea 1973, 1977, Moore ve Golledge 1976) çıkmasına neden olmuştur (Mark ve diğerleri 1999). Bilme-öğrenme haritalarının şeklini etkileyen faktörler (Pacione 1978), algısal bölgelerin tespiti (Jordon 1978), zaman bilme-öğrenme şehirselle ulaşım davranış kalıplarının tespiti (Burnett 1979), göç olgusu ile ilgili davranışların tespiti (Lloyd 1976), tüketici davranışları (Potter 1979) ve basit davranış sistem modelinin tartışılması (1973) ve bilme-öğrenme mekansal teori (Webber, Symanski, Root 1975) 1970'li yıllarda yapılan diğer çalışmalardan bazılarıdır.

Başlangıçta davranışsal coğrafya, mantıksal pozitivizm temelli olması ve metodolojik eksiklikleri nedeniyle eleştirilmiş (Tuan 1975, Bunting, Guelke, 1979), ancak bu eleştirilere cevaplar gecikmemiştir (Downs 1979, Rushton, 1979, Saarien, 1979, Couclelis, Golledge, 1983). Coğrafyacılar tarafından ele alınan konular 1980'li yıllardan

sonra oldukça genişlemiş ve 1970-1980’li yıllar arasında davranışsal coğrafya ile ilgili çalışmalar en yüksek seviyeye varmıştır. Bu dönemde başka bilimlerle yapılan ortak çalışmalar devam etmiştir (Golledge ve Ray 1983) (Mark ve diğerleri 1999). 1980’li yıllarda yapılmış olan başka çalışmalar arasında, zihinsel haritaların doğası (Sanders, Porter 1974, Pipkin 1981, Gale, Golledge 1982, Lloyd 1982, Lundberg 1984), zihinsel haritalarda bozulma nedenleri (Lloyd 1987, Lloyd, Heivly 1987) coğrafya eğitiminde zihinsel haritaların önemi (Downs, Liben, Daggs 1988), zihinsel haritalarda cinsiyet farklılıkları (Matthews 1984, 1987), tüketicilerin mesafeyi algılaması (Brown 1987, Coshall 1985) ve oturma yeri seçimi (Preston, Taylor 1981) gibi araştırmalar bulunmaktadır.

1990’lı yıllar mekansal bilme-öğrenme üzerine çok sayıda bilim adamının (coğrafyacı, psikolog, bilgisayar bilimcisi, dilci vb.) işbirliğine tanıklık etmiştir. Geoform’un 1992 yılında yayınlanan özel sayısında bilme-öğrenme ile ilgili çok sayıda makale vardır. Garling ve Golledge tarafından 1993 yılında derlenen kitapta davranış ve çevreyi coğrafi ve psikolojik açıdan ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Yine Portugali tarafından 1996 yılında derlenen eser, bilme-öğrenme-haritalarının oluşumu üzerine, coğrafyacı ve psikolog bakış açısıyla ele alınmış çalışmalarla doludur. Bilme-öğrenme konularında coğrafi bakış açısı getiren yakın zamanlı eserler ise Golledge ve Stimson (1997), Lloyd (1997), Golledge (1998) ve Kitchen ve Freunschun tarafından yapılanlardır (Mark ve diğerleri, 1999). Bu dönemde yapılan çalışmalar arasında, coğrafya yaklaşımında bilme öğrenme-gelişimsel yaklaşım (Downs, Liben, 1991), çocukların mekansal bilgi elde etmesi (Golledge, Gale, Pellegrino, Doherty 1992), mekansal prototiplerin öğrenilmesi (Lloyd 1994), mekansal bilginin elde edilmesi (Golledge, Dougherty, Bell 1995) ve zihinsel harita öğrenme ve hatırlama (Kulhavy, Stock 1996) gibi konular yer almaktadır.

Türkiye’de konunun ilk kez ele alınması dünya genelinde davranışsal coğrafyanın yükselişe geçtiği döneme rastlamaktadır. Tümertekin ilk baskısı 1978 yılında yapılan “Beşeri Coğrafyaya Giriş” adlı eserde konunun kavramsal çerçevesini çizmiş, onu Tolun’un “Davranışlara Yönelik Coğrafya...” adlı tebliği izlemiştir. Konu bir yandan Tümertekin’in sözü edilen eserinin yeni baskılarında (1984, 1994) ele alınırken, diğer yandan Tümertekin ve Özgüç tarafından yeniden kaleme alınan “Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekan” adlı eserin sonraki baskılarında da (1997, 1998, 2002, 2004) irdelenmiştir. Ayrıca coğrafyanın tarihi ve felsefesi üzerine Özgüç ve Tümertekin (2000) tarafından yazılan “Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar” adlı eserde de davranışsal coğrafyaya yer verildiği görülmektedir. Genel olarak teorik sayılabilecek

bütün bu çalışmalardan sonra, Türkiye Coğrafyası uygulamalı bir çalışma için 2002 yılına kadar beklemek durumunda kalmıştır.

Tunçel'in "Türk Öğrencilerinin Zihin Haritalarında İslam Ülkeleri" çalışması ülkemizde davranışsal coğrafyada uygulamaya geçişin adı olmuştur. Tunçel Türkiye'deki yedi üniversitede coğrafya ve coğrafya eğitimi alan 400 öğrenciye anket uygulamış; bunlardan 275 örnek değerlendirmeye alınmıştır. Taslak harita yöntemini de kullanan Tunçel, öğrencilerin İslam Dünyasını algılamasını araştırmıştır. Eğitim sistemi, alan-nüfus, yakınlık, kültürel bağlar, güncellik ve tarihi faktörlerin zihinsel haritaların oluşumunu etkileyen başlıca faktörler olarak ortaya çıktıkları görülmüştür. Öncelikle yapılan haritalar Avrupa merkezlidir. Öğrencilerin yüksek öğrenim öncesi deneyimleri ve eğitim gördükleri ortamlardaki uyarıcılar zihinsel haritaların oluşumunda etkili olan bir başka unsurdur. Araştırmacı taslak harita tasarlama ve çizmede başarısız olunmasını ülkemiz eğitim sisteminin yetersizliğine bağlamaktadır. Güneybatı Asya ülkelerinin bilinmesi yakınlık ile ilgili iken; Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilindeki ülkelerin bilinmesi tarihi ve kültürel bağlarla ilgilidir. Çeçenistan'ın Rusya federasyonunda en çok bilinen ülke oluşu güncellik ile ilişkilidir. Batı Trakya ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin bilinmemesi araştırmacı tarafından üzüntü verici olarak değerlendirilmektedir (Tunçel 2002).

Tunçel'e ait çalışmanın bir başka önemi ise dünyanın algılanması konusunda geniş bir kaynağa sahip olmasıdır.

Kavramsal Çerçeve

Balıkesir şehir imajının tespitine geçmeden önce şehirselleşmenin nasıl elde edildiğini ortaya koyan şehirselleşme algı tipolojilerini incelemekte fayda vardır. Bunlardan yaygın olarak kullanılanları Lynch ve Appleyard'a aittir (Carter 1976).

Lynch'e göre çevresel zihinsel imaj bireylerin sahip olduğu harici fiziksel dünyanın genelleştirilmiş zihinsel resmidir. Çevresel imajın oluşumu, gözleyen ve gözlenen arasında gelişen çift yönlü bir sürece bağlıdır. Gözleyen neyi gördüğü dış şekle bağlı bulunmakta; fakat onun gördüğünü nasıl yorumladığı ve düzenlediği ile dikkatini yönlendirmesi neyi gördüğünü etkilemektedir. Ona göre çevresel imajın üç bileşeni bulunmaktadır. Bunlar kimlik, yapı ve anlamdır. Kimlik tekliği ifade ederken; yapı herhangi bir nesnenin diğer nesneye veya gözlemciye göre konumunu ifade etmektedir. Anlam pratik ve duygusal bağlamda gözlemci için önemlidir. Çalışmada teklik ve yapı ele alınmakta; anlam üzerinde ise durulmamaktadır (1960: 2, 131).

Lynch üç Amerikan şehrinin (Boston, Jersey City ve Los Angeles) görsel kalitesini

bu şehirlerde yaşayanların zihinsel imajı yolu ile tespit etmeye çalışmıştır. Görsel gerçekler ile imajları karşılaştırarak, hangi şekillerin güçlü imaja neden oldukları tespit edilmiş ve şehirselleştirme için bazı ilkeler ortaya konulmuştur. Görsel kalite anlaşılabilirlik veya şehirselleştirme görünümünün okunaklılığına bağlıdır. Gözlemci üzerinde yüksek imaj etkisi uyandıran bir nesnenin sahip olduğu şekil, renk ve düzen gibi nitelikleridir. Başka bir anlatımla şehirselleştirme peyzajın okunaklılığı onun parçalarının kolayca farkına varılması ve kolayca anlaşılabilir bir kalıpta düzenlenmesine bağlıdır. Yine güçlü bir imaja sahip şehir, iyi şekillenmiş, farklı ve dikkate değerdir. Bu şehir göz ve kulağı daha dikkatli bir şekilde katılımcı olmaya davet etmektedir (1960: 8-9).

Şehirselleştirme imajın beş elemanı bulunmakta ve bunlar da fiziki şekillerden etkilenmektedir. Bu beş eleman yollar, kenarlar, kesimler, kavşaklar ve nirengi noktalarıdır (Lynch 1960: 46).

Yollar: Yollar gözlemcinin bazen, alışılmış şekilde veya potansiyel olarak yürüdüğü kanallardır. Bunlar cadde, gezinti yolu, geçiş hatları, kanallar veya demiryollarıdır. Bunlar aynı zamanda bir çok insanın imajında hakim unsurlar olup; insanlar onlar vasıtasıyla şehri gözlemlemekte; onlar boyunca şehrin diğer elemanları birbirine bağlanmakta ve birbirleriyle ilişkilendirilmektedir (Lynch 1960: 47).

Kenarlar: Gözlemci tarafından yol olarak algılanmayan veya kullanılmayan çizgisel elemanlardır. Bunlar iki aşama arasında sınır olabilecekleri gibi, devamlılıkta çizgisel kırılma da, örnek olarak kıyıları, demiryolları, gelişme kenarları veya duvarlar gibi, olabilirler. Kenarlar bir bölgeye yakın veya uzak engel olabilecekleri gibi az veya çok içine girilebilir elemanlardır da. Bunlar aynı zamanda farklı bölgeleri birbirine bağlayan veya bu bölgelerin ilişkisini sağlayan hatlardır. Yollar kadar hakim eleman olmasalar da bunlar şehrin genel çizgilerini ortaya koyan elemanlardır (sular veya surlar gibi) (Lynch 1960: 47).

Kesimler: Kesimler şehrin orta ile geniş alanlarını kapsamakta ve çift boyutlu özellik taşımaktadırlar. Gözlemci zihinsel olarak bu alanlara girebildiği gibi bu alanlar kendilerini ayırt eden tanımlanabilir özelliklere de sahiptirler. Genellikle dahili olarak tanımlanabilen bu alanlar, hariçten görünebilirlerse dışsal referans olarak kullanılabilirler. (Lynch 1960: 47).

Kavşaklar: Kavşaklar noktalar veya içine gözlemcinin girebileceği stratejik yerlerdir. Bu alanlar seyahatin başladığı veya bittiği odak merkezlerdir. Bunlar aslında kavşaklar, ulaşımın sona erdiği yerler, yolların geçiş yeri veya toplandığı yerler, bir yapıdan diğerine geçilen yerlerdir. Veya kavşaklar basitçe, bazı kullanımların veya fiziksel özelliğinin belirgin özellik kazandığı yoğunlaşma alanlarıdır. Köşe başı uğrak yeri

veya kuşatılmış meydanlar bunlara örnek olarak verilebilir (Lynch 1960: 47).

Nirengi noktaları: Nirengi noktaları başka bir noktasal referans tipidirler. Ancak bu kez gözlemcinin içlerine girmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla dışsaldırlar. Bunlar bina, işaret, mağaza cephesi, kapı tokmağı veya dağ gibi basit bir şekilde tanımlanmış fiziksel nesnelere (Lynch 1960: 48).

Başka bir tipoloji Appleyard'a aittir. Araştırmacı sınıflandırmasını üçe ayırmıştır. Başka bir anlatımla ona göre şehirler üç şekilde algılanmaktadır. Bunlar kullanımsal, karşılık veren ve yorumsal algılamalardır.

Şehirlerde bir çok elemanın algılanması onların kullanımı ile ilgilidir. Birey şehri kullanırken veya çeşitli görevleri yerine getirirken şehrsel çevrenin çeşitli kesimlerini seçmektedir. Böylece otobüs durağı, trafik kavşakları ve önemli binalar veya farklı fiziksel özelliklerin farkına varılır, bunlar hatırlanır ve daha sonra önem açısından abartılır; dolayısıyla meydana gelen bu süreçte şehrin öznel zihinsel yapısı oluşur. Çok yaygın olan bu algılama şekli tekrarlanan faaliyetler ile ilgilidir. Bu süreçte şehrin bazı kısımları tamamen görülmez, kesin olarak hatırlanamaz ve bireyin şehrin farklı kesimleri arasındaki yolculukları sırasında algısal olarak farkına varılmaz. Örnek olarak binaların bazı kısımları hatırlanır. Bir dükkanın alt veya vitrini, vitrindeki düzenden dolayı hatırlanacağı halde, binanın bütünü tamamen bilinmeyebilir (Appleyard 1973, Carter 1976).

Karşılık veren algılamada fiziki çevrenin biçimi önemlidir. Parlak, ayrı (izole) veya garip elemanlar, şehirde çeşitli işleri için koşturan veya gezinen insanların dikkatini çeker. Bu durumdaki algı daha çok pasiftir. İşaretler, ilan tahtaları, petrol istasyonları bir görev için koşturan insanların bu işlerini yerine getirirken meydana getirdikleri dolaşım sisteminde mevcuttur. Veya seyahat eden kişi başka şeyleri araştırırken, bunlar ikincil veya önemsiz görünümü temsil ederler. Bunlar Lynch tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınan çevrenin hayal edilebilen elemanlarıdır. Ancak bunlar mutlak görüntü ile ilgili değil, farklı ses, koku veya dokunmayla ilgili deneyimlerdir. Bunların hayal edilebilirliği belirli bir ortamda bazı özelliklerinin yoğunluğuna, onların izafi olarak benzersizliği ve teklıklarına bağlıdır (Appleyard 1973).

Yorumsal algılama doğası gereği ihtimalcidir. Biz büyüdükçe yaşadığımız şehir için bizim kodlama sistemimizi (veya bireysel şehir modelimizi) oluşturan genelleştirilebilir çevresel kategoriler, kavramlar ve ilişkiler geliştiririz. Yeni bir şehir deneyimi yaşandığında geçmiş deneyimimize bağlı kalarak ve benzer durumları yorumlayarak bu şehri yorumlamaya çalışırız (Appleyard 1973, Carter 1976).

İlgili Yayınlar

Lynch' in yukarıda ifade edilen çalışması şehrsel imajın ölçülmesinde sistematik bir yaklaşım sağlamıştır. Onun şehrsel imaj elamanlarını sınıflandırması bir çok araştırmacı tarafından benimsenmiş ve farklı şehirler için uygulanmıştır. Roma ve Milano da bu şehirler arasındadır.

Francescato ve Mebane Roma ve Milano şehirlerini çalışmışlardır. İki şehrin farklı şekillerde yüksek ölçüde okunabilir olduklarını tespit etmişlerdir. Milano'nun haritalanması kolayca tanımlanan yollar etrafında, Roma ise bir dizi nirengi noktaları etrafında düzenlenmiştir. Ancak Roma duyguları okşayıcı lezzete, ritme ve uyarıcılara ve seçeneğe sahiptir. Dolayısıyla Roma'da çeşitlilik oranı yüksektir. Çalışma dört farklı grup üzerinde yapılmış, cinsiyet, yerliler, yerli olmayanlar (şehirde kalış süresi), yaş (30 yaşın üzerinde altında) ve sınıf (orta ve alt gelir grubu) gibi faktörler dikkate alınmıştır. Bu dört grup arasında Lynch' in şehrsel imaj elamanları sıralamasında benzerliklerin olduğu görülmüştür. Yani yollar en sık gösterilirken, nirengi noktaları, kavşaklar, kesim ve sınırlar yolları takip etmiştir. Ancak söz konusu gruplar arasında farklılıklar da yok değildir. Örnek olarak Roma'da yaşayan alt sınıf kenarları kesimlerden daha sık belirtmişlerdir. Yerli olmayanlar şehirden çıkan yollara daha çok önem vermişlerdir. Orta sınıf yollardan çok kenarlara önem verirken, alt sınıf için bu durumun tersi söz konusudur. Otuz yaşın altındakiler nirengi noktalarından çok yollara vurgu yapmıştır. Çalışmada önemli cinsiyet farklılığı olmadığı ifade edilmektedir (Francescato, Mebane 1973).

Bir başka çalışma Los Angeles şehrine aittir. Araştırma Kevin Lynch danışmanlığında Şehir Planlama Komisyonu tarafından yapılmıştır. Los Angeles şehrinin beş farklı yerinde 25 kişi üzerinde yapılan çalışmada, şehrsel hayat hakkında ayrıntılı bilgilerin veya şehrsel görünümde belirli elamanlar hakkında bilginin, şehrsel hayatın çeşitli yönleri ile kurulan yoğun ilişkinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre şehrsel çevrenin imajı farklı şehrsel gruplara ve mekanlara göre değişmek eğilimindedir. Başka bir anlatımla şehir, farklı insanlara farklı anlamlar ifade etmektedir (Orleans 1973).

Yukarıda ifade edilen beş farklı alandan bir şehrin güneydoğusunda Avalon olarak bilinen yerdir. Bu alanda zenciler yaşamaktadır. Onlar için şehir kuzey-güney yönlü ana caddeler ile şehir merkezi arasında çizilen yollardan ibarettir. Şehrin diğer kısımları ayrıntılı olmayan kesimler halinde görülmektedir. Boyle Heights' te yaşayan ve İspanyolca konuşanlar için şehir daha sınırlı büyüklüktedir. Şehir Boyle Heights ve yakın çevresinden ibarettir. Oysa Kaliforniya üniversitesine yakın Westwood'da yaşayan, etnik

olmayan yüksek sosyal sınıfa ait insanlar iyi şekillenmiş, ayrıntılı ve genelleme yapılmış şehir imajına sahiptirler. Northridge mevkiinde yaşayan orta sınıf banliyö halkı, orijinal şehrin devamı niteliğini taşıyan San Fernando vadisindeki şehir imajı nispeten ayrıntılı olmasına karşın, Santa Monica dağ sırası onları metropolisin diğer kısımlarından ayırmış görünmektedir. Fairfax eski orta sınıf ve çoğunlukla Yahudilerin yaşadığı alanı temsil etmektedir. Ankete katılanların, diğer alanlarda yaşayanlar gibi (Westwood hariç), kendi yakın çevrelerini bildikleri görülmüştür. Ancak bu çevrede yaşayanlar Fairfax Caddesi ile şehrin merkezi arasında yer alan Willshire koridorunu çizmekle birlikte, diğer alanlarda yaşayanlardan farklı olarak San Fernando vadisini çizmeleri, bu vadiye ikinci kuşak Yahudi nüfusun yaşaması ile ilgili olmuştur (Orleans 1973).

Sonuç olarak şehirde farklı çevresel algıların ortaya çıkışı, sosyal pozisyon ve fiziki lokasyonların ölçek etkisine bağlıdır (Orleans 1973).

Şehirlerin kolayca algılanmasında (yani şehirlerin okunaklığında) onun fiziki özellikleri kuşkusuz önemlidir. Zaten Lynch' de daha çok bu etki üzerinde durmaktadır. Ancak şekilsel unsurlardan çok deneyim üzerinde duran çalışmalar da vardır. Bu çalışmalarda bile temel dayanak yine Lynch, yani onun sonradan ele aldığı eserler ve bu eserlerde ortaya koyduğu, ancak bazılarını değiştirdiği, fikirleridir. Zmudzinska-Nowak (2003) deneyime, özellikle çocukluk deneyimine vurgu yapmaktadır. Araştırmacı Lynch'in 1982 yılında yazdığı bir esere atıf yaparak, onun fikirlerinden bazılarını değiştirdiğini ifade etmektedir. Lynch'e göre mekanın başarısı veya okunaklığı, (düzeni veya algılama kolaylığı) onun pozitif olarak algılanmasına bağlı olduğu gibi sakinleri tarafından anlamlı bulunmasına da bağlıdır. Çalışmasını Polonya'nın yukarı Silezya bölgesinde Tychy şehrinde yapan araştırmacı, deneklerini ebeveyn ve onların çocuklarından seçmiştir. Ebeveynler başka bir şehirde doğmuş ve Tychy'ye yerleşmiş iken, çocuklar Tychy'de doğup yetişmişlerdir. Sonuç olarak görülmüştür ki mekanın algılanması farklı bireysel deneyimlere bağlıdır. Çocuklar için şehrin algılanması kolay dolayısıyla okunaklı iken, onların ebeveynleri için hiç de böyle değildir. Çalışmada çocukluk ve gençlik döneminin mekansal deneyimi yetişkinlik dönemi kavrama kategorilerini etkilemektedir sonucuna varılmaktadır (Zmudzinska-Nowak 2003).

Çalışmanın Varsayımları

Bu çalışmada aşağıda görülen konuların araştırılmasına karar verilmiştir. Bunlar;

1-Şehirselsel imaj hangi stilde ortaya çıkmıştır? Şehirselsel imaj elemanları Lynch'in tespit ettiği gibi çoktan aza doğru, yollar, nirengi noktaları, kavşaklar, kesimler ve kenarlar şeklinde midir?

2-Zihinsel haritaların oluşumunda ve belirli karakter kazanmasında zamana bağlı nasıl bir değişim görülmektedir?

3-Fiziki faktörler mi yoksa şehirdeki faaliyetler mi daha çok imaj elemanlarını etkilemektedir?

Veri ve Yöntem

Çalışmada Balıkesir şehir imajında meydana gelen farklılıklar ortaya konulmaktadır. Şehir imajının oluşumu veya zihin haritalarının oluşumunun bir çok faktörün etkisiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Şehirde kalış süresi (zaman), faaliyet biçimi ve ikamet edilen yerin etkisi bu faktörlerden sadece bir kaçıdır. Bu çalışmada biraz önce ifade edilen faktörlerin tespiti taslak harita yöntemiyle yapılmaktadır. “Zihin haritalarının oluşturulmasında taslak harita yöntemi şaşırtıcı ve son derece ilgi çekici sonuçlar vermektedir. Esneklikleri, açıklıkları, potansiyel olarak derin psikolojik görüşleri yansıtmaları bakımından dikkate değerdirler. Fakat, bu teknik, ortaya çıkan ürünün yorumlanmasında karşılaşılan güçlükler ve harita çizim tekniklerinde eğitim görmemiş kişilerin, şehir içi ölçeğinde bildikleri yerleri yerine yerleştirememeleri yüzünden eleştirilere uğramıştır” (Tümertekin, Özgüç 1998: 58). Bu nedenle çalışma üniversitesi öğrencileri, özellikle Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Çalışmaya katılan öğrenciler 1. ve 3. sınıf coğrafya bölümü öğrencileri olup; bunların şehirde kalış süreleri sırasıyla iki aydan az ve iki yıldan çoktur. Çalışmada üniversite öğrencilerinin seçiminin kuşkusuz başka nedenleri de vardır. Bunlar elverişlilik ve daha da önemlisi onların faaliyet biçimindeki benzerliktir. Taslak haritası çizimi zamanın etkisini artırmak maksadıyla birinci sınıflar için ilk dönemin ilk aylarında, üçüncü sınıflar için ise ikinci dönemin sonlarında yapılmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak toplam 64 kadar öğrenci katılmış olup; bunlardan 30 kadarı birinci sınıf (bundan sonra birinci grup olarak adlandırılacaktır), 34 kadarı ise üçüncü sınıf öğrencilerdir (ikinci grup). Çalışmada elde edilen 64 adet taslak haritadan 20 kadarı anlamsız bulunmuş ve dolayısıyla dikkate alınmamıştır. Kullanılan denek sayısı ilk bakışta az gibi görünmektedir. Ancak zihinsel haritaların çizim güclüğü dikkate alınırsa, bu durum normal karşılanacaktır. Nitekim çeşitli vesilelerle ifade edildiği gibi, bu konuda çığır açan çalışması ile bilinen Lynch bile, “Şehir İmajı” (1960) adlı çalışmasında üç şehir için (Boston, Jersey City, Los Angeles) toplam 60 kişiyle mülakat yapmış ve zihinsel haritalar çizdirmiştir. Yine bu 60 kişinin gerek araştırma sahası gerekse zihinsel haritalarla ilgili olarak önceden bir eğitime tabii tutulduğu da bilinmektedir (Lynch 1960: 15).

Çalışma doğrudan deneyime dayalı bir araştırmadır. Bu tür çalışmalarda dolaylı deneyim, örnek olarak bir şehir haritası belirli bir süre çalışıldıktan sonra şehir imajının oluşumu, başka şekillerde de yapılmaktadır (Whyne-Hammond 1976). Çalışmaya katılan öğrencilere A4 boyutunda boş bir kağıt dağıtılmış, bu kağıdın ön kısmına “Kafanızdaki Balıkesir şehrini çizin” ifadesine uygun olarak öznel taslak haritalarının çizilmesi istenmiştir. Arka sayfaya ise şehirdeki adresleri ve memleketleri yazdırılmıştır. Taslak harita çizimi için yarım saat süre verilmiş, bu zaman zarfında gözetim altında çizimler yapılmış, öğrencilerin bireysel olarak çalışmaları önerilmiş ve özellikle bu son duruma dikkat edilmiştir. İkinci bir kağıt isteyenlerin sayısı sadece birkaç kişi olmuş, bu konuda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir.

Çalışmada her iki grup arasında farklılığı ortaya koymak için Francescato ve Mebane (1973: 132) tarafından kullanılan çeşitlilik oranı kullanılmıştır. Bu oran öznel taslak haritalarında farklı eleman sayısının (FES) toplam eleman sayısına (TES) bölünmesi sonucunda elde edilmiştir. Ayrıca eleman seçme sıklığı (ESS), kişi başına düşen ortalama farklı eleman sayısı (OFES) da verilmektedir. ESS toplam eleman sayısının farklı eleman sayısına bölünmesi sonucu elde edilirken; OFES farklı eleman sayısının çalışmaya katılan kişi sayısına bölünmesi sonucunda elde edilmiştir. Çalışmada ortaya çıkan şehrsel imaj elemanlarının-ki bunlar kavramsal çerçevede açıklanmıştır-tespiti tek tek taslak haritaların incelenmesi ile elde edilmiş, bunların sıklıklarını gösteren haritalar yapılmış, böylece farklı gruplara göre birleşik şehrsel imaj haritaları elde edilmiştir.

Analiz ve Tartışma

Çalışma alanı Marmara bölgesinin güney Marmara bölümünde, bu bölümün Karesi yöresinde bulunmaktadır (Şekil 1). Balıkesir şehri 2000 yılı sayım sonuçlarına göre 216 bin nüfuslu (DİE 2000) bir hizmet şehridir (Tunbul 2000). Şehir kendi adı ile anılan ovanın batı ucunda, bu alanda yer alan tepelik alanlar ile ova yüzeyinin kesişme yerinde kurulmuş, doğu yönde ovaya doğru yayılma göstermiştir. Şehrin, tepelik alanlar dikkate alınmazsa, az eğimli bir alanda kuruluşu (Darkot, Tuncel 1981) nedeniyle şehrsel imaj elemanları açısından jeomorfolojik ve topografik olarak dikkati çeken her hangi bir unsuru yoktur. Hidrografik açıdan ele alınırsa, Kızpınar deresi (Çay deresi) ile şehirde bulunan diğer derelerin mevcut oluşuna karşın, bunların şehrsel imaj elemanları açısından önemli bir uyarıcı olmadıkları görülmektedir. Ancak ulaşım için aynı şeyleri söylemek zordur.

düşmektedir. Lynch, şehri az bilen kişinin zihinsel haritasını oluştururken, onun topografik unsurlarına, geniş bölgelere, genel özelliklere, kaba yönel ilişkilere dikkat edeceğini, daha sonra yolların önem kazanacağına ve şehri çok iyi bilen kişilerin ise, bölge ve yollardan çok nirengi noktalarına önem vereceğini ifade etmiştir (Lynch 1960: 40). Böylece çizimde mekansal stilden ardışık stile geçiş söz konusu olacaktır. Oysa Spencer ve Weetman'a göre (1981), kişilerin mekansal stilden ardışık stile geçiş yapmaları, zamandan çok yaptıkları işe (veya göreve) bağlıdır. Basit bir yolun veya yerel bir alanın yapılması durumunda bu iki stilden biri daha başlangıçta seçilir ve bu durum değişmez. Ancak karmaşık ve büyük bir alanın çizilmesi durumunda ardışık stilden mekansal stile geçiş meydana gelebilir; bu da yavaş bir şekilde gerçekleşir. Bu durum ise öğrenme ile ilgili değil daha çok tercih ile ilgilidir. Çalışmaya katılan her iki grubun da aynı stili büyük çoğunlukla tercih etmiş olması, barınma alanı ile eğitim-öğretim gördükleri alanlar arasında basit bir yol gibi algılamış olmaları ile ilgili olabileceği gibi söz konusu stilin kolaylığından da kaynaklanması muhtemeldir.

Lynch şehirselleme imaj elemanlarını çoktan aza doğru yollar, nirengi noktaları, kavşaklar, kesimler ve kenarlar şeklinde sıralamıştır. Bu çalışmada şehirselleme imaj elemanlarının sıralaması dikkate alındığında, her iki grup için de nirengi noktalarının en sık belirtilen dolayısıyla en önemli eleman oldukları görülmektedir. Birinci grupta toplam eleman sayısının %72.9'unu nirengi noktaları oluştururken, ikinci grup için bu değer %66.8 kadardır. Diğer imaj elemanları çoktan aza doğru yollar, kenarlar, kesim ve kavşaklar şeklinde sıralanmaktadır (Tablo 1, 2). Bu durum bir çok faktöre bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bir kere Lynch ve onu takip edenlerin çalışmaları daha çok Batılı şehirler örnek alınarak yapılmıştır. Yine bu tip çalışmaların daha çok büyük şehirlerde yapıldığı görülmektedir. Bu büyük şehirlerin doğası gereği karmaşık olması ve bu karmaşık düzende çok sayıda objenin varlığı yolların basitleştirme ve genelleme aracı olarak kullanılmasına neden olması ihtimali vardır. Oysa küçük ölçekli şehirlerde daha az objenin bulunması ve bu çalışmanın doğası gereği öğrencilere uygulanmış olması çok sayıda nirengi noktasının ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Kavşakların en az belirtilen eleman olması yukarıda açıklanan nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlara ilave olarak şehirde az sayıda kavşak noktasının varlığı, bu sayının öğrenci etkinlik alanında daha da azalması başka bir etken olmalıdır. Kavşak noktalarının çevre düzenine sahip olmayışı ve bunları çevreleyen alanlarda şehrin fonksiyonları bakımından meydana gelen ayrılıklar da önemli bir neden olsa gerektir.

Tablo 1: Balıkesir şehri imaj elemanları ve başlıca özellikleri (birinci grup)

İmaj elemanları	Farklı Elaman Sayısı (FES)	%	Toplam Elaman Sayısı (TES)	%
Nirengi Noktaları	139	88	384	72,9
Yollar	9	5,7	66	12,5
Kenarlar	3	1,9	41	7,8
Kesimler	4	2,5	19	3,6
Kavşaklar	3	1,9	17	3,2
Toplam	158	100	527	100

Kaynak: Öğrenci taslak haritaları

Tablo 2: Balıkesir şehri imaj elemanları ve başlıca özellikleri (ikinci grup)

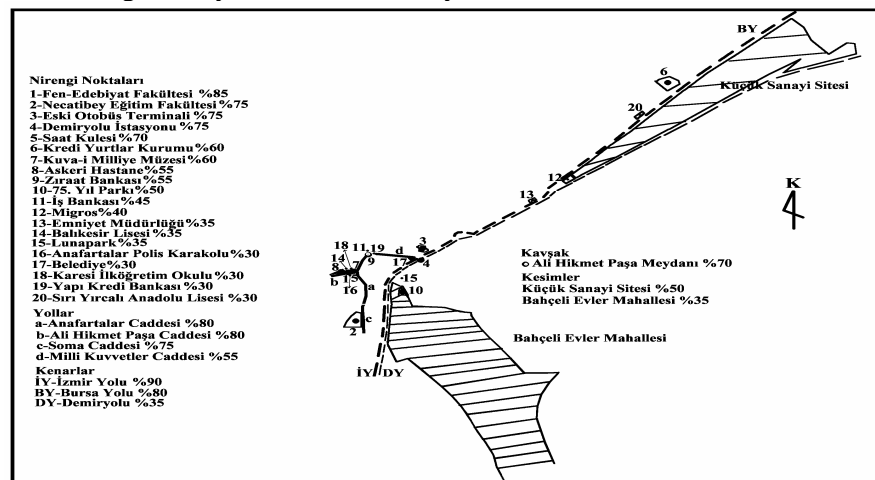
İmaj elemanları	Farklı Elaman Sayısı (FES)	%	Toplam Eleman Sayısı (TES)	%
Nirengi noktaları	117	79,5	457	66,8
Yollar	11	7,5	115	16,9
Kenarlar	3	2	54	7,9
Kesimler	12	8,2	38	5,5
Kavşaklar	4	2,8	20	2,9
Toplam	147	100	684	100

Kaynak: Öğrenci taslak haritaları

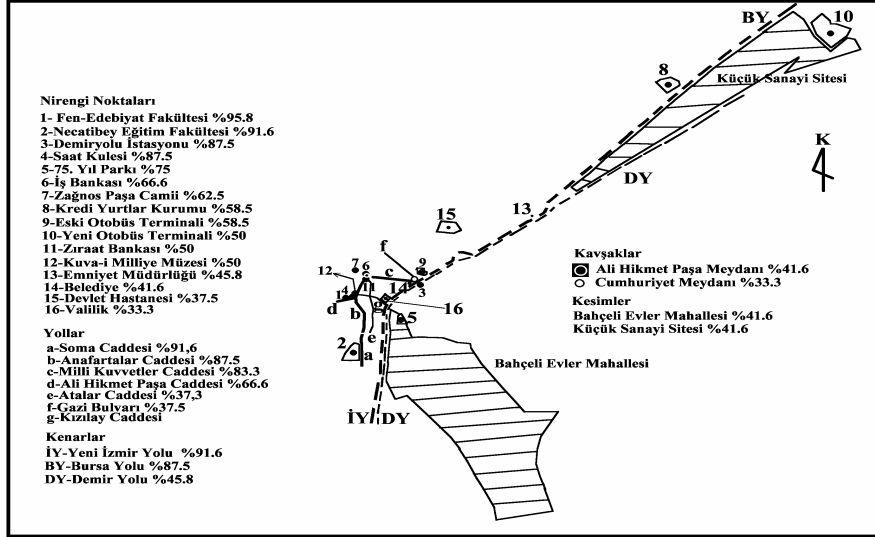
Zihinsel haritaların oluşumu zamana bağlı olarak öğrenme süreci ile ilgilidir. Devamlık gösteren bu süreçte bireyin çeşitli ortamlarda farklı nesnelere karşılaşması sonucu öğrenme meydana gelmiş olur. Dolayısıyla zihinsel haritalar asla tamamlanamaz. Fakat periyodik olarak güncelleştirilir. Yeni olan her bir bilgi zihinsel haritanın doğasını etkilemektedir. Herhangi bir kişinin zamanın herhangi bir noktasındaki zihinsel haritası mutlaka aynı değildir (Golledge ve diğerleri, aktaran Lloyd 2000: 518). Şehir imajında zamana bağlı bu değişimi, şehirde kalış süreleri birbirinden farklı iki öğrenci grubunda da görmek mümkündür. Bu değişimi ortaya koyacak başlıca belirleyiciler, çeşitlilik oranı (ÇO), kişi başına düşen ortalama farklı eleman sayısı (OFES) ve eleman seçim sıklığı (ESS)'dir. Şehirde kalış süresine bağlı olarak çeşitlilik oranında azalma görülmüştür. Nitekim birinci grup için çeşitlilik oranı 0.29 iken, ikinci grup için bu değer 0.21 kadar olmuştur. Bu durum ilk bakışta birinci grubun şehri daha iyi bildiği anlamına gelmektedir. Oysa ESS birinci grup için 3 iken, ikinci grup için 5 kadardır. Yine kişi başına düşen OFES birinci grup için 7.9, ikinci grup için 6.1 kadardır. Bu değerlerden şu sonuç çıkmaktadır: Birinci grubun seçtiği elemanlar daha bireysel, fakat ikinci grup tarafından seçilen elemanlar daha genel, yani herkesçe bilinen elemanlardır. Bu durum zihinsel haritaların doğasında vardır ve azaltma (diminution) süreci ile ilgilidir. Azaltma süreci, insanların bilgileri sınırlı depolama ve kullanma kapasitesi nedeniyle fazla bilginin yok olması, ancak önemli bilgilerin korunması sürecidir. Nitekim Appleyard 1969-1970

yılları arasında Vanezuela'nın bir şehri olan Ciudad Guayana'da yapmış olduğu çalışmalarda aynı sonuca varmaktadır: İnsanların başlangıçta zihin haritalarında şehirle ilgili çok sayıda ayrıntıya yer vermişlerdir. Zamanla zihinsel haritalarda ayrıntıların kaybolduğu görülmüştür. Bu durum onların daha az bilgiyle alışılmış yolları kullanmaları ve şehirde yaşamaları ile ilgili olmuştur (aktaran Downs ve Stea 1973). Bu açıdan değerlendirildiğinde iki grup arasındaki bir başka farklılık ise şudur: Zaman arttıkça öğrenmenin meydana gelmesi daha geniş alanların kavranılmasına neden olmaktadır. Nitekim birinci grubun zihinsel haritalarında Devlet hastanesi, Zağnos Paşa camii, Atalar Caddesi ve Kızılay Caddesi bulunmazken, adı geçen yerler ikinci grup tarafından sıkça belirtilmekte, onların bilme-öğrenme mekansal alanları genişlemektedir (Şekil 2 ve 3). Zamanın etkisi bütün bunlarla da sınırlı değildir.

Şehirler durağan değil dinamiklerdir. Buna bağlı olarak onlar zamanla farklı elemanlar kazanmakta veya bu elemanların işlevinde değişiklikler meydana gelebilmektedir. Eski ve yeni otobüs terminali bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Eski otobüs terminali her iki grup için önemli nirengi noktası iken, yeni terminalin birinci grup tarafından bilinmeyişi, zamansal fark ile ilgilidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, taslak haritalarının çizimi her iki grup için farklı zamanlarda yapılmıştır. Burada amaç aradaki zaman farkını artırmaktır. Ancak bu zaman zarfında şehirde yeni bir otobüs terminali hizmete girmiş, eskisi ise işlevini kaybetmiştir. Dolayısıyla ikinci grup yeni otobüs terminalini, eskisi ile birlikte vurgularken, bu durum birinci grup için söz konusu olmamıştır (Şekil 2, 3). Kuşkusuz otobüs terminallerinin nirengi noktası olarak ortaya çıkışı onların anlamı ile de ilgilidir. Bu anlam onların şehirde ayrıntılı olarak ilk algılanan yer olmaları nedeniyle kazanılmaktadır.

Şekil 2: Balıkesir şehir imajı I (birinci grup)

Şekil 3: Balıkesir şehir imajı II (ikinci grup)

Şehirde imaj elamanlarının ortaya çıkışı daha çok onun kullanımı, başka bir anlatımla öğrencilerin günlük faaliyet biçimlerini etkileyecek olan unsurların şehir içi mekansal konumlarının farklı dağılışı ile ilgilidir. Genel olarak bakıldığında şehirselsel imaj elamanlarının şehrin bütününden çok belirli alanları kapsadığı görülür. Bu durum bu tip çalışmaların genel özelliğidir. Kabaca bu alanın sınırlarının Necatibey Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ile Kredi Yurtlar Kurumu arasında çekilecek hattın doğusunu içine alması yukarıda anlatılan coğrafi dağılıştaki farklılıkla yakından ilişkilidir. Balıkesir Üniversitesi şehirden 18 km uzakta, Bigadiç yolu üzerinde bir kampusa sahiptir. Ancak kampusun henüz tamamlanamamış olması nedeniyle Fen-Edebiyat Fakültesi (FEF) şehir içinde iki ayrı alanda eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bunlardan biri Ali Hikmet Paşa Caddesi üzerinde yer alan, öğrenciler arasında “taş bina” olarak adlandırılan eski Balıkesir lisesi, diğeri ise Necatibey Eğitim Fakültesi (NEF) ile aynı alanda yer alan yeni binadır. Öğrencilerin bu alanlar arasındaki faaliyetleri her iki grup için de FEF ve NEF’in en önemli nirengi noktası olmasını sağlamıştır. Yine buna bağlı olarak söz konusu alanlara yakın konumda bazı nirengi noktalarının ortaya çıktığını görmek mümkündür. Bunlardan biri Askeri Hastanedir. Eğimli bir alanın üzerinde yer alan, dolayısıyla çıkılması güç olan Ali Hikmet Paşa Caddesi bu nedenle en sık tanımlanan yollardan biridir (Foto 1). Yine bu yol üzerinde yer alan Anafartalar Polis Karakolu ve Karesi ilköğretim okulu özellikle birinci grup tarafından vurgulanmakta, ikinci grup tarafından kısmen vurgulanmakla birlikte, unutulmuş bir detay olarak kalmaktadır.

Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek...

NEF'in üzerinde yer aldığı Soma Caddesinin sık bir şekilde vurgulanışı yine aynı nedenle olmuştur. Birinci grubun %75'i ikinci grubun ise %91.6'sı Soma Caddesini zihinsel haritalarında belirtmişlerdir. Çardaklı kavşağı ile Ali Hikmet Paşa Meydanı arasında uzanan Anafartalar Caddesi şehrin önemli bir ticari şerididir. Bu özelliğinin yanı sıra Cadde öğrencilerin fotokopi ve yiyecek ihtiyaçlarını karşıladıkları yerleri de içine almaktadır. Cadde ayrıca gezinti yeri olmak gibi bir işleve de sahiptir. Bütün bunlar Anafartalar Caddesini önemli bir yol olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Şekil 2, 3).

Foto 1: Ali Hikmet Paşa Caddesinden bir görünüm. Müze saat kulesinin hemen yanında bulunmaktadır.

Öğrencilerin barınma ihtiyaçlarının önemli bir kısmı Kredi ve Yurtlar Kurumu tarafından karşılanmaktadır. Ancak eldeki verilere bakılırsa şehirde yaşama süresi arttıkça, barınma için başlangıçta Kredi ve Yurtlar Kurumunu seçen öğrencilerin şehir içindeki evlere yerleştikleri görülmektedir. Çünkü çalışmaya katılan birinci grubun %70'i Kredi ve Yurtlar Kurumunda kalırken, bu değer ikinci grup için %29.2 kadardır. Bu gruba dahil öğrencilerin %62.5' (15 kişi) şehir içinde evlerde ikamet etmektedir. İki kişi ise özel yurttan kalmaktadır (%8.3). Birinci gruba dahil öğrencilerde evde ve özel yurtlarda kalanların yüzdeleri de %15 kadardır. Bütün bu açıklamaların şehrin imajı bakımından önemli etkileri vardır. Bir kere Kredi ve Yurtlar Kurumu şehir merkezinden uzakta, Bursa yolu üzerinde bulunmaktadır. Buna bağlı olarak zihinsel haritalar bu yönde mekansal olarak büyümektedir. Ancak bu büyümenin daha çok çizgisel bir özellik gösterdiği görülmektedir. Yol boyunca bir takım resmi kurum ve alışveriş merkezleri mevcuttur. Dolayısıyla başta Kredi ve Yurtlar Kurumu olmak üzere (birinci grup %60,

ikinci grup %58.3) yol üzerinde diğer kurum (Emniyet Müdürlüğü) ve ticaret alanları (Migros) nirengi noktaları olarak ortaya çıkmaktadır (Şekil 2, 3). Yol üzerinde kuşkusuz sadece nirengi noktaları mevcut değildir. Küçük Sanayi Sitesi, zihinsel haritalarda yer alan önemli bir kesimdir. Kesim olarak ortaya çıkışı, Bursa yolu üzerinde yer almasına bağlı olduğu kadar, onun fiziksel özellikleriyle de ilgidir. Dolayısıyla Lynch (1960) tarafından tespit edilen fiziksel özellikler de şehrin imajına katkıda bulunmaktadır.

Kesimlerin belirlenmesinde etkili olan fiziksel özellikler tematik devamlılıktır. Bunlar çok çeşitli elemanlardan oluşurlar. Bu elemanlar yapı, yer, şekil, ayrıntı, sembol, bina tipi, kullanım, faaliyet, yerleşenler, koruma derecesi ve topografya olarak sıralamak mümkündür (Lynch 1960). Çalışmada Küçük Sanayi Sitesi ve Bahçeli Evler Mahallesi önemli iki kesimi oluşturmuştur. Küçük Sanayi Sitesi birinci grup tarafından %50 oranında bilinmişken, Bahçeli Evler Mahallesi %35 oranında bilinmiştir. Bu değerler ikinci grupta her biri için eşit orandadır (%41.6). Küçük Sanayi Sitesi kendine özgü sanayi faaliyeti ile ayrı bir özellik göstermekle birlikte, ortaya çıkan farklılığın bir nedeni de bina tipleridir. Yine Site morfolojik olarak ızgara tipi planı ile de özel bir yapıya sahiptir. Bahçeli Evler Mahallesi şehrin yakın zamanda kurulmuş oturma alanıdır. Yerleşenlerinin yüksek gelirli aileler olması ile dikkati çekmekte, önemli bir imaj elemanı olmaktadır. Oran bakımından ikinci grubun bu alanı daha yüksek göstermesi, onların büyük bir kısmının şehir içi alanlarda çeşitli mahalleleri barınma için seçmiş olmalarıyla ilgili olmalıdır. Kuşkusuz bu mahallenin önemli bir imaj elemanı olması onun öğrenci faaliyet alanlarıyla ilgili özel konumuna da bağlıdır. Gerçekten de Mahalle NEF ve FEF'e şehrin diğer oturma alanlarından daha yakındır. Aynı zamanda çok sayıda kiralık konutun varlığı imaj elemanı olarak vurgulanmasını etkilemiş olmalıdır.

Şehrsel imaj elemanlarından biri de kenarlardır. Bunlar birliği bozan bir özelliğe sahiptir. Başka bazı özellikleri ise devamlılık ve görünürlüktür. Güçlü kenarlar mutlaka içine girilmez değildirler. Bunlar bazen birleştirici rol de oynarlar. Yine çoğu kez yol olarak işlevleri de vardır. Yönel nitelikler yollarda olduğu gibi önemli özellikleridir (Lynch 1960: 64-66). Bursa ve Yeni İzmir yolu ile demiryolu (Foto 2) şehirde önemli kenarlar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bunların genel olarak şehrin iki ayrı fonksiyon alanını birbirinden ayırdıkları görülmektedir. Şehir merkezî ve yakın çevresinde ticaret alanları ile oturma alanlarını, Bursa yolu çevresinde ise sanayi ile oturma alanları kenarlar nedeniyle ayrılmaktadır. Kenarların devamlılıkları göze çarparken-çünkü yakın zamanlara kadar çevre yolu işlevine sahip olmuşlardır ve bu özellik kısmen de olsa devam etmektedir-yönel nitelikleri zaten isimlerinden anlaşılmaktadır. Şehirde hızlı ulaşımın yapıldığı bir şerit olmaları, geçilmelerini güçleştirdiği gibi gürültü de bunların

başka bir özelliği olmaktadır. Çalışmada birinci grup ile ikinci grup arasında seçim bakımından önemli farklılıklar yoktur. Bu da bunların yukarıda anlatılan fiziki özelliklerine ek olarak başka bir anlam yüklenmesi ile ilgili olmalıdır. Çalışmaya katılan öğrencilerin coğrafi kökeni iki kişi hariç daha çok çevre illerdir. Dolayısıyla bunlar, Yani Bursa ve Yeni İzmir yolu ile demir yolu, öğrencileri memleketlerine bağlamak gibi bir anlama da sahip olmalıdır.

Foto 2: Yeni İzmir yolu ve demiryolundan bir görünüm (Yusuf Hocaoğlu fotoğraf arşivi)

Kavşak veya ulaşımın başlangıç ve bitiş yeri şehir gözlemcisi üzerinde zorlayıcı bir etkiye sahiptir. Çünkü kararlar kavşak noktalarında verilmesi gerekmekte, dolayısıyla insanlar böyle yerlerde dikkatlerini artırmakta ve yakındaki elemanları daha açıklıkla algılamaktadırlar (Lynch 1960: 72-73). Çalışma alanında en önemli kavşak Ali Hikmet Paşa meydanıdır. Meydan birinci grup tarafından %70 ölçüsünde fark edilirken, ikinci grup öğrencilerde bu oran %41.6'ya düşmektedir. Aradaki farkın nedenini açıklamak zor olmakla birlikte, kavşak dikkat çekecek bazı özelliklere sahip bulunmaktadır. Bir kere o pek de geniş olmasa da kısmen çevre düzenine sahiptir (Foto 3). Yine yakınında şehrin önemli çarşılarından Yeni çarşı ve Hasan Baba çarşısı yer almaktadır. Meydan çevresinde şehrin önemli bankaları da bulunmaktadır. Nitekim bu alanda İş Bankası, Ziraat Bankası ve Yapı Kredi Bankası önemli nirengi noktalarıdır (Şekil 2, 3). Ali Hikmet Paşa Meydanı şehrin önemli yollarının kesişme alanıdır. Anafartalar Caddesi, Paşa Caddesi, Atalar Caddesi ve Milli Kuvvetler Caddesi bu alanda son bulmakta veya başlamaktadır.

Foto 3: Ali Hikmet Paşa Meydanından bir görünüm. Meydan şehrin en önemli kavşağı durumundadır.

Yollar bir çok özellikleri ile şehrsel algının elemanı olmuşlardır. Bunları şehir içi ulaşım ve gezinti, özel kullanım ve faaliyetler (alışveriş ve tiyatro gibi), yolun geniş veya dar oluşu (fiziki özellikleri), özel cephesel özellikler, şehrin özel özelliklerine (iskele veya limana bağlı olma gibi) yakınlık, yolun görsel manzarası, devamlılık, yönsel özellik, yolun başı ve sonunun belli oluşu şeklinde sıralamak mümkündür (Lynch 1960: 49-55). Milli Kuvvetler Caddesi şehrin önemli bir yoludur (Foto 4). Cadde yukarıda ifade edilen özelliklerin bazılarında sahip bulunmaktadır. Yol birinci grup tarafından %55 oranında tanımlanırken, ikinci grupta bu oran yükselmektedir (%83.3). Aradaki farkın yüksek oluşu, yolun öneminin birinci grup tarafından anlaşılmasında ilgili olmalıdır. Çünkü, daha önce de ifade edildiği gibi, öğrenme bir süreçtir dolayısıyla zaman almaktadır. Cadde, Ali Hikmet Paşa Meydanı ile Cumhuriyet Meydanı arasında yön değiştirmeden, çaprazlama bir uzanışa sahiptir. Cumhuriyet Meydanında şehrin önemli bir nirengi noktası sayılan demiryolu istasyonu bulunmaktadır. Yol gerek ulaşım gerekse ticari faaliyetler bakımından önemli bir şerittir. Bu şeritte yer alan iş yerlerinde üst kademe mallar satıldığı gibi, bunlar aynı zamanda üst gelir grubuna hitap etmektedir. Bu durum özellikle vitrinlerin özenle hazırlanması anlamına gelmekte ve yol buna bağlı olarak, cephesel bir nitelik de kazanmaktadır. Yolun başka bir özelliği ise ikinci dereceden yollarla (sokaklar) şehrin diğer önemli nirengi noktalarına bağlanması ve bunlara (eski otogar, belediye gibi) yakın olmasıdır.

Foto 4: Milli Kuvvetler Caddesinden bir görünüm.

Nirengi noktaları şehirsal imajın başka bir elamanıdır. Lynch'e göre (1960: 79-81) bunların önemi, arka planlarıyla zıtlık oluşturmaları, şekilsel olarak açıklıkları ve konumları ile artmaktadır. Kavşaklarda bulunma dolayısıyla yol kararının verilmesinde önemli olma nirengi noktalarını güçlendirmektedir. Bu konuda başka bir güçlendirici faktör nirengi noktalarının herhangi bir faaliyetle (senfoni binası veya vaftiz tapınağı olma gibi) ilişkili olmasıdır. Yine bir objenin nirengi noktası olarak önem kazanması onun tarihi, belirtisi veya anlamı ile de ilgilidir. Burada şu husus dikkat çekmektedir: Bu da Lynch'in kendisiyle çelişmesidir. Daha önce ifade edildiği gibi çalışmasında teklik ve yapıyı ele alacağını belirtmiş, anlam üzerinde durmayacağını ifade etmişti. Çalışmada saat kulesi, müze (Foto 1) ve demiryolu istasyonu gerek mimari biçimleri gerekse tarihi önemleri ile ön plana çıkan nirengi noktalarıdır. Başka bir anlatımla bunlar teklikleri, izafi olarak eşsizlikleri ile ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Zağnos Paşa camii ayrı bir örnek oluşturmaktadır. Birinci grubun bu nirengi noktasını belirtmemiş olması zamanla ilgili olmalıdır. Valilik ve belediye özel faaliyet alanı olarak ortaya çıkan diğer nirengi noktalarıdır.

75. Yıl Parkı şehirde ortaya çıkan önemli bir diğer nirengi noktasıdır. Park birinci grup tarafından %50 oranında belirtilmişken, bu oran ikinci grupta %75'e çıkmaktadır. Park öğrencilerin rekreasyon ihtiyacını karşılamaktadır. Dolayısıyla kullanım bakımından anlamlıdır. Ancak şehir yakın çevresinde bir takım yeşil alanlar varsa da park şehir merkezine en yakın yeşil alandır. Dolayısıyla, park ihtiyacı veya yeşil alan konusunda

öğrencilerin başka bir seçeneği de yok gibidir.

Sonuç

Bu çalışmada, mevcut araştırma soruları dikkate alınırca, aşağıdaki geçici sonuçlara varılmaktadır:

Taslak haritalar ardışık stilde çizilmiştir.

Şehirselleşme elemanları Lynch'in tespit ettiği sıralamada olmamıştır. Nirengi noktaları ön plana çıkmıştır. Yollar, kenarlar, kesim ve kavşaklar, çoktan aza doğru onları izlemektedir. Kesimler gerek Lynch gerekse bu çalışmada dördüncü öneme sahip elemandır. Bu açıdan bakıldığında nirengi noktaları yollarla, kavşaklar ise kenarlarla yer değiştirmiş durumdadır.

Zihinsel haritalar zamana bağlı olarak mekansal olarak genişlemiş, bunlarda yer alan elemanlar açıklık kazanmıştır. Başlangıçtaki bireysel özellik yerini genellemelere veya kamu imajına bırakmıştır. Ancak bu imajın da izafi olduğu görülmektedir. Bu durum gerek öğrenmenin gerekse şehirlerin doğasından kaynaklanmaktadır. Çünkü şehirler dinamik yapıya sahiptirler. Şu günlerde FEF'in asıl kampusuna taşınması söz konusudur. Dolayısıyla her iki grup için de Cezaevinin ötesine geçemeyen imaj elemanlarında değişiklik olabilecektir. Çünkü öğrenci faaliyet alanları bu taşınma nedeniyle mekansal olarak Bigadiç yönünde genişleyecektir.

Öğrenci grupları şehirde çeşitli görevleri yerine getirirken, ki bunların başında eğitim ve barınma ihtiyacı gelmektedir-daha çok şehirselleşme çevrenin üç elemanını (Fen-Edebiyat Fakültesi, Necatibey Eğitim Fakültesi ve Kredi Yurtlar Kurumu) seçmişler ve imaj elemanları bunlara göre şekillenmiştir. Ancak bu durum öğrencilerin belirli elemanların fiziksel özelliklerini ihmal ettikleri anlamına gelmemelidir. Zaten böyle olsaydı, demiryolu, Bursa ve Yeni İzmir yolları veya kısmen de olsa Milli Kuvvetler Caddesi önemli bir imaj elemanı olmazdı. Dolayısıyla şehirselleşme imajının çalışılmasında fiziki unsurların da önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Aitken, S.C., Cutter, S.L., Foote, K.E., (1989), "Environmental Perception and Behavioral Geography", *Geography in America*, (Ed. Gary L., Gaile ve Cort J. Willmont) s. 219-238, Merrill Publishing Company, Columbus.

Appleyard, D., (1973), "Notes on Urban Perception and Knowledge", *Image and Environment*, (Ed. Roger M. Downs ve David Stea) s. 109-114, Aldire Publishing Company, Chicago.

Balıkesir Belediyesi, (1987), *İmar Planı Araştırması*, Balıkesir.

Blaut, J.M., Stea, D., (1971), "Studies of Geographic Learning", *Annals of Association of American Geographers*, 61/2:387-393.

Bowden, M. J., (1970), "John Kirtland Wright, 1891-1969", *Annals of Association of American Geographers*, 60/2:394-403.

Brown, S., (1987), "The Microlocational Perceptions of City Center Retailers", *Transactions of Institute of British Geographers New Series*, 12/3: 337-344.

Burnett, P., (1978), "Time Cognition and Urban Travel Behavior", *Geografiska Annaler Series B Human Geography*, 60/2: 107-115.

Bunting, T.E., Guelke, L., (1979), "Behavioral and Perception Geography: A Critical Appraisal", *Annals of Association of American Geographers*, 69/3: 448-462.

Carter, H., (1976), *The Study of Urban Geography*, (Second edition), Edward Arnold, UK..

Coshall, J.T., (1985), "Urban Consimers' Cognitions of Distance", *Geografiska Annaler Series B Human Geography*, 67/2: 107-119.

Couclelis, H., Golledge, R., (1983), "Analytic Research, Positivism, and Behavioral Geography", *Annals of Association of American Geographers*, 73/3:331-339.

Darkot, B., Tuncel, M., (1981), *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İÜ Yayınları No. 2510, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No. 118, İstanbul.

Denker, B., T., (1970), *Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler*, İÜ Yayınları No. 1530, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No. 59, İstanbul.

DİE, (2000), *Nüfusun Sosyo-Ekonomik Nitelikleri*, Balıkesir, Ankara.

Downs, R. M., Liben, L.S., Daggs, D. G., (1988), "On Education and Geographers: The Role of Cognitive Developmental Theory in Geographic Education", *Annals of Association of American Geographers*, 78/4: 680-700.

Downs, R., M., Liben, L. S., (1991), "The Development of Expertise in Geography: A Cognitive-Developmental Approach to Geographic Education", *Annals of Association of American Geographers*, 81/2: 304-327.

Francescato, D., Bebane, W., (1973), "How Citizens View Two Great Cities: Milan and

Rome”, *Image and Environment*, (Ed. Roger M. Downs ve David Stea) s. 131-147, Aldire Publishing Company, Chicago.

Gale, N., Golledge, R. G., (1982), “On the Subjective Partitioning of Space”, *Annals of Association of American Geographers*, 72/1: 60-67.

Golledge, R.G., Gale, N., Pellegrino, J.M., Doherty, S., (1992), “Spatial Knowledge Acquisition by Children: Route Learning and Relational Distances”, *Annals of Association of American Geographers*, 82/2: 223-244.

Golledge, R. G., Dougherty, V., Bell, S., (1995), “Acquiring Spatial Knowledge: Survey versus Route-Based Knowledge in Unfamiliar Environment”, *Annals of Association of American Geographers*, 85/1: 134-158.

Johnston, R.J., (1987), *Geography and Geographers, Anglo-American Human Geography since 1945*, (Third edition), Edward Arnold, London.

Jordon, T.G., (1978), “Perceptual Regions in Texas”, *Geographical Review*, 68/3: 293-307.

Kulhavy, R. W., Stock, W. A., (1996), “How Cognitive Maps are Learned and Remembered”, *Annals of Association of American Geographers*, 86/1: 123-145.

Lloyd, R., (1976), “Cognition, Preference, and Behavior in Space: An Examination of Structural Linkages”, *Economic Geography*, 52/3: 241-253.

Lloyd, R., (1982), “Review Article: A Look at Images”, *Annals of Association of American Geographers*, 72/4: 532-548.

Lloyd, R., (1989), “Cognitive Maps: Encoding and Decoding Information”, *Annals of Association of American Geographers*, 79/1: 101-124.

Lloyd, R., Heivly, C., (1987), “Systematic Distortions in Urban Cognitive Maps”, *Annals of Association of American Geographers*, 77/2: 191-207.

Lloyd, R., (1994), “Learning Spatial Prototypes”, *Annals of Association of American Geographers*, 84/3: 418-440.

Lloyd, R., (2000), “Self-Organized Cognitive Maps”, *Professional Geographers*, 52/3: 517-531.

Lowenthal, D., (1961), “Geography, Experience and Imagination: Toward a Geographical Epistemology”, *Annals of Association of American Geographers*, 51/3: 241-260.

Lundberg, G., (1984), “Protocol Analysis and Spatial Behavior”, *Geografiska Annaler New Series Human Geography*, 66/2: 91-97.

Lynch, K., (1960), *The Image of the City*, The M.I.T. Press, London.

Mark, M.D., Freksa, C., Hirtle, S.C., Lloyd, R., Tversky, B., (1999), “Cognitive Models of Geographical Space”, *International Journal of Geographical Information Science*, 13/8: 747-774.

Matthews, M.H., (1984), “Environmental Cognition of Young Children: Images of Journey

to School and Home Area”, *Transactions of Institute of British Geographers New Series*, 9/1: 89-105.

Matthews, M.H., (1987), “Gender, Home Range and Environmental Cognition”, *Transactions of Institute of British Geographers New Series*, 12/1: 43-56.

Orleans, P., (1973), “Differential Cognition of Urban Residents: Effects of Social Scale on Mapping”, *Image and Environment*, (Ed. Roger M. Downs ve David Stea) s. 115-130, Aldire Publishing Company, Chicago.

Özgüç, N., Tümertekin, E., (2000), *Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Pacione, M., (1978), “Information and Morphology on Cognitive Maps”, *Transactions of Institute of British Geographers New Series*, 3/4: 548-568.

Pipkin, J.S., (1981), “The Concept of Choice and Cognitive Explanations of Spatial Behavior”, *Economic Geography*, 57/4: 315-331.

Pocock, D.C.D., (1976), “Some Characteristics of Mental Maps: An Empirical Study”, *Transactions of Institute of British Geographers*, 1/4: 493-512.

Potter, R.B., (1979), “Perception of Urban Retailing Facilities: An Analysis of Consumer Information Field”, *Geografiska Annaler Series B Human Geography*, 61/1: 19-29.

Rowntree, L.B., (1996), “The Cultural Landscape Concept in American Human Geography”, *Concepts in Human Geography*, (Ed. Carville Earle, Kent Mathewson, Martin S. Kenzer), s. 127-159, Rowman & Little field Publishers, Inc., Maryland.

Rushton, G., (1969), “Analysis of Spatial Behavior by Revealed Space Preference”, *Annals of Association of American Geographers*, 59/2: 391-400.

Sanders, R.A., Porter, P. W., (1974), “Shape in Revealed Mental Maps”, *Annals of Association of American Geographers*, 64/2: 258-267.

Spencer, C., Weetman, M., (1981), “The Microgenesis of Cognitive Maps: A Longitudinal Study of New Residents of an Urban Area”, *Transactions of Institute of British Geographers New Series*, 6/3: 375-384.

Tolun, B., (1980), “Davranışlara Yönelik Coğrafya, Anglo-Saksonların ‘Behavioral Geography’ si ve Sosyo-Ekonomik Deneyimleri”, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 23: 257-278.

Tuan, Y., (1975), “Images and Mental Maps”, *Annals of Association of American Geographers*, 65/2: 205-213.

Tunbul, M., (2000), *Türkiye’deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırması*, DPT, Yayın No: DPT: 2520.

Tunçel, H., (2002), “Türk Öğrencilerinin Zihin Haritalarında İslam Ülkeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/2: 83-103.

Tümertekin, E., (1978), *Beşeri Coğrafyaya Giriş*, İÜ Coğrafya Enstitüsü Yayınları No. 100, İstanbul.

Tümertekin, E., (1984), *Beşeri Coğrafya: Giriş*, Okan dağıtımçılık ve Matbaacılık, İstanbul.

Tümertekin, E., (1994), *Beşeri Coğrafya: Giriş*, İÜ Yayınları, İstanbul.

Tümertekin, E., Özgüç, N., (1997), *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür ve Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Tümertekin, E., Özgüç, N., (1998), *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür ve Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Tümertekin, E., Özgüç, N., (2002), *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür ve Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Tümertekin, E., Özgüç, N., (2004), *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür ve Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Webber, M.J., Symanski, R., Root, J., (1975), "Toward a Cognitive Spatial Theory", *Economic Geography*, 51/2: 100-116.

Whyne-Hammond, C., (1976), *Elements of Human Geography*, (Second edition), Bell & Hyman, UK.

Wolpert, J., (1964), "The Decision Process in Spatial Context", *Annals of Association of American Geographers*, 54/4: 537-558.

Wright, J.K., (1947), "Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography", *Annals of Association of American Geographers*, 37/1: 1-15.

Yusuf Hoccoğlu, *Fotoğraf Arşivi*, 2005, Balıkesir.

Zmudzinska-Nowak, M., (2003), "Searching For Legible City Form: Kevin Lynch's Theory in Contemporary Perspective", *Journal of Urban Technology*, 10/3: 19-39.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 45-68, ELAZIĞ-2007

HAMİDÂBÂT KAZASINDA NÜFUS (1831-1917)

The Population in Hamidâbât District(1831-1917)

Kadir TEMURÇİN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta.

kadirtemurcin@yahoo.com.

ÖZET

19. yy.'da, Osmanlı nüfusuyla ilgili iki önemli kaynak ön plâna çıkmaktadır. Bunlardan biri; 1831, 1844, 1859/1860, 1881/1882 ve 1906/1907 dönemlerine ait Genel Nüfus Sayımları, bir diğeri de 1847 yılında yayımlanmaya başlayan Devlet ve 1866 yılında yayımlanmaya başlayan Vilayet Salnamesi(Yıllıklar)'dir. Bu kaynaklardan; nüfusun miktarı, hane sayısı, dinî yapısı, cinsiyet özellikleri ve köy nüfusları ile ilgili çeşitli bilgileri edinmek mümkün olmaktadır. 19. yy.'da yapılan Genel Nüfus Sayımları dışında, toplam 28 adet yayımlanan Konya Vilayet Salnamesinden, Hamit Sancağına ve Hamidâbât Kazasına ait nüfus verileri edinilebilmektedir. Bu çalışmada, 1871, 1896 Vilayet Salnamesinden ve 1917 yılına ait bir arşiv belgesinden yararlanarak edinilen köy verileri ile yapılan haritalar üzerinde nüfus sayısı ve yıllık nüfus artış oranları gösterilmiştir. Nüfusun genel yapısında olduğu gibi nüfusun dinî ve cinsiyet özellikleri de dönemler itibariyle incelenmiş ve Hamidâbât Kazasının 19. yy.'da ve 20. yy.'ın ilk çeyreğindeki nüfus yapısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hamit, Hamidâbât, Nüfus, Nüfus Sayımı, Salnameseler.

ABSTRACT

Two important sources relating with population of the Ottoman Empire in the 19th century come up. One of these is the General Census of years of 1831, 1844, 1859/1860, 1881/1882 and 1906/1907, the other one is that the State Salnames was published in 1847 onwards and the Province Salnames was also published in 1866. It's possible to have an idea on the amount of the population, the number of households, the structure of its religion, gender characteristics and village population by using these sources. Total 28 published Salnames as well as the 19th century census give us information about the population of Hamit Sub-Province and Hamidâbât District. In this study, Thanks to the 1871 and 1896 State Salnames and archives of the year 1917 it's shown the number of village population, and the annual population growth in these maps. Like examine the general structure of the population, religion and gender of its people, so by doing this, we have put forward the structure of the population of Hamidâbât District in 19th and the earlier 20th centuries.

Key Words: Hamit, Hamidâbât, Population, Census, Salnames.

Günümüzde ilçe konumunda olan Keçiborlu, Atabey, Gönen, Basmakçı⁴ ve bunlara bağlı köyler, 19. yy.'da Hamidâbât Kazasına bağlı durumdadır(Şekil 1).

Tarihi coğrafya; geçmiş zamanlardaki coğrafyanın bugünkü coğrafya anlayışına göre imgesel açıdan yeniden inşa etmek (Butlin, 1993) veya tarihten toplanan geniş çapta bilgiden, haritalardan, planlardan ve günümüz coğrafi çalışmalarından hareketle, insan faaliyetlerini ve bunların dağılımlarını fiziki şartlara bağlı kalarak ortaya koymaktır (Butlin, 1993). Başka bir kaynakta ise “Geçmişten günümüze veya geçmişte bir zaman diliminde Dünya'nın tamamının veya bir parçasının, çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerine uygun olarak yapılan coğrafyadır” (Elibüyük, 2000) şeklinde tanımlanmaktadır.

Tarihi coğrafya çalışmalarında, geçmiş döneme ait bazı coğrafi özelliklerin belirlenmesinde birbirinden farklı kaynaklar kullanılmaktadır. Bu kaynakların büyük bölümü, nüfus sayımları, haritalar, çeşitli tarihi belge ve bilgiler gibi birbirinden çok farklı malzemelerden meydana gelmektedir. Bunların yanı sıra mekanla ilgili yöntem ve teknikler, tarihi coğrafya araştırmalarında önemli unsurlardandır(Elibüyük, 1990).

Günümüzü tarihi perspektif içinde değerlendirirken geride bıraktığımız yıllar süresince geçirmiş olduğumuz ekonomik ve toplumsal değişimleri gözden geçirmekte ve gerçekçi bir yaklaşımda bulunmakta büyük yarar vardır. Osmanlı nüfus istatistikleri, genel olarak önemli idari ve askeri ihtiyaçları karşılamak üzere yapılmıştır. Sayımlar, arazi tetkikleri ve nüfus kayıt sistemi Osmanlı yönetimi için özellikle 19. yy.'da oldukça önem kazanmıştır. Özellikle orduya asker alınması konusunda erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru istatistiklerin bilinmesi gerekmiştir.

Bu nedenle Osmanlılar idari ihtiyacı karşılamak için hem devlet hem de eyaletler bazında nüfus sayımlarını ve salnameleri geliştirmişlerdir. Genel nüfus sayımları ve salnameler nüfusun miktarı, hane sayısı, cinsiyeti ve dini özellikleri hakkında temel ve güvenilir bilgi kaynakları olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli sayımlar yapılmıştır. Ziraat, sanayi, arazi ve emlak sayımları, o zamanın iktisadi şartlarına ait kıymetli bilgiler vermektedir. Fakat iktisadi hayatın kaynağı olan nüfus, nüfus faaliyetleri, nüfusun miktarı hakkında o döneme ait veriler noksandır. İmparatorluk döneminde yapılan nüfus sayımları bir çoğu ya sonuna kadar yürütülememiş yada ülkenin tamamında yapılamamış ve sayımlardan elde edilen sonuçlar derlenip değerlendirilememiştir(Eldem,1994).

---

⁴ Keçiborlu; 1948, Atabey; 1960 ve Gönen; 1990 (Temurçin, 2004), Basmakçı; 1988 yılında ilçe haline gelmiştir

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde 1831 yılında yapılmıştır. Daha sonraları 1844, 1859/1860, 1881/1882 ve 1906/1907 yıllarında olmak üzere 4 sayım daha gerçekleştirilmiştir.

1831 yılında yapılan genel nüfus sayımı, Anadolu ve Rumeli'deki sancak ve kasabalarda her ne kadar halkın adil vergilendirilmesi amacını güderek yapıldığı belirtilmişse de esas olarak o dönemde yeni kurulan orduya asker toplamada yararlanılmıştır. 1826 yılında, Yeniçeri ordusunun kaldırılması üzerine, II. Mahmut dilediği reformu yapabileceğine kavuşmuştur. Yapılacak ilk reform ise yeni bir ordunun kurulmasıdır. Bu ordunun kurulması da yeni vergi kaynaklarının bulunmasını ve askerlik yapabilecek nüfusun bilinmesini gerektirmiştir(Karal, 1997). Bu sayımda sadece erkek nüfus sayılmış ve sayılan nüfus Müslüman olan ve olmayan diye kaydedilmiştir. Kısaca 1831 sayımında devlet, Müslüman nüfusun miktarını askerlik bakımından, Müslüman olmayan nüfusun miktarını da vergi açısından öğrenmek istemiştir(Karal, 1997).

Osmanlı yönetiminin asıl amacı, Müslümanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve yetişkin Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmaktır. Erkekler doğrudan sayılıyor, kadınlar, yetimler, ergenlik yaşına gelmemiş Hıristiyanlar, akli yada fiziksel özürlüler, yüksek düzey devlet görevlileri gibi kişisel vergi vermekle ya da askerlik hizmetiyle yükümlü olmayan bireylerle devlet ilgilenmiyordu(Karpat, 2003).

Askeri amaçlarla yapılan 1844 sayımı, halkın mukavemeti sonucu başarı ile yürütülemediğinden sonuçları da yayınlanamamıştır (Eldem, 1994). Bu sayımla ilgili olarak İbrahim Hakkı Akyol bir yazısında; "Modern esaslara göre bütün imparatorluk dahilinde ilk nüfus sayımına o zaman serasker olan Rıza Paşa tarafından orduya yeniden tanzim ve asker alma usulünü değiştirmek maksadı ile teşebbüs edilmiştir. Maalesef hükümetin bu ciddi teşebbüsü halk tarafından bir tereddütle karşılanmıştır. Nüfus adedine göre her vilayet, liva ve kazaya hükümetin teklifler yükleteceği şayiası ortaya çıkmış ve halk tarafından çok yerlerde nüfus adedi daha az miktarda gösterilmek istenmiştir. İslamın gayri unsurları, bu hususta hükümete karşı mesul ruhani makamları (Patriklik, Hahamlık) aldatıyor, her yerde nüfus gizleniyor, sayım memurları da kabiliyetsizlikleri ve tembellikleri yüzünden işe lâzım gelen ehemmiyeti vermiyor, hatta mutaların sıhhatini kontrol etmek külfetinde bulunmuyorlardı" (Akyol, 1940). 1831 yılı sonrası yapılan 1844 sayım sonuçları yukarıda bahsedilen önemli problemler nedeniyle hükümet tarafından yayımlamak istenmemiş, ancak yine de yabancılar yarı resmi olarak istatistik bilgilerini almışlardır.

1859/1860 tarihli "Tahriri Nüfus ve Emlâk-a Dair Nizamname" kapsamında her

vilayetin valisinin kontrolünde nüfus ile birlikte arazi mekan ve akarların sayımı yapılmış, aynı zamanda halkın kazanç ve gelirleri hakkında bilgiler toplanmıştır. Ancak sayım sonucunda toplanan bilgiler yayınlanamadığı ve sayıma ait vesikalar muhafaza edilemediği için bu önemli bilgiler elde bulunmamaktadır (Eldem, 1994).

II. Abdülhamit döneminde, 1881/1882 yıllarından başlamak üzere yine ordunun asker ve İmparatorluğun vergi ihtiyacının karşılanması amacıyla bir sayım çalışması daha başlatılmıştır. 1890 yılında tamamlanabilen sayım sonuçları, 1893 yılında yayınlanmıştır. Sayımda kişinin yaşı, fiziksel özellikleri, medeni ve sosyal durumunu içeren bilgiler yer almıştır. Bu sayımın öncekilerden farklı bir özelliği ise ilk defa kadınların sayıma dahil edilmesi ve ilk kez genel ve güvenilir bir nüfus bilgisine sahip olunmasıdır. Yapılan sayımda “Hıristiyan nüfus için birkaç etnik ve dinî sınıflandırmadan yararlanıldı ama bütün Müslümanlar aralarındaki etnik ve dilsel farklılıklara karşın türdeş bir topluluk olarak sayıldı” (Karpat,2003).

Osmanlı Devleti’nde sonraki yıllarda önceki verilerden derlenen bilgilerden yararlanarak 1906/1907 ve 1914 yıllarında iki sayım sonucu yayınlanmıştır. Örneğin 1906/1907 sayımından sonra meydana gelen doğum ve ölüm miktarları göz önüne alınarak 1914 nüfusu belirlenmiştir.

19. yy.’da Osmanlı nüfusu konusunda diğer önemli bir kaynak da salnameler (Yıllıklar)’dır. 1847 yılında yayımlanmaya başlanan Devlet Salnameleri ayrıca 1866 yılından itibaren, o yılın salnamesini yayınlamış olan Vilayet adları kullanılarak çıkmaya başlamış ve 1914 yılına kadar devam etmiştir.

Çalışma konumuz olan Hamit Sancağı’na ait verileri, Konya Vilayet Salnamelerinden(KVS) edinmekteyiz. İlk olarak 1868(H.1285) yılında yayınlanan Konya Vilayet Salnameleri sırasıyla; 1869-1875(H.1286-H.1292) arası yedi yıllık, 1877-1879(H.1294-H.1296) arası üç yıllık, 1881-1890(H.1298-H.1307) arası on yıllık, 1891-1892(H.1309-H.1310) arası iki yıllık, 1894(H.1312), 1896(H.1314), 1899(H.1317), 1906(H.1324), 1914(H.1330) yıllarında birer yıllık olmak üzere toplam 28 yıllıktan(salnameden) oluşmaktadır(Karpat, 2003). Ancak bazı salnameler ya birbirinin tekrarı yada çok az bir değişiklik ile yayınlanmıştır. Örneğin; 1872, 1873, 1875, 1877, 1878 yıllarında yayınlanan salnameler, 1871 Konya Vilayet Salnamesinin, 1887,1888, 1889 salnameleri de 1886 Konya Vilayet Salnamesinin tekrarıdır. Ayrıca 1894 ve 1896 salnameleri de benzerlik göstermektedir(Sungur, 1998).

Hamit Sancağının merkezi konumundaki Hamidâbât şehrin de içinde bulunduğu Hamidâbât Kazası, nüfus yapısı (nüfus miktarı, yoğunluğu, dağılışı, din ve cinsiyet özellikleri...vs) bakımından 19. yy.’da ve 20. yy.’ın ilk çeyreğinde diğer kazalara nazaran

daha farklı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, gerek genel nüfus sayımlarında, gerekse yayımlanan vilayet salnamelerindeki nüfus verileri kullanılarak Hamidâbât Kazasının çeşitli nüfus özelliklerini belirlemek, nüfus verilerin köy bazında dağılımını yapmak ve bu dönemin nüfus yapısıyla günümüz nüfus yapısı arasında benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır.

1864 Vilayet Kanunu'nu yürürlüğe girmeden önce Hamit Sancağı, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumunda iken daha sonra Konya Vilayetine bağlı bir sancak konumuna gelmiştir. 1831 verilerine göre Hamit Sancağı'na bağlı olan Denizli, Honaz, Ezine-i Lazkiye, Ezine-i Çarşamba ve Gökhüyük kazaları 1867 Islahatında, Aydın Sancağı'na bağlanmış ve 1882 yılına kadar da böyle kalmışlardır (Gökçe, 2000). Daha sonra bu kazalar, 1882 yılında Denizli Sancağı'na bağlanmıştır. 1867 Islahatında İncirli ve Ağlasun kazaları; Burdur, Kemer ve Gölhisar kazaları; Tefenni, İbrala-Boyce kazası ise Asikaraağaç (Havzai Karaağaç) kazasına bağlı nahiye haline gelmişlerdir.

1867 Vilayet Nizamnamesine göre Hamit Sancağının 6 kazası bulunmaktadır. Bunlar; Hamidâbât⁵, Burdur (Merkez), Uluborlu, Asikaraağaç, Tefenni ve Eğridir kazalarıdır. Hoyran-Yalvaç kazası ise Konya (Merkez) Sancağına bağlıdır. 1872 yılında Burdur, Konya Vilayetinin Sancağı konumuna gelmiş ve Burdur, Karaağaç ve Tefenni kazaları Burdur Sancağı'na bağlanmıştır. Hamit Sancağı ise Hamidâbât, Eğridir, Uluborlu, Karaağaç ve Yalvaç kazalarından oluşmuştur (Isparta 2003, 2004).

1831 Genel Nüfus Sayımına göre; kaza olan Barla, Pavlu(Sütçüler) ve Ağros(Atabey) nahiyeleri; Eğridir Kazasına, Keçiborlu ve Gönen nahiyeleri; 1871 yılında Uluborlu Kazasına bağlı hale gelmiştir. 1877 yılında idari bakımdan Atabey, Gönen ve Keçiborlu nahiyeleri; Hamidâbât Kazasına, Sütçüler ve Barla; Eğridir Kazasına, Afşar; Şarkikaraağaç Kazasına, Hoyran da; Yalvaç Kazasına, 1899 yılından itibaren ise Keçiborlu ve Atabey nahiyeleri; Hamidâbât Kazasına, Barla ve Sütçüler nahiyeleri; Eğridir Kazasına, Senirkent Nahiyesi; Uluborlu Kazasına, Hoyran nahiyesi; Yalvaç Kazasına ve Afşar Nahiyesi de Karaağaç Kazasına bağlanmıştır (Tablo 1).

---

⁶ 1891 tarihli bir fermanla, Isparta şehrine Hamidâbât denilmeye başlanmıştır(Süldür, 195).

Tablo 1. Hamit Sancağında İdari Bölünüş Gelişimi(1871-1899)

Yıl	Kaza	Hamidâbât	Eğridir	Uluborlu	Yalvaç	Karaağaç
1871	Nahiye	Hamidâbât	Eğridir Barla Pavlu Ağros	Uluborlu Keçiborlu Gönen	Yalvaç Hoyran	Karaağaç Afşar
1877	Nahiye	Hamidâbât Ağros Gönen Keçiborlu	Eğridir Barla Pavlu	Uluborlu	Yalvaç Hoyran	Karaağaç Afşar
1882	Nahiye	Hamidâbât Keçiborlu Senirkent	Eğridir Barla Pavlu	Uluborlu	Yalvaç Hoyran	Karaağaç Afşar
1894	Nahiye	Hamidâbât Keçiborlu	Eğridir Barla Pavlu	Uluborlu Senirkent	Yalvaç Hoyran	Karaağaç Afşar
1899 ve sonra	Nahiye	Hamidâbât Keçiborlu Ağros	Eğridir Barla Pavlu	Uluborlu Senirkent	Yalvaç Hoyran	Karaağaç Afşar

Hamidâbât Kazasında Nüfus Gelişimi

Bu çalışmada, 1831-1917 yılları arasında Hamit Sancağı içerisinde yer alan Hamidâbât Kazasında nüfus, nüfus artışı, yıllık nüfus artış hızı, hane sayısı, ortalama hane büyüklüğü, sosyo-ekonomik yapı, nüfusun cinsiyet ve dini açıdan dağılımı üzerinde durulmakta ve nüfus verilerinin köyler itibariyle dağılımları harita üzerinde gösterilmektedir. Hamidâbât Kazasına bağlı köylerin nüfus bilgilerine; 1871 ve 1896 Konya Vilayet Salnameleri'nde ve Devlet Arşivleri'nden elde edilen 1917 yılına ait bir belgede ulaşılmıştır.

Her şeyden önce bir mekân ve ilişkiler bilimi olarak kabul edilmesi gereken coğrafyanın temelinde insan toplulukları ile doğal çevre arasındaki ilişkiler yatmaktadır. (Tümertekin, 1994). İnsan, doğal ortamı değiştirme gücü olmasına rağmen ancak doğal ortamın izin verdiği alanlarda yaşayabilmektedir. Doğal ortamın uygun olmadığı alanlarda ise yaşamakta zorlanmaktadır. Bu nedenle nüfus miktarının artıp azalması ile doğal ortam uygunluğu arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır(Gümüşçü, 2001). Nüfus miktarını, yoğunluğunu, dağılımını ve gelişimini sahanın yerşekilleri, iklimi ve su kaynakları başta olmak üzere, doğal, beşeri ve ekonomik faktörleri etkilemektedir.

Hamidâbât Kazasında, 19. yy.'ın son ve 20. yy.'ın ilk çeyreğinde nüfusun büyük çoğunluğu ova ve plato alanlarında toplanmıştır. Kazada yıllar itibariyle yerleşmelerin yükselti kademelerine göre dağılışı göz önüne alınırsa, 1871 yılında yerleşmelerin %80'i 1000-1500m. arasında, %20'si 1000m. den alçak alanlarda, 1896 ve 1914 yıllarında %64'ü 1000-1500m. arasında, %36'sı ise 1000m. den alçak sahalarda yer almıştır(Tablo 2). Hatta 1000-1500m. yükselti basamakları arasında bulunan yerleşmelerin önemli bir

bölümü de 1000-1200m. arasında yer almaktadır. Bu ise nüfusun çoğunluğunun ekonomik faaliyetlere göre ova ve plato sahalarında toplandığının kanıtıdır. Isparta Ovası ve uzantıları Atabey ve Keçiborlu ovaları başta olmak üzere Keçiborlu, Kılıç ve Çığırı yaylaları nüfusun yoğunlaştığı, yükseltisi 1200m. den yüksek olan alanlar ise nüfus yoğunluğunun azaldığı sahalardır(Şekil 1). Bu özellik günümüzde de kendini göstermektedir. Ancak 19.yy'a oranla yayla alanlarında özellikle hayvancılıkla uğraşan nüfus sayısında önemli azalmalar yaşanmıştır. Bu nedenle nüfus yoğunluğu, 1200m.'nin altında bulunan alanlarda daha da artmıştır.

Tablo 2. Hamidâbât Kazasında Yükselti Kademelerine Göre Yerleşmeler

Yıllar	Yükselti Basamağı (m.)			Toplam Yerleşme Sayısı
	(-) -1000	1000-1500	1500- (+)	
1871	3	10	-	13
1896	19	34	-	53
1917	20	36	-	56

Kaynak: Harita Genel Kom.1/250000 Ölçekli Topografya Haritası

Yerleşme merkezleri bakımından ise genelde alçak alanlarda ve ova kenarında kurulmuş olan kaza ve nahiye merkezleri ile günümüzde kasaba durumunda olan bazı merkezler, nüfusun yoğunluğunun arttığı ve nüfusun önemli bir bölümün toplandığı yerlerdir. Bunlar arasında; Hamidâbât şehri, Keçiborlu ve Atabey nahiye merkezleri ile Gönen, İslamköy, Kuleönü, Sav, Güneykent, Aydoğmuş, Senir, Kılıç, İlyas kasabaları yer almaktadır. Nüfusun yoğunlaştığı bu yerler, günümüzde de önemli bir benzerlik göstererek nüfus yoğunluğu fazla olan merkezlerdir.

1831 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ilk Genel Nüfus Sayımına göre, Hamit Sancağında 25 kaza bulunmaktadır. Bu sayımda Mektubî-i Defteri Hülefâsı'ndan Sait Efendi; 14, Arif Bey de 11 kazanın nüfus sayımında memur olarak görevlendirilmiştir. Sait Efendi nüfus sınıflamasını 1-16 yaşına kadar olan, bıyıklı ve ter bıyıklı, kara ve sarı sakallı, ak ve kır sakallı olarak, Arif Bey ise sınıflamayı Müslüman ve Hıristiyan olarak yapmıştır(Tablo 3). Sadece erkek nüfusun sayıldığı 1831 sayımında Hamit Sancağının nüfusu 93809'dur. Ancak 1877 idari bölünüşüne göre Hamit Sancağı nüfusu, kadın ve erkek sayısı eşit olarak kabul edildiği takdirde 78622 olmaktadır. Bu dönemde 1188961(Akbal, 1961, Karpat, 2003) olan Anadolu Eyaleti nüfusunun %6,6'sı, 3722738(Akbal, 1961, Karpat, 2003) olan Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun da %2.11'i Hamit Sancağında bulunmaktadır.

1831 yılında, 1877 idari bölünüşü esas alındığında sırasıyla Yalvaç, Hamidâbât, Şarkikaraağaç, Uluborlu ve Eğridir kazalarının nüfusu diğer kazalara göre daha fazla bulunmaktadır. 7930 erkek nüfusu ile Yalvaç, 6310 erkek nüfusu ile de Hamidâbât

kazaları ilk iki sırayı almakta ve yalnız Isparta şehrinde 4598 erkek nüfus bulunduğu belirtilmektedir (Tablo 3).

1871 Konya Vilayet Salnamesi verilerine göre; 13 köy ve 4274 hanenin yer aldığı Hamidâbât Kazası, 13148 erkek nüfustan ibarettir. Bu nüfusun 10340'ı (%79) Hamidâbât şehrinde, 2808'i (%21) de köylerde yer almaktadır. Erkek ve kadın nüfus eşit olarak kabul edilirse, kaza nüfusunun 26296 olarak bulunmaktadır. Bu dönemde, Hamidâbât şehri dahil olmak üzere 13 köy statüsü kazanmış yerleşmenin bulunduğu Kaza'da, nüfusu 250'nin altında 2, 251-500 arasında 5, 501-1000 arasında 4, 1001-2000 arasında 1(Sav) ve 2001 ve üzerinde ise 1(Hamidâbât Şehri) yerleşme bulunmaktadır(Tablo 4).

Tablo 3. 1831 Genel Nüfus Sayımına Göre Hamit Sancağında Nüfus

Kazalar	1-16 Yaşına Kadar	Bıyıklı ve Ter Bıyıklı	Kara ve Sarı Sakallı	Ak ve Kır Sakallı	Ticaretle Mahalli Sairede	Asakiri Mansure	Toplam	Kaza Toplamı
1-Kazai Nefsi Hamidâbât	1742	689	1045	1024	-	98	4598	6310
Kurahai(Köyler) Hamidâbât	667	299	384	318	-	44	1712	
2-Kazai Pavlu maa Kuraha	975	249	414	367	2	31	2038	2038
3-Kazai Eğridir	622	240	461	383	7	45	1758	4259
Kurahai Eğridir	1045	410	569	433	-	44	2501	
4-Kazai Karaağaç	755	458	329	309	-	34	1885	4987
Kurahai Karaağaç	1371	650	507	446	50	78	3102	
5-Kazai Aşar maa Kura	943	432	435	400	2	46	2258	2258
6-Kazai Yalvaç	1111	441	465	418	-	50	2485	7930
Kurahai Yalvaç	2461	951	846	966	32	189	5445	
7-Kazai Hoyran maa Kura	459	203	190	189	-	19	1060	1060
8-Kazai Uluborlu	850	284	441	470	4	27	2076	4960
Kurahai Uluborlu	1278	401	582	560	7	56	2884	
9-Kazai Barla maa Kura	437	169	171	199	49	33	1058	1058
10-Kazai Ağros	271	116	222	160	3	18	790	2007
Kurahai Ağros	483	189	259	250	1	35	1217	
11-Kazai Gönen maa Kura	247	107	140	127	-	10	631	631
12-Kazai Keçiborlu maa Kura	699	331	414	328	-	41	1813	1813
13-Kazai Ağlasun maa Kura	871	364	436	436	1	60	2168	2168
14-Kazai İncir maa Kura	160	82	85	79	-	5	411	411
TOPLAM	17447	7065	8395	7862	158	963	41890	41890 ⁶
	Müslüman			Hıristiyan		Toplam		
15-Kazai Burdur İslam	8505			683		9188		9188
16-Kazai Karaağaç	10462					10462		10462
17-Kazai İslam	1321					1321		1321

⁶ Ağlasun ve İncir Kazalarının nüfusu çıkartıldığında 1877 idari bölünüşüne göre Hamidâbât Kazasının erkek nüfusu 39311 olarak bulunur. (39311*2=78622 E+K)

18-Kazai İbrala Maa Boyce	2498	-	2498	2498
19-Kazai Gölhisar	4248	-	4248	4248
20-Kazai Tefenni Maa Siroz	1879	-	1879	1879
21-Kazai Denizli	7487	358	7845	7845
22-Kazai Honaz	2502	65	2567	2567
23-Kazai Ezinei Lazkiye	5652	155	5807	5807
24-Kazai Ezinei Çarşamba	4254	7	4261	4261
25-Kazai Gökhüyük	1843	-	1843	1843
TOPLAM	50651	1268	51919	51919
GENEL TOPLAM				93809 ⁷

Kaynak: Karal, 2003.

Tablo 4. Hamidâbât Kazasında Nüfus Gruplarına Göre Yerleşmeler

Nüfus Grubu	1871	1896	1917
- -250	2	27	20
251-500	5	10	16
501-1000	4	10	12
1001-2000	1	3	5
2001- +	1	3	3
Toplam	13	53	56

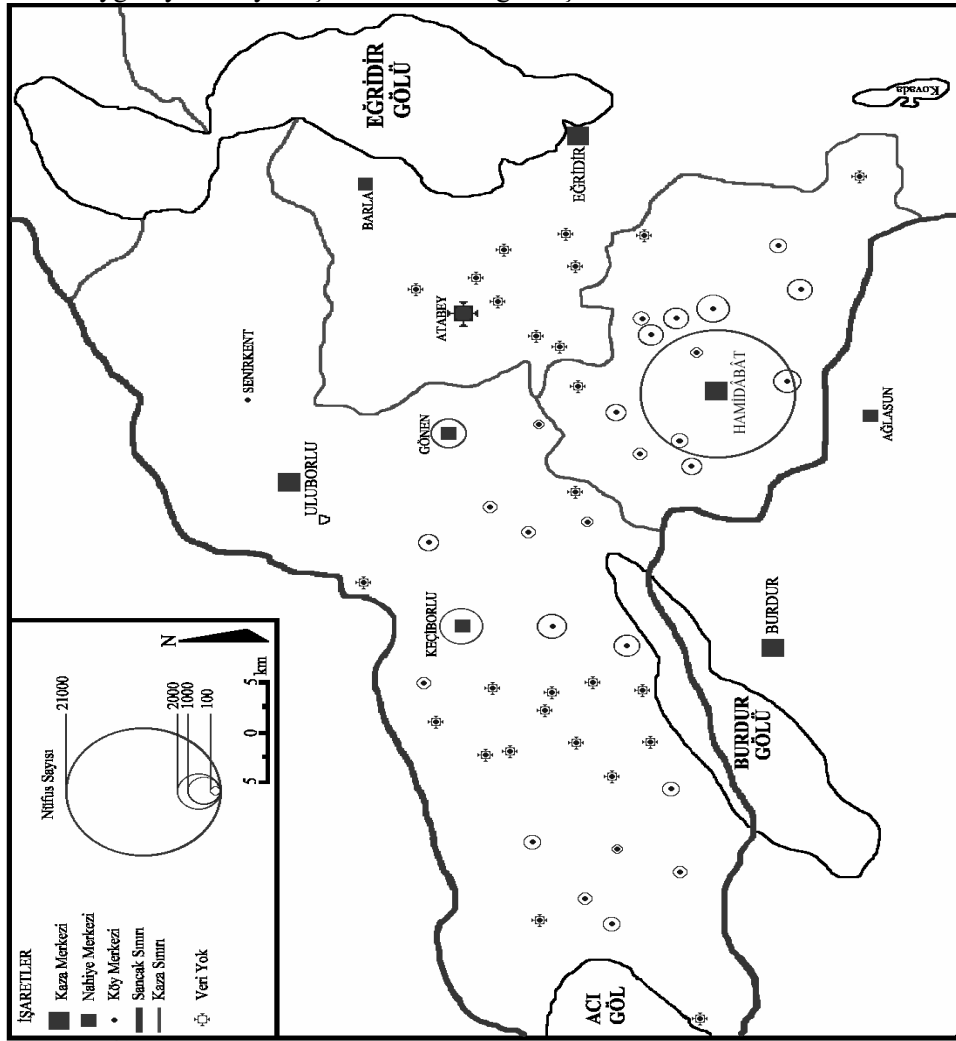
Kaynak: 1871,1896 Konya Vilayet Saln., Arşiv Belg. (1917)

1871 yılında, Hamidâbât Kazasının köy sayısının ve nüfusunun az olmasında, idari bakımdan Ağros Nahiyesinin; Eğridir Kazasına, Gönen ve Keçiborlu nahiyelerinin ise Uluborlu Kazasına bağlı olması etkili olmuştur. 1831 yılında 12620(6310 erkek nüfus) olan Hamidâbât Kazasının nüfusu, %108 artışla 1871 yılında 26296'ya ulaşmıştır. Hamidâbât şehrinden başka Savköy, Direkli, Aliköy en fazla, Yazısöğüt ve K.Hacılar ise en az nüfusun toplandığı merkezlerdir(Şekil 2). 4274 hanenin tespit edildiği Hamidâbât Kazasında ortalama hane büyüklüğü 6,15'tir. Ancak bazı köylerde hane nüfusu ortalaması 7(Deregümü, K.Hacılar, Yazısöğüt) hatta 8(Kayıköy)'in üzerindedir(Tablo 5-Şekil 2).

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi 19 yy.'ın ikinci yarısında esas olarak Osmanlı Devleti'nde Müslüman erkekler en üretken oldukları dönemde askerlik hizmetiyle meşgul oldukları için ekonomik olanaklardan yararlanmak için evlenip yerleşik hayata geçemiyorlardı. Ayrıca salgın hastalıklar ve onunla mücadele konusundaki yanlış yargılar, hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır. Bunlarla birlikte savaş, açlık ve azalan ekonomik fırsatlar özellikle Müslüman nüfusun büyüme hızını düşürmekteydi (Karpat, 2003).

⁷ Erkek nüfus sayısıdır.

Ancak Hamidâbât Kazasında idari değişikliklere ilaveten 1871 ve 1896 yılları arasında 15 yıllık dönem içerisinde, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlamasıyla⁸ ve geri çekilmeler sonucu özellikle Balkanlardan başlayan göç, Osmanlı Devleti için büyük sıkıntılar meydana getirmiştir. Göçler sonucu ortaya çıkan sıkıntıları ortadan kaldırmak için Osmanlı, vilayetlere Muhacirin komisyonları kurulması ve göçmenlerin uygun yerlere yerleştirilmelerini sağlamıştır.

Şekil 2. Hamidâbât Kazasında Nüfus Dağılımı(1871)

⁸ 1876 Plevne, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra.

Göçlerden başka göçebe aşiretlerin iskan edilmesiyle birlikte Hamidâbât nüfusun genelinde bir artış kaydedilmiştir. Keçiborlu Nahiyesi başta olmak üzere bazı yayla⁹ ve köylere göçmenler ve göçebe aşiretler yerleştirilmiştir. Kazada; Kaplanlı, Hezargrad, Basmakçı, Yenitepe, Gülköy(Böcüzade, 1983, Özdemir, 2005), Hamidiye, Kavakalanı, Koçtepe, Ardıçlı, Özbahçe, Saraycık... gibi bazı köyler bu nedenlerle köy statüsü kazanan yerleşmelerden bazılarıdır.

İdari bakımdan 1871 yılında Eğridir Kazasına bağlı olan Atabey ve köyleri, Uluborlu Kazasına bağlı olan Gönen ve Keçiborlu nahiyeleri ve köyleri 1877 yılından itibaren Hamidâbât Kazasına bağlı duruma gelmişlerdir.

Tablo 5. Hamidâbât Kazasında Nüfus, Hane Sayısı ve Nüfus Artış Hızı (1871-1896-1917)

Yerleşme	1871 ¹⁰		1896 ¹¹		1917 ¹²		1871-1896		1896-1917	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüf. Artışı (%)	Yıl.Nuf. Art.Hızı (%0)	Nüf. Artışı (%)	Yıl.Nuf. Art.Hızı (%0)
Hamidâbât (Isparta)	20680	3392	17754	3501	24618 ¹³	4851 ¹⁴	-14,1	-5,6	42,7	18,4
Alıköy	648	105	571	133	615	173	-11,9	-4,7	7,7	3,7
Bozanönü	-	-	356	55	215	93	0,0	0,0	-39,6	-18,9
Fandas (Koçtepe)	-	-	242	44	305	63	0,0	0,0	26,0	12,4
B.Hacılar	570	90	418	108	435	111	-26,7	-10,6	4,1	1,9
Çobanisa	-	-	147	31	161	29	0,0	0,0	9,5	4,5
Çukurköy	-	-	236	39	578	155	0,0	0,0	144,9	69,0
Çünür	420	83	543	102	345	66	29,3	11,7	-36,5	-17,4
Darıören	300	45	550	79	345	73	83,3	33,3	-37,3	-17,7
Deregümü	340	45	146	30	374	113	-57,1	-22,8	156,2	74,4
Geyran (Direkli)	720	110	682	137	909	187	-5,3	-2,1	33,3	15,8
Gölbaşı	132	27	190	40	221	67	43,9	17,6	16,3	7,8
Gönen ¹⁵	1152	198	1414	274	1395	269	22,7	9,1	-1,3	-0,6
Baradız (Gümüştün)	188	23	231	31	289	61	22,9	9,1	25,1	12,0
İğdecik	158	23	252	50	306	73	59,5	23,8	21,4	10,2
Kayıköy	180	22	229	39	336	63	27,2	10,9	46,7	22,2

⁹ Senir Yaylası, Çığırı Yaylası, Kılıç Yaylası... .

¹⁰ 1871 yılına ait veriler; Sungur, 1998'den faydalanılmıştır.

¹¹ 1896 Konya Vilayet Salnamesi verileri kullanılmıştır.

¹² Devlet Arşivleri; Fon Kodu:272-12-37-17-7 (25.11.1917 tarihli, Isparta'ya gelen göçmenler hakkında ayrıntılı bilgi), Osmanlıca olan belge metin sonunda Ek-1 olarak eklenmiştir.

¹³ Belgedeki köy nüfusları toplamının 1914 Konya Vilayet Salnamesi Hamidâbat Kazası nüfus değerinden çıkarılması sonucu elde edilmiştir.

¹⁴ Tahmini hane sayısı.

¹⁵ Gönen, 1871 yılında Uluborlu Kazasına bağlı nahiyedir ve nahiyeye merkezi ve bağlı köy nüfusları (Gölbaşı, Gümüştün, İğdecik ve Senirce) 1871 Hamidâbât Kazası nüfusuna dahil edilmemiştir.

Hamidâbât Kazasında Nüfus(1831-1917)

Kışlaköy	580	100	497	100	583	139	-14,3	-5,7	17,3	8,2
K.Hacılar	270	35	224	57	271	68	-17,0	-6,8	21,0	10,0
Savköy	1020	155	944	186	1173	248	-7,5	-3,0	24,3	11,6
Senirce	108	19	114	24	81	34	5,6	2,2	-28,9	-13,8
Lağus (Yakaören)	428	72	520	97	660	146	21,5	8,6	26,9	12,8
Diyadin (Yazısöğüt)	140	20	325	59	136	40	132,1	52,8	-58,2	-27,7
Atabey ¹⁶	-	-	2707	492	2949	648	0,0	0,0	8,9	4,3
Bayat	-	-	42	10	50	10	0,0	0,0	19,0	9,1
B.Gökçeli	-	-	686	133	924	306	0,0	0,0	34,7	16,5
K.Gökçeli	-	-	147	23	185	34	0,0	0,0	25,9	12,3
Harmanören	-	-	480	77	701	137	0,0	0,0	46,0	21,9
İslamköy	-	-	143	26	1397	336	0,0	0,0	876,9	417,6
Keliğan(Kapacık)	-	-	167	32	193	43	0,0	0,0	15,6	7,4
Kuleönü	-	-	918	140	986	314	0,0	0,0	7,4	3,5
Panbuklu (Penbeli)	-	-	76	14	96	17	0,0	0,0	26,3	12,5
Keçiborlu ¹⁷	1844	236	2239	448	2711	576	21,4	8,6	21,1	10,0
Hamallar (Ardıçlı)	-	-	76	10	146	31	0,0	0,0	92,1	43,9
Aydoğmuş	180	20	704	108	976	177	291,1	116	38,6	18,4
Akpınar	-	-	-	-	179	28	0,0	0,0	0,0	0,0
Çukürören	-	-	53	10	54	12	0,0	0,0	1,9	0,9
İmraniye (Gülköy)	-	-	58	19	135	34	0,0	0,0	132,8	63,2
Geresin (Güneykent)	410	79	384	146	1129	213	-6,3	-2,5	194,0	92,4
Eber (Kaplanlı)	-	-	451	77	557	100	0,0	0,0	23,5	11,2
Kavakköy	-	-	79	20	104	22	0,0	0,0	31,6	15,1
Kılıç	826	112	1028	183	906	258	24,5	9,8	-11,9	-5,7
Kozluca	-	-	-	-	324	56	0,0	0,0	0,0	0,0
Kuyucak	-	-	146	27	171	65	0,0	0,0	17,1	8,2
Özbahçe (Müfidiye)	-	-	-	-	89	17	0,0	0,0	0,0	0,0
Saraycık (Çakallar)	-	-	204	38	138	28	0,0	0,0	-32,4	-15,4
Cedit (Yenitepe)	-	-	46	11	97	19	0,0	0,0	110,9	52,8
Başmakçı	-	-	115	25	271	40	0,0	0,0	135,7	64,6
Beltarla	268	21	204	28	349	37	-23,9	-9,5	71,1	33,8

¹⁶ Atabey, 1871 yılında Eğirdir Kazasına bağlı nahiyedir ve bu nahiyeye ait nüfus verileri 1871 KVS'de yer almamaktadır.

¹⁷ Keçiborlu, 1871 yılında Uluborlu Kazasına bağlı bir nahiyedir. Nahiyeye merkezi ve bağlı köy nüfusları 1871 Isparta Kazası nüfusuna dahil edilmemiştir.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (1)

Çığırtı	204	45	263	41	426	68	28,9	11,6	62,0	29,5
Hamidiye	-	-	314	49	382	75	0,0	0,0	21,7	10,3
Hezargrad	-	-	131	28	208	39	0,0	0,0	58,8	28,0
İlyas	274	61	648	105	781	148	136,5	54,6	20,5	9,8
Ovacık	82	9	237	33	304	53	189,0	75,6	28,3	13,5
Senir	680	101	1031	157	1119	234	51,6	20,6	8,5	4,1
Yaka	170	30	266	55	367	83	56,5	22,6	38,0	18,1
Yassıören	266	45	300	56	176	28	12,8	5,1	-41,3	-19,7
Toplam	26296 ¹⁸	4274	40928	7837	53931	11408	52,0	22,2	33,5	15,1

1896 Konya Vilayet Salnamesi verilerine göre, Hamidâbât Kazasında nahiye merkezleri dahil olmak üzere toplam 53 yerleşme ve 7837 hane yer almaktadır(Tablo 5). Bu dönemde, Hamidâbât ve Keçiborlu Nahiye merkezleri dahil olmak üzere 53 adet köy statüsü kazanmış yerleşmenin bulunduğu Kazada, nüfusu 250'nin altında 27, 251-500 arasında 10, 501-1000 arasında 10, 1001-2000 arasında 3 ve 2001 ve üzerinde ise 3 yerleşme bulunmaktadır(Tablo 4). Hamidâbât Kazasında, Kaza merkezi(17754) ve Keçiborlu Nahiye merkezi(2239) başta olmak üzere Atabey(2707), Gönen(1414), Kuleönü(1028), Senir(1031) ve Sav(944) köyleri önemli ölçüde nüfusu bünyelerinde barındıran yerleşmelerdir(Şekil 3). Kazada ortalama hane büyüklüğü 5,22 olarak tespit edilmektedir. Ortalama hane büyüklüğü, Hamidâbât şehrinde ve Keçiborlu Nahiye merkezinde 5 iken, Bozanönü, Çukur, Darıören, K.Gökçeli ve Harmanören köylerinde 6'nın, Ovacık, Beltarla, Ardıçlı ve Gümüşgün köylerinde 7'nin üzerindedir(Tablo 5).

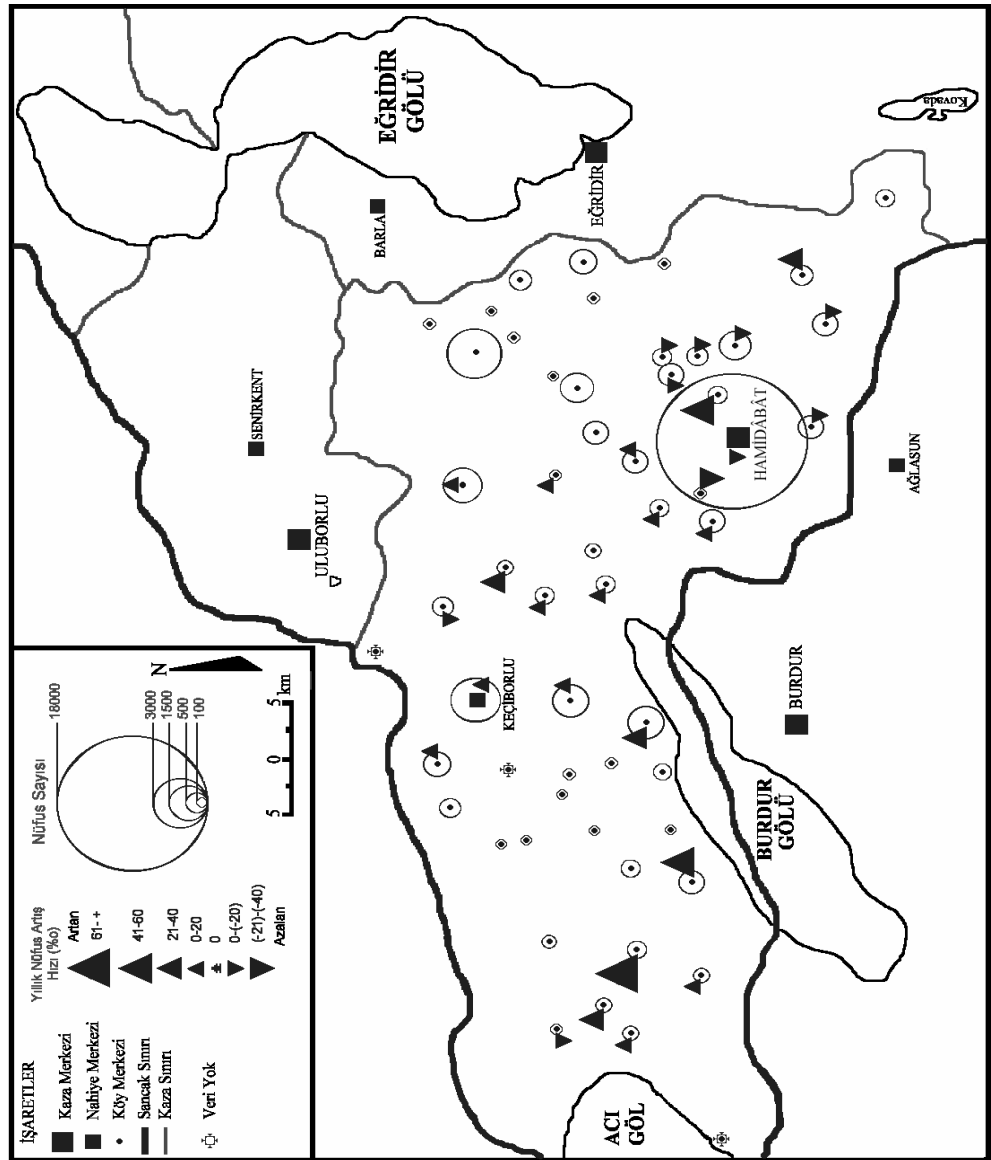
Kazanın nüfusu 1871 yılına oranla %56 artışla 1896 yılında 40928'e yükselmiştir. Ancak nüfus artışı bazı merkezlerde eksi yönde bir gelişme göstermiştir. Yukarıda belirtildiği gibi bunda erkek nüfusun askere alınması, Osmanlı-Rus Savaşı ve sağlık şartlarındaki birtakım olumsuzlukların payı oldukça fazladır. Nüfusu azalan yerler arasında Hamidâbât şehri ile Aliköy, K. ve B. Hacılar, Deregümü, Direkli, Kışla, Beltarla, Sav ve Güneykent köyleri yer almaktadır(Tablo 5, Şekil 3).

Devlet Arşivleri'nden elde edilen 1917 yılına ait belgede, köy nüfuslarına ulaşılmıştır. Bu belgede, 1896 Konya Vilayet Salnamesine göre, Hamidâbât Kazasında nahiye merkezleri dahil olmak üzere 53 olan yerleşme sayısı, Akpınar, Kozluca ve Özbahçe köylerinin eklenmesiyle birlikte 56'ya yükselmiştir(Tablo 5). Ayrıca Atabey 1899 yılından sonra tekrar nahiye merkezi konumuna getirilmiştir. Kaza'da, nüfusu 250'nin altında 20, 251-500 arasında 16, 501-1000 arasında 12, 1001-2000 arasında 5 ve 2001 ve üzerinde ise 3 yerleşme bulunmaktadır(Tablo 4). Nüfusu 1000'in üzerinde olan

¹⁸ 1871 yılında Hamidâbât Kazasına bağlı yerleşmelerin nüfusedir(Kadın ve Erkek eşit kabul edilmiştir).

yerleşmeler, Kaza merkezi(24798), Keçiborlu Nahiye merkezi(2711) ve Atabey Nahiye merkezi(2949) başta olmak üzere Gönen(1395), Sav(1173), İslamköy(1397), Güneykent(1129) ve Senir(1119) köyleridir(Şekil 4). Bu dönemde Kazada ortalama hane büyüklüğü 4,7'ye düşmüştür. Ortalama hane büyüklüğü Hamidâbât şehrinde 5, Atabey ve Keçiborlu Nahiye merkezlerinde 5'in altında olmasına karşılık, Akpınar, Basmakçı, Beltarla, Çığır ve Yaka köylerinde ise 6'nın üzerindedir (Tablo 5).

Şekil 3. Hamidâbât Kazasında Nüfus Dağılımı ve Nüfus Artış Hızı(1896)

Kazanın nüfusu 1896 yılına oranla %32 artışla 53931'e yükselmiştir. Bu artışta, göçebe aşiretlerin yerleşim yerlerine iskan ve yine kaybedilen Osmanlı topraklarından gelen göçmenlerin yerleştirilmesinin payı vardır. Keza Muhacirin Komisyonu tarafından 1891-1892 yıllarında Balkanlardan Keçiborlu Nahiyesi köylerinden Hezargrad'a; 28 hane(131 kişi), Basmakçı'ya; 25 hane(115 kişi), Kavakalanı'na; 14 hane(54 kişi) ve Senir'e; 11 hane(49 kişi) yerleştirilmiştir¹⁹. Yine 1916-1917 yıllarında bu komisyon tarafından Isparta Kazasına; 90 hane(374 kişi), Atabey Nahiyesine; 48 hane(187 kişi) ve Keçiborlu Nahiyesine; 94 hane(501 kişi) iskan edilmiştir²⁰.

Kaza genelinde belli ölçüde nüfus artışı olmasına karşın 1896 döneminde olduğu gibi bu dönemde de bazı merkezlerde nüfus artışı eksi yönde bir gelişme göstermiştir. Bu duruma sebep olarak; Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadî buhran, 1899 kışında Kazada meydana gelen deprem, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile birlikte erkek nüfusun askere alınması ve salgın hastalıkların oluşturduğu birtakım olumsuzlukların payı oldukça yüksektir. Nüfusu azalan yerler arasında Bozanönü, Çünür, Darıören, Gönen, Senirce, Yazısöğüt, Saraycık ve Yassıören köyleri yer almaktadır(Tablo 5, Şekil 4).

Konya Vilayet Salnamelerine göre, Hamidâbât Kazası, 1871 yılında Hamit Sancağı nüfusunun %23'ünü, 1884 yılında %39'unu ve 1914 yılında da %34'ünü oluşturmaktadır. Osmanlı Devletinde yapılan nüfus sayımlarında ise Kaza nüfusu, 1831 yılında Sancak nüfusunun %27'sini, 1882 yılında %37'sini ve 1914 yılında da %34'ünü barındırmaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından Hamidâbât Kazasını sırasıyla Yalvaç, Eğridir, Karaağaç ve Uluborlu takip etmektedir. 1914 Konya Vilayet salnamesine göre, Kaza nüfusu, 53931 ve 1914 nüfus sayımına göre ise 54465'tir. Bu iki veri arasında farkın sadece 534 olması da salname verileri ile genel nüfus sayımı verileri arasında çok fazla farkın olmadığını göstermektedir.

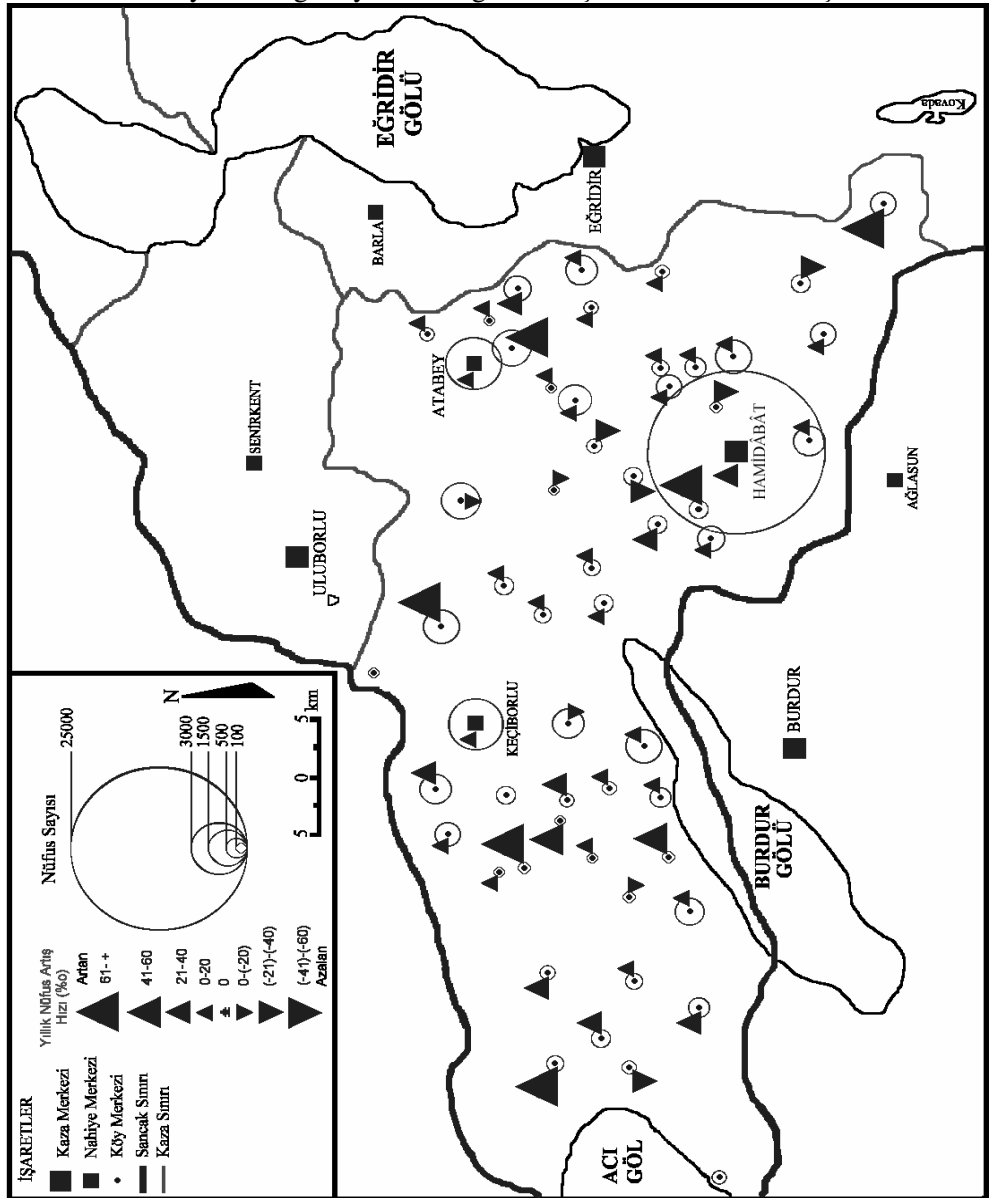
Hamidâbât Kazasında Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde gerek tahrirlerde gerekse genel nüfus sayımlarında, vergi toplamak ve özellikle Müslüman erkekleri orduya almak amacıyla sadece erkekler sayılmaktaydı. 19. yy'ın son çeyreğine kadar süregelen bu uygulama, daha sonra erkek

¹⁹ 1892 Konya Vilayet Salnamesi, s.264.

²⁰ Devlet Arşivleri; (25.11.1917 tarihli, Isparta'ya gelen göçmenler hakkında ayrıntılı bilgi) Fon Kodu: 272-12-37-17-7.

nüfus yanında nüfusun nitelikleriyle veya en azından kadınların ve nüfusun dini yapısının sayımlarla tespiti şeklinde değişmiştir. Hamit Sancağında nüfusun dini dağılımı ile ilgili ilk verilere 1879 Konya Vilayet Salnamesinde, cinsiyet dağılımı ile ilgili ilk verilere ise 1886 Konya Vilayet Salnamesinde ulaşılmıştır. Ayrıca 1881-1882 yıllarında yapılan ve sonuçları ancak 1893 yılında yayınlanabilen Osmanlı Genel Nüfus Sayımında da nüfusun hem dini hem de cinsiyeti ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

Şekil 4. Hamidâbât Kazasında Nüfus Dağılımı ve Nüfus Artış Hızı(1917)

Nüfusun dini özellikleri hakkında ilk bilgilerin verilmiş olduğu 1879 Konya Vilayet Salnamesine göre, Hamit Sancağı nüfusunun %94'ü Müslüman, %6'sı da Rum ve Ermenilerden oluşmaktadır. Gayri-müslim nüfusun %9'u Ermeni, %91'i de Rumlardan meydana gelmektedir. Gayri-müslimlerin %68'i(4712 kişi) Hamidâbât, %20'si(1364 kişi) Eğridir, %11'i(800 kişi) Uluborlu ve %1'i(60 kişi) de Yalvaç kazalarında yalnız kaza merkezlerinde yerleşmiştir. Hamidâbât Kazasında ise nüfusun %85'i Müslüman, %13'ü Rum ve %2'si de Ermenilerden oluşmaktadır(Tablo 6).

Tablo 6. Bazı Salnamelere Göre Nüfusun Dini Özellikleri

Kazalar	Hamidâbât Kazası				Hamit Sancağı			
	İslam	Rum	Ermeni	Toplam	İslam	Rum	Ermeni	Toplam
1879	26872	4166	546	31584	107474	6330	606	114410
1884	41186	4174	470	45830	109524	6016	470	116010
1892	45973	4402	552	50927	113659	6450	552	120661
1899	37916	4643	548	43107	126210	6229	548	132987
1906	45526	6695		52221	143457	11109		154566

Kaynak: Konya Vilayet Salnameleri, Yurt Ansiklopedisi, Sungur-1998.

1882 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre; Osmanlı nüfusunun %5'ini Konya Vilayeti(944042), Vilayet nüfusunun da %14'ünü Hamit Sancağı oluşturmaktadır. Sancak nüfusu, 123297 Müslüman, 6680 Rum ve 619 Ermeni olmak üzere toplam 130596 kişidir. Ayrıca Sancak nüfusunun %37'si, Ermeni nüfusun tamamı, Rum nüfusun da %67'si Hamidâbât Kazasında bulunmaktadır. Kaza nüfusunun ise %89'u Müslüman, %9'u Rum ve %2'si de Ermeni'dir. Ayrıca 1882 yılında Hamidâbât Kaza nüfusunun %50,2'sini kadınlar, %49,8'ini de erkeklerden meydana gelmektedir(Tablo 7). Kadın sayısının fazla olması Sancak genelinde de değişmemektedir.

Tablo 7. 1882 Nüfus Sayımına ve Bazı Salnamelere Göre Nüfusun Cinsiyet Özellikleri

Kazalar	Hamidâbât Kazası			Hamit Sancağı		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1882	24443	24261	48704	66111	64485	130596
1886	25658	25369	51027	59379	60439	119818
1892	25648	25279	50927	59810	60851	120661
1906	26532	25689	52221	77651	76915	154566

Kaynak: Konya Vilayet Salnameleri, Yurt Ansiklopedisi, Sungur-1998.

1879 Konya Vilayet Salnamesinde, 6936 olan Rum ve Ermeni sayısı, 1884 Konya Vilayet Salnamesinde 6486'ya gerilemiş ve Sancak nüfusunun %5,5'ini oluşturmuştur. Rum nüfus, Hamidâbât, Uluborlu ve Eğridir kazalarında yer alırken Ermeni nüfus ise

sadece Hamidâbât şehrinde bulunmaktadır. 45830 olan Hamidâbât Kaza nüfusunun %90'ını Müslüman, %9'unu Rum ve %1'ini de Ermeniler meydana getirmektedir. 1884 yılında 116010 olan Hamit Sancağı nüfusu, 1892 yılında 120661'e, 109524 olan Müslüman nüfus, 113659'a, 6016 olan Rum nüfus, 6450'ye ve 470 olan Ermeni nüfus ise 552'ye yükselmiştir(Tablo 6). Bu dönemlerde de Kaza nüfusunun çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. 1886 yılında ise 25648 kadın, 25369 erkek olmak üzere Kaza nüfusu toplam 51027 kişiden meydana gelmiştir(Tablo 7).

1892 Konya Vilâyet Salnamesine göre Hamit Sancağının toplam nüfusu 120661'dir. Bu nüfusun yaklaşık %94'ü Müslüman, %5'i Rum ve geriye kalan kısmı ise Ermeni'dir. Rum nüfus, Hamidâbât, Uluborlu, Eğirdir ve Barla'da, Ermeni nüfus ise sadece Hamidâbât Kaza merkezinde yaşamaktadır. Hamidâbât Kazası nüfusunun %90'ı Müslüman, %9'u Rum ve %1'i de Ermenilerden oluşmaktadır.

Vital Cuinet ise 1892 yılında yayınlanan "Turquie D'Asie Geographie Administrative" adlı eserinde Hamit Sancağı'nın nüfusunu 192000 olarak vermektedir. Bu nüfusun, 17000'inin Rum-Ortodoks, 600'ünün Ermeni-Grogeryan, 20'sinin Ermeni-Protestan ve 3'ünün de Ermeni-Yahudi olduğunu abartarak belirtmektedir (Cuinet, 1892).

Müslüman, Rum ve Ermeni olarak yapılan nüfusun dinî ayrımı, 1906 Konya Vilayet Salnamesinde, Müslüman ve Hıristiyan olarak yapılmıştır. Bu dönemde, 154566 olan Sancak nüfusunun %93'ü Müslüman, %7'si Hıristiyan'dır. Sancak nüfusunun %34'ünü oluşturan Hamidâbât Kazasında ise 45526 Müslüman ve 6695 Hıristiyan olmak üzere toplam 52221 kişi bulunmaktadır(Tablo 6). Ayrıca Kaza nüfusunun 26532'si kadınlardan, 25689'u da erkeklerden oluşmuştur(Tablo 7).

1906 ve 1914 Genel Nüfus Sayımlarında, sırasıyla 157357 ve 160808 olan Hamit Sancağı nüfusu, Konya Vilayeti nüfusunun %13'ünü ve %20'sini oluşturmaktadır. 1914 yılında 54465 olan Hamidâbât Kazasının %85'ini Müslüman, %12'sini Rum ve %3'ünü de Ermeniler oluşturmaktadır. Sancak genelindeki Rum nüfusun %61 ve Ermeni nüfusunun da %99'u Kaza merkezinde yerleşmiş durumdadır. Bu yılda Hamit Sancağında bulunan her kazada Rum nüfus bulunmakta iken Ermeni nüfus sadece Hamidâbât ve Uluborlu kazalarında yer almaktadır. Ermeni nüfus 1923 öncesi yıllarda, Rum nüfus ise Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapılan 1923 Lozan Anlaşması çerçevesinde yapılan nüfus mübadelesi ile Isparta'dan ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik yapının temelinde tarım ve hayvancılık vardır. Geleneksel tarım toplumu özelliği gösteren Osmanlı ekonomisinde, şehirlerde daha çok ticaret ve küçük sanayi faaliyetleri ön plânda iken, kırsal kesimde ise tarım ve hayvancılık

yaygın durumdadır. Kaza ve nahiye merkezlerinde halk sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşırken kırsal kesimde bu durum daha ticari olarak ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin büyük bölümünde olduğu gibi Hamidâbât Kazasında da nüfusun önemli bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Kaza'da, nüfusun önemli bir bölümü hububat(buğday, arpa, çavdar...) üretimi yanında bağcılıkla meşgul olmaktadır. Bağcılık ve hububat en çok vergi alınan tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Bunlardan başka haşhaş, tütün, gül ve pamuk üretilen diğer ürünlerdedir. Bağcılık dışarıda bırakılırsa gayri-müslim halk pek fazla ziraatle uğraşmamakta ve ziraatten elde ettiği gelirler nispeten daha az olmaktadır.

Bu dönemde nüfusun bir bölümü, tarım ve hayvancılık dışında özellikle kaza ve nahiye merkezlerinde ticaret ve küçük sanayi imalatıyla meşgul olmaktadır. Buralarda Müslüman halk genelde gıda, sağlık ve temizlik, deri, nakliye gibi bazı önemli sektörlerde yer alan mesleklerde çalışmakta iken, gayri-müslim halk ise daha çok ticaret, dokuma, maden-eşya üretimi gibi sektörlerde yer alan mesleklerde çalışmaktadır. Tarımla ilgili meslekler dışında halıcılık, dokumacılık, dikicilik, haffaflık, debbağlık, çulhacılık önemli sayıda nüfusun geçim kaynağını oluşturan meslekler arasında yer almaktadır.

Sonuç

Osmanlı nüfus sayımları, idari ve askeri ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılmış ve özellikle 19. yy.da, Osmanlı yönetimi için oldukça önem kazanmıştır. Osmanlılar vergi toplamak ve askeri ihtiyacı karşılamak için hem devlet hem de eyaletler bazında nüfus sayımları yaptırmış ve vilayet salnameleri hazırlatmıştır. Genel nüfus sayımları ve salnameler, nüfus sayısı ve nüfusun diğer özellikleri hakkında temel ve güvenilir bilgi kaynakları haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda, 1831, 1844, 1859/1860, 1881/1882 ve 1906/1907 yıllarında olmak üzere toplam 5 nüfus sayımı gerçekleştirilmiş ve 1847 yılında yayımlanmaya başlanan Devlet Salnameleri ise 1866 yılından itibaren Vilayet isimleri kullanılarak çıkmaya başlamış ve 1914 yılına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada, 1831-1917 yılları arasında Isparta Sancağı içerisinde yer alan Hamidâbât Kazasında nüfus, nüfus artışı, yıllık nüfus artış hızı, hane sayısı, ortalama hane büyüklüğü, nüfusun cinsiyet ve dinî açıdan dağılımı üzerinde durulmuş ve nüfus verilerinin köyler itibariyle dağılımları harita üzerinde gösterilmiştir. Kazada, 19. yy.'ın son çeyreğinde ve 20. yy.'ın ilk çeyreğinde nüfusun büyük çoğunluğu 1200m 'den daha alçak sahalarda yani ova ve plato alanlarında toplanmıştır. Isparta Ovası ve uzantıları Atabey ve Keçiborlu ovaları başta olmak üzere Keçiborlu, Kılıç ve Çığırı yaylaları

nüfusun yoğunlaştığı, yükseltisi 1200m. den yüksek olan alanlar ise nüfus yoğunluğunun azaldığı sahalar olmuştur. Ancak günümüzde, 19.yy'a oranla yayla alanlarında özellikle hayvancılıkla uğraşan nüfus sayısında önemli azalmalar yaşanmıştır. Bu nedenle nüfus yoğunluğu, 1200m.'nin altında bulunan alanlarda daha da artmıştır.

Hamidâbât Kazasına bağlı köylerin nüfus bilgilerine; 1871 ve 1894 Konya Vilayet Salnameleri'nde ve Devlet Arşivleri'nden elde edilen 1917 yılına ait bir belgede ulaşılmıştır. Ayrıca bu yıllar haricinde diğer salname ve genel nüfus sayımı verileriyle Kaza nüfusu, daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Genel Nüfus Sayımlarına göre; 1831 yılında 78622 olan Hamit Sancağı nüfusu, 1882'de 130596'ya, 1906'da 157357'ye ve 1914 yılında da 160808'e yükselmiştir. 1882 Sayımında, Osmanlı nüfusunun %5'ini Konya Vilayeti(944042), Vilayet nüfusunun da %14'ünü Hamit Sancağı oluşturmaktadır. 1906 ve 1914 yıllarında Sancak nüfusu, Konya Vilayeti nüfusunun sırasıyla %13'ünü ve %20'sini meydana getirmektedir. Hamidâbât Kazası nüfusu, 1882 yılında 48704 iken 1914 yılında 54465'e yükselmiş ve Sancak Nüfusunun sırasıyla %37 ve %34'ünü oluşturmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından Hamidâbât Kazasını sırasıyla Yalvaç, Eğridir, Karaağaç ve Uluborlu takip etmektedir.

Hamidâbât Kazasında, 1871 yılında 13 olan yerleşme sayısı, 1896 yılında 53 ve 1914 yılında da 56'ya yükselmiştir²¹. Bu yıllarda ortalama hane büyüklüğü de sırasıyla 6,1, 5,2 ve 4,7 olarak tespit edilmiştir. Köy sayılarındaki bu artışta; idari bakımdan Kaza, idari alanının genişlemesinin, Osmanlı'nın toprak kaybetmesiyle özellikle Balkanlardan başlayan göç hareketinin ve göçebe aşiretlerin iskan edilmesinin payı büyüktür. Yerleşme sayısına paralel olarak Kaza nüfusunda da belli artışlar meydana gelmiştir.

Kaza genelinde belli ölçüde nüfus artışı olmasına karşın 1896 ve 1914 dönemlerinde bazı merkezlerde nüfus artışı eksi yönde bir gelişme göstermiştir. Bunda; Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadî buhran, erkek nüfusun askere alınması, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1899 kışında Hamidâbât Kazası'nda meydana gelen deprem, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ve sağlık şartlarındaki birtakım olumsuzlukların payı oldukça fazladır.

Hamit Sancağında nüfusun dini dağılımı ile ilgili ilk verilere 1879 Konya Vilayet Salnamesinde, cinsiyet dağılımı ile ilgili ilk verilere ise 1886 Konya Vilayet

²¹ Günümüz itibariyle; 1917 yılı Hamidâbât Kazası sınırları içinde yer alan dört ilçe bulunmaktadır. Bu ilçelerden; Isparta-Merkez ilçeye bağlı 23, Atabey'e bağlı 6, Gönen'e bağlı 8 ve Keçiborlu'ya bağlı 15 olmak üzere toplam 52 köy statüsü kazanmış yerleşme bulunmaktadır. Basmakçı, Beltarla, Çığırı, İlyas, Ovacık, Yaka ve Yassıören yerleşmeleri ise; Burdur ve Afyon illeri sınırlarında yer almaktadır.

Salnamesinde ulaşılmıştır. Nüfusun cinsiyet dağılımında; kadın sayısının fazla olduğu hem Hamidâbât Kazasında hem de Sancak genelinde görülmektedir. 1882 yılında Hamidâbât Kazanın %50,2'sini kadınlar, %49,8'ini de erkeklerden meydana gelmiştir. Yine Kaza nüfusunun, 1886 yılında 25648'i kadın, 25369'u erkek ve 1906 yılında da 26532'si kadın, 25689'u da erkeklerden oluşmuştur. Nüfusun dini dağılımında ise Sancak genelinde, Rumlar, çoğunlukla Hamidâbât, Uluborlu ve Eğridir kazalarında yer alırken, Ermenilerin ise çoğunlukla sadece Hamidâbât şehrinde yerleştiği görülmektedir. 1879 yılında, Hamidâbât Kazası nüfusun %85'i Müslüman, %13'ü Rum ve %2'si de Ermeni iken, 1892 yılında %90'ı Müslüman, %9'u Rum ve %1'i de Ermenilerden oluşmuştur. 1906 yılında ise Hamidâbât Kazasının %87'si Müslüman ve %13'ü Hıristiyanlardan meydana gelmiştir. 1923 yılı öncesinde Ermeni nüfusun, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapılan 1923 Lozan Anlaşması çerçevesinde ise Rum nüfusun tamamı yapılan nüfus mübadelesi ile Isparta'dan ayrılmıştır.

KAYNAKLAR

- AKBAL, F., 1961, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bulleten* 15, No. 60, 628, Ankara.
- AKSU, F., 1936, Isparta İli Yer Adları, İlkadım Basımevi, Isparta.
- AKYOL, İ.H., 1940, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat*, s.511-571, İstanbul.
- BARKAN,Ö.L., 1941, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İktisat Fak. Mecmuası*, C.II, S.1, s.20-39, İstanbul.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ(BOA), Evkaf Defterleri Kataloğu(EV), No:12348.
- BEHAR, C., 2003, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, DİE Yayınları, Tarihi İstatistikler Dizisi C:2, Ankara.
- BÖCÜZADE, S. S.,1983, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Serenler Yayınevi, s.114, İstanbul.
- BUTLİN, R.A., 1993, *Historical Geography*, s.1, London.
- CUİNİT,V., 1892, *Sandjak De Hamid-Abad, Turquie D'Asie Geographie Administrative*, C.1, s.846-847, Paris.
- DEVLET ARŞİVLERİ, Fon Kodu:272-12-37-17-7, Ankara 1917.
- ELDEM, V., 1994, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. VII.Dizi, S.96, s.10-11, Ankara.
- ELİBÜYÜK, M., 1990, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterleri*, Coğrafya Araştırmaları Cilt 1, Sayı 2. s.11-42, Ankara.

- ELİBÜYÜK, M., 2000, *Matematik Coğrafya*, Ekol Yayınevi, s.57, Ankara.
- GÖKÇE, T., 2000, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazkiye (Denizli) Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI.Dizi S.23, s.52, Ankara.
- GÜMÜŞÇÜ, O., 2001, *XVI. yy. Larende(Karaman) Kazası'nda Yerleşme ve Nüfus*, TTK. Basımevi, s.144-145, Ankara.
- GÜRAN, T., 2003, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı-1897*, DİE Yayınları, Tarihi İstatistikler Dizisi C.5, Ankara.
- HARİTA GENEL KOMUTANLIĞI*, 1965, 1/250000 Ölçekli Topografya Haritası, NJ 36-9, NJ 36-5, Ankara.
- ISPARTA VALİLİĞİ, 2004, *Isparta-2003, Bizim Büro Basımevi*, s.434, Ankara.
- KARAL, E.Z., 1997, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, DİE Yayınları, s.11-125, Ankara.
- KARPAT, K., 2003, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, No:133, s.47-60, İstanbul.
- KONYA VİLÂYET SALNAMESİ*, 1871, 1882, 1884, 1886, 1892, 1896, 1899, 1906, 1914.
- ÖZDEMİR, A., 2005, *19. yy. Ortalarında Keçiborlu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, S.Demirel Üniv. Sos. Bil.Ens. Yük. Lis. Tezi, Isparta.
- SUNGUR, M., 1998, *Isparta Sancağı'nın İdari ve Demografik Yapısı*, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Ankara.
- SÜLDÜR, E., 1951, *İkinci Isparta Tarihi*, Üstün Sanat Mat., s.7, İzmir.
- TEMURÇİN, K., 2004, *Isparta İli Ekonomik Coğrafyası*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, s.89, Ankara.
- TÜMERTEKİN, E., 1994, *Ekonomik Coğrafya*, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay., s.118, İstanbul.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ*, 1984, Isparta Maddesi, C.5, İstanbul.

Ek 1: 1917 yılı Hamidâbât Kazası Köylerine Ait Nüfus ve Hane Miktarlarını Gösterir Belge.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞKANLIĞI

Köy Adı	Nüfus	Hane	Nüfus		Köy Adı	Nüfus	Hane
			Erkek	Kadın			
Hamidâbât Köyü	90	10	50	40	Yıldırım Köyü	117	15
7	57	14	30	27	Çiğdem Köyü	149	17
8	100	25	55	45	İkinci Köy	148	17
9	57	14	30	27	Üçüncü Köy	117	15
10	66	16	35	31	Dördüncü Köy	119	15
11	55	13	28	27	Besinci Köy	108	13
12	64	15	32	32	Altıncı Köy	108	13
13	68	17	35	33	Yedinci Köy	108	13
14	68	17	35	33	Sekizinci Köy	108	13
15	68	17	35	33	Dokuzuncu Köy	108	13
16	68	17	35	33	Onuncu Köy	108	13
17	68	17	35	33	Onbirinci Köy	108	13
18	68	17	35	33	Onikinci Köy	108	13
19	68	17	35	33	Onüçüncü Köy	108	13
20	68	17	35	33	Onördüncü Köy	108	13
21	68	17	35	33	Onbeşinci Köy	108	13
22	68	17	35	33	Onaltıncı Köy	108	13
23	68	17	35	33	Onyedinci Köy	108	13
24	68	17	35	33	Onsekizinci Köy	108	13
25	68	17	35	33	On dokuzuncu Köy	108	13
26	68	17	35	33	Yirmi Köy	108	13
27	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
28	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
29	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
30	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
31	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
32	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
33	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
34	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
35	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
36	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
37	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
38	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
39	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
40	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
41	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
42	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
43	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
44	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
45	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
46	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
47	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
48	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
49	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
50	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
51	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
52	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
53	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
54	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
55	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
56	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
57	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
58	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
59	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
60	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
61	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
62	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
63	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
64	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
65	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
66	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
67	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
68	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
69	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
70	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
71	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
72	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
73	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
74	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
75	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
76	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
77	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
78	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
79	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
80	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
81	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
82	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
83	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
84	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
85	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
86	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
87	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
88	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
89	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
90	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13
91	68	17	35	33	Yirmi Beş Köy	108	13
92	68	17	35	33	Yirmi Altı Köy	108	13
93	68	17	35	33	Yirmi Yedi Köy	108	13
94	68	17	35	33	Yirmi Sekiz Köy	108	13
95	68	17	35	33	Yirmi Dokuz Köy	108	13
96	68	17	35	33	Yirmi On Köy	108	13
97	68	17	35	33	Yirmi Bir Köy	108	13
98	68	17	35	33	Yirmi İki Köy	108	13
99	68	17	35	33	Yirmi Üç Köy	108	13
100	68	17	35	33	Yirmi Dört Köy	108	13

Her köyde nüfus ve hane miktarları ayrı ayrı yazılmıştır.

Kaynak: Devlet Arşivleri; Fon Kodu:272-12-37-17-7 (25.11.1917 tarihli, Isparta'ya gelen göçmenler hakkında ayrıntılı bilgi).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 69-96, ELAZIĞ-2007

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE ANTAKYA'DA SU

Water In The Antakya From Its Establishment To Today

Hüseyin KORKMAZ

Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Hatay.
hkorkmaz@mku.edu.tr.

ÖZET

Antakya şehrinin kuruluş yerinin seçiminde güvenlik unsurunun yanında su kaynaklarının varlığı önemli rol oynamıştır. Şehir Silpius (Habibineccar) Dağı'nın Asi Nehri'ne bakan yamacındaki "fay-karstik" kaynakların yoğun olduğu alanda kurulmuştur. İlk yıllarda su ihtiyacı bu kaynaklardan karşılanmıştır. Roma döneminde hızla gelişen şehrin su ihtiyacı mevcut kaynaklarla karşılanamayınca Daphne (Harbiye) kaynaklarının suları ilk defa muhteşem kanallar ve kemerler inşa edilerek şehre getirilmiştir. Bunun yanında dağ yamacındaki sarnıçlar ve akarsular üzerindeki bentlerde toplanan sular yeraltı kanalları ile şehre dağıtılmıştır. Aynı zamanda her evin avlusunda bir kuyu açılmıştır. Antakya'nın cumhuriyet dönemine kadar su ihtiyacı genelde bu kaynak ve tesislerle karşılanmıştır. XX. yüzyılda Antakya'nın nüfusunun tekrar artması şehirde su sıkıntısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüz Antakya'sının su ihtiyacı en az 306,43 lt/sn'lik toplam debiye sahip kaynaklarla giderilebilir. 2040 yılında ise su ihtiyacını karşılayabilecek kaynakların toplam debisi en az 518,69 lt/sn olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, su kaynakları, su tesisleri, su ihtiyacı.

ABSTRACT

In the selection of the establishment place for the Antakya city both water resources and security problem have played major roles. The city has been settled in the valley-side of the Silpius (Habibineccar) mountain which looks to the Asi River and is a dense area in that "fault-karstic" resources. In the early years, the water requirement has been supplied from these resources. When rapidly growing water requirement of the city could not be supplied in the Roman's time with the existing resources, the water of Daphne (Harbiye) resources has been brought to the city constructing perfect aqueducts and water belts as a first. Furthermore, the water accumulated in the reservoirs built on the slopes of mountains and in the dams on rivers have been delivered to the city using underground aqueducts. Also water pools have been drilled in the gardens of the house. The water requirement of the Antakya up to Republic Term has been supplied with these resources and settlements. The increase in the population of the Antakya in the XXth century has led to the water shortage. The water requirement of Antakya today can be solved with a total flow rate of at least 306,43 l/s water resources. The total flow rate of these resources in 2040 must be at least 518,69 l/s.

Key Words: Antakya, water resources, water settlements, water requirement.

1. Giriş

Su, her canlı gibi insanoğlunun yaşamı boyunca vazgeçemediği bir maddedir. Tarihsel süreç içerisinde insanlar, suyun hayatı kolaylaştırıcı her türlü fonksiyonundan yararlanmak istemişlerdir. Bu sebeple beslenme, temizlik ve arınma, ısınma gibi çok çeşitli ihtiyaçlarını su ile gidermişlerdir. Ayrıca su kaynaklarının yakınlarına yerleşerek medeniyetler kurmuşlardır. Zamanla yerleşim yerlerinin coğrafi özelliklerine uygun olarak, suyu depolamayı ve başka alanlara nakletmeyi öğrenmişlerdir. Hatta su yönetimi için eski çağ Mezopotamya'sında "Hammurabi Kanunları" adı verilen meşhur yasalar yapmış ve uygulamışlardır. Ne yazık ki gelişen dünyamızda, su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımı konusunda aynı hassasiyet gösterilememiştir. Dünya nüfusunun hızla artması, sosyal ve ekonomik gelişme ile birlikte yaşam standartlarının yükselmesi, kişi başına içme ve kullanma suyu ihtiyacını her geçen gün artırmaktadır. Buna karşılık dünyadaki temiz ve kullanılabilir su kaynakları ise hızlı bir şekilde azalmaktadır. Bu durum önemli su sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Su kaynaklarının kullanımı konusunda yukarıda belirtilen tarihsel gelişim sürecini en iyi yansıtan yerlerden biri de Antakya'dır. Antakya, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nün en doğusunda yer alır. Aynı zamanda ülkemizin en güneyindeki Hatay ilinin merkezini oluşturur (Şekil 1). Bugün Asi Nehri'nin Amik Ovası'nı geçtikten sonra güneye doğru devam eden vadisinin doğu ve batısında gelişme gösteren şehir, çok eski bir tarihe sahiptir. Şehrin kuruluş yerinin seçiminde etkili olan su kaynakları, şehir tarihinin her döneminde gündeme gelmiştir.

Bu çalışmada kuruluşundan günümüze Antakya'da yaşanan su sorunları ve bunların nasıl çözüme kavuşturulduğu üzerinde durulacaktır. Bunun için önce Antakya ve yakın çevresinde su kaynaklarının oluşum ve gelişiminde etkili olan fiziki coğrafya özellikleri ele alınacaktır. Daha sonra tarihsel süreç içerisinde Antakya'da su probleminin nasıl çözümlendiği üzerinde durulacaktır. Bütün bunlardan sonra günümüz ve gelecekteki Antakya'nın su ihtiyacının giderilmesi için tarihsel deneyimlerden de yararlanarak nasıl bir planlama yapılması gerektiği ortaya konulacaktır.

Çalışmada "Antakya ve yakın çevresi" olarak ifade edilen alan, şehrin içinde yer aldığı Samandağ-Antakya grabeni ile şehrin kuzeyindeki Amik Ovası'nın bulunduğu graben alanı ve bu grabenleri çevreleyen horstlardan oluşmaktadır (Şekil 1).

2. Fiziki Coğrafya Özellikleri

Bir bölgede yerüstü ve yeraltı su kaynaklarının oluşumu, gelişimi ve karakterlerinin belirlenmesinde iklim, jeolojik, hidrojeolojik, morfo-tektonik ve

hidrografya gibi fiziki coğrafya özellikleri etkili olur. Bu nedenle öncelikli olarak söz konusu özelliklerin Antakya ve yakın çevresindeki su kaynaklarına olan etkileri ele alınacaktır.

2.1. İklim

Sıcaklık, yağış, rüzgar ve buharlaşma gibi iklim elemanları su kaynakları ve onlardan yararlanmayı yakından ilgilendirir. Bilhassa yağışın bol, sıcaklık ve buharlaşmanın az olduğu bölgeler, su kaynakları bakımından zengin iken yağışın az, sıcaklık ve buharlaşmanın fazla olduğu bölgeler ise fakirdir.

Antakya ve yakın çevresinde aylık ve yıllık sıcaklık ortalamaları 0°C'nin altına düşmez. Yıllık ortalama sıcaklıklar, 18,1°C (Antakya) ile 19,2°C (Kırıkhan) arasında değişir. Aylık ortalama sıcaklıkların yıl içerisindeki dağılışı incelendiğinde en soğuk ayın Ocak, en sıcak ayların ise Temmuz ve Ağustos olduğu görülür (Tablo 1). Aylık ortalama sıcaklıklar tedrici bir şekilde Ocak'tan Temmuz ve Ağustos'a kadar artmakta, sonra Ocak ayına kadar düşmektedir.

Yıllık ortalama yağış miktarları ise 553,9 mm (Kırıkhan) ile 1137,3 mm (Antakya) arasında değişir. Yağışın aylara dağılışı incelendiğinde en fazla yağış Antakya'da Ocak, Samandağ ve Kırıkhan'da ise Aralık ayında ölçülmüştür. Ortalama yağışın en az olduğu aylar ise Antakya ve Samandağ'da Temmuz, Kırıkhan'da ise Ağustos'tur (Tablo 2). Bütün merkezlerde maksimum yağış kış, minimum yağış ise yaz mevsiminde gerçekleşir. Yağışlar genelde yağmur şeklinde olup kışın yüksek kesimlerde kar yağışları da görülür.

Tablo 1. Antakya ve yakın çevresindeki bazı meteoroloji istasyonlarına ait aylık ve yıllık sıcaklık ortalamaları (°C).

İstas. Adı	O	Ş	Ma	N	M	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	Y.Or.
Samandağ	9,5	10,8	14,0	17,5	20,9	24,4	26,8	27,5	25,9	21,6	15,9	11,5	18,8
Antakya	8,0	9,7	12,8	17,0	21,0	24,6	26,9	27,5	25,4	20,4	14,3	9,5	18,1
Kırıkhan	8,0	9,4	13,1	17,7	22,7	27,4	30,2	29,8	26,9	21,5	14,5	9,6	19,2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 2003.

Tablo 2. Antakya ve yakın çevresindeki bazı meteoroloji istasyonlarına ait aylık ve yıllık yağış miktarları (mm).

İstas. Adı	O	Ş	Ma	N	M	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	Y.Or.
Samandağ	140,5	116,0	113,8	73,7	48,2	22,0	6,4	7,35	44,2	81,4	108,9	158,8	921,4
Antakya	193,8	173,9	144,5	106,5	78,9	24,2	6,6	8,8	31,5	80,1	100,8	187,4	1137,3
Kırıkhan	88,8	94,9	82,4	50,0	23,4	6,1	0,7	0,5	4,5	30,9	73,5	98,2	553,9

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 2003.

Yöredeki hakim rüzgar yönleri, graben alanlarının uzanışlarına paralellik gösterir. Antakya-Samandağ grabeni ile Amik Ovası'nın bulunduğu graben alanı kuzeydoğu-

güneybatı yönünde uzanış gösterir. Söz konusu graben alanlarında hakim rüzgar yönü güneybatıdır. Bu rüzgarlar, Antakya-Samandağ grabeni boyunca denizel hava kütlelerinin iç kesimlere ulaşmasını sağlar. Ancak hakim rüzgar yönü yaz ve kış mevsimlerinde farklı yönlerden eser. Yazın hakim rüzgar yönü güneybatı, kışın ise kuzeydoğudur. Güneybatıdan genelde fırtına şeklinde esen rüzgarlar, yaz boyunca graben alanının serinlemesini ve nem almasını sağlar. Kışın ise kuzeydoğudan esen rüzgarlar, güneyden gelen sıcak ve nemli denizel hava kütleleriyle karşılaştıklarında cephe yağışlarının oluşmasına neden olurlar. Bundan dolayı yöre kışın bol yağış alır.

Bütün bu özellikler, Antakya ve yakın çevresinde yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğünü göstermektedir.

Yukarıda belirtilen iklim özellikleri yöredeki su kaynaklarının yıl içerisinde debi ve rejimlerini etkiler. Kış mevsiminde sıcaklık ortalamalarının ve buharlaşma değerlerinin düşmesi (Tablo 3), yağışın fazla olması, yeraltı suyu besleniminin ve yüzeysel akışın maksimum düzeyde gerçekleşmesine neden olur. Bundan dolayı yöredeki kaynaklarda maksimum debi kış mevsiminde görülür. İlkbahar mevsiminde her ne kadar yağışlar görülse de kış mevsimi kadar fazla değildir. Aynı zamanda ilkbahar yağışlarının büyük bir bölümünün sağanak şeklinde gerçekleşmesi, yüzeysel akışın hızlı olmasına neden olur. Bu durum, sızma yoluyla yeraltı suyu beslenimini olumsuz etkilerken, horstlardan graben alanlarına doğru akış gösteren akarsularda taşkınlara yol açar. Ayrıca ilkbaharda sıcaklık değerlerinin yükselmeye başlaması, buharlaşma yoluyla su kayıplarını da artırır. Yaz mevsiminde yağışların minimum, sıcaklıkların maksimum değerlere ulaşması, buharlaşmanın maksimum düzeyde gerçekleşmesini sağlar (Tablo 3). Bu dönemde kaynak, akarsu ve yeraltı sularının yoğun bir şekilde sulamada kullanılması, taban suyu seviyesinin yıl içerisinde en düşük seviyeye inmesine neden olur. Bunlara bağlı olarak da yazın kaynakların debileri azalır. Hatta bazı kaynaklar ve akarsular kurur. Bu durum sonbahar yağışlarına kadar sürer. Sonbahar yağışlarıyla birlikte yeraltı suyu beslenimi tekrar başlar. Kuruyan kaynaklar ve akarsular akışa geçerken mevcut kaynakların debisi yükselir.

Tablo 3. Antakya'da aylık ve yıllık ortalama buharlaşma miktarları (mm).¹

İstas. Adı	O	Ş	Ma	N	M	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	Y.Or.
Antakya	48,1	69,0	96,3	133,4	166,4	213,9	246,5	241,9	205,1	150,4	98,4	48,0	1702,8

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 2003.

¹ Ele alınan meteoroloji istasyonları içinde yalnız Antakya'da buharlaşma ölçümleri yapılmaktadır.

2.2. Jeoloji ve Hidrojeoloji

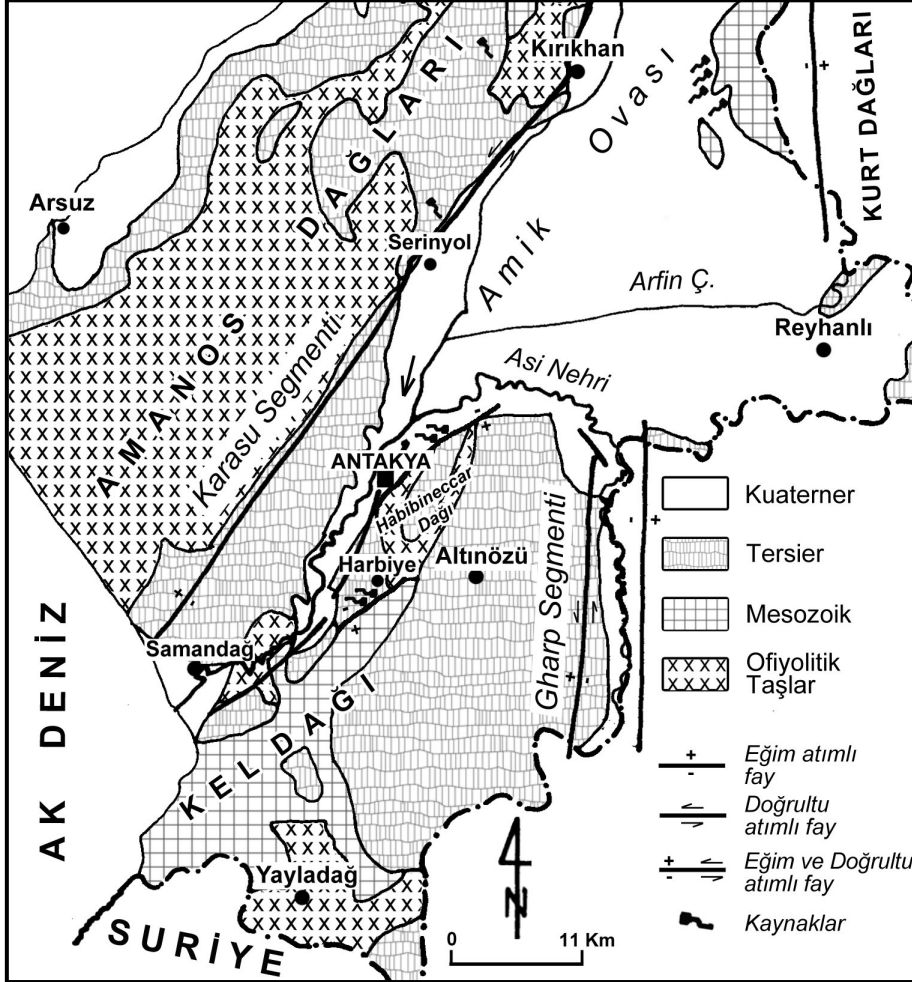
Antakya ve yakın çevresindeki temel araziler Mesozoik yaşlıdır. Bunlar Amanos Dağları ile Kel Dağ yükselimlerinde görülür (Şekil 1). Mesozoik birimler, karbonat istif ve ofiyolitlerle temsil edilir. Karbonat istife güneydeki Kel Dağı'nda rastlanır. Bunlar daha çok Jura yaşlı dolomitik kalkerlerden oluşur. Ofiyolitler ise Üst Kretase'de yöreye yerleşmiştir. Karbonatların üzerinde yer alan ofiyolitler; tektonit peridotit, kümülat gabro, diyabaz dayk kompleksi, yastık lav ve volkano-sedimanter birimlerinden oluşur (Yılmaz, 1984). Ofiyolitlerin üstünde bilhassa Kel Dağ'ında, Üst Kretase yaşlı konglomera ve kumtaşları ile başlayan ve kalkerlerle son bulan çökel birimler yer alır.

Yöredeki Tersier birimleri yine Amanos Dağları ve Kel Dağ'ında geniş alan kaplar. Tersier kumtaşı-miltaşı-kiltaşı ar dalanmasından oluşan Paleosen birimleri ile başlar. Paleosen'den Eosen'e bir marn düzeyi ile geçilir. Eosen ise kalkerlerle temsil edilir. Yörede Alt Miosen, çakıltası-kumtaşı ar dalanması ve kalkerlerden oluşur. Orta Miosen marn-şeyl, Üst Miosen ise marn-kumtaşı-şeyl ar dalanması şeklinde bir litolojiye sahiptir. Pliosen ise çakıltası, kumtaşı, silttaşı ve kiltası ar dalanmasından oluşur. Pliosen birimleri daha çok Antakya-Samandağ grabeni çevresinde görülür.

Kuaterner birimleri ise daha çok graben tabanlarında yer alır. Amik Ovası ile Asi Nehri'nin de içinde yer aldığı Samandağ-Antakya graben alanı alüvyonlardan oluşur. Grabenleri çevreleyen yükseltiler ile graben tabanları arasında birikinti konileri ve yamaç molozları bulunur.

Yukarıda belirtilen jeolojik birimlerin bazıları, içlerine suların serbestçe girip hareket edebileceği boyut ve miktarda birbirleriyle bağlantılı boşluklar içerir. Akifer olarak adlandırılan bu birimler aynı zamanda yörenin yeraltı suyu potansiyelini oluşturur.

Bu potansiyel graben alanındaki Kuaterner birimlerinde yüksektir. Bilhassa Amik Ovası'ndaki alüvyonlar, yeraltı suyu bakımından oldukça zengindir. Ancak alüvyonların yanal ve düşey yönde gösterdikleri fasiyes değişimleri ile kalınlıkları, yeraltı suyu bulundurma kapasitelerini etkilemektedir. Alüvyonlar içinde silt-kil düzeylerinin bulunduğu alanlarda yeraltı suyu verimliliği azalır. Özellikle Amik Ovası'nın güney ve güneydoğusunda kalın kil düzeylerinin bulunduğu alanlar akifer özelliği göstermezler. Kil düzeyleri, ovanın güney ve güneybatısında 10-20 m, daha içerilere doğru 40-60 m ve ovanın ortasında ise 100 m kalınlığına erişmektedir (DSİ, 1975:35). Antakya-Kırıkhan yolu boyunca yoğun olan birikinti konileri ise 350 m'ye kadar yer yer killi seviyeler içerse de yeraltı suyu taşıyan en önemli formasyonları oluşturur.

Şekil 1. Antakya ve çevresinin jeoloji haritası.

Birikinti konilerinden başka Alt Miosen kalker, çakıltaşı, kumtaşı ardalanması ve Mesozoik (Üst Kretase) konglomera, kumtaşı ve kalkerlerden oluşan çökel birimler de akifer özelliği gösterirler.

Mesozoik (Jura) dolomitik kalkerleri, çatlaklı ve erime boşluklu yapıları nedeniyle geçirimlidirler. Ancak suyu depolama özelliğine sahip değildir. Bu nedenle akifer özelliği göstermezler.

Yörede suyu geçirmeyen ve yeraltı suyu bulunmayan birimler de vardır. Mesozoik ofiyolitleri ile Tersier kıltaşı ve marınlar suların iletilmesini ve depolanmasını önler. Bu nedenle söz konusu birimler su tutma ve iletme özelliğine sahip değildirler.

2.3. Morfo-Tektonik

Antakya ve yakın çevresi Ölü Deniz ve Doğu Anadolu Fayları ile Kıbrıs Yayı'nın etkisi altında gelişen Antakya-Kahraman Maraş grabeninin güneyinde yer alır. Grabenin güneyi, Ölü Deniz Fayı'nın Gharb ve Karasu Segmentleri tarafından şekillendirilir (Gülen ve diğerleri, 1987:323), (Şekil 1). Graben alanı, Kretase ve Eosen sonu faylanmalar ile çökmüş ve bu çökme yavaş bir biçimde devam etmiştir. Çöken alanlara önce Miosen, sonra Pliosen denizleri sokulmuştur (Öztemir ve diğerleri, 2000:88). Plio-Kuaterner'den günümüze ise etkin gerilme rejimi, doğrultu atımdan açılma rejimine doğru gelişim göstermiştir. Kuzeydoğu-güneybatı yönelimli bu açılma rejimi Amik Ovası'nı (pull-apart) oluşturmuştur. Aynı zamanda bu tektonik rejim bölgede eski fay sistemlerini harekete geçirirken diğer yandan yeni fay sistemlerini ortaya çıkarmıştır (Över ve diğerleri, 2001:12).

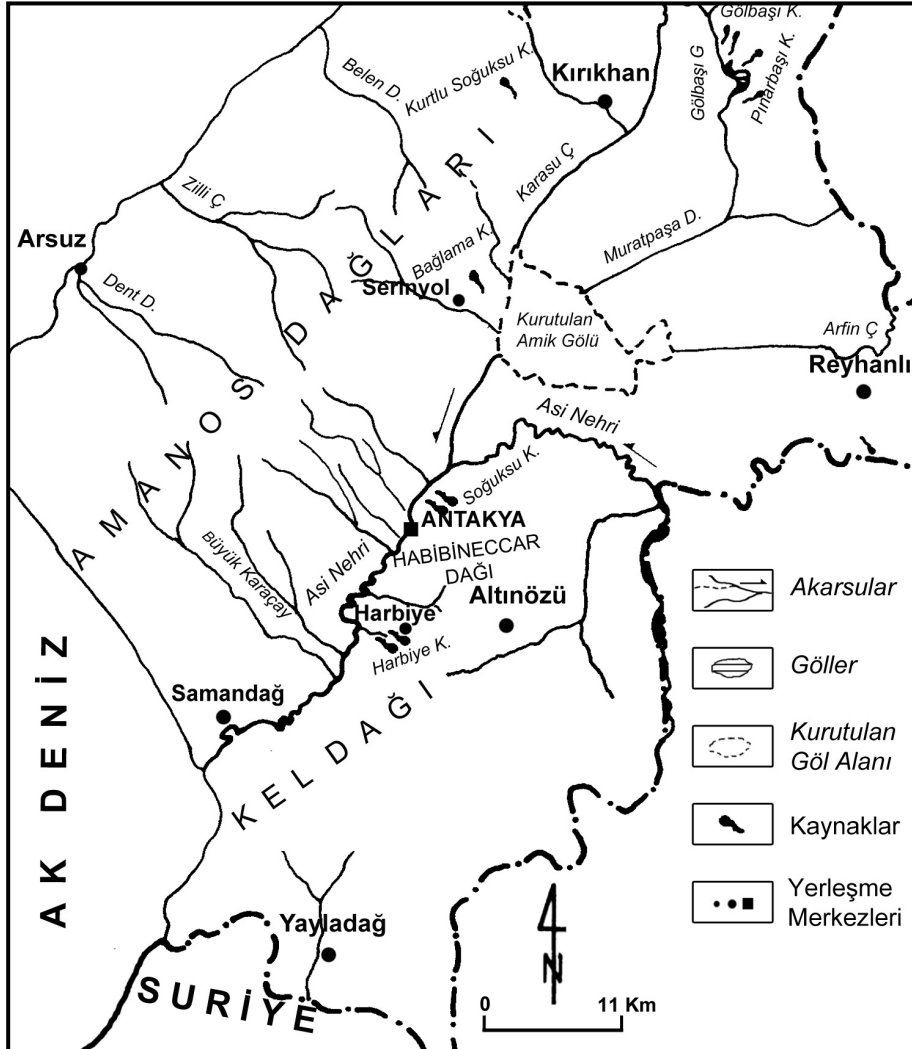
Yukarıda belirtilen tektonik rejim graben alanları ve onları çevreleyen horstların oluşmasına neden olmuştur. Antakya şehri, Karasu Segmenti'nin oluşturduğu Antakya-Samandağ grabeni içinde yer alır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde, 10-20 km genişliğinde uzanış gösteren graben alanı aynı zamanda Asi Nehri'nin Amik Ovası ile Akdeniz arasındaki vadisini oluşturur. Vadinin batısı Amanos Dağları (2250 m), doğusu ise Kel Dağı (1729 m) ve onun kuzeye doğru devamı olan Habibineccar Dağı (509 m)'nin oluşturduğu horstlarla sınırlanır. Antakya-Samandağ grabeninin kuzeyinde Amik Ovası yer alır. Amik Ovası'nın bulunduğu graben alanı ise batıda Amanos Dağları, doğuda Kurt Dağları, güneyde ise Habibineccar Dağı'nın oluşturduğu horstlarla kuşatılmıştır. Horstların grabenlere bakan yamaçlarında birçok fay bulunmaktadır (Şekil 1).

Bu morfo-tektonik özellikler Antakya ve yakın çevresinin su potansiyeli üzerinde etkili olmaktadır. Grabenleri çevreleyen horstların yükselti ve eğim değerlerinin fazla olması, yüzeysel suların kolayca akışa geçmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda horstların grabene bakan yamaçlarında birçok küçük akarsular ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda graben alanlarına doğru eğimli olan geçirimsiz tabakaların faylarla kesilmesi, birçok "fay" kaynağının oluşumunu sağlamıştır. Bilhassa kalkerlerin faylar tarafından kesildiği alanlardaki "fay-karstik" kaynaklar, yöredeki en önemli su kaynaklarını oluşturmaktadır (Şekil 1 ve 2). Genelde geçirimli dolgu malzemelerinden oluşan graben alanları ise yeraltı suyu bakımından oldukça zengindirler.

2.4. Hidrografa

2.4.1. Akarsular

Asi Nehri: Antakya ve yakın çevresinin en önemli akarsuyunu oluşturur. Toplam yağış alanı 22624,4 km² olup bunun 1275 km²'si Türkiye sınırları içerisinde yer alır. Kaynağını Lübnan Dağları'ndan alan Asi Nehri, kuzeye doğru akışını sürdürürken Suriye topraklarını geçerek Eşrefli köyü yakınlarında Türkiye topraklarına girer. Amik Ovası'nda kuzeye doğru 10 km ilerledikten sonra bir yay çizerek güneye yönelir. Daha sonra Antakya-Samandağ grabenini takip ederek Samandağ'ında Akdeniz'e dökülür (Şekil 2).

Şekil 2. Antakya ve çevresinin hidrografi haritası.

Asi Nehri'nin yıllık ortalama akımı DSİ. Çöğürlü akım istasyonu verilerine göre 72,538 m³/sn'dir. Ancak Asi Nehri'nin rejimi, Suriye'nin yapmış olduğu barajlar nedeniyle değişime uğramıştır. Kış mevsiminde debisi yükselen nehir, yaz aylarında yağışın azlığı, buharlaşmanın artması, Suriye'nin barajlardan yeterli su bırakmaması ve tarımdaki sulama gibi nedenlerden dolayı kuruyacak düzeye gelmektedir.

Arfin Çayı: Gazi Antep batısındaki Saf Dağları eteklerinden kaynağını alır. Bir süre Suriye topraklarında akışını sürdürür. Daha sonra Reyhanlı'nın kuzeyinde Türkiye topraklarına ulaşır. Toplam yağış alanı 2764,4 km² olan Arfin Çayı, kurutulmadan önce Amik Gölü'ne dökülürken bugün bir kanalla Asi Nehri'ne bağlanmıştır (Şekil 2). Yıllık ortalama akımı Müşrifli akım istasyonu verilerine göre 10,213 m³/sn'dir (DSİ, 1975:31).

Karasu Çayı: İslahiye'nin doğusundaki Akçadağ ve Kartaldağ gibi yükseltilerdeki kaynaklardan doğar. Eski Emen Gölü (Karagöl Bataklığı)'nden çıkan Katmanlı Deresi ile birleşen bu sular, Kara Dere adını alarak güneye doğru akışına devam eder. Tahtaköprü Karakolu'nu geçtikten sonra Türkiye-Suriye sınırını oluşturarak Çatalyurt'a kadar akışını sürdürür. Burada tekrar Türkiye topraklarına girer ve 18 km. uzunluğundaki fezeyan kanalı ile Amik Gölü kurutma kanalına bağlanır. Bu kanal aracılığıyla da Asi Nehri'ne ulaşır (Şekil 2). Karasu Çayı'nın drenaj alanı 2764,4 km² olup yıllık ortalama akım, Tahtaköprü akım istasyonu verilerine göre 11,259 m³/sn'dir (DSİ, 1975:32).

Muratpaşa Deresi: Kurtnazır Tepesi'nden kaynağını alarak Gölbaşı Gölü'ne ulaşır. Gölbaşı Gölü'nün sularını da alarak Amik Gölü'ne dökülen Muratpaşa Deresi, bugün aynı adla anılan bir kanal ile Karasu kurutma kanalına bağlanmıştır (Şekil 2). Drenaj alanı 459 km² olup yıllık taşıdığı su miktarı 100x10⁶ m³/yıl'dır (DSİ, 1975:32).

Yörede bunların yanında Amanos ve Habibineccar Dağları'ndan graben alanına doğru akış gösteren birçok mevsimlik akarsular bulunmaktadır. Graben çevresinde dağların aniden yükselmesi bu akarsuların boylarının kısa, eğimlerinin fazla olmasına neden olur. Bundan dolayı söz konusu akarsular yağışlı dönemlerde hızlı akışa geçerek taşkınlarla yol açar.

2.4.2. Kaynaklar (Pınarlar)

Antakya ve yakın çevresinde bilhassa graben tabanı ile horstlar arasındaki faylar boyunca jeolojik birimlerin kırık ve çatlaklarından çıkan birçok kaynak bulunur (Şekil 2). Bunlar içerisinde en çok dikkat çeken Soğuksu ve Harbiye kaynaklarıdır. Soğuksu kaynaklarını, Antakya'nın kuzeydoğusunda Habibineccar Dağı ile graben alanını birbirinden ayıran fay hattında Eosen kalkerlerinden çıkan sular oluşturur. Harbiye kaynakları ise Antakya'nın 9 km güneyinde Kretase kalkerlerini kesen fay boyunca

birçok noktadan yüzeye çıkar. Harbiye kaynaklarının debisi 500 lt/sn olarak tespit edilmiştir (DSİ, 1975). Yörede dikkat çeken bir diğer kaynak ise Antakya'nın güneyindeki Zugaybe Vadisi'nde Alt Miosen kalkerlerini kesen fay hattından çıkan suların oluşturduğu Zugaybe kaynaklarıdır.

Bunların yanında yörede, taban suyundan beslenen birçok kaynak bulunmaktaydı. Amik Gölü'nün kurutulması ve taban suyunun yazın yoğun olarak sulamada kullanılması, bu kaynaklardan birçoğunun kurumasına neden olmuştur. Serinyol'un kuzeydoğusundaki Maraşboğazı mevkiinde yer alan Bağlama kaynakları bunlardan biridir. 110 lt/sn debiye sahip olan (DSİ, 1975) Bağlama kaynakları, bugün tamamen kurumuştur (Şekil 2).

2.4.3. Göller

Amik Ovası'nın ortasında 1975 yılına kadar Amik Gölü yer almaktaydı (Şekil 2). Bu göl kurutulmadan önce 9000 hektar daimi göl ve 22000 hektar bataklık olmak üzere toplam 31000 hektarlık bir alana sahipti. Amik Gölü'nün yağış alanı ise 6600 km²'dir. Stratejik öneminin yanında yörenin en önemli su rezervi olan bu göl, ne yazık ki kurutma çalışmaları sonucunda ortadan kaldırılmıştır. Bazı yıllarda kış yağışlarıyla birlikte Amik Gölü çok kısa süreli de olsa ortaya çıkmaktadır.

Bugün Amik Ovası'nın kuzeydoğu kenarında 4000 dönümlük alana sahip Gölbaşı Gölü yer alır. Bu küçük boyutlu göl de kurutma çalışmalarından olumsuz etkilenmiştir. Fakat Amik Gölü'nde olduğu gibi tamamen kurutulmamıştır. Gölün suları bir kanalla Muratpaşa Deresi'ne bağlanmıştır (Şekil 2).

3. Antakya'da Su

3.1. Antakya'nın Kuruluşunda Suyun Etkisi ve İlk Su Tesisleri

Antakya tarihi çok eski olan bir şehirdir. Bu şehrin kuruluş yerinin seçiminde yakın çevredeki su kaynakları önemli rol oynamıştır. Büyük İskender, M.Ö. 333 yılında Pers İmparatoru III. Darius'u İssos'ta (İskenderun Körfezi yakını) yenerek doğuya doğru yoluna devam eder. Antakya'nın doğusuna geldiğinde suyu çok tatlı olan bir pınarın başında durur. Pınarın suyunun annesinin sütü kadar tatlı olduğunu söyleyerek pınara annesinin adı olan "Olympas" ismini verir. Yörenin doğal güzelliğine hayran kalan İskender, buraya bir çeşme yaptırır. Aynı zamanda burada bir kent kurmayı arzular. Ancak fetihlerden buna fırsat bulamaz. Sadece bir mabet ile bir hisarın inşasına başlanan (Demir, 1996:22-23) bu yer, Antakya'nın kuzeydoğusundaki Soğuksu kaynaklarının bulunduğu alan olmalıdır (Şekil 3). Bu durum Antakya şehri kurulmadan önce yöredeki kaynakların dikkat çektiğinin bir göstergesidir.

Büyük İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun yönetimi ve topraklarının

paylaşımı için İskender'in generalleri arasındaki mücadeleyi, M.Ö. 300 yılında Seleucus I kazanır. Bunun üzerine Seleucus I, Dicle Nehri kenarındaki yönetim merkezini (Seleucia) Samandağ'ına nakleder (Mansel, 1984:466). Kısa zamanda buranın Seleucus Krallığı'nın merkezi için uygun olmadığına karar verilir. Bunun üzerine başkent için yeni bir yer aranır. Ancak bu yer şu özelliklere sahip olmalıydı: Her şeyden önce kıyıda içeride, açık denizden gelecek saldırılara karşı korunaklı, ancak kıyı ile su yolu bağlantısı olmalıdır². Aynı zamanda bol su kaynaklarının yanında yer almalıdır. Bununla beraber Seleucus Krallığı'nın egemenliği altında bulunan Küçük Asya, Fırat Havzası, Merkezi ve Güney Suriye ile Amik Gölü çevresini kontrol altında tutmalı ve verimli topraklara (Amik Ovası) sahip olmadır. Bu kriterler dikkate alınarak yeni başkent, kıyıda 22 km içeride Silpius (Habibineccar) Dağı eteğinde, Orontes (Asi) Nehri kenarındaki yamaç arazide, su kaynaklarına (Soğuksu) yakın bir yerde M.Ö. 22 Mayıs 300 tarihinde kurulmuştur. Bu yeni kente Seleucus I'in babası ya da oğlunun adı "Antiocheia" ismi verilmiştir (Demir, 1996:25).

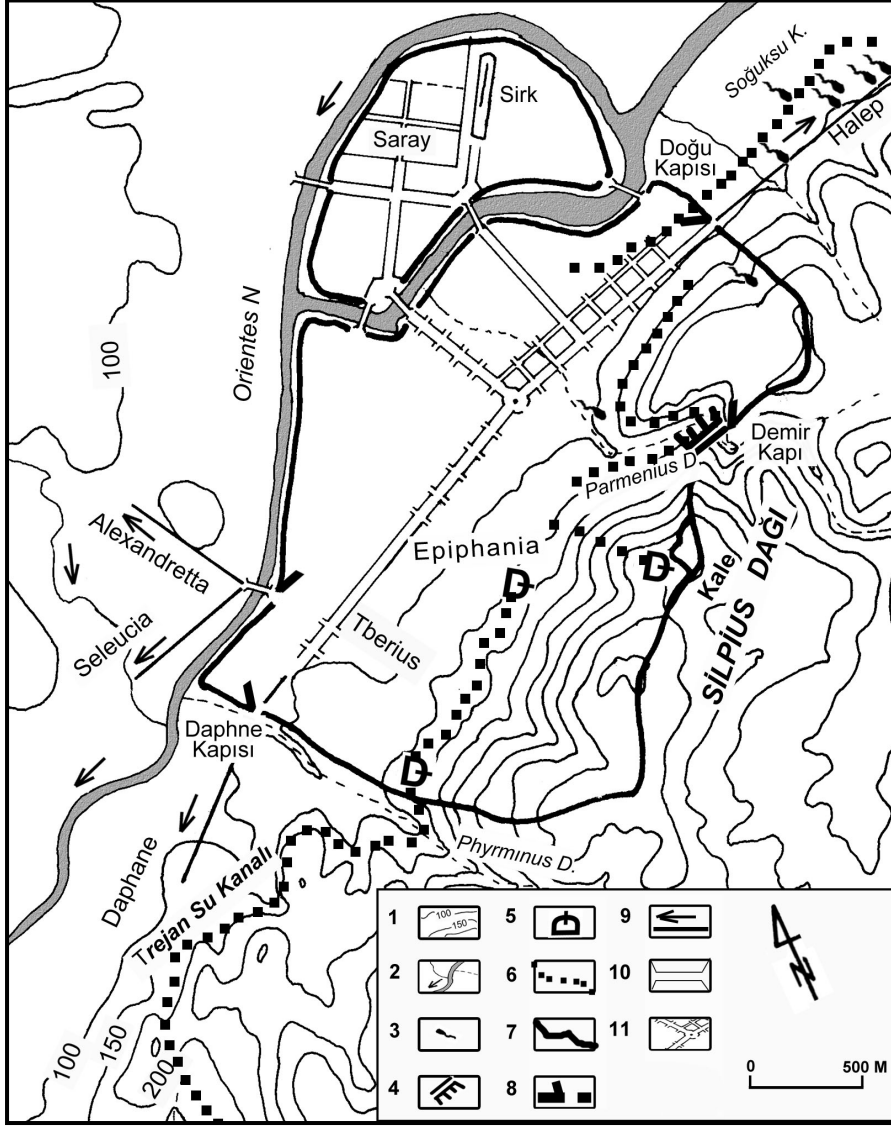
Antakya morfolojik olarak Antakya-Samandağ graben alanının kuzey ucunda, graben tabanı ile dağ yamacı arasında kurulmuştur. Dağ yamacı ile graben tabanını birbirinden ayıran, düşey atım bileşeni egemen olan genç faylar Tersier (Eosen ve Miosen) kalkerlerini kesmektedir. Bu faylar birçok "fay-karstik" kaynakların oluşumuna neden olmuştur. İlk yıllarda şehrin su ihtiyacı, bu kaynak sularından sağlanmıştır. Kaynak suları şehre kanallarla dağıtılmıştır.

Antakya, önemli yolların kavşak noktasında yer alması, El-Mina (Samandağ), Selevkeia (Çevlik) ve Myriandros (Alexandreia=İskenderun) gibi limanlara yakın olması nedeniyle kısa sürede hem maddi hem de kültürel açıdan büyük gelişme göstermiştir. Mevcut kaynaklar zamanla büyüyüp gelişen şehrin artan su ihtiyacını karşılayamamıştır. Bunun üzerine yeni kaynak arayışlarına gidilmiştir. Bu amaçla Silpius Dağı yamacından şehre doğru akış gösteren ve kış debisi yüksek olan Parmenius (Onopnictes=Hacı Kürüş) Deresi üzerine, hem taşkınlardan korunmak hem de kış sularını depo etmek amacıyla bir bent inşa edilmiştir (Foto 1). Aynı zamanda Parmenius Vadisi yamaçlarındaki kaynak sularının toplandığı sarnıçlar yapılmıştır. Bu bent ve sarnıçlarda biriken sular, vadinin sağ ve sol yamacına yapılan iki ayrı kanalla şehre ulaştırılmıştır (Şekil 3). Bu kanalların Epiphanian'nın kuruluşu³ zamanında, Antiochus IV Epiphanes (M.Ö. 175-164) tarafından

²Antik çağda küçük tonajlı nehir gemilerinin seyrüseferine imkan veren Asi (Orontes) Nehri, Antakya'yı asırlar boyu Akdeniz'e bağlayan bir su yolu olmuştur (Demir, 1996:15).

³Epiphanian, Antiochus IV Epiphanes tarafından şehrin doğusuna inşa edilen yeni mahallenin adıdır.

yapıldığı bilinmektedir (Downey, 1961:101).

Şekil 3. Antik dönem Antakya su kaynakları ve tesisleri.

(1: İzohips, 2: Akarsu, 3: Kaynak, 4: Bent, 5: Sarnıç, 6: Su kanalı, 7: Sur, 8: Sur kapısı, 10: Yol, 11: Yerleşme planı), (Antik dönem yerleşme planı Downey 1963'den alınmış olup kaynaklar ve su tesisleri tarafımızdan yerleştirilmiştir.).

Foto 1. Parmenius (Hacı Kürüş) Deresi üzerine, hem taşkınlardan korunmak hem de kış sularını depo etmek amacıyla yapılan bent.

Foto 2. Parmenius Vadisi yamacında Eosen kalkerleri içinde açılan tünel kanal.

Kanallar, yamaç döküntüsü ve kayşatların görüldüğü alanlarda ya kapalı kanal ya da yamaç döküntüsü altındaki ana kaya (Eosen kalkerler) içine açılan tünel kanal şeklinde inşa edilmiştir (Foto 2). Bunun yanında topografik engeller tünel kanallarla aşmıştır. Kanalların genişliği 75-80 cm, yüksekliği ise 110-115 cm arasında değişmektedir. Parmenius Vadisi'nin sağındaki kanal, St. Pier Kilisesi-Doğu Kapısı arasındaki yamaç yerleşmelerin, soldaki kanal ise şehrin güneyinin su ihtiyacını karşılamıştır. (Şekil 3). Kanallarla şehre ulaştırılan sular yine daha küçük kapalı kanallarla şehre dağıtılmıştır. Antakya'nın en eski su sistemi olarak bilinen bu yapılar, M.Ö. 148 yılında meydana gelen depremde büyük tahribata uğramıştır.

3.2. Daphne (Harbiye) Kaynak Sularının Antakya'ya Getirilmesi

Antakya M.Ö. 64 yılında Roma hakimiyetine girmiştir. Roma dönemi, Antakya'nın tarihi içinde "altın çağını" oluşturur. Bu dönemde Doğu Akdeniz Havzası'nın en büyük şehri konumuna gelmiştir. M.S. II. yüzyılda, 200000-300000⁴ nüfusu ile Roma İmparatorluğu'nun, Roma ve İskenderiye'den sonra üçüncü büyük kenti olmuştur (Lavedan ve Huguency, 1966:356). Doğu Roma'ya başkentlik yapan Antakya, Antik çağda "Doğunun Kraliçesi" olarak isimlendirilmiştir. Böylesine kalabalık ve gelişmiş bir şehrin su ihtiyacı şüphesiz büyük tesislerle karşılanabilirdi.

M.Ö.47 yılında Antakya'ya gelerek şehre bağımsızlığını veren Caesar (Sezar), büyük bir mabet ve amfitiyatro yaptırmıştır. Ayrıca dağ yamacında yaşayanların su ihtiyacını karşılamak için Daphne yönünden gelen çok bol suyu bir kanalla burada yaptırdığı sarnıca aktarmıştır (Downey, 1961:154), (Şekil 3).

Kral Augustos (M.Ö. 31-M.S. 14) zamanında şehirde her dört yılda bir olimpiyat oyunları yapılmaya başlanmıştır. Bu durum şehrin gelişimini hızlandırmıştır. Ayrıca Tiberius Claudius (14-37) zamanında tamamlanan iki Roma Mili⁵ uzunluğundaki "kolonadlı cadde"nin iki tarafında kurulan yeni mahalleler, şehrin daha da büyümesine ve nüfusun hızla artmasına yol açmıştır.

Şehrin artan nüfusunun su ihtiyacı mevcut kaynak ve tesislerle karşılanamayınca, Daphne (Harbiye) sularını şehre getirecek kanalların inşasına ilk kez imparator Trajan (98-117) zamanında başlanmıştır. Bu kanalların kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır

⁴ Şehir nüfusu hakkında verilen bu rakamlar abartılı olmakla birlikte (Zira 2000 yılı Antakya'sının nüfusu 144910 'dur. Kaldı ki Roma döneminde şehrin kapladığı alan (Şekil 3) bugünkü şehir alanının 1/3'ü kadardır. Aynı zamanda günümüzdeki şehir çok katlı binalardan oluşmaktadır.) kalabalık bir nüfusun varlığı bilinmektedir.

⁵ Bir Roma Mili 1478 m'dir.

(Foto 3). 115'deki depremde tahrip olan kanallar, Hadrian (117-138) tarafından tamir ettirilerek tamamlanmıştır (Şekil 3). Bunun yanında Hadrian, Daphne kaynak sularının bir araya toplandığı, bir cephesi tiyatro binasını andıran "Theatron" isimli büyük bir sarnıç yaptırmıştır. Daha önce kontrol altına alınmayan "Saramanna" kaynağının sularını bu sarnıca yönlendirmiş, Daphne'den Asi Nehri'ne akıp giden "Agriae" (Vahşi) Dere'sinin suyunu da beş farklı çaptaki kanallarla bu sarnıca aktarmıştır. Sarnıçta toplanan sular kanallarla Antakya'ya ulaştırılmıştır (Downey, 1963:100). Ayrıca Silpius Dağı'nda (Kale) suların toplandığı büyük bir sarnıç yaptırılmıştır. Bu sarnıçta toplanan sular da kanallar aracılığıyla şehre dağıtılmıştır (Foto 4).

Foto 3. Daphne sularını şehre getiren Trajan su kanalına ait Bağrıyanık mahallesindeki Memekli Köprü⁶.

Bu kanallar vadilerden köprü ve kemerler yapılarak geçirilmiştir (Foto 3). Şehre getirilen sular, yeraltı kanalları aracılığıyla imtiyazlı olanların evlerine ulaştırılırken halk ihtiyacını mahallelerdeki çeşmelerden karşılamış olmalıdır. Çünkü bu dönemde Antakya'dan Daphne'ye giden yolcuların su ihtiyaçlarını karşılamak için yol boyunca adım başı mesafede kubbeli çeşmelerin yapıldığı bilinmektedir (Hall, 2000:14). Yolcuların su ihtiyacı için çeşme yaptıran bir yönetimin şehirdeki insanların su ihtiyacını

⁶ Köprü'nün traverten ve sarkıtlarla kaplanmış olması çok uzun süre kullanıldığını göstermektedir. Aynı zamanda sarkıtların meme/emzik gibi bir görüntü oluşturması, köprüye halk tarafından "Memekli Köprü" adı verilmesine neden olmuştur.

gidermek için çeşmeler yaptırmaması düşünülemez. Bunların yanında Roma dönemi Antakya evlerinin hemen hemen hepsinin avlusunda su temini için kuyular açılmıştır.

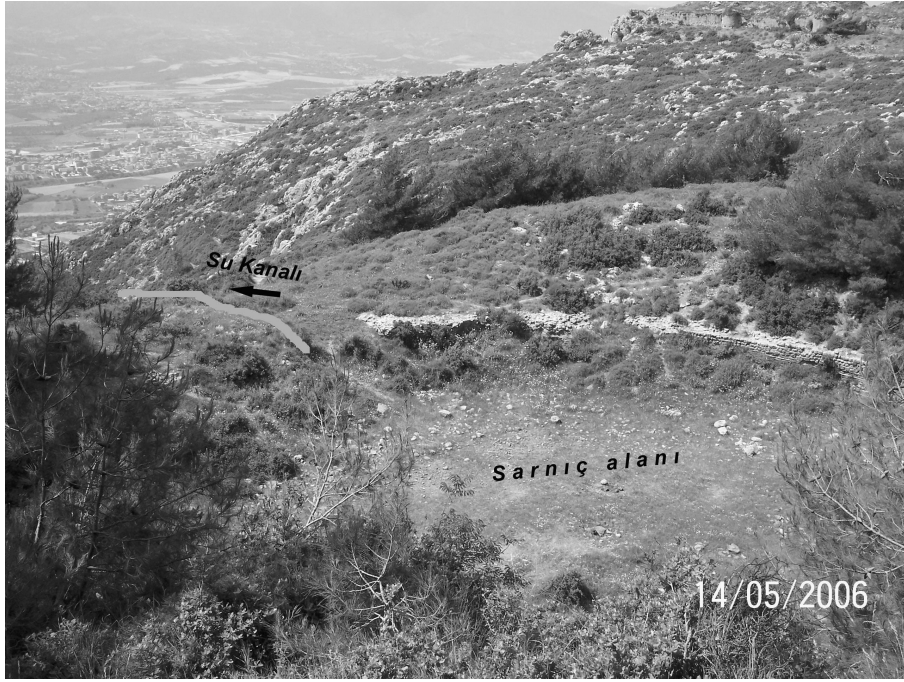

Foto 4. Habibineccar (Silpius) Dağı'ndaki (Kale) Roma dönemine ait sarniç kalıntısı.

3.3. Depremler ve İstilaların Antakya ve Su Tesislerine Etkileri

Antakya, 450 yılından sonra sık sık şiddetli depremlere, işgallere ve yangınlara maruz kalmıştır. Bu olaylar su tesislerinde onarılması güç tahribatlara ve nüfusun azalmasına neden olmuştur. 458 ve 526 yıllarında meydana gelen depremlerde şehirle birlikte su tesislerinde de büyük hasarlar ortaya çıkmıştır. Roma imparatoru, şehrin imarı, su kemerlerinin, köprülerin ve hamamların onarımı ve yeni sarniçlerin yapımı için bilhassa 526 depreminden sonra büyük bir yardımda bulunmuştur. Ancak 528 yılında meydana gelen deprem, şehirle birlikte yeni inşa edilen su tesislerini de tamamen yıkmıştır. Bunun üzerine Justinianus I (527-565), imparatorluğun prestijini yeniden sağlamak için şehirde imar çalışmalarına öncelik vermiştir. Bu amaçla şehre su getiren sistemleri ve kanalizasyon tesislerini tamir ettirmiştir. Ayrıca şiddetli yağmurlar sonucunda gerek Parmenius Deresi'nden gelen sel suları ve molozların yaptığı hasarları önlemek, gerekse şehrin su ihtiyacını karşılamak için Demirkapı (Bâb-ı Hadid)

civarındaki bendin seviyesini yükselterek daha dayanıklı hale getirmiştir (Tekin, 1993:26). Sonraki yıllarda meydana gelen depremler, salgın hastalıklar ve saldırılar, Antakya'nın daha da gerilemesine neden olmuştur. 579 yılındaki depremde Daphne yerle bir olunca Antakya'ya su getiren kanal ve kemerler de yıkılmıştır. İmparator Maurice Tiberius (582-602) döneminde tekrar gelişmeye başlayan kent bu kez 587 yılında meydana gelen ve 60000 kişinin ölümüne neden olan depremle tekrar yıkıma uğramıştır (Demir, 1996:54).

Antakya 638 yılında Müslüman Arapların egemenliğine girmiştir. Roma döneminde Suriye bölgesinin siyasi ve kültür merkezi olan Antakya, bu özelliğini Arap hakimiyeti süresince Şam'a kaptırmıştır. IX-X. yüzyıllarda İslam aleminde başka şehirlerin ön plana çıkması Antakya'nın eski ihtişamını kaybederek İslam aleminin küçük ve önemsiz bir kenti olmasına neden olmuştur.

Şehir, 968 yılında tekrar Bizans hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde şehri eski ihtişamlı günlerine döndürme özlemi ile büyük çaplı imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler içerisinde birçok yeni çeşme de yapılmıştır. Ancak 1053 yılında meydana gelen deprem, Antakya'da bir kez daha yıkıma ve tahribata yol açmıştır.

12 Aralık 1084 yılında Selçuklu hakimiyetine giren şehir, Haziran 1098'de Haçlıların eline geçmiş ve haçlı orduları komutanı Bohemond'a bağlı "Antakya Prensiği" kurulmuştur. Bu dönemdeki su durumu ve tesisleri hakkında dolaylı yoldan bilgi edinilebilmektedir. Şehrin Haçlıların eline geçmesine yardım eden Cenevizlilere, Bohemond tarafından 30 ev (mağaza), St. Jean Kilisesi, bir çarşı ve bir çeşme verilmiştir (Sahillioğlu 1991:230). Bundan da anlaşılacağı gibi halkın içme suyu ihtiyacı şehrin belirli alanlarına yapılan çeşmelerle karşılanmaktadır. Ayrıca şehri 1160-1173 yılları arasında ziyaret eden Tudela'lı Haham Benjamin, kentin surla çevrili yüksek bir dağın eteğinde kurulduğu ve dağın zirvesinde bir su kaynağının yer aldığı bilgisini verir (Wright, 1848:78). Ancak tarihi kaynaklarda Habibineccar Dağı'nın zirvesinde yüksek debili herhangi bir doğal kaynağın varlığına yer verilmez. Böylesi bir kaynak bugün de mevcut değildir. Sözü edilen kaynak, Roma döneminde şehre dağıtılmak üzere suların toplandığı sarnıç olmalıdır (Foto 4). Benjamin, kaynaktan sorumlu olan kişinin, kaynak sularını yeraltı kanalları vasıtasıyla kentin ileri gelenlerinin evlerine dağıttığını belirtir. Bu bilgiler, şehirde içme suyu konusunda Roma dönemine benzer bir yapılanmanın olduğunu göstermektedir. Haçlılar döneminde şehre yeni bir kaynaktan su getirilmesi söz konusu olmamıştır. Mevcut kaynak suları ile ihtiyaç giderilirken zaman zaman su tesislerinde onarımlar gerçekleştirilmiştir. 1157 ve 1169 yıllarındaki depremlerden sonra çeşmelerdeki tahribatlar onarılmış ve şehirde yeni çeşmeler inşa edilmiştir.

Antakya, 18 Mayıs 1268’de bir daha el değiştirmemek üzere İslam hakimiyetine girmiştir. Memlûkluların kenti ele geçirmesinden sonra Kuzey Suriye’de hıristiyanlığın çöküşü hızlanmıştır. Bu durum ticaretin başka bölgelere kaymasına neden olmuştur. Böylece Antakya’nın eski ekonomik gücü kalmamıştır. Memlûklu döneminde Antakya, Şam eyaletinin Halep naibliğine bağlı küçük bir naiblik olarak yönetilmiştir. Şehrin nüfusu gittikçe azaldığı için bu dönemde de mevcut su kaynakları ve tesislerden yararlanma yoluna gidilmiş olmalıdır.

3.4. Osmanlı Dönemi Su Kaynakları ve Tesisleri

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı egemenliğine giren Antakya, 1918 yılına kadar Halep Vilayeti’nin Halep Merkez Sancağına bağlı bir “kaza merkezi” olarak yönetilmiştir.

1527 yılı sayımında şehirde 1006 hane ve 131 mücerredin (bekar) bulunduğu tespit edilmiştir (Sahillioğlu 1991:231). Bu verilere göre şehrin nüfusu yaklaşık 6167’dir⁷. 1589 yılındaki sayımda ise şehirde 1064 hane ve 511 mücerredin olduğu görülür. Buna göre nüfus 6895’dir. Şehrin nüfusunun 1709’da 14581-16090, 1829 yılında ise 15000-20000 arasında olduğu tespit edilmiştir (Özdemir, 1994:138,146). Bu veriler, şehir nüfusunun Roma dönemi ve sonrasına göre oldukça azaldığını göstermektedir.

1869 yılında Süveyş Kanalı’nın hizmete girmesiyle yeni ticaret yollarının ortaya çıkması ve Bağdat demiryolunun Antakya’nın çok güneyinde kalması, şehrin ticari öneminin ve nüfusunun giderek daha da azalmasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı döneminde mevcut kaynak ve tesislerden uzun süre yararlanılmıştır. Bu durum şehri farklı tarihlerde ziyaret eden seyyahların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

Pietro Della Vale (1665), 1625 yılında şehrin doğu (St. Paul) kapısının sol tarafında, kenarlarında büyük ağaçların olduğu bir sarnıçtan söz eder. Bu sarnıcın dağın eteğinden fişkırان kuvvetli bir kaynağın oluşturduğu ve bütün yıl suyunun kurumadığı bir dere tarafından beslendiğini belirtir. 1648 yılında şehre gelen Evliya Çelebi (1972) de bu kaynaklardan söz eder.

Eylül-Ekim 1738 yılında Antakya’yı ziyaret eden Richard Pococke (1745), Demir Kapı’dan girdikten sonra, dağın eteğinde birkaç çeşmenin olduğunu belirtir. Çizmiş

⁷ Bu tür nüfus hesaplamalarında bir hanenin ortalama 5 kişiden oluştuğu düşünülür. Ancak Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu geniş alan üzerinde çok farklı coğrafi, dini, etnik ve kültürel unsurların varlığı dikkate alındığında bu rakam her yerde aynı olamaz. Antakya’nın Osmanlı dönemi aile yapısı ve demografik özellikleri hakkında yapılan araştırmalar bir hanenin ortalama 6 kişiden oluştuğunu ortaya koymaktadır (Özdemir, 1994:136-137).

olduğu şehir planında Habibineccar Dağı'nda, Roma döneminden kalma bir sarnıcın varlığına işaret eder. Bu sarnıcın 50 adım çapında ve 8 ayak derinliğinde olduğu bilgisini verirken aslında sarnıcın daha da derin olduğunu, hatta Roma imparatorlarının kayıklarla bu sarnıçta eğlendiklerini belirtir (Foto 4). Zamanla sarnıcın tabanının toprakla dolduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca kentin su bakımından çok zengin olduğunu, suların Daphne'den su kemerleri ve kanallarla getirildiğini belirtir. Bunların dışında doğudaki St. Paul (Doğu) kapısındaki kaynaklara dikkati çeker. Aynı zamanda yeni yapılan evlerin altlarında sarnıçların olduğunu belirtir.

1766 yılında şehre gelen Carsten Niebuhr (1837), doğu kapısındaki kaynaklara işaret ettikten son Bâb-ı Hadid (Demir Kapı) yakınında dağ üzerinde 120 ayak çapında Richard Pococke'nin söz ettiği sarnıçtan bahseder. Michaud ve Poujoulat (1841) aynı sarnıcın çevresinin 200 adım olduğu bilgisini verir.

Abraham Parsons (1808), 1772 yılında St. Paul Kapısı yakınındaki kaynaklara işaret ederek burada suyu çok güzel olan bir pınarın olduğunu ve halkın kentteki diğer sulara nazaran bu pınardan su almayı tercih ettiğini belirtir.

1816 yılında şehri ziyaret eden James Silk Buckingham (1825) çok sayıda çeşmenin olduğu bilgisini verir. Bunlar içerisinde suyu çok lezzetli olan "Hayat Çeşmesi"nin bazı hastalıklara iyi geldiği şeklindeki halk inancını dile getirir.

L'Abb E. Le Camus (1890), 1888'de Silpius Dağı'nın tepelerinde yeni su kaynakları bulan önemli kişilerin bu suları Antakya'nın hizmetine sunduklarını görür. Batı Kule'nin bulunduğu alanda Daphne yönünden gelen suları şehre taşıyan tek su kemerinin Ulpien ya da Trajan su kemerinden oluştuğunu belirtir.

Cuinet (1891) ise şehirde 117 çeşmenin varlığından söz eder. Ancak 1889-1890 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde kaydedilen şehirdeki çeşme sayısı 30'dur (Salname-i Vilayet-i Haleb, 1308).

Seyyahların vermiş olduğu bilgiler, şehirde Antik dönemden kalma birçok su tesisinin halen kullanılmakta olduğunu ve bunların yanında yeni kaynaklar bulunarak şehrin su ihtiyacının giderilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

20. yüzyılın başlarında Antakya'da tekrar su sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine alternatif kaynak arayışlarına gidilmiş ve 1914 yılında, Belediye başkanı Türkmenzade Ahmet beyin önderliğinde imece usulü ile şehrin 3 km güneyindeki Zugaybe kaynak suları şehre getirilmiştir (Şekil 4). Zugaybe kaynaklarının suları Şirince mahallesindeki bir depoda toplanmış ve buradan da şehrin muhtelif yerlerinde inşa edilen 8 tali depoya aktarılmıştır. Bu tali depolara bağlı toplam 30 çeşmenin yapılması planlanmıştır (Tekin, 1987:3). Çeşmelerin 27'si 1922 yılına kadar tamamlanmıştır.

Zamanla şebeke hattının geçtiği güzergahta heyelanların olması, Zugaybe kaynağından gelen su miktarının azalmasına neden olmuştur. 1929 yılına gelindiğinde sular yok denecek kadar azalmıştır.

3.5. Harbiye Kaynak Sularının Yeniden Antakya'ya Getirilmesi

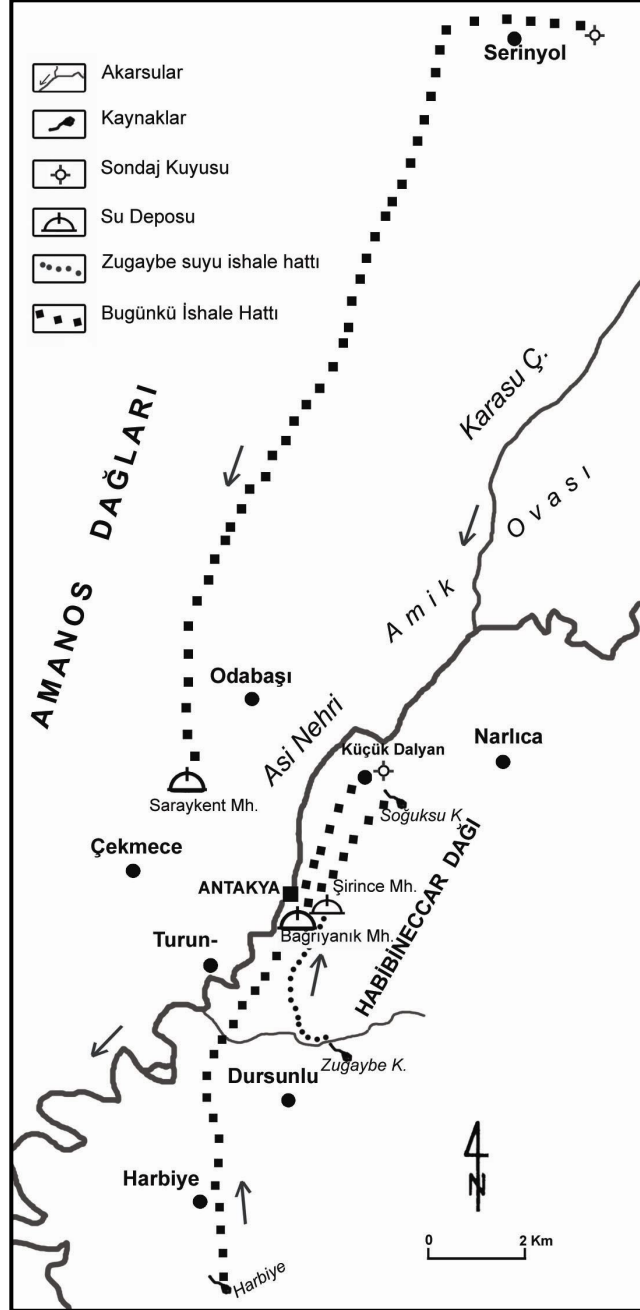
1930 öncesi yenileşme ve imar hamlesi, şehirde nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Mevcut su kaynakları ve tesisler, artan nüfusun ihtiyacını karşılayamamıştır. Bunun üzerine dönemin belediye başkanı Halefzade Süreyya Bey, 1930 yılında Romalılardan sonra Harbiye kaynaklarının suyunu ikinci defa Antakya'ya getirmiştir.

Harbiye sularının Antakya'ya getirilmesi işlemini bir Fransız şirketi yapmıştır. Bu nedenle Antakya Belediyesi Fransız şirketine borçlanmıştır. Belediyenin bu borcu ödeyecek mali gücü olmadığından borcun ödenebilmesi için iki yol bulunmuştur. Bunlardan biri, suyun işletme hakkının Fransız şirketine verilmesi, bir diğeri ise işletmenin belediye tarafından yapılıp suyun hisseler halinde halka satışının yapılmasıdır. Dönemin belediye başkanı halkın çıkarlarını düşünerek ikinci yolu seçmiştir. Su, masura ölçüsü⁸ kullanılarak halka satılmaya başlanmıştır (Şekil 5). Böylece ilk kez evlere su şebekesi bağlanmıştır. Fakat evlerinde kuyu bulunanların su almak istemeyişleri nedeniyle sonuç beklenen gibi olmamıştır. Hatta bunlar ileride belediyenin suyu çok pahalı satacağı, istediği zaman suyu keseceği ve abonenin elinden alacağı konusunda menfi propaganda yapmaya başlamışlardır. Bu durum şebeke suyuna olan talebin düşmesine neden olmuştur.

Şebeke suyunun satışını hızlandırmak için evlerde suları sağlıksız olan kuyuların kapatılması gerekiyordu. Bu nedenle Sağlık Müdürlüğü'nden resmen kuyu sularının incelenmesi istenmiştir. Sağlık Müdürlüğü'nce yapılan su analizlerinde, kuyu sularının içine lağım sularının karıştığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine evlerdeki kuyular kapatılmıştır (Tekin, 1986). Böylece Antakya'nın kuruluşundan bu tarihe kadar şehirde her dönemde kullanılan kuyular kısa bir süre de olsa ortadan kalkmıştır.

---

⁸ Masura: 24 saatte 1 m³ su veren musluk veya boru. Halk arasında bir kalem veya dört çuvaldız kalınlığındaki boru olarak adlandırılır.

Şekil 4. Antakya'nın 1900 sonrası su kaynakları ve tesisleri.

Şekil 5 1930 yılı Harbiye kaynak suları satış senedi.

3.6. Cumhuriyet Sonrası Antakya'nın Su Kaynakları ve Su İhtiyacı

Hatay'ın 1939 yılında anavatanına katılmasından sonraki süreçte Antakya'nın nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. Bilhassa sınır kenti olması nüfusun artışında önemli rol oynamıştır. 1940 yılında 26939 olan nüfus 1990'da 123871'e, 1997'de 139046'ya ve 2000 yılında ise 144910'a ulaşmıştır. Şehir nüfusedeki bu artış doğal olarak su ihtiyacını da arttırmıştır. Bugün Antakya'nın su ihtiyacı şu kaynaklardan sağlanmaktadır (Şekil 4), (Tablo 4).

Harbiye Kaynakları: 1930 yılında döşenen şebeke, birçok bakım ve onarımdan geçirilerek 1982 yılına kadar hizmet vermiştir. 1982 yılında yeni bir şebeke döşenmiştir. Bir kaptajla şebekeye alınan Harbiye kaynak suları cazibe ile Bağrıyanık mahallesindeki

depoya aktarılmaktadır. Bugün Harbiye kaynak sularını şehre getiren şebekenin kapasitesi 600 lt/sn'dir.

Tablo 4. Antakya şehrinin su kaynakları.

Kaynağın Adı	Hizmete Giriş Yılı	Kaynak Türü	Jeolojik Birim	Şehre Uzak.(km)	Şebeke Kapasitesi (lt/sn)
Harbiye	1930	Fay- Karstik	Eosen Kalkeri	9	600
Soğuksu	1964	Fay- Karstik	Eosen Kalkeri	3	120
Küçük Dalyan	1992	Kuyu	Alüv.-Pliosen konglom.	5	120
Serinyol	1994	Kuyu	Alüv.-Pliosen konglom.	20	300

Soğuksu Kaynakları: Suları 1964 yılında İller Bankası tarafından kapta edilmiştir (Foto 5). Soğuksu kaynak suları 120 lt/sn kapasiteli bir şebekeyle Bağrıyanık mahallesindeki depoya aktarılır.

Küçük Dalyan Kuyuları: Şehrin artan nüfusunun su ihtiyacını karşılayabilmek için 1992 yılında belediye tarafından Küçük Dalyan mevkiinde 5 adet kuyu açılmıştır. Antakya'nın 5 km kuzeyindeki Amik Ovası tabanında alüvyonlar içinde açılan bu kuyuların derinlikleri 60 ile 240 m arasında değişmektedir. Kuyulardan elde edilen sular 120 lt/sn kapasiteli bir şebekeyle Bağrıyanık mahallesindeki depoya aktarılır.

Serinyol Kuyuları: Antakya'nın 20 km kuzeyinde, Serinyol mevkiindeki Amik Ovası tabanında 1994 yılında belediye tarafından 5 adet kuyu açılmıştır. Zamanla taban suyu seviyesinin düşmesi kuyuların verimini azaltmıştır. Bunun sonucunda kuyuların derinliği 300 m'ye kadar indirilmiştir. Kuyulardan elde edilen sular pompaj ile Serinyol yakınlarında 5000 m³'lük hacme sahip bir depoya aktarılır. Yükseltisi 222 m olan bu depoda toplanan sular 300 lt/sn kapasiteli bir şebeke ile Saraykent mahallesindeki depoya ulaştırılır. Buradan da şehre dağıtılır.

Yukarıda belirtilen kaynakların yanında şehirde hemen hemen her ev veya apartmanın bahçesinde bir kuyu bulunur. Bunların birçoğu ruhsatsız olduğu için kesin sayılarını tespit etmek güçtür. Kuyu suları, sağlıklı olmalarına rağmen ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmaktadır. Bu durum Antakya'da Roma döneminde başlayan evlerin bahçesine kuyu açma geleneğinin günümüzde de devam ettiğini göstermektedir.

Bugün şehre kaynak ve kuyulardan ne kadar suyun sağlandığı debi ölçümleri yapılmadığı için kesin olarak bilinmemektedir. Ancak şehrin günlük su ihtiyacı ve bu ihtiyacı giderecek kaynak debisinin ne kadar olması gerektiği hesaplanabilir.

Dünyada kişi başına günlük ortalama kentsel su tüketimi standardı 150 litre olarak kabul edilir. Bu değer ülkemizde ise 111 litredir. Buna göre 2006 yılı Antakya'sının günlük su ihtiyacının ne kadar olduğu hesaplanabilir. Bunun için 2006 yılı nüfusu tahmin edilmelidir. Tahmini nüfusu belirleyebilmek için önce nüfus artış hızı hesaplanmalıdır. Nüfus artış hızı;

$P_{t+n} = P_t \times e^{rn}$ eşitliğine göre hesaplanabilir. Bu eşitlikte;

P_{t+n} : Son sayım nüfusu

P_t : Bir önceki sayım nüfusu

r : Nüfus artış hızı

n : İki sayım arasındaki yıl sayısı

Antakya'nın 1990-2000 yılları arasında nüfus artış hızı, % 1,56'dır. Buna göre 2006 yılı nüfusu tahmin edilebilir. Beş yıldan fazla olan dönemler için tahmini nüfus;

$$N_n = N_y \times \left(1 + \frac{p}{100}\right)^n \quad 1 \leq p \leq 3 \quad \text{eşitliği ile hesaplanır.}$$

Bu eşitlikte;

N_n: Tahmini nüfus

N_y : Bir önceki sayım nüfusu

n : En son nüfus sayımı ile tahminin yapıldığı yıla kadar geçen süre

p : Nüfus artış hızı

Buna göre Antakya'nın 2006 yılı tahmini nüfusu 159010'dur. Bu nüfusun günlük su ihtiyacı 17650000 lt'dir. Bu ihtiyacın giderilebilmesi için gerekli olan kaynak debisi ise;

$$Q_h = \frac{N_n \times q_{kent}}{86400} \quad \text{eşitliği ile belirlenir. Şebeke hesaplamalarında bu değer 1,5 katı}$$

alınır. Bu eşitlikte;

Q_h : Günlük gereksinim duyulan suyun debisi (lt/sn)

N_n : Proje başlangıcındaki nüfus

q_{kent} : Kişi başına bir günlük kentsel su tüketimi (lt/kişi/gün)

Buna göre 2006 yılı Antakya'sının su ihtiyacını karşılayabilmek için şehre su veren kaynakların toplam debisi en az 306,43 lt/sn olmalıdır. Ancak Antakya'nın sınır kenti olması ve birçok küçük yerleşme merkezinin yakınında bulunması, gündüzleri nüfusunun 200000'ün üstüne çıkmasına neden olur. Bunun yanında, 1989 yılından beri Turunçlu Belediyesi'nin (2000 yılı nüfusu 2865) su ihtiyacı da Antakya Belediyesi tarafından karşılanmaktadır. Bütün bunlar dikkate alındığında şehrin günlük su ihtiyacının belirtilenden çok daha fazla olduğu anlaşılır. Yaz aylarında görülen su kesintileri mevcut kaynakların Antakya'nın su ihtiyacını tam anlamıyla karşılayamadığını ortaya koymaktadır. Bugün şehirde büyük bir su sorunu yaşanmayışının temel nedeni kuyu sularıdır.

Ülkemizde ileriye dönük su ihtiyacı hesaplamaları ve projeleri genellikle proje

faaliyete geçtikten sonraki 30 yıl dikkate alınarak yapılmaktadır. Buna göre Antakya'da 2010'da faaliyete geçecek bir proje, 2040 yılına kadar su ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmalıdır. Bu proje ile sağlanacak su miktarının ne kadar olması gerektiğini ortaya koyabilmek için önce 2040 yılı Antakya nüfusu tahmin edilmelidir.

Antakya'nın 2040 yılı tahmini nüfusu, 269160 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu nüfusun ihtiyacı olan suyu karşılayabilecek kaynak debisi ise 518,69 lt/sn olmalıdır.

Antakya bugün ve gelecekteki su sorununu çözebilecek tarihsel deneyime ve potansiyele sahiptir. Bir yandan mevcut kaynaklardan yararlanma sürdürürken diğer yandan da yeni kaynak arayışlarına gidilmelidir. Bunun için öncelikli olarak horstlardan graben alanlarına doğru akış gösteren akarsulardan yararlanılmalıdır. Bu akarsuların boylarının kısa, eğim değerlerinin yüksek olması, kış yağışları ve bilhassa ilkbahar sağanaklarından sonra şehirde sel ve taşkınlara neden olmaktadır. Söz konusu akarsular üzerine yapılacak bentlerle, tarihte olduğu gibi hem şehir taşkınlardan korunacak hem de şehrin su ihtiyacı giderilmiş olacaktır. Sadece Antakya'nın güneybatısındaki Büyük Karaçay (2,95 m³/sn) bile 2040 yılı su ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilecek potansiyele sahiptir (Şekil 2). Bununla beraber şehir alanında taban suyundan yararlanmaya son verilmelidir. Çünkü tarihte olduğu gibi bugünde şehirdeki kuyu suları sağlıklı değildir. Aynı zamanda her geçen gün sayıları artan kuyular aracılığıyla aşırı derecede suyun çekilmesi, taban suyu seviyesinin hızlı bir şekilde düşmesine neden olmaktadır. Bu durum zemini oluşturan unsurların gözeneklerinin boşalmasına yol açar. Yoğun yapılaşma sonucunda artan zemin yükü gözenek boşluklarını sıkıştırarak zeminlerde oturmalara neden olabilir. Bu da binalar açısından çok ciddi tehlikeler oluşturur. Bunların yanında Amik Gölü'nün kurutulması ve taban suyunun yazın yoğun olarak sulamada kullanılması, Amik Ovası'ndaki yeraltı su rezervinin her geçen gün azalmasına neden olmaktadır. Bu da gelecekte şehrin su ihtiyacının taban suyundan karşılanmasını zorlaştırmaktadır.

5. Sonuç

Antakya'nın kuruluş yerinin seçiminde bol su kaynaklarının varlığı etkili olmuştur. İlk yıllarda şehrin su ihtiyacı Silpius Dağı'nın etek ve yamaçlarındaki kaynaklardan karşılanmıştır. Zamanla artan su ihtiyacı, Silpius Dağı'nın yamaçlarına taşkınlardan korunmak ve kış sularını depo etmek amacıyla yapılan bentler ve sarnıçlarla giderilmeye çalışılmıştır.

Kısa sürede gelişen Antakya, Roma İmparatorluğu'nun nüfus bakımından Roma ve İskenderiye'den sonra üçüncü büyük şehri olmuştur. Şehir nüfusunun bu derecede artış

göstermesi su sıkıntısını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde su sorunu mevcut kaynakların yanında evlerin bahçelerine açılan kuyular, Silpius Dağı yamaçlarına inşa edilen bentler, kanallar ve büyük sarnıçlarla giderilmeye çalışılmıştır. Bunlar da yetersiz kaldığında, Daphne suları ilk kez kanal inşa edilerek Antakya'ya getirilmiştir. Şehre getirilen sular, yeraltı kanalları aracılığıyla imtiyazlı olanların evlerine ulaştırılırken halk ihtiyacını mahallelerdeki çeşmelerden karşılamıştır.

Daha sonraki dönemlerde şehrin su ihtiyacı Antik dönemdeki kaynak ve tesislerle giderilmeye çalışılmıştır. Sık sık meydana gelen depremler ve işgaller sırasında yıkılan ve tahribata uğrayan tesisler, her defasında yeniden yapılmış veya onarılmıştır. 1914 yılına kadar şehrin su ihtiyacı Antik dönemden kalma kaynak ve tesislerle karşılanmıştır. 1914 yılında ise Zugaybe kaynaklarının suları şehre getirilmiştir. 1929 yılına gelindiğinde Zugaybe kaynak sularını şehre ulaştıran şebeke güzergahında meydana gelen heyelanlar, suların yok denecek kadar azalmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1930 yılında Daphne (Harbiye) suları Romalılardan sonra ikinci defa Antakya'ya getirilmiştir.

Bugün Antakya'nın su ihtiyacı Harbiye, Soğuksu kaynakları ve Amik Ovası'ndaki sondaj kuyuları ile evlerin bahçelerindeki kuyulardan karşılanmaktadır. Şehrin artan nüfusu yeni bir su sorununu da beraberinde getirmektedir. Günümüz Antakya'sının su ihtiyacını karşılayabilecek toplam kaynak debisi en az 306,43 lt/sn olmalıdır. 2040 yılında ise en az 518,69 lt/sn'lik debiye sahip su kaynağına ihtiyaç vardır.

Antakya bugün ve gelecekteki su sorununu çözebilecek tarihsel deneyime ve potansiyele sahiptir. Bunun için bir taraftan mevcut kaynaklardan yararlanmayı sürdürürken diğer yandan da yeni kaynaklar bulunmalıdır. Aksi takdirde Antakya, gelecekte büyük bir su sıkıntısıyla karşı karşıya kalabilir.

KAYNAKLAR

- Buckingham, J.S., (1825), *Travels Among the Arab Tribes Inhabiting the Countries East of Syria and Paletsine*, Londra.
- Cuinet, (1891), *La Turquie d'Asie*, Paris.
- Demir, A., (1996), *Çağlar İçinde Antakya*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 62, İstanbul.
- DİE., (2002), *2000 Genel Nüfus Sayımı, İl 31 Hatay*, DİE. Yay. No: 2728, Ankara.
- DMİ., (2003), *İklim Verileri*, Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müd., Ankara.
- DSİ., (1975), *Asi Havzası Hidrojeolojik Etüt Raporu*, DSİ. Yay., Ankara.
- Downey, G., (1961), *A History of Antioch in Syria-From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton University.
- Downey, G., (1963), *Ancient Antioch*, Princeton University.
- Evliya Çelebi, (Türkçeleştiren: Danışman, Z.), (1972), *Seyahatname*,4. Kitap, Üç Dal Neşriyat, İstanbul.
- Gülen, L., Barka, A.A.; Toksöz, M.N., (1987), "Kıtaların çarpışması ve ilgili kompleks deformasyon: Maraş üçlü eklemi ve çevre yapıları", Hacettepe Üni., Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Yerbilimleri Dergisi*, 14, 319-336.
- Hall, W.H., (Çeviren: Karakılçık, Y. ve Erkul, H.), (2000), "Muhteşem Antakya", *Güney Rüzgarı Dergisi*, Yıl: 4, 33, 8-18.
- Le Camus, E., (1890), *Notre Voyages aux Pays Bibliques*, Paris.
- Leveden, P. ve Huguency J., (1966), *Histoire de L'Urbanisme Antiquité*, Paris.
- Mansel, A.M., (1984), *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Michaud, M. ve Poujoulat, M., (1841), *Correspondance d'Orient*, Bürüksel.
- Niebuhr, C., (1837), *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Umliegenden Landern*, Hamburg.
- Över, S.; Ünlügenç, U.C.; Özden, S., (2001), "Hatay bölgesi etkin gerilme durumu", Hacettepe Üni., Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Yerbilimleri Dergisi*, 23, 1-14.
- Özdemir, R., (1994), "Osmanlı döneminde Antakya'nın fiziki ve demografik yapısı", *Belleten*, 221, 119-157.
- Öztemir, F., Necioğlu, A., Bağcı, G., (2000), "Antakya ve çevresinin deprenselliği ve odak mekanizması çözümleri", TMMOB. Jeofizik Mühendisleri Odası, *Jeofizik*, 14, 1-2, 87-102.
- Parsons, A., (1808), *Travels in Asia and Africa*, Including a Journey From Scanderoon to Aleppo and Over the Desert to Bagdad and Bussora, Londra.
- Pococke, R., (1745), *A Description of the East and Some Other Countries*, Londra.
- Sahillioğlu, H., (1950), *Asi Nehri*, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt: I, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (1)

Salname-i Vilayet-i Haleb, Hicri 1308.

Tekin, M., (1986), "Harbiye çağlayanlarından Antakya çeşmelerine", *Hatay Gazetesi*, 17-24 Aralık.

Tekin, M., (1987), "Antakya'nın vakıf içme suları; Zugaybe Suyu ve Zugaybe Çeşmeleri", *Güneyde Kültür Dergisi*, I, 12, 2-10.

Tekin, M., (1993), *Hatay Tarihi*, Hatay Kültür Turizm ve Sanat Vakfı ve Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yay., Antakya.

Vale, P.D., (1665), *Qvatriesme et Dernière Partie Des Famevx Voyages de Pietro Della Vale*, Paris.

Wright, T., (1848), *Early Travels in Palestine*, Londra.

Yılmaz, Y., (1984), *Amanos Dağları'nın Jeolojisi (Cilt: I-4)*, TPAO., Rap. No: 1920 (Yayımlanmamış), Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 97-113, ELAZIĞ-2007

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÂSİYÂ

Asiya in Classical Turkish Literature

Sevim BİRİCİ

Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elazığ.

SBIRICI@firat.edu.tr.

ÖZET

Bu çalışmada Klasik Türk Edebiyatında “Âs, Âsiyâ, Âsiyâb” kelimelerinin beyitlerde nasıl kullanıldığı tespit edilip gösterilmeye çalışıldı. Değirmen anlamında olan kelime asli anlamında kullanıldığı gibi benzetme ve sembol olarak da kullanılmıştır. Değirmen; dünya ve gönül anlamında, değirmen taşı ise dönmek, inlemek, öğütmek, saçmak, ağırlık özellikleriyle kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âs, Âsiyâ, Âsiyâb, Klasik Türk Edebiyatı

ABSTRACT

This study focused on identification and explanation of the Âs, Âsiyâ and Âsiyâb words in the couplets of the Classical Turkish Literature. The word of mill were used in different forms with real meanings and reflections to the symbols in these sources: Mill was used as word, heart meanings. However, millstone was used for the characteristres of turning, moaning, grinding, spreading, weight.

Key Words: Âs, Âsiyâ, Âsiyâb. Classical Turkish Literature.

GİRİŞ

Âs, Farsça bir isim olup değirmen manasındadır. Farsça lûgatda; Tahılın, un haline getirildiği yuvarlak ve geniş iki taş diye tarif edilir. Eğer bu taşlar su kuvvetiyle hareket ediyorsa, su değirmeni anlamında Âsiyâ, Âsiyâb denir. (Amîd,1357s.64) Âsiyâ, bir ev âletidir ki zahire onunla un haline getirilir. Şekil itibariyle yuvarlak ve geniş üst üste duran iki taştan ibarettir. Üstteki taşı su gücüyle hareket ediyorsa ona Âsiyâb denilir. (Amîd,1357s.66) El ile döndürülüyorsa el değirmeni anlamında Destâs; eşek veya başka bir hayvan vasıtasıyla döndürülüyorsa eşek değirmeni anlamında Harâs (Amîd,1357s.64); rüzgar kuvvetiyle dönüyor ise Âsiyâ-yı bâdf olarak adlandırılır. Motor gücüyle çalışan değirmenlere ise Âsiyâ-yı dûdi denildiği gibi Âsiyâh ve Âsiyâv da söylenmiştir. (Amîd,1357s.66) Daha sonraları Âs zahire değirmeni anlamında Galle-i âsiyâ olmuştur. Ayrıca bu kelime başı dönmüş, şaşkın insan için de kullanılmıştır.(Amîd,1357s.66)

Aynı kelimenin bir ek veya başka bir kelimeyle kullanımı da söz konusudur. Bunlardan değirmen için Âsiyâ-hâne, değirmenci için Âsiyâ-bân ve Âsiyâ-ger, değirmen taşı için Âsiyâ-seng kullanıldığı gibi; değirmen taşını yontup düzelten bileği taşı için de Âsiyâ-zene, Âs-efzûn, Âs-efjûn, Âsiyâ-âjen, Âjîne , Âsiyâne kelimeleri kullanılmıştır.

Kelime edebiyatımıza İran dili ve edebiyatından girdiği için, doğal olarak İran şairleri tarafından da kullanılmıştır. İran şairlerinden Muizzi aşağıdaki beytinde kelimeyi şu şekilde kullanmıştır:

Tâ dil-i men âs şod der- âsiyâ-yı aşk-ı û

Hest pindârî gubâr-ı âsiyâ ber ser merâ

(Amîd,1357s.64)

(Onun aşkının değirmeninde benim gönlüm ağaç oluncaya kadar zan, böbürlenme vardır; değirmenin tozu benim başım üzerine.)

Kelime değirmen, değirmen tozu olarak kullanılmıştır. Ayrıca âs: Mersin ağacı, nar ağacına benzer bir ağaç anlamında da kullanıldığından tevriyelidir.

“Taşlı değirmen üst üste konulmuş silindirik biçiminde iki taştan oluşur. Değirmen taşı denen bu iki taştan altta duranı sabittir. Üst taş ise, alt taşın ortasından geçen dikey bir eksen üzerine oturur ve bundan hareket alır. Değirmen taşlarının yüzü doğal olarak pürüzlüdür. Ayrıca üzerine ışınvâri oluklar açılmıştır. Taşların birbirine bakan yüzleri, ortada aralarında 6mm. kadar bir açıklık kalacak şekilde hafifçe leğenvâri oyulmuştur. Kenarlarında ise 20cm.lik bir kısım boyunca çepeçevre birbirlerine iyice temas ederler. Her iki taş da sacdan ya da tahtadan bir muhafaza içinde bulunur”.(Büyük Larousse1986 6.c, s.2940)

Dâmen-i baht-ı tu pâk ez-gird-i âs-ı âsumân
Vez cefâ-yı âsumân hasm-ı tu ser-gerdân çü âs

Enveri (Şükün,1996 1.c, s.50)

(Senin talihinin eteği, feleğin değirmeninin tozundan temizdi. Senin düşmanının başı, feleğin cefasından değirmen gibi döndürücüdür.)

Şair, dünyayı gökyüzünün değirmeni; değirmeni de dönme özelliği ile kullanmıştır.

Men be-pây-ı hod in hatâ kerdem

Tâ be-destâs renc geştem âs

Muhtârî (Şükün,1996 : s.50)

(Ben kendi attığım yanlış adım sebebiyle meşakkat değirmeninde ezildim.)

Bu beyitte de dünya meşakkat değirmenine, insan da tane olarak düşünüldüğünden, yaptığı hatadan ötürü dünyada çektiği sıkıntılardan yıpranması dolayısıyla değirmende ezilen taneye benzetilmiştir.

Gerem seng-i âsiyâ ber-ser be-gerded

Dilem ân nîst kez dilber be-gerded

Nizâmi(Şükün,1996: s.57)

(Başımın üzerinde değirmen taşı dönse, gönlüm dilberden dönmez, vazgeçmez.)

Değirmen taşının büyüklüğü, ağırlığı üzerinde durularak, başın üzerinde bu taşın dönmesinin verdiği sıkıntıya bile sevgili için katlanıldığı dile getirilmiştir. Gönlün sevgiliden vazgeçmeyeceği söylenmiştir.

Yekî âsiyâ-sengrâ der-rubûd

Be-nezdîk-i Rüstem der-âmed çü dûd

Firdevsî (Amîd,1357 : s.66)

(Birisi değirmen taşını kaptı, duman gibi Rüstem'in yanına çıktı.)

Her büyük taş, büyüklüğü sebebiyle değirmen taşına benzetildiğinden dolayı olağanüstü güce sahiplik büyük olan taş kapmakla belirtilmiştir.

“Kaynakların verdiği bilgilere göre değirmenler hemen hemen insanlık tarihi kadar eskidir. Büyük ihtimalle insanların sahip oldukları ilk teknolojilerden biridir. Değirmenin tarih içerisinde çok sayıda türü kullanılmıştır. Arkeolojik araştırmalarda edinilen bilgilere göre ilk kullanılan çeşidi muhtemelen el değirmenleridir. Ayak değirmenleri, su değirmenleri, köle ve hayvanların çevirdikleri değirmenler diğer bazı örneklerdir. Zaman içerisinde çeşitleri artmış, teknolojik olarak daha gelişmiş şekilleri kullanılmıştır” (Demir 1998 : s.28)

“Osmanlı devleti zamanında su değirmenlerinin önemli bir sanayi sayıldığını ve bu kuruluşlardan vergi alındığını tahrir defterlerindeki kayıtlardan öğrenmekteyiz.”

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÂSİYA

Klasik Türk Edebiyatı bilindiği gibi eski medeniyetimizin bir mahsulüdür ve bu edebiyat içerisinde de günümüz edebiyatında olduğu gibi bütünüyle kültürümüz bulunmaktadır. Divan Edebiyatı yaşadığı dönemin ruhunu taşımıştır. Bu dönem şairlerimiz de çevreleriyle ilgilenmiş olup yaşanan hayatı bazen açıklıkla, bazen mecaz ve teşbihlerle ifade etmişlerdir. Günlük yaşamın bir parçası olan unsurlardan birçoğu gibi değirmen de bu edebiyat içerisinde yer almıştır. Bunlar da bize Klasik Türk Edebiyatının soyut ve halktan kopuk ithamlarından uzak olduğunun bir ispatıdır.

Edebiyatımızda değirmen atasözlerinde, darbimeselerde, deyimlerde, benzetmelerde de kullanılmıştır. Bütün güçlükleri yenen ve tehlikeli durumlardan yıpranmadan çıkan güçlü insan için “Değirmen taşının altından diri çıkma”, işi veya durumu bozulup hâlâ ayrıntılarla uğraşan kişiyi belirtmek için “Değirmen sele gitmiş cakkaklısını (şakşaklısını) arıyor”; kendisini ilgilendirmeyen işlere karışıp birilerine sataşmakta olan kişi için “Değirmende unu yok, nöbet diye baş yarar”, bir işin yürütülmesi için gerekli paranın nereden geldiğini belirtmek için “Değirmenin suyu nereden geliyor” ifadeleri kullanılmıştır. Yine Farsça “ Rişrâ der-âsiyâb sefid kerden (sakalı değirmende ağartmak) deyiimi de edebiyatımızda sık kullanılan ibareler arasındadır.

Dünyada haksızlıkların olduğunu ve bazı işlerin birileri tarafından yapılmasına rağmen başkalarının bununla övündüğünü Cemâli aşağıdaki darbimeselle şu şekilde ifade etmiştir.

Âsiyâb-ı felekte hâli gör

Âlet işler hemîşe el öğünür

(Feleğin değirmenindeki hali gör, devamlı alet işler el övünür.) (Levend 1984 :s.437)

Klasik Türk Edebiyatında karşılaştığımız değirmen anlamında kullanılan kelimeler şairlerimiz tarafından aşağıdaki beyitlerde şu şekillerde kullanılmıştır:

Hayâlî:

Hevâyî top varup yıkdı âsiyâlarım

Yerinde şimdi hemân her birinin yel eser

K.3-8

(Gülle ulaşıp değirmenlerimi yıktı, hemen hemen her birinin yerinde şimdi yeller eser.)

Gülle ve değirmen asli anlamlarında kullanıldıkları gibi, mecazi anlamda da kullanılmışlardır. Değirmen aynı zamanda, hayatın rahat geçirilmesini sağlayan işyeri veya insanı ayakta tutan bütün değerler, gülle; düzeni bozan ve hayalleri yıkan herhangi bir felaket olarak düşünülürse, güllenin varıp değirmenleri yıkması, onların her birinin yerinde yellerin esmesi ve hiçbir şeyin kalmamasıdır. Şair beyitte aynı zamanda yel değirmenine gönderme yapmıştır.

Hayâlî:

Cûy-ı eşkimden felek dolâbı gerdân olalı
Ta'ne taşın attı çeşmim âsiyâbın aynına

G.479-5

(Feleğin dolabı gözyaşımın ırmağından döndüğünden beri; gözüm, değirmenin gözüne kınama taşını attı.)

Feleğin dolabının gözyaşı ırmağıyla dönmesi, gözyaşımın fazlalığıyla ilgilidir. Değirmenin kendi suyunun değirmeni döndürmeğe yeterli olmadığından kınama, ayıplama taşını gözüm attı. Değirmen burada felek, talih, baht anlamındadır.

Nâ' ilî:

Ko hâl-i gayri sen ey bî-hicâb kendini gör
Ne oldı mâhasalin çarh âsiyâbında

K.3-28

(Başkasının halini bırak ey utanmaz, sen kendini gör. Feleğin değirmeninde ortaya getirdiklerin ve tahıl, mahsûlât ne oldu.)

Ey utanmaz başkasını bırak sen kendini gör, feleğin değirmeninde ortaya koydukların, yaptıkların ne oldu? Şâir, değirmeni dünya, daha çok felek bağlamında almış, kişinin dünyada kendi yaptığı işlere bakıp başkalarının halleriyle uğraşmamasını söylemektedir. Varlığın geçiciliği ve sürekli değişimi, değirmenin öğütücü vasfıyla bağlantılı kılınmıştır.

Dünyanın faniliğine Nâbi aşağıdaki beytiyle değinir:

Dûda hem-râh olmuş âsyâb-ı nâ-şâyest için
Bu ribât-ı 'ariyetde pây-best olmak galat

G.368-2

(Dumana yol arkadaşı olmuş değirmen için, bu iğreti konakta ayak bağı olmak yanlış.)

Dünya faniliği bakımından geçici olarak kullanılmak üzere yapılmış konağa, layık olmaması, yakışmaması bakımından dumana, benzetilmiştir. Bu uygunsuzluğa ve geçiciliğe bağlanmanın yanlış olduğu söylenmiştir.

Usûlî de yine dünyanın faniliğini belirtmek için şu beyti kullanmıştır:

Ey Usûlî nevbeti geldiği sâ'at öğüdür

Nice bin Efrasyâbın hırmenin bu âsiyâb

G.7-9

(Ey Usûli bu değirmen, nice bin Efrasyâb'ın harmanını zamanı geldiği vakit öğütür.)

Efsanevi bir kişiliğe sahip olan, Turan'ın en büyük hakanlarından Efrasyâb; İranlılarla yaptığı savaşlardan dolayı kahramanlık sembolü olarak anılır.“Bin Efrasyâb'ın harmanı” derken şair; hem uzun bir zamanı, hem de debdebe ve şatafatı anlatmaktadır; ancak bunlara rağmen dünya hayatının bir sonu vardır.

Harputlu Rahmî:

Âr etmez mi felek bu âsiyâbından ne sûd

Vâkîf-ı ser-beste-i ebvâb-ı dúnân olduğum

G.111-2

(Felek bu değirmeninden utanmaz mı ki; benim soysuz, aşağılık kimselerin kapısında başı bağlı durmamın ne kazancı, faydası var.) Burada vâkîf, aynı zamanda vakfeden demektir. Böylece bazı değirmenlerin vâkîf malı olmasına da gönderme yapılmıştır.

Nâbi:

Âsiyâb içre olan gerdişi sengüñ sanma

Kuvvet-i âb u hevâ gaybdan imdâd eyler

G.138-3

(Değirmen içinde döneni kendi taşın zannetme, hava ve suyun kuvveti gaybdan yardım gönderir.)

Dünya değirmene benzetilmiştir. Değirmenin çalışmasıyla taş döner. Su değirmenlerinde dönmeyi sağlayan su; yel değirmenlerinde ise havadır. Su ve havanın kuvveti taşın dönmesini sağlar. Dünyada bazı önemli, ağır işlerin yapılmasında da bazı kişiler veya etkenlerin etkisi vardır. Gayb kelimesi aslında, su ve havanın arkasındaki asıl gücü anlatmaktadır.Sonuçta su ve hava da bir araçtır.

Hayâli Bey'in aşağıdaki şu beytinde:

Görelî dâne-i hâlün ele alup iki taş

Âsiyâveş döğe döğe ederem kendüm un

G.414-3

“Aşık sevgilisinin ben tanesini görelî, eline iki taş alarak değirmen gibi döğe döğe kendini un eylemiştir. Buğday manasına gelen “gendüm” de kendüm gibi yazıldığından o

da akla gelebilir.” (Kurnaz1996:s.312) Burada sevgiliye ulaşmanın yolunun benliği yok etmekten geçtiği hususu vurgulanmaktadır.

Beytte şair sevgilinin yüzündeki beni, taneye benzetmiştir. Ben, şekil yönünden dâneye benzetilirken; dâne ile ilgili bazı hayaller de bunda rol oynar. Meselâ bu hayallerden biri “değirmen” dir. Aşık sevgilisinin yüzündeki beni görünce değirmen gibi eline iki taş alıp döğünerek kendini un eyler.

Değirmen taşının buğday tanesini un ettiği gibi; aşığın da eline iki taş alıp kendisini un gibi yapmasına (ezmesine) değinilmiştir.

Şair bir başka beytinde:

Nerm eylerim dürüşünü halk-ı zamânenin

Âyîn-i fakrı gûş edeli âsiyabdan

G.422-2

(Değirmenden fakirlik, dervişlik ayinini dinlediğimden beri; zamane halkının kabalığını yumuşatırım, yumuşak eylerim.)

Değirmen çalışırken sert olan taneyi un haline getirir. Tane sert, un yumuşaktır. Tasavvufta fakr :“Dervişlik, salikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığına şuûrunda olması, her şeyin gerçek ve malik sahibinin Allah olduğunu idrak etmesi anlamlarına gelir. İnsan, Allah’ın kulu olduğundan insan da, ona nisbet edilen diğer şeyler de hakîkate onun mevlâsı olan Allah’ındır. Sâlikin kendisini dâima Allah’a muhtaç bilmesi, Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavramasıdır.” (Uludağ, 1996:184) Kabalık, kendini büyük gören kişilerde görülen hoş olmayan bir haslettir. Şair, zamanın halkının kabalığını bir bakıma kişilerdeki bilme eksikliği olarak görmektedir. Dervişlik âyinini değirmenden dinlemek değirmenin çalışmasını, çalışırken çıkardığı sesi ve yaptığı işi dervişlik zikrine veya merasimine benzetmiştir. Öğütme işi yapılırken sertliğin yumuşaması ile yapılan ibadetlerle kişinin mizacının yumuşaması, kendisinin Allah’a muhtaç olduğunu idrak etmesi ve ahlakının değişmesi arasında ilişki kurulmuştur.

Değirmen yaptığı işten dolayı **öğütmek** özelliği ile de kullanılmıştır.

Nev’i:

Seyl-i fenâda sanki tokuz göz bir âsiyâb

Turmaz öğütmede dimeyüp şeyh ü şâb çarh

G.46-4

“Feleğin dokuz kat oluşu “tokuz göz bir âsiyâb” şeklinde vasıflandırılmasına sebep olur (Buradaki göz bir yapı birimi olarak kullanılmıştır) Bu dokuz gözlü değirmenin öğüttüğü ise genç, ihtiyar ayırmadan insan ve insan ömrüdür. Çarhın dönüşü ve zamanla olan ilgisi, onun değirmene benzetilmesine sebep olur. İnsan ömrünün dâneyle, yıldızların

şekil bakımından darıya benzetilmesi, çarhın gece gündüz, insan ömrünü öğüten bir değirmen olarak tasavvuruna sebep olur.”(Sefercioğlu 1990 :s.328)

Nâbi:

Selâmet-h^vâhlıkda âsyâdan dâne-i gendüm
Ümîd-i âfiyet gerdûn-ı kec-reftârun altında

G.734-3

Eğri dönüşlü feleğin altında afiyet ümit etmek, değirmenden buğday tanesinin kurtuluş istemesi gibi(dir) mümkün değildir.

Sağlık ümidinin, esenliğin tuttuğu yol doğru olmayan dönmekte olan feleğin yetkisinde olduğu; değirmenin dönen iki taşı arasındaki buğday tanesine benzetilmiştir.

Sabit:

Öğünsün gerdiş-i tâhûne-i cam ile sahbâ-nûş
Çemende su çekilmiş âsiyâba dönmedin gülşen

G.274-7

(Gülşen çemenlikte suyu çekilmiş değirmene dönmeden; içki içen, kadeh değirmeninin dönmesi ile öğünsün.)

Sâbit, âsiyâbla birlikte yine Arapça su değirmeni anlamında bir isim olan tâhûne kelimesini kullanmıştır. Bilindiği gibi su değirmeni su ile çalışır, değirmen taşı suyun kuvveti ile döner, suyu çekilmiş değirmen çalışmaz. İçki içen kişi, kadehin dönmesiyle öğünsün, kadehin dönmesi içinin dolu olmasıyla gerçekleşir. Çemenin suyunun çekilmesiyle de gülşen solar. İçki içen kişi, buna benzemediği için bundan dolayı öğünsün. Ayrıca içkinin etkisiyle istenilen duruma gelsin.

Dünyanın eskiliği ve faniliğine işaret eden beytinde de Sabit şöyle der:

Sâbitâ pek köhnedür bu âsiyâb-ı rûzgâr
Hep bizi bir gün döşer hâke beraber basdurur

G.98-7

(Ey Sâbit bu zamanın değirmeni çok eskidir. Hep bizi bir gün toprağa serer, beraber bastırır.)

Dünya çok eskidir, bizden önce de çok insanlar yaşamış ve sonunda toprağa gömülmüşlerdir. Bu eski dünya bizi de bir gün toprağa beraber yatırır.

Sâbit, başka bir beytinde dünyanın sıkıntılarını, helak eden dar kabrin sıkıntılarını; değirmeni de feleğe benzetmiştir.

Cânım sıkıldı mehlike-i kabr-i zîkden
Dün âsiyâbdan öğüd aldım dakîkden

G.264-1

(Helak edecek dar kabrin sıkıntısından canım sıkıldı, dün değirmenden inceden bir öğüt aldım, dikkatli ve ölçülü davranan kimseden öğüt aldım.)

Değirmenden alınan öğüdün değirmenin çalışmasından dolayı olduğunu düşünebiliriz. Değirmen çalışırken öğüdür. Dakîk aynı zamanda un v.b mamul demektir. Dünya sıkıntılarının insana verdiği zarar ve bundan alınan öğüt birlikte kullanılmıştır.

Bir âsiyâbdur bu gelen nevbete bakar
Monla sudûr-ı emre müderris rü'ûsına

G.285-7

(Bir değirmendir bu gelen nöbete bakar. Büyük alim, emrin meydana çıkmasına; ders veren hoca, ilmiyeye veya resmi yazıya bakar.), beytiyle de dünyayı bir değirmene benzetmiştir. Herkes değirmende sırasını bekler, işini sırası geldiği vakit halleder. Dünya işlerini, görevlerini de insanlar bir sıra takip ederek yaparlar.

Bir başka beytinde:
Şu âsiyâbda ahlâkun eyleyüp tebdîl
Çuvâl-ı rîki dakîk idegör Halîl gibi

G.338-4

(Bu dünyada ahlakını değiştirip, Halîl gibi kum çuvalını nazik, ince anlamlı, manalı gör.)

Halîl (Halîlu'llâh) Allah dostu Hz. İbrahim peygambere telmihte bulunulmuştur.

Kum çuvalının un çuvalına dönüşmesi mucizesini anlatan kıssaya göre: “Hz.İbrâhim memleketinde kıtlık olduğu bir yılda civardaki bir dostundan zahire istemek için adamlarını yollar. Ancak onların “Bizde de kıtlık var, misafirlerimize bile verecek zahiremiz yok” diyerek özür beyanları üzerine; Hz.İbrâhim’in adamları şehirlerine boş dönmek için çuvallarını kum doldurarak durumu sadece ona bildirirler. Hz.İbrâhim çok üzülür ve üzüntüyle uykuya dalar. İşin aslını bilmeyen karısı Sara çuvalardan birini açıp un bulur ve ekmek pişirir. Hz.İbrâhim sıcak ekmek kokusuyla uyanır ve karısının “dostunun gönderdiği undan pişirdiğini” söylemesi üzerine; bunun “Hakk’ın bir lütfü” olduğunu dile getirir ve Allah’a şükürler eder.” (Tunç 2005.)

Ahlâkın değiştirilerek, olayların hoşgörülle karşılanması isteği belirtilmiştir. Hayatın zorluklarını yük olarak görmediğimiz taktirde hayattan beklentilerimiz ve hayata bakışımız daha farklı olur.

Sâbit değirmen sohbetini de aşağıdaki beytinde kullanmıştır:
Çemende âsiyâb-ı sohbeti âşık kapatmıştır
Çağıldakdan lisân-ı bülbüle feryada nevbet yok

G.205-6

(Çemende sohbetin değirmenini aşık kapatmıştır. Çağıldakdan bülbülün diline, feryada sıra yok.)

Çemenlik yerde âşık, sohbet değirmeninin kapısını kapatmıştır. Dünya değirmeninin çağıldaması öyle bir hal aldı ki bülbülün feryat etmesini engelliyor (bülbülün mutâd olan feryat nöbetini yerine getirmesini engelliyor.).

Değirmende insanlar sıralarını beklerken sohbet ederler. Çemende bu sohbetin sesini âşık kapatmıştır. Değirmenin suyunun sesinden, bülbülün sesine, feryadına sıra gelmez. Dünyanın sıkıntıları âşığı konuşamaz bir duruma düşürmüştür. Nevbet, aynı zamanda değirmende un öğütme sırasındır.

Mesîhî bir kasidesinin aşağıdaki beytinde:
Pür-gendüm-i nücûm idi bu âsiyâ-yı dehr
Batmışdı çarhı mihr ü mehün bir nice zaman

K.2-5

(Bu dünyanın değirmeni yıldızların taneleriyle dolu idi, ay ve yıldızın feleği nice bir zaman batmıştı.)

Güneş dünyanın ve gökyüzünün önemli unsurlarından olup, ışık ve ısısından dünyanın faydalanması bakımından önemlidir. Ay, ışığını güneşten alması, geceyi aydınlatan bir unsur olarak önem taşır. Yıldızlar gökyüzünde çokluklarıyla bilinirler, ışıklılırlar. Şair, beyitte zamanın büyüklerini güneşe ve aya benzetirken; onların nice zamandır görünmemelerinden şikâyet eder, yakınır. Onların yerini çok yıldız tanelerinin aldığını söyler. Dünyanın değirmeni veya zamanın değirmeni ifadesini dünya olarak kullanmıştır.

Gönlün değirmene benzetildiği beyitler de vardır:

Şeyhülislâm Yahyâ:
Mürid-i aşk isen incinme ser-gerdânlık el virse
Sipihri döndürür cûy-i irâdet âsiyâb-âsâ

G.7-2

Aşk müridi isen sarhoşluk (sersemlik) el verse incinme, gönül isteğinin ırmağı, değirmen gibi gökyüzünü döndürür. Gönül isteği değirmene benzetilmiştir.

Mevlânâ ise aşağıdaki beyitte gönlü buğday tanesine benzetiyor.

Dil çü dâne misâl-i âsiyâ
Âsiyâ key dâned în gerdiş çirâ

(Gönül buğday tanesine benziyor, bizse değirmene. Değirmen nerden bilir bu dönüşün sebebi nedir.)

Değirmen, bir istek doğrultusunda çalıştırılır ve çalışmasına sebep olan bir kuvvet

vardır. Değirmen bunu bilmez. Her işin bir yaparı vardır. Değirmenin çalıştırılmasından dolayı buğday tanesi un olur. Gönül, bu buğday tanesine benzetilmiştir. Onun dönen dünya içerisinde çeşitli sıkıntılara maruz kalması da bazı sebeplere bağlıdır. Allah'ın isteğiyledir.

Bursalı Rahmî de gönlü değirmen taşına benzetmiştir.

Sengîn dilüne cânâ seyl-âb-ı eşk-i çeşmüm

Âb-ı revâna karşı güyâ bir âsiyâdur

G. 16-4

(Ey sevgili taşlaşmış gönlüne, gözümün gözyaşından oluşan sel, akan suya karşı sanki bir değirmendir.)

Sevgilinin gönlü acımasızlığı sebebiyle değirmen taşına, âşğın gözyaşı, bu değirmen taşını döndüren suya benzetilmiştir.

Değirmen taşı dönme özelliği ile kullanılmıştır.

Baki;

Hevân içre ezel bir sadme urdı sarsar-ı âhum

Döner dolab-ı çarh ol dem bu demdur âsiyâb-âsâ

G.2-2

(Ahımın şiddetli rüzgarı arzun üzerine bir sadme vurdu. Feleğin dolabı değirmen gibi döner o zaman bu zamandır.)

Âh, bazen oka benzetilir ve bedduânın kısa zamanda yerini bulacağına işaret edilir. Şiddetli rüzgar (âhın şiddeti) arzun üzerine bir bela vurdu (dokundu). Feleğin dolabı değirmen gibi döner, o zaman bu zamandır.

Münif:

Dakîk eyler süveydâ-yı dil-i ser-geşte-i aşkı

Meger bir âsiyâ-yı zûrverdür halka-i tevhîd

G.10-9

(Aşkın sarhoşluğu, baş döndürücülüğü, gönlün süveydasını dakik eyler. Meğer tevhid halkası ne güçlü bir değirmendir.)

Aşkın sarhoşluğu olmadan gönül taşını inceltmek mümkün değildir. Tevhid tasavvufda birlik anlamındadır. “Bir görme, bir bilme” hâlidir. Zikir; Allah'ı anmak ve hatırlamak, onu unutmamaktır. Tarikat ehlinin bir halka oluşturup oturarak ritmik hareketlerle yaptıkları zikir vardır. Bu zikirde Allah kelimesi, veya lâilâhe illâllah cümlesi söylenir. Buna kelime-i tevhîd zikri veya tevhîd zikri dendiği gibi bu halkaya da halka-i tevhîd denir. Beyitte halka-i tevhîd güçlü bir değirmene benzetilmiştir.

Nesîmî;
Bugdayem hem âsiyâbem hem hamîrem hem fatîr
Sel-sebilün hamrıyam hammâriyam mahmûriyam

G.241-25

(Hem buğdayım, hem değirmenim, hem hamurum, hem ekmek. Çeşmenin şarabıyım, şarap yapanıyım, sarhoşu, mahmuruyum.)

Nesîmî'nin bu beytinde, birlik konu edilmiştir. Hakiki anlamda bir Hak'tır. Onun için gerçek anlamda birlik de onun için söz konusudur. Maksatta, murada ve matlabda söz konusu olan birlik, Hakk'ın irâde ettiği ve istediği ile kulun irâde ettiği ve istediği şeyin bir ve aynı olmasıdır. Böylece iki irâde birleşmiş ve tek bir irâde olmuştur. Şair, çoklukta birliği görmektedir.

Bosnalı Alaaddin Sâbit;
Hamdü li'llâh gitdi devr-i- nâ-savâb-ı rûzgâr
Döndi ber-vakf-i temennâ âsiyâb-ı rûzgâr

K.18-1

(Allah'a hamd olsun ki zamanın yanlış, haksız dönmesi son buldu. Zamanın değirmeni dileğe uygun olarak, istenildiği gibi döndü.)

Zamanın değirmeni dünya olarak düşünülmüş, Allah'a hamd olsun ki haksız dönmesi bitti, isteğe uygun döndü. Talihin dönmesi veya haksızlıkların düzeltilmesi bir dönüş olarak dile getirilmiştir.

Yine aynı şâirin bir başka beyti:
Tâ ola gerdîde-i dest-i kazâ-yı lem-yezel
Bu tokuz dolab-ı çarh-ı âsiyâb-ı rûzgâr

K.18-43

(Baki olan bu Allah'ın yazısı dönünceye, kadar, zamanın değirmeninin dönen bu dokuz dolabı.)

Zamanın değirmeninin feleğinin dokuz dolabı dönmesi bakımından, baki olan Allah'ın değişinceye kadar olan yazısına benzetilmiştir. Bu beyitte de teslimiyet duygusu Allah'ın yazısının değişmeyeceği üzerinde durulurken değirmen dönme itibariyle zaman içerisinde kullanılmıştır. Nev'î bir terkinde:

Üstine gerçi dönersin bir iki gün âkıbet
Âsiyâ gibi idersin dâneni zîr u zeber

T.1-1

(Gerçi üstüne bir iki gün dönersin, sonunda değirmen gibi taneni alt üst edersin.)
Şair dünyayı dönmesi bakımından değirmene benzetmiştir. Değirmen taneyi alt üst

ederek öğütür, dünyanın tanesi ise insanoğludur, yaşadığı süre içerisinde birçok olayla karşılaşır ve yaşadığı olaylardan etkilenir.

Şair bir başka terkinde:

Sen mahzar-ı kerâmet-i külliyesin senün

Kutb-ı murâdun üzre döner işbu âsiyâb

T. 4-2

(Bütün kerametın görüldüğü yer sensin, iş bu değirmen senin arzunun ekseni etrafında döner.)

Hız. Ali için söylenen bu beyitte dünya dönmesi itibariyle değirmene benzetilmiştir. Keramet; velilerin gerektiği zaman gösterdikleri fevkalâde haldir. Ermişçesine yapılan iş, hareket veya söylenen söz, fikirdir. Kutb; dönen bir çarkın aksi olduğu gibi, bir mevzuda geniş bilgi ve selahiyeti olan kimsedir. Hız.Ali bütün kerametlerin görüldüğü yer, değirmen olan dünya onun isteği ile dönen dünyadır.

Bunlar yüzi suyına döner âsiyâb-ı çarh

Bunlar du'âsı ile turur kevn ile mekan

T. 4-2

(Çarh değirmeni onların yüzü suyu hürmetine döner, kevn ile mekan bunların duası ile durur.)

Şair bunlar derken oniki imamı kastetmiştir. Çarh değirmeninin onların yüzü suyu hürmetine döndüğünü, varlık ve kainatın bunların duası ile durduğunu söylerken, değirmeni dünya olarak dönme özelliği ile kullanmıştır.

Mezâkî bir beytinde:

Bu tund-bâd-ı mahabbet ki koptı sinemden

Sipihri sarsar-ı âhumla âsiyâb iderin

G.359-5

(Bu sevginin şiddetli rüzgarı ki yüreğimden koptu. Ahımın şiddetiyle gökyüzünü değirmen ederim.)

Diyerek sinesinden kopan şiddetli sevgi rüzgarının, ahımın gürültülü şiddetli rüzgarının feleği değirmen edecek kadar çok olduğunu ifade ederken, değirmeni beytinde dönme ve dolayısıyla çalışma anlamında kullanmıştır.

Değirmen taşı ağırlık özelliği bakımından kullanılmıştır.

Nabi:

Def ider seng-âsyâ gibi girânun sıkletin

Âb-ı nâzik-tab'dur amma ki çok gayretlüdür

G.86-6

(Yükünün ağırlığını değirmen taşı gibi def eder. Su nazik yaratılışlıdır fakat çok gayretlidir.)

Değirmen taşı dönmesiyle yükünü hafifleterek yok eder, buğdayı öğütür. Su nazik yaratılışlıdır fakat çok gayretlidir. O gayretin etkisi taşı döndürür.

Sabit:

Bir kere dönse başuna bin kere bâr olur

Geç seng-i âsiyâ gibi hâ'in refikden

G.264-2

(Değirmen taşı gibi, bir kere dönerse bin kere başına yük olur, hain arkadaştan geç.)

Hain arkadaşın insanın başına değirmen taşı gibi yük olduğu belirtilmiştir. Ayrıca değirmenin dönme özelliği ve dönerken taşlar arasındaki tahılı ezmesiyle, kişiye yüklenen yük arasında ilgi kurulmuştur.

Nef'i aşağıdaki beytinde Değirmen taşını **dövme** özelliği ile kullanmıştır.

Akar mîzâb-ı çeşmimden sirişk-i dîde âb-âsâ

N'ola kendüm dögersem taşlar ile âsyâb-âsâ

G.7-1

(Gözyaşı gözümün olduğundan su gibi akar, değirmen gibi kendimi taşlar ile döversem ne olur.)

Gözyaşı çokluğu sebebiyle değirmene benzetilmiş, değirmen taşı suyun kuvvetiyle döndüğünden dolayı buğdayı un eder. Değirmen gibi kendimi taşla dövsem ne olur. Kendüm, tevriyeli olarak kullanılmıştır.

İnlemek değirmenin dönerken çıkardığı sese benzetilerek kullanılmıştır.

Nev'i:

Bu cûy-ı eşküme çeşmüm habâba döndürdün

Teni şu nâle kılan âsiyâba döndürdün

G.249-1

“Aşığın sel gibi akan gözyaşları ten değirmenin inleyerek çalışmasına sebep olur.” (Sefercioğlu1990, s.82) “Gözyaşının ırmak, gözün habbeye benzetilmesi, değirmenin çarklarının dönerken çıkardığı ses ile aşığın iniltisi arasında kurulan ilgi beden in değirmen olarak tasavvurunun başlıca sebebidir. (Sefercioğlu 1990 s.274)

Şeyhülislâm Yahyâ:

Seng-diller döymeye çarh-ı sitemger cevrine

Gussa-ı devrân degül mi âsiyâbı inleden

G.270-4

(Taş gönüller dövmeğe zalim felek cevrine, dönen keder değil mi değirmeni inleten.)

Değirmenin dönerken çıkardığı ses inlemek olarak tasavvur edildiğinden, buna sebep zalim felek, taş gönüllerdir. Devrin sıkıntıları kederidir.

Nefi:

Baht-i h^vâb-âlûdı bidâr itdi güyâ h^vâbdan

Nâle-i dolab-ı çarh-i âsiyâb-i rüzgâr

K.X-3

(Dünya değirmeni çarhının dolabının iniltisi, sanki uyuyan talihi uykudan uyandırdı.)

Bu beytde de zamanın değirmeninin dönerken çıkardığı sesi, sanki bazı değişikliklere sebep olduğu, bu iniltinin bazı mercileri harekete geçirdiği de beytle anlatılmıştır.

Saçmak özelliği ile kullanılmıştır.

Nâbi :

Ser-geşlükden eylemez âzâde çerh-i dîn

Bezl eylesen de mâ melekün âsyâ kadar

G.149-6

(Değirmen kadar neyin var neyin yok saçsan da, aşağılık felek şaşkınlıktan azade eylemez)

Değirmen dönüp buğdayı öğütürken, iki taş arasında öğütülen buğday etrafa saçılır. Neyin varsa değirmen gibi saçsan da aşağılık felek başı dönmüşlükten kurtarmaz.

Beyitlerde **değirmen kazancının** da kullanıldığını görmekteyiz.

Nâbi:

Olma ey tab -ı harîş enbân-güşâ-yı ıztırâb

Kâr u bârı âsiyâb-ı âlemün nevbetledür

G.180-2

(Ey tamahkar yaratılışlı, ıstırabın açıcı dağarcığı olma. Alemin değirmeninin kazancı sırayladır.)

Değirmende buğday arpa gibi tahılların öğütülmesi değirmene geliş sırasına göre yapılıp ve öğütülen tahıldan değirmenciye hak verilir, buna değirmen hakkı denir. Bu beytde de devrin ticari hayatının işlendiğini görmekteyiz. Değirmeni dünya olarak düşündüğümüz zaman insanların dünyada yaşamları ve hayattan faydalanmaları da belli zaman içerisinde bir sıra takip etmektedir.

Değirmen **raks etme** özelliği ile kullanılmıştır.

Nev'î:

Şol cûybâra kim irişe gözlerüm yaşı

İde hevâ-yı ışk ile her âsiyâb raks

G.207

(Şu ırmağa ki gözlerimin yaşı ki erişince, her değirmen aşk arzusuyla raks etsin.)

Raks etmek: Oynamak, dans etmektir. Tasavvufta Sema, deveran. Topluca zikir yapılır ve ilâhîler okunurken bir halka oluşturan dervişlerin otururken veya ayakta iken yaptıkları ritmik hareketlerdir. Su değirmenleri su ile çalışır. Şair gözyaşının değirmenin çalışmasını sağlayacak ırmağa yetişmesini istemektedir. Aşkın eseri olan gözyaşı ırmağın suyunu artırarak aşk hevesiyle dans etmesini istemektedir. Değirmenin çalışırken veya dönerken yaptığı hareket, Allah aşkıyla dönen aşığa benzetilmiştir.

Sonuç

Âsiyâ kelimesi edebiyatımıza İran dili ve edebiyatından girmiştir, değirmen anlamındadır. Gerçek manasında kullanıldığı gibi mecazi manalarda da kullanılmıştır. Atasözlerinde, darbimeselerde, deyimlerde, benzetmelerde yer almış, değişik kavramlara sembol olmuştur. Felek ve değirmen arasında dönmeleri sebebiyle ilgi kurulmuş, değirmen dünyaya, feleğe benzetilmiştir. İnsan ömrü dane olarak tasavvur edildiğinden değirmen dünya ve felek olarak düşünülmüştür.

Bazen dünya değirmene benzetilmiştir. Feleğin dönüşü, sürekli değişimi ve varlığın geçiciliği veya faniliği değirmenin öğütücü özelliği ile bağlantılı kılınmıştır. Bazen köşede kalmış bir insan veya hain bir arkadaş değirmen taşına benzetilmiştir. Değirmen yaptığı işten dolayı öğütmek özelliği ile de kullanılmıştır. İnsan ömrünün daneye, yıldızların şekil bakımından darıya benzetilmesi çarhın gece gündüz insan ömrünü öğüten bir değirmen olarak düşünülmesine sebep olur.

Gönül değirmene benzetilmiştir. Sevgilinin gönlü acımasızlığı sebebiyle değirmen taşına, aşığın gözyaşı bu değirmen taşını döndüren suya benzetilmiştir. Değirmenin dönerken çıkardığı ses inleme sesine benzetilmiş, bu inlemeye zalim felek ve taş gönüller, devrin sıkıntıları ve üzüntüleri sebep olarak gösterilmiştir. Bazen değirmen raks eden bir insana benzetilmiş, bazen de tevhid halkası değirmene benzetilmiştir.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Metin, *Nef'i Divânı*, Ankara, 1993.
- Ayan, Hüseyin, *Nesîmi Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divânının Tenkitli Metni*, Ankara, 2002.
- Aybet, Nahid, *Fuzûli Divanında Maddî Kültür*, Ankara, 1989.
- Barlak, Turan, *Bursalı Rahmî Çelebi Divânı'nın Tahlili*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1997.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nabi Divanı*, 1.Cilt, İstanbul, 1997.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Değirmen md, 6. Cilt İstanbul 1986 s:2940.
- Demir, Necati, "Değirmen Kelimesi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 607 Ankara, Temmuz 2002, sayfa:209-213.
- Gençosman, M. Nuri, *Mevlânâ'nın Rubaileri*, I, II İstanbul, 1994.
- Hasan Amid, *Ferheng-i Amid*, Tahran, 1357.
- İpekten, Haluk, *Nâ'îlî Divânı*, Ankara, 1990.
- Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaaddin Sabit Divânı*, Sivas, 1991.
- Karahan, Abdülkadir, *Nef'i Divânı'ndan Seçmeler*, Ankara, 1992.
- Kavaz, İ; Onur N, *Harput'lu Rahmi Divanı*, Ankara, 1996.
- Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Ankara, 2001.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı Tahlili*, İstanbul, 1996.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divânı*, Ankara, 1994.
- , *Antakyalı Münif Divânı*, Ankara, 1999.
- Mengi, Mine, *Mesîhî Divanı*, Ankara, 1995.
- Mermer. Ahmet, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, Ankara, 1991.
- Sefercioğlu, Mustafa Nejat, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, Ankara, 1990.
- Şükun, Ziya, *Farsça-Türkçe Lügat*, İstanbul, 1996.
- Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divânı*, Ankara, 1992.
- , *Hayâlî Divânı*, Ankara, 1992.
- Tökel, Dursun Ali, *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara, 2000.
- Tunç, Semra, "Divan Şiirinde Hz.İbrahim ve Ades (Mercimek)Kıssasına Dâir", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, (12.09.2005) Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, Türkoloji.cu.edu.tr.Alınış Tarihi 11.11.2005
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1996.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985.
- Yurtbaşı, Metin, *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 1996.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 115-130, ELAZIĞ-2007

YAZI DİLİNE GÖRE, YENİ UYGUR TÜRKÇESİNİN KUÇA AĞZINDAKİ SES DEĞİŞMELERİ

*Phonetic Changes In Kuca Dialect Of New Uygur Turkish In Respect Of
Writing Language*

Zekiye Gül ELBİR

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elâzığ.
elbirzg@firat.edu.tr.*

ÖZET

Türk dili tarihi bakımından önemli bir yere sahip olan Yeni Uygur Türkçesi, yazı dili olarak Urumcı ağızını esas almıştır. Ancak Yeni Uygur Türkçesi'nde bir çok ağız mevcuttur. Bunlardan biri de Kuça ağızıdır. Çalışmamızda, Kuça ağızına ait metinleri, ses özellikleri yönünden, Yeni Uygur Türkçesi yazı dili ile karşılaştırdık. Ünlü ve ünsüz seslerde bir çok değişiklik tespit ettik. Bu değişikliklerin yoğunlaştığı sesler şunlardır : a > ı, e > ê, e > i, o > u, ö > ü, y > i, ç > ş, ç > t, g > k, j > y.

Anahtar Kelimeler : Yeni Uygur Türkçesi, Kuça Ağızı, Ses Değişmeleri.

ABSTRACT

New Uygur Turkish, which has a great importance from aspect of the history of the Turkish Language, is based on Urumcı dialect. Yet, there are lots of dialects in New Uygur Turkish. One of them is Kuca dialect. We compared texts which belong to Kuca dialect, with writings of New Uygur Turkish from the aspect of phonetic specifications : a > ı, e > ê, e > i, o > u, ö > ü, y > i, ç > ş, ç > t, g > k, j > y.

Key Words: New Uygur Turkish, Kuca Dialect, Phonetic Changes.

GİRİŞ

Orhun Kitâbelerinde, ilk defa, 717 yılındaki ayaklanmalar münasebetiyle zikredilen Uygurlar Çin kaynaklarında adlarının türlü şekilleri ile anılmışlardır: Hoi-ho, Vei-ho, Huei-hu, Wei-wu vb. Uygur adının mânası, 974'te tamamlanan Çince Kiu Wu Tai adlı eserde “şahin sür'ati ile dolaşan ve hücum eden” diye açıklanmaktadır. Diğer taraftan, kelimenin étimologique olarak “uy (tâkip etmek)+gur” tarzında (sal-gur gibi) meydana geldiği ileri sürülmüş ise de, o tarihlerde Türkçede “tâkip etmek” mânasındaki fiil kökünün “ud+” olduğu belirtilerek, Uygur adının “Oy+(oymak, baskı yapmak)+gur” şeklinde açıklanabileceği veya daha kuvvetli bir ihtimal ile bu adın Türkçe “Uy (akraba, müttefik)+gur” olabileceği ve dolayısıyla “On-Uygur” deyiminin de “10 müttefik” mânasında olması gerektiği bildirilmektedir. (Kafesoğlu, 1991: 122)

Kaşgarlı Mahmud'un: “halis Türkçe, en doğru Türkçe” diye nitelendirdiği Uygur Türkçesi, 19. yüzyıldan sonra Çağatay Türkçesinden ayrışarak yazı dili **durumuna** gelmiştir. Bazı kaynaklarda Tarançı Türkçesi olarak da geçen Uygur Türkçesi, oldukça geniş bir alanda kullanılmaktadır.

Bugün Doğu Türkistan'da 10 milyon kadar Uygur Türkü yaşamaktadır. Coğrafi saha bakımından ise; Doğu Türkistan, kuzeyden güneye doğru Altay Dağları'nın güney eteklerini, Tarbagatay'ın doğu kısmını, Çungarya Havzasını, Tanrı Dağları'nı, Tarım Havzası'nı ve Altın Dağları'nın güney eteklerini kapsayan geniş bir sahaya yayılmaktadır. Halen Çin'in işgali altında bulunan Doğu Türkistan'a “Çin Türkistanı” da denmektedir. (Yiğit, 1996: 129)

Uygurlar, tarih boyunca Budizm, Maniheizm, Nesturî hıristiyanlık gibi değişik dinleri benimseyerek, bu dinlerin etkisinde ve hukuk, tıp, takvim, astronomi, falcılık vb. alanlarda eserler ortaya koymuşlardır.

Orta Asya'da Türk dil ve kültürünün inkişafını uzun zaman üzerlerine almış olan Uygurlar, dinî ve içtimaî sebepler dolayısıyla, Run, Brahma, Tibet, Süryanî, Soğud, Uygur, Mânî ve ilh...gibi bir çok alfabe sistemleri kullanmışlardır. (Caferoğlu, 1981: 162)

Uygur Türkleri, çeşitli siyasî baskılar ve coğrafya farklılıkları sebebiyle yakın tarihe kadar Arap alfabesini, 1930 ila 1947 yılları arasında Lâtin alfabesini, 1947'den sonra ise, Kiril alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardır.

Uygur Türkçesi, bugün, Kazakistan'da Kiril alfabeli, Doğu Türkistan'da ise, Arap alfabeli bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmektedir. (Öztürk, 1994: 2)

Uygur Türkçesini bugünkü Türk şiveleri için – Türkçe/Çuvaş ve Yakut Lehçeleri istisna – bir ana dil olarak kabul edenler de vardır. (Özkan, 1997: 96)

1930 yılından sonra Urumçî ağzı esas alınarak Kaşgar, Kumul, Aksu, Turfan ve İli

vilayetlerinin ağızlarını da kapsayacak şekilde “merkezî şive” kabul edilmiş ve söz konusu ağız, edebî dil haline getirilmiştir. Doğu Türkçesi olarak da bilinen Yeni Uygurca'nın aslında bir çok diyalekti vardır:

Güney

1-Kaşgar-Yarkent

2-Hoten-Kerija

3-Aksu ya da Maralbaşı-Karaşar

Kuzey

Bu gruptaki diyalektler, Çin Türkistan'ının kuzey-doğu ve doğu bölgeleri ile Batı Türkistan'da konuşulur. Bunlar:

4-Kuç-Turfan-Hami (Çin'de)

5-Tarañçi (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan)

Bunlardan başka asıl Uygur bölgesi dışında kalan diyalektler de vardır:

6-Lobnor (Lobnor vahası, Çarhalık, Miran)

7-Hoton (Busurman, Batı Moğolistan-Ubsu, Nur, Çirgis). (Tekin-Ölmez, 1999: 136-137).

Yeni Uygur Türkçesi ağızlarının Fundamenta'daki tasnifi, yukarıdaki tasnifle aynı olmakla beraber;

8-Choton

9-Sarı Uygur ağızlarını da içermektedir. (Ph.TF, 1959: 529)

Biz de bu öneme istinaden S.E. Malov'un “**Uygurskie Nareçiya Sintszyana Teksti, Perevodı, Slovar**” Moskova 1961 adlı eserinde, Kuça diyalekti ile yazılmış, Kiril harfli metinleri, fonetik açıdan incelemeye gayret ettik. Çalışmamızda, Malov'un söz konusu eserinin sözlük kısmında geçen Kuça ağzına ait sözcükleri, Yeni Uygur Türkçesinin yazı dilindeki fonetik biçimleri esas alarak, karşılaştırmaya ve fonetik değişiklikleri ortaya koymaya çalıştık.

ÜNLÜLER

Ünlü İncelmesi

a > e

poşkal (YUT) > pöşkel (KUÇ) “gözleme çeşidi”

a > i

mañlay (YUT) > miñe (KUÇ) “alın”

a > é

çaç (YUT) > çêç (KUÇ) “saç”

kazzap (YUT) > kèzzap (Ar.KUÇ) “yalancı”

a > ö

kakkuk / kökkük (YUT) > kökkök (KUÇ) “guguk”

o > e

toşu- (YUT) > teşu- (KUÇ) “götür-“

o > ö

poşkal (YUT) > pöşkel (KUÇ) “gözleme çeşidi”

u > i

bujil (YUT) > biyil (KUÇ) “bu yıl”

u > ö

kakkuk / kökkük (YUT) > kökkök (KUÇ) “guguk”

Ünlü Kalınlaşması

e > a

helğ / hek (YUT) > hak (Ar.KUÇ) “halk”

çige (YUT) > çigan (KUÇ) “kenevir”

leçek (YUT) > laçık (KUÇ) “kadın baş örtüsü”

bez (YUT) > maz (KUÇ) “bez, kumaş parçası”

munçe (YUT) > munça (KUÇ) “bu kadar”

lenmen (YUT) > lenman (KUÇ) “erişte”

essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”

hetli- (YUT) > hatlê- (Ar.KUÇ) “yaz-“

e > ı

çek- (YUT) > çıkıdo- (KUÇ) “tütün iç-“

leçek (YUT) > laçık (KUÇ) “kadın baş örtüsü”

ê > a

éyt- (YUT) > ait- (KUÇ) “konuş-“

ê > ı

têç (YUT) > tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”

têç (YUT) > tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”

ê > o

sêp-sêriğ (YUT) > sop-serik (KUÇ) “sapsarı”

i > a

isitkina (YUT) > ısıtkana (KUÇ) “yazık”

şakiri- (YUT) > çakıra- (KUÇ) “şakırda-“

yaglaş- / yagli- (YUT) > yagla- (KUÇ) “yağla-“
kali- / kalaş- (YUT) > kala- (KUÇ) “ateş yak-“
gargira- (YUT) > karkara- (KUÇ) “gürle-“
kuçagli- (YUT) > kuçağla- (KUÇ) “kucakla-“
uli- (YUT) > ula- (KUÇ) “birleştir-“
essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”

Yukarıda verdiğimiz sözcüklerde görülen i > a değişimi; Yeni Uygur Türkçesinde orta hecede meydana gelen daralmayla, a > i değişmesi olarak ortaya çıkmıştır.

i ≈ ı

çikar- (YUT) ≈ çika- (KUÇ) “çıkara-“
çirsildaş- / şirtildi- (YUT) ≈ şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“
iskitmağ (YUT) ≈ ıskıtmı (KUÇ) “ıslık”
isitkina (YUT) ≈ ısıtkana (KUÇ) “yazık”
hatire (YUT) ≈ hatır (Ar.KUÇ) “hatır”
şakiri- (YUT) ≈ çakıra- (KUÇ) “şakırda-“
yegir (YUT) ≈ yeğir (KUÇ) “hayvan nasırı, sıyrık”
kırğavul / kirkul (YUT) ≈ kırğavul (KUÇ) “sülün”
issik (YUT) ≈ ısıık (KUÇ) “sıcak”
miltik (YUT) ≈ miltık (KUÇ) “tüfek”
piçak (YUT) ≈ pıçık (KUÇ) “bıçak”
tin / têtç (YUT) ≈ tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”
têtç / tin (YUT) ≈ tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”
siz- (YUT) ≈ sıız- (KUÇ) “çiz-“
piçak (YUT) ≈ pıçık (KUÇ) “bıçak”
tirnak / tirmak (YUT) ≈ tırmak (KUÇ) “tırnak”
kamça / kamçi (YUT) ≈ kamçı (KUÇ) “kamçı”
kımar (YUT) ≈ kımar (Ar.KUÇ) “kumar”
kil- (YUT) ≈ kıl- (KUÇ) “yap-“
altmış (YUT) ≈ atmış (KUÇ) “altmış”
kargış (YUT) ≈ kağış (KUÇ) “lânet, beddua”
Hitay (YUT) ≈ hitai (KUÇ) “Çinli”
çiğ- (YUT) ≈ çik- (KUÇ) “çik-“

Bu grupta verdiğimiz örnek sözcüklerde görülen i ≈ ı değişimi sonucunda, Yeni Uygur Türkçesi yazı dilinde ı sesinin yokluğuna hükmedilebilir.

i > u

kistur- (YUT) > kustur (KUÇ) “sok-“
togri / togra (YUT) > tođru (KUÇ) “düz”

ö > o

öy (YUT) > oi (KUÇ) “ev”
töm (YUT) > tom (KUÇ) “yuvarlak”

ü > o

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

ü > u

essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”

Ünlü Düzleşmesi

o > e

toşu- (YUT) > teşu- (KUÇ) “götür-“

u > a

kulup / kulpu (YUT) > kulpa (KUÇ) “kilit”

u > ı

baldur (YUT) > baldır (KUÇ) “önce”
komuş (YUT) > kumış (KUÇ) “kamış”
put (YUT) > pıt (KUÇ) “ayak”
oku- (YUT) > ukı- (KUÇ) “oku-“

u > i

bujil (YUT) > biyil (KUÇ) “bu yıl”

ü > é

tügü- (YUT) > tügê- (KUÇ) “bit-“

ü > i

üdügen (YUT) > üdiĝen (KUÇ) “fare”

Ünlü Genişlemesi

é > e

sêp-sêriğ (YUT) > sop-serik (KUÇ) “sapsarı”
têriliş- (YUT) > teri- (KUÇ) “ek-, topla-”

i > e

sekilek (YUT) > sêkelek (KUÇ) “tarak”
yi- (YUT) > ye- (KUÇ) “yemek ye-“
kirpik (YUT) > kirpek (KUÇ) “kirpik”

i > é

hetli- (YUT) > hatlê- (Ar.KUÇ) “yaz-“

u > o

buğday (YUT) > bogdai (KUÇ) “buğday”

şundag / şundak (YUT) > şondak (KUÇ) “böyle”

ü > o

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

ü > ö

küydür- / köy- (YUT) > köi- (KUÇ) “yan-“

Ünlü Daralması

a > é

çaç (YUT) > çêç (KUÇ) “saç”

kazzap (YUT) > kèzzap (Ar.KUÇ) “yalancı”

a > ı

iskitmağ (YUT) > ıskıtmı (KUÇ) “ıslık”

piçak (YUT) > pıçık (KUÇ) “bıçak”

kamça / kamçi (YUT) > kamçı (KUÇ) “kamçı”

a > i

mañlay (YUT) > miñe (KUÇ) “alın”

e > ı

leçek (YUT) > laçık (KUÇ) “kadın baş örtüsü”

e > é

gerden (YUT) > gèdèn Far. (KUÇ) “boyun”

eşek (YUT) > işék (KUÇ) “eşek”

çeketke (YUT) > çekètkü (KUÇ) “çekirge”

ceynek (YUT) > jèinèk (KUÇ) “dirsek”

yer (YUT) > yè (KUÇ) “yer”

sekilek (YUT) > sékelek (KUÇ) “tarak”

sekkiz (YUT) > sékiz (KUÇ) “sekiz”

emizek (YUT) > émçèk (KUÇ) “kadın göğsü”

e > i

yette (YUT) > yetti (KUÇ) “yedi”

eşek (YUT) > işék (KUÇ) “eşek”

kepek (YUT) > kipek (KUÇ) “kepek”

ket- (YUT) > kit- (KUÇ) “git-“
essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”
pey (YUT) > pii (KUÇ) “tüy”
kevez / kepez (YUT) > kipes (KUÇ) “pamuk”

ê > ı

têç (YUT) > tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”
têç (YUT) > tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”

e > ü

köküle (YUT) > kükülü (KUÇ) “saç modeli”

y ≈ i

bay (YUT) ≈ bai (KUÇ) “zengin”
Ĥitay (YUT) ≈ htai (KUÇ) “Çinli”
Ĥitay (YUT) ≈ hitai (KUÇ) “Çinli”
buğday (YUT) ≈ bogdai (KUÇ) “buğday”
boy (YUT) ≈ bui (KUÇ) “boy”
ay (YUT) ≈ ai (KUÇ) “ay”
maymak (YUT) ≈ maimak (KUÇ) “eğri ayaklı”
dotey (YUT) ≈ dotei (KUÇ) “vali”
toy (YUT) ≈ toi (KUÇ) “düğün”
say (YUT) ≈ sai (KUÇ) “nehir”
öy (YUT) ≈ oi (KUÇ) “ev”
essilamueleyküm (YUT) ≈ assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”
ëyt- (YUT) ≈ ait- (KUÇ) “konuş-“
ceynek (YUT) ≈ jëinék (KUÇ) “dirsek”
baytal (YUT) ≈ baital (KUÇ) “dişi at”
kayda / ke yerde (YUT) ≈ kaida (KUÇ) “nerede”
ayduñ (YUT) ≈ aidın (KUÇ) “ay ışığı”
köy- / küydür- (YUT) ≈ köi- (KUÇ) “yan-“
oynat- (YUT) ≈ oinat- (YUT) “oynat-“
mayda / meyde (YUT) ≈ meide (KUÇ) “göğüs”
pey (YUT) ≈ pii (KUÇ) “tüy”
soy (YUT) ≈ soi (KUÇ) “hayvan kes-“
uykuluk (YUT) ≈ uikulug (KUÇ) “uykulu”
tekkiye / tekiye (YUT) ≈ tekii (KUÇ) “yastık”
pey (YUT) ≈ pei (KUÇ) “tüy”

keyin (YUT) ≈ kein (KUÇ) “arka, sonra”

y ≈ i değişimi ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz örnek sözcüklerin sayısı, diğer ses değişimlerinden oldukça fazladır. Ancak böyle bir daralma olayı (eğer transkripsiyonla ilgili değilse), bizi bu sözcüklere karşı temkinli davranmaya yöneltti. Ayrıca metinlerde son sesteki i’ler dışında, iç sesteki i’ler de aynı transkripsiyon işaretiyle gösterilmiştir.

o > u

boy (YUT) > bui (KUÇ) “boy”

boya- (YUT) > buya- (KUÇ) “boya-“

tonu- (YUT) > tunu- (KUÇ) “tanı-“

komuş (YUT) > kumış (KUÇ) “kamış”

kosak / kursak (YUT) > kusak (KUÇ) “mide”

mora (YUT) > mura (Far.KUÇ) “şömine bacası”

oku- (YUT) > ukı- (KUÇ) “oku-“

tonur (YUT) > tunur (KUÇ) “fırın”

ö > ü

tögürmen / tögmen (YUT) > tügmen (KUÇ) “değirmen”

möşük (YUT) > müşük (KUÇ) “kedi”

özemçila (YUT) > üzüm (KUÇ) “kendim”

köküle (YUT) > kükülü (KUÇ) “saç modeli”

söngeç / söngeş (YUT) > süneç (KUÇ) “kalça kemiği”

ögen- (YUT) > ügen- (KUÇ) “öğren-“

üleg / ölük / ülek (YUT) > ülük (KUÇ) “ölü”

u > ı

baldur (YUT) > baldır (KUÇ) “önce”

ayduñ (YUT) > aidın (KUÇ) “ay ışığı”

put (YUT) > pıt (KUÇ) “ayak”

oku- (YUT) > ukı- (KUÇ) “oku-“

ü > é

tügü- (YUT) > tügê- (KUÇ) “bit-“

ü > i

üdügen (YUT) > üdigen (KUÇ) “fare”

Ünlü Yuvarlaklaşması

a > u

togri / togra (YUT) > tođru (KUÇ) “düz”
uka / aka (YUT) > ufka (KUÇ) “erkek kardeş”

a > o

hatun (YUT) > hotun (KUÇ) “hatun”
yak (YUT) > yok (KUÇ) “yok”
pola (YUT) > polo (KUÇ) “pilav”

a > ö

kakkuk / kökkük (YUT) > kökkök (KUÇ) “guguk”

e > ü

özemçila (YUT) > üzüm (KUÇ) “kendim”
çeketke (YUT) > çekêtkü (KUÇ) “çekirge”
köküle (YUT) > kükülü (KUÇ) “saç modeli”
üleg / ölük / ülek (YUT) > ülük (KUÇ) “ölu”

ê > o

sêp-sêriğ (YUT) > sop-serik (KUÇ) “sapsarı”

i > u

kistur- (YUT) > kustur (KUÇ) “sok-“
togri / togra (YUT) > tođru (KUÇ) “düz”

i > ü

bil- (YUT) > bülmêi (KUÇ) “bilmeden”
min- (YUT) > mün- (KUÇ) “bin-“

Son Hecede Ünlü Türemesi

Türk (YUT) > Türük (KUÇ) “Türk”
vaht (YUT) > vakıt (Ar.KUÇ) “zaman”

Ünlü Uzaması

kar (YUT) > kâ (KUÇ) “kar”
bazar (YUT) > bazâ (KUÇ) “pazar”
kork- (YUT) > kōk- (KUÇ) “kork-“

Ünlü Düşmesi

essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”
kayda / ke yerde (YUT) > kaida (KUÇ) “nerede”
tekkiye / tekiye (YUT) > tekii (KUÇ) “yastık”
kulup / kulpu (YUT) > kulpa (KUÇ) “kilit”
ussul / usul (YUT) > usloina- (KUÇ) “dans et-“

köşüke (YUT) > köşük (KUÇ) “ağ, perde”
çigdür- / çigiş- (YUT) > çig- (KUÇ) “bağla- , düğümle-“

Hece Düşmesi

tögürmen / tögmen (YUT) > tügmen (KUÇ) “değirmen”
çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“
mañlay (YUT) > miñe (KUÇ) “alın”
çamağur (YUT) > çamğur (KUÇ) “turp”
çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“

ÜNSÜZLER

Ünsüz Tekleşmesi

callap (YUT) > calap (KUÇ) “vurguncu, deri-yün alıp satan”
uşşak (YUT) > uşak (KUÇ) “küçük”
sekkiz (YUT) > sèkiz (KUÇ) “sekiz”
tekkiye / tekiye (YUT) > tekii (KUÇ) “yastık”
ussul / usul (YUT) > usloina- (KUÇ) “dans et-“

Ünsüz Düşmesi

gerden (YUT) > gèdèn Far. (KUÇ) “boyun”
çikar- (YUT) > çika- (KUÇ) “çikar-“
iskitmağ (YUT) > ıskıtmı (KUÇ) “ıslık”
helğ / hek (YUT) > hak (Ar.KUÇ) “halk”
çiğe (YUT) > çigan (KUÇ) “kenevir”
kali- / kalaş- (YUT) > kala- (KUÇ) “ateş yak-“
altmış (YUT) > atmış (KUÇ) “altmış”
kargış (YUT) > kağış (KUÇ) “lânet, beddua”
yer (YUT) > yè (KUÇ) “yer”
kosak / kursak (YUT) > kusak (KUÇ) “mide”
söngèç / söngèş (YUT) > süñeç (KUÇ) “kalça kemiği”
yüz (YUT) > üz (KUÇ) “yüz”
çokça (YUT) > çoka (KUÇ) “tepe”
erkek (YUT) > ekek (KUÇ) “erkek”
kar (YUT) > kâ (KUÇ) “kar”
kavak (YUT) > kava (KUÇ) “kabak”
kañşañ (YUT) > kañşa (KUÇ) “çıkıntı, kaş arası”

öydek (YUT) > ödek (KUÇ) “ördek”
purçak (YUT) > puçak (KUÇ) “nohut”
kekirtek / kikirdek (YUT) > kikidek (KUÇ) “boğaz”
bazar (YUT) > bazā (KUÇ) “pazar”
kork- (YUT) > kōk- (KUÇ) “kork-“
yimiş (YUT) > yiiş (KUÇ) “gıda”
jigirme (YUT) > jigime (KUÇ) “yirmi”
çigdür- / çigiş- (YUT) > çig- (KUÇ) “bağla- , düğümle-“

Ünsüz Türemesi

tin / tēç (YUT) > tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”
uka / aka (YUT) > ufka (KUÇ) “erkek kardeş”

Ünsüz Değişmesi

b > m

bez (YUT) > maz (KUÇ) “bez, kumaş parçası”

c > j

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

ceynek (YUT) > jëinék (KUÇ) “dirsek”

ç > ş

çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“

tēç / tin (YUT) > tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”

çaşkan (YUT) > şaşkan (KUÇ) “12 hayvan takviminden biri”

iç- (YUT) > iş- (KUÇ) “iç-“

ç ≈ t

çiş (YUT) ≈ tiş (KUÇ) “diş”

çüş- (YUT) ≈ tüş- (KUÇ) “düş-“

çüşür- (YUT) ≈ tüşür- (KUÇ) “kestir-“

çüş (YUT) ≈ tüş (KUÇ) “düş, rüya”

Kuça ağzında, söz başındaki t- ünsüzü aslî bir şekil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesi yazı dilinde bu ses ç- olarak yer almaktadır.

d > t

çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“

g > ğ

yegir (YUT) > yeğir (KUÇ) “hayvan nasırı, sıyrık”

g > k

gargira- (YUT) > karkara- (KUÇ) “gürle-“
kuçagli- (YUT) > kuçağla- (KUÇ) “kucakla-“
üleg / ölük / ülek (YUT) > ülük (KUÇ) “ölü”
şundag / şundak (YUT) > şondak (KUÇ) “böyle”

h > g

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

h > h

helğ / hek (YUT) > hak (Ar.vaqt KUÇ) “halk”

h > k

vaht (YUT) > vakıt (Ar.KUÇ) “zaman”

pokak (YUT) > pohak (KUÇ) “kursak”

j > c

jürek / yürek (YUT) > cürek (KUÇ) “yürek”

j > y

bujil (YUT) > biyil (KUÇ) “bu yıl”

jitim / yetim (YUT) > yetim (KUÇ) “yetim”

julgun (YUT) > yulğun (KUÇ) “ılgın ağacı”

jurt / yurt (YUT) > yurt (KUÇ) “kasaba, ülke”

k > g

uykuluk (YUT) > uikulug (KUÇ) “uykulu”

uluk (YUT) > uluğ (KUÇ) “büyük”

k > h

paklan (YUT) > pahlan (KUÇ) “kuzu”

m > n

mepe (YUT) > nepe (KUÇ) “şehir arabası”

n > l

teñne (YUT) > teñle (KUÇ) “leğen”

n > m

tirnak / tirmak (YUT) > tırmak (KUÇ) “tırnak”

unutul- (YUT) > umutul- (KUÇ) “unutul-“

ñ > n

ayduñ (YUT) > aidın (KUÇ) “ay ışığı”

sön geç / söngeş (YUT) > süñeç (KUÇ) “kalça kemiği”

n > ñ

könek / köynek / köylek / kögilek (YUT) > köñlek (KUÇ) “gömlek”

r > j

bir (YUT) > bij (KUÇ) “bir”

ş > ç

şakiri- (YUT) > çakıra- (KUÇ) “şakırda-“

sönguç / söngüş (YUT) > sünuç (KUÇ) “kalça kemiği”

t > d

kekirtek / kikirdek (YUT) > kikidek (KUÇ) “boğaz”

v > b

kovzak (YUT) > kobzak (KUÇ) “kabuk”

tavak (YUT) > tabak (Ar.KUÇ) “tabak”

v > g

suvar- (YUT) > sugar- (KUÇ) “su ver-“

v > p

kevez / kepez (YUT) > kipes (KUÇ) “pamuk”

y > c

yürek / jürek (YUT) > cürek (KUÇ) “yürek”

y > j

toy- (YUT) > toj di- (KUÇ) “doy-“

kuy- (YUT) > kuj- (KUÇ) “dök-“

y > r

sargay- (YUT) > sargar- (KUÇ) “sarar-“

z > ç

emizek (YUT) > emçek (KUÇ) “kadın göğsü”

z > s

kevez / kepez (YUT) > kipes (KUÇ) “pamuk”

pedez (YUT) > pedes (KUÇ) “makyaj”

SONUÇ

Sonuç olarak; inceleme bölümünde görüldüğü üzere, Kuça ağızdaki ses değişimleri oldukça fazladır. Ancak bu değişimlerin kümelendiği, ünlü kalınlaşmasında e > a, i > a, i > ı değişimlerini, ünlü genişlemesinde i > e değişimini, ünlü daralmasında a > ı, e > è, e > i, o > u, ö > ü, y > i değişimlerini, ünlü yuvarlaklaşmasında e > ü değişimini, ünlü uzamasında ünsüz düşmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ünlü düşmesi ve hece düşmesi olayı da söz konusu ettiğimiz ağızda, sıklıkla görülmektedir.

Ünsüzlerle ilgili değişimler ise; özellikle ç > ş, ç > t, g > k, j > y olarak yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, Yeni Uygur Türkçesinin Kuça ağzında ünsüz düşmesi (g, k, l, m, n, ɲ, r, y) olayına da rastlamak mümkündür.

Ses değişimleri, Yeni Uygur Türkçesinin genel görünümü açısından ele alındığında ise, şu biçimlerde karşımıza çıkmaktadır: Ünlülerle ilgili bütün ses değişimleri Kaşgar, Aksu, Turfan, Yarkın, Hoten ve Kuça ağızlarında görülmektedir. Yine y > i değişimi, söz konusu ettiğimiz altı ağızda genel bir kural olarak vardır. ç > ş değişimine Kuça ağzında dört örnekte rastladık. Oysa bu değişime Turfan ağzında sıklıkla rastlanırken, Aksu ağzında birkaç örneği vardır. Hoten, Yarkın ve Kaşgar ağızlarına ise, örneğine tesadüf edilmemiştir. ç > t değişimi Yarkın ağzında görülmez iken, Hoten, Turfan, Kaşgar, Aksu ve Kuça ağızlarında az sayıda örneği vardır. Ünsüz düşmesine (özellikle -r) bağlı olarak oluşan ünlü uzaması olayına Kuça, Hoten, Aksu, Kaşgar, Turfan ağızlarında sıkça tesadüf edilirken, Yarkın ağzında örneği yoktur.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

Far.: Farsça

KUÇ: Kuça Ağızı

YUT: Yeni Uygur Türkçesi

>: Değişim, dönüşüm

≈: Gibi, benzer, yakın

KAYNAKLAR

- CAFEROĞLU, Ahmet, (1981), *Türk Dili Tarihi I-II*, Enderun Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1991), *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları 7. Baskı, İstanbul.
- MALOV, S.E., (1961), “*Uygurskie Nareçiya Sintszyana Teksti, Pervodi, Slovar*”, Moskova.
- NECİPOVİÇ, Necip Emir, (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çeviren: İklil KURBAN, Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat, (1997), *Türk Dünyası-Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Geçit Yayınları, Kayseri.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, (1994), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, 1.Baskı, Ankara
- Philologiae Turcicae Fundamenta*, (1959), I.Cilt, Wiesbaden.
- TEKİN, Talat - ÖLMEZ, Mehmet, (1999), *Türk Dilleri*, İstanbul.
- YİĞİT, Ali, (1996), *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 131-144, ELAZIĞ-2007

EDEBİYATIMIZDA LİDER TİPİ VE HOCA NEŞET ÖRNEĞİ

Leader Type In Our Literature and Hodja Neşet Sample

Mehmet ULUCAN

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.

ÖZET

Hoca Neşet olarak ünlenen Süleyman Neşet, yaşadığı dönemde edebiyatımızı özellikle de şiirimizi etkileyen/yönlendiren biri olmuştur. Döneminde pek çok alanda etkili biri olan Hoca Neşet, liderlik özelliğiyle kendisini kabul ettirmiş ve oluşturduğu mahfilin izleyenlerini etkileyip yönlendirmiştir. Ancak onun liderliği üzerinde pek durulmamıştır. Sadece iyi bir hoca olduğu vurgulanmıştır.

Bu çalışmada; Hoca Neşet'in liderlik özelliğiyle çevresindekileri nasıl etkilediği/yönlendirdiği ve en önemli yanının liderliği olduğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, lider tipi, Hoca Neşet.

ABSTRACT

Süleyman Neşet becoming famous as Hodja Neşet has been one of the personalities affecting our literature, particularly poetry in his own time. Hodja Neşet becoming effective in many fields of his time has made himself accepted with his leadership talent and affected the followers of his own way resort(mahfil). Yet, his leadership has not been dealt with sufficiently. Only, his being a good hodja has been emphasized.

In this study, it has been emphasized how Hodja Neşet has directed the ones around himself with his leadership talent and his most important aspect is his leadership.

Key Words: Divan poetry, leader type, Hodja Neşet.

Giriş

Klasik edebiyatımızda doktrini ve poetikası kesin çizgilerle belirlenmiş bir akım, ekol ve gruptan söz etmek zordur. Çoğunlukla eser ve şahıslar özel olarak ele alınır ve öylece değerlendirilirler. Bununla beraber Klasik edebiyatımızın özünde bir bütünlük ve bu bütünlüğün de bir sürekliliği vardır. Yaklaşık altı yüzyıllık bu süreçte; tek dil, ırk, ülke/devlet ve kültürün sınırlarını zorlayan bir sanat gerçeğiyle karşılaşılır. Sanatçılar, tikelden tümele, ulusaldan evrensele ulaşmayı hedeflemişlerdir. Ancak ortak bir İslam kültür ve medeniyeti çerçevesi sürekli gözetilmiştir.

Binlerce temsilci, on binlerce eser ve yüzyıllarca süren dinî, tarihî, içtimaî ve estetik kaygıları taşıyan bu sürecin elbette tek müessirleri sanatçılar değildir. Bu süreçte sanatçı kimlikleriyle birlikte toplumun her kesiminden önemli kişiler rol oynamışlardır.

Özellikle İstanbul, fethedildikten sonra payitahtın buraya taşınmasıyla birlikte bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Yaklaşık bir yüzyıl kadar sonra da İstanbul'un yanında birçok Anadolu ve Rumeli şehri de aynı yolda önemli mesafeler almıştır. Bu şehirlerde; başta İstanbul'da padişah olmak üzere, şehzadeler ve diğer önemli devlet adamları, buldukları yerlerin edebî ve kültürel bakımdan çekim merkezi haline gelmesini sağlamışlardır.¹ Bu durum, her zaman aynı oranda olmasa bile bir gelenek olarak Klasik edebiyatımız boyunca devam etmiştir. Osmanlı'dan önceki Türk ve Doğulu devletlere kadar giden bu gelenekte, söz konusu şahısların çoğu sanattan anlayanlar olmakla beraber sanatla yakından ilgisi olmayanlar da olmuştur(Yıldırım:2000,219).

Osmanlı devleti de diğer Doğu devletleri gibi yenilikleri ve gelişmeleri başkente/sarayla davet ettiği veya herhangi bir sebeple gelmiş sanatçı, bilim adamı ve askerî dehalarla takip etmeyi, dolayısıyla sürekli olarak en önde olmayı sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlı devletinde padişah ve sarayının sanatın gelişmesinde çok önemli payı olmakla birlikte özellikle Divan edebiyatının gelişmesinde ve uzun süre devam etmesinde; tek etken sayılması mümkün değildir. "*Hükümdar sarayı ve ekâbir sarayları toplumda şeref ve itibarın, servet ve becerinin tek kaynağı ve sığınağı idi*" (İnalçık:2003,10) gibi kesin bir yargı, Divan edebiyatı döneminin bütününe kapsamaz.

İstanbul'a gelinceye kadar bir mansıbu ve hamisi olmayan Zatî'nin bile Balıkesir'de çizmecilik yaparken şiire heveslilere yaptığı yönlendirmeler ve onların bir araya gelebilecekleri bir mekan sağlaması dahi önemli bir katkıdır. Dolayısıyla sanatın, özellikle de şiirin tek kaynaktan beslenmesi ve varlığını sadece buna bağlı olarak devam

¹ Daha geniş bilgi için bk. Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İstanbul, 1996.

ettirmesi söz konusu olamaz. “Yalnız sanatçılar için değil, genelde, Osmanlı patrimonyal toplumunda terbiyet, kulluk, intisâb sosyal ilişkilerin temeli olmuş, hem patron hem kul için gerekli bir sosyal bağ oluşturmuştur. Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağlılık esastır”(İnalcık:2003,16). Bu tespit, başlangıçta ve sonrasında da belli bir süre geçerli olmakla birlikte daha çok bir usta-çırak ilişkisinden söz edilmesi belki daha doğrudur. Çünkü özellikle intisap edilenin yüceltilmesi, saygı ve kadirşinaslığın bir ifadesi olarak süreklilik arz ederken; kul için hayatta kalma, patron için de şöhret ve mevkiinin korunması gibi bir kesinlik süreklilik arz etmez. Hele sarayın dışında ve uzağında olanlar için durum bütünüyle böyle değildir.

Şehzade Cem, vali olarak Konya’da bulunduğu süre zarfında sanatkarları etrafına toplamış, önemli bir edebî mahfil oluşturmuştur. Ancak valilik yıllarından sonra başlayan sürgün ve esaret yıllarında dahi yanında şair arkadaşlarından bazıları bulunmaya devam etmiştir. Şehzade Cem’in ileride padişah olacağı beklentileriyle; O’nunla beraber yola çıktıkları ve yanında bulduklarını düşünmek mümkün olmakla birlikte bu ihtimalin ortadan kalkmasından sonra da beraberliklerinin devam ettiği bilinmektedir.(İsen:1997,165, Horata:2000,95). “Cem Şairleri”nin Divan edebiyatına özellikle de Divan şiirine katkısı; daha da önemlisi Dünya edebiyatına katkısı apayrı bir değerlendirme konusu olmuştur.²

Halil İnalcık’ın “büyüklerin patronajı dışında şairlerin kendi aralarında buluşmaları da bir iletişim çevresi oluşturmakta idi. Dönemin şairleri fırsat düştükçe bir mecliste bir araya gelirler, yazdıkları şiirleri okurlardı”(İnalcık:2003,76), tespiti de zaten bu işin tek boyutlu olmadığını göstermektedir. Ayrıca “Sultanu’ş-Şuarâ seçilmek, ‘inan’ almak için şairin, ilkin şuarâ meclisine çağırılması, sultana bir kaside sunması takdir edilip başışa layık görülmesi gerekli idi. Öte yandan yüksek mevkilere çıkan şairler (mesela Necatî) kendileri patron durumuna gelip birçok seçkin şairi yanlarında bulundurmışlardır”(İnalcık:2003,15-16). Görülüyor ki sanatın gelişmesi sadece patronaja(saray ve çevresi) bağlı kalmamış, kendi içinde de bir dinamizm kazanmıştır.

Türk kültür tarihinde; 18. yüzyıla gelinceye dek bilim, sanat, siyaset ve şiirin gelişmesinde katkısı olmuş pek çok kişi bulunmaktadır. Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Ancak bu yüzyılda siyasî ve askerî alanda zorluklar yaşan devlet, daha önce bazı

² Konu ile ilgili daha geniş bilgi için; Mustafa İsen, “Cem Şairleri”, *Ötelerden Bir Ses-Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Ank., s.164-168, Osman Horata, “Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi”, *Bilgi-15/Güz/2000*, s.91-108, Hatice Aynur, “Cem Şairleri”, *Yazıdan Söze Edebiyat Sohbetleri*, İlmî Araştırmalar-9/2000, kitap ve yazıları incelenmelidir.

kişi ve çevrelere ettiği yardım ve desteğin bir benzerini bu kez kendisi almak durumunda kalmıştır. Çünkü 18. yüzyılda yenilik ihtiyacı ve değişme zarureti kendisini daha belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Kendisi de şair olan III. Mustafa, yenilik taraftarıydı(Öztuna:1986,445-447). Devletin o dönemde yeniliği doğru algılayıp ve uygulayacak nitelikte yetişmiş devlet adamı sıkıntısı “kaht-ı ricâl” çektiğini, devletin düştüğü ümitsiz durumu bir şiirinde dile getirmiştir.³ III. Mustafa gibi oğlu III. Selim de yenilik taraftarı ve önemli bir reformcuuydu. O, babasından daha cesur davranıp devletindeki eksik ve yanlışlıkların tespiti için fermanlarla önemli devlet ve bilim adamlarından (bazıları yabancıdır) rapor(layiha)lar istemiştir. Devlet yönetiminde babasından daha tecrübeli olan III. Selim, hem ülkesini hem de Batı’yı daha iyi tanıyan, şehzadelikinden beri Batılılarla ilişkisi olan bir padişahı. Hazırlıklı olarak tahta çıkan III. Selim de şair ve önemli bir sanatçı kişiliğe sahipti. Onun şiirlerinde babasının şiirlerinin tersine, devletiyle ilgili daha ümitli bir gelecek görülebilmektedir(Kaplan: 1987,25).⁴

Bu yüzyılda da “*padişahların yanında, Damat İbrahim Paşa ve Koca Ragıp Paşa gibi sadrazamların sanat ve kültür faaliyetlerine verdiği önem, sosyal ve siyasî hayattaki olumsuzluklara karşılık edebiyat hayatının canlılığını korumasında etkili olmuştur. Fakat, siyasî hayattaki istikrarsızlıklar etkisini göstermeye başlamış, devlet adamlarından bekledikleri ilgiyi bulamamaktan şikayetler bu asırda daha da artmıştır.*”(Horata:2004,459).

Bunun üzerine duyarlık sahibi pek çok kişi çevrelerinde bir mahfil oluşturarak ihtiyaç duyulan alanlarda yeni elemanların yetişmelerine ve ihtiyaç duyulan alanların gelişmesine imkan sağlamışlardır. Türk toplumunda zor zaman ve şartlarda lider bekleme ve beklenen liderin ortaya çıkmasıyla hemen onun çevresinde bir kümelenmenin olması neredeyse bir gelenek halini almıştır. Bu durum siyasette olduğu gibi diğer alanlarda da benzer şekilde gerçekleşmiştir.

³ III. Mustafa'nın meşhur şiiri:

Yıkılıpdur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-ı denî verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdetde gezer hep hezele
İşimiz kaldı hemân merhamet-i Lem-yezele

⁴ III. Selim, her alanda olduğu gibi çok önem verdiği yenilikleri de en doğru formül olan çalışmayla elde edebileceklerine inandığı için, önce Allah'tan yardım isteyip sonra çalışılması gerektiğini vurgulamıştır:

Sakın aldanma gönül âlemde yok zerre vefâ
Devletin tâlii bozuk ver ona yâ Rab şifâ
Zevk eyyâmı değil şimdi harâm oldu safâ
Lâyık olursa cihânda bana taht-ı şevket
Eylemek mahz-ı safâdır bana nâsa hizmet

Acil olarak, yetişmiş eleman ihtiyacı duyan Osmanlı devleti, bu ihtiyacı en üst düzeydekilerin ağzından dile getirince, bu çağrının ilk olarak daha önce bahsettiğimiz edebî çevre ve mahfillerde yankı bulduğunu söyleyebiliriz. Dikkatli ve duyarlı kimseler, bu ihtiyaca binaen çevrelerinde oluşturdukları edebî/siyasî mahfillerde bu tür meseleleri gündeme getirmiş ve çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu kişiler de buldukları çevre ve ortamın lideri durumundadırlar. Bu tür etkinlikleri sürdürenlerden biri de daha önceleri devlet adamlığı vasfı ve devlet terbiyesi de olan şair Süleyman (Hoca) Neşet'tir(Oğraş:1991,5; Nâci :1986,76-80; Kocatürk:1970,552-553).

Hoca Neşet'in önderliğinde bir araya gelen pek çok kişi, önemli bir eğitim-öğretim ve pedagojik süreçten geçmiştir. Bu kişiler; Muvakkitzade Mehmed Pertev, Beylikçi İzzet, Arif, Hanîf, Şeyh Gâlib, Burhan Efendi, Âmir, Hâtıf Efendi, Zahîr Efendi, Gayûr Efendi, Mir Nâyâb, Arif Muhammed Efendi, Kethudazade Mehmed Efendi, Pertev Mehmed Said Paşa, Ali Efendi ve İhsan(Genç: gibi sanatçı ve devlet adamlarıdır. Sık sık bir araya gelen bu kişiler, sanat, edebiyat alanında kendilerini ispatlamakla birlikte bazılarının devlette resmi görevi olması hasebiyle sosyal, iktisadî vb. alanlarla da ilgilenmişlerdir.

Hoca Neşet'in öncülüğünde bir araya gelerek yaptıkları bütün toplantılarda hem sanatçı kimlikleriyle hem diğer alanlardaki ilgi, maharet ve cesaretleriyle birbirlerini değerlendirme ve tanıma imkanı bulmuşlardır:

Cem olup izz-i huzûr-ı hazrete subh u mesâ
Vakt-ı feyz ü himmet-i Üstâd-ı Neş'et beklerüz⁵
(MP.G. 229/9)

Biz neş'e-i Hudâyı bulan Neş'etîlerüz
Belki cihâna neş'e olan Neş'etîlerüz

---

⁵ Yaptığımız şiir alıntılarında parantez içinde önce; N. Neşet(Oğraş, Rıza (1991), *Hoca Neş'et Divanı, İnceleme ve Tenkidli Metin*, (basılmamış yüksek lisans tezi) İ.Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul), MP. Muvakkitzade Mehmed Pertev(Ulucan, Mehmet (2005), *Muvakkitzade Mehmed Pertev Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, (basılmamış doktora tezi), F.Ü. Sos. Bil. Ens., Elazığ), Bİ. Beylikçi İzzet(Şen, Fatma Meliha(1995), *Beylikçi İzzet Bey Divanı*, İÜ. Sos. Bil. Ens. (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul), ŞG. Şeyh Galib(Şeyh Gâlib Dîvânı (1994), (Hzl. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay. Ankara), sonra şiir ve beyit/dize numarası verilmiştir.

Gird-âb-ı sâhil oldı bize nâ-hudâ rızâ
Fülk-i ümîdi ka'ra salan Neş'etîlerüz
... (Bİ.G.75/1,2)

Hatta burada sergiledikleri tavır/davranışlar ışığında samimiyet ve liyakatleri ölçüsünde devlette görev almışlardır. Bu konuda İlber Ortaylı, “*Böylelikle bürokratik kadrolara Anadolu ve Rumeli'nin Türk unsuru girmiştir.*”(Ortaylı:1999,218-219) tespitini yapmıştır.

Hoca Neşet'in Liderlik Örneği

Tarih boyunca insanların lider olma veya lidere bağlanma ihtiyacı duydukları ve bu ihtiyacın bugün de devam ettiği bilinmektedir. İyi bir lider, bulunduğu yeri bir cazibe merkezi haline getirir. Eğer lider, bulunduğu yeri bir cazibe merkezi haline getiremiyorsa ‘kültürel liderlik davranışları’ni gösterememektedir. Hoca Neşet olarak ünlenen Süleyman Neşet, 18. yüzyıl sanatkarları arasında yer almakla birlikte daha çok çevresindekileri her alanda yetiştirmek, geliştirmek ve yönlendirmekle bilinmektedir. O, çevresinde çok sayıda sanat, bilim ve siyaset adamını toplayabilmiş, birisidir. Döneminin en tanınmış simalarından biri; dolayısıyla kültürel lideri olmayı başarmıştır. Özellikle şiirle ilgilenenlere mahlasnameler yazarak onları doğru yönlendirip ilerlemelerini sağlamıştır. Divanında yirmi civarında mahlasname vardır(Geç:1996,52-121). Bunların bazıları Farsça olduğu halde çoğu Türkçedir.

Edebî açıdan “Son klasik dönem” olarak adlandırılan 18. yüzyılda; duyarlık merkezlerinden biri de şüphesiz Hoca Neşet'in liderliğini yaptığı gruptur. Edebî alanda herhangi bir yenilik yapıp yapmadıkları konusunda Osman Horata, dönemin genel özellikleri doğrultusunda şunları söyler: “*Bu dönemde, mimarî, resim ve edebiyat gibi sanat dallarında Klasik estetikteki çözümlenin izlerine rastlanmakla birlikte, bunlar temel yapıyı değiştirmekten uzak motifler seviyesinde kalmış; bu değişimin yeni bir sanat anlayışını doğurması 19. asrın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Dönemin edebiyatı, mahallî/folklorik üslubun ön plana çıkmasının dışında önceki asrın bir devamı olarak gelişimini devam ettirmiştir*”(Horata:2004,443). Devrin genel gidişatı doğrultusunda bu mahfilin elemanlarının da yenilik düşüncesinde olduklarını; ancak düşündüklerini hemen gerçekleştirebilecek imkanı bulamadıklarını belirtmiştir.

“*Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye yüz tuttuğu bunalımlı dönemin insanı olan Nâbî'nin evine kapanarak pencere arkasından seyrettiği sarsıntılar, daha sonra Türk toplumunu dışa bakmaya zorlamıştır. Tanzimat'la Batı uygarlığının etkisine giren Türk edebiyatı önce Namık Kemal daha sonra da Tevfik Fikret'le ilk kez topluma dönük,*

toplumsal sorumluluk bilincine sahip modern insan tipinin yapısına temel harcını koy” [muştur](Mengi:2000,220).

Mine Mengi, haklı olarak Türk edebiyatında; modern insan tipinin ilk örneklerini Namık Kemal ve Tefvik Fikret’in getirdiğini söylemektedir. Ancak daha önce Nâbî’nin ortaya koyduğu Orta İnsan Tipi’nin yanı sıra bu tipin ve öncekilerin hepsinden farklı ya da hepsinin özelliklerini az çok taşıyan ve doğal bir tip olan Lider Tipinin ortaya çıktığı da görülmektedir. “*Değişen toplumsal ve siyasal şartlar insana bakışı da değiştirir ve gündeme eski/yeni insan anlayışı, tartışması gelir*”(Tekin:2001,73):

Sıdk-ı nefesin sırr-ı füyûzat-ı İlâhî
Vallâh bu ne lâf u ne güzâf u ne yalandır
(ŞG.K.28/30)

Çok sayıdaki sanatçı, bilim ve devlet adamını bir araya getirme başarısını gösteren Hoca Neşet, lider kişilik özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. O, şiirimizde işlenen tiplerden birisi değil, şiirimizde yönlendirici bir lider tip olarak yer almıştır.

Hoca Neşet’in etrafında bir araya gelenlerin sayısı oldukça fazla olmasına rağmen bu kişilerin ne liderleri ne de birbirleriyle ilgili kıskanma, çekememe vb. gibi hasımca davranışlar içinde olmuşlardır. “*Patrimonyal devlette her türlü nimet ve mertebe, yalnız ve yalnız hükümdardan kaynaklandığı için, buna erişmek isteyen namzetler arasında kıyasıya bir rekabet, hased, entrika ve yaltakçılık egemendi ve toplumun ahlakını yahut ahlaksızlığını oluştururdu.*”(İnalçık:2003,16) tespiti, uzunca bir süre büyük ölçüde etkili olurken Hoca Neşet’in izleyenleri arasında benzer bir durum söz konusu olmamıştır.

“...*Hoca Neşet, iyi bir şair veya edip olamamakla beraber iyi bir üstat olabilmiştir. Bu da büyük bir şereftir. Kalem erbabını çoğaltmağa çalıştığı için, Osmanlıların daima kendisinin minnettari olması lâzım gelir. Açıkgozlük sayılacak hususlardandır ki talebeleri arasında kendisinin edebî iktidarını hakkıyla takdir edenler, yani edebiyatça öyle fevkalade bir zat olmadığını bilenler bulunduğu halde kendini beğenmişlik tesiriyle aleyhinde söz söyleyen olmazdı. Bilakis, daima tam bir saygı ile övgüde bulunurlardı. Burasının dikkat çekici olması tabiidir. Çünkü mühim bir ahlak dersidir*”(Nâcî:1986,78):

Tanzîrde olduysa kusûrum n’ola Pertev
Ben kandayam ol kanda vü Neş’et kim u ben kim
(MP. G. 353/5)

Hoca Neşet, örnek ahlakıyla izleyenlerce taktir edilmiştir. Çünkü sürekli etrafındakilere gösterdiği güler yüz, iltifat ve lütuflarıyla onların gönlünü kazanmayı bilmiştir:

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (1)

Olmağın merkûz tab-ı pâki ahlâk-ı nebî
Cümleye eltâfı mebzûl idi her vakt u her ân
(MP.T.34/2)

Aynı maksatla bir araya gelen bu insanların sayısı zamanla o kadar artmıştır ki Gibb, eserinde: “*Profesör Naci'nin gülererek söylediğine göre öğrencilerinin sayısı o kadar artar ki pek çok medresenin gıpta ettiği bir yer haline gelir*”(Gibb:1999, 412) diyerek; burasının döneminin bir çekim merkezi olduğunu belirtmektedir. Bir araya gelen bu kadar insana özlerinde bulunan cevheri ortaya çıkarmalarında önder ve güvenilir birinin olması zorunludur. Bu kişinin ise aynı zamanda vizyon(öngörü) sahibi olması ve bu vizyon(öngörü)unu izleyenleriyle paylaşması gerekir. “*Bir vizyonun örgütsel yaşamda kuramsallaşması, emirlerle ya da baskıyla gerçekleşmez. Vizyon daha çok bir ikna sözleşmesidir; işgörenler ve örgüt tarafından doğru algılanan ve zamanlaması doğru olan, işgörenlerde coşku ve bağlılık oluşturan bir sözleşmedir*”(Çelik:2003;178).

Hoca Neşet, çevresindekilere Mevlana'nın Mesnevisi'ni okuyup şerh etmektedir. Bunu yapabilmek için iyi derecede Farsça ve Arapçanın yanında dinî, tarihî, edebî ve tasavvufî bilgiler de gerekmektedir. Bu alanda büyük ölçüdeki bilgi ve birikimini ortaya koyan Neşet, bulunduğu ortamın lideri olduğunu özel bilgisiyle pekiştirmiştir. Liderin güç kaynaklarından biri olan uzmanlık gücü; “*liderin sahip olduğu özel bilgi, uzmanlık, beceri ve tecrübeden doğar. Bu güç, grubun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak liderin sahip olduğu özel yetenek ve bilgilerdir*”(Özkan:2005,9):

Mesnevî-hân-ı zamân hâce-i ilm ü irfân
Yani kim Hazret-i Neş'et o peyâm-ber-âyîn
(MP.Teb. 4/7)

Hoca Neşet, Mevlana sevgisi ve Mesnevi bilgisiyle “*İstanbul'un Aksaray semtinde bulunan Molla Gurânî mahallesindeki ikamethanesi sadece şehrin edebiyat erbabının uğrak yeri olmakla kalmaz aynı zamanda İranlı ve Frenk ziyaretçilerle de dolup taşar*”(Gibb:1999, 412):

Cenâb-ı Neş'etün dergâhı Pertev hüsn-i hulkundan
Zihâm-ı fart-ı züvvâr ile beytu'llâhdan kalmaz
(MP.G.201/8)

Nice yüz sürmeyim bâb-ı cenâb-ı Neş'ete her dem
Bu nâm-ı İzzeti ol dergeh-i vâlâda buldum ben
(Bİ. G. 139/13)

İstanbul'da kazandığı şöhretini sadece İran ve Frenk'ten gelenler değil, aynı zamanda Türk Dünyası'ndan gelenler de bilmektedirler. Hoca Neşet'in evine sadece

İstanbul'dan değil, devletin her yerinden gelenler olmakla birlikte Özbekistan, İran ve Turan'dan gelenler de bulunmaktadır(Genç:1996,52). Hatta Hindistan, kutsal topraklar ve diğer İslam ülkelerinden de gelenlerin olması, sahip olduğu şöhretin yaygınlığını açıkça göstermektedir:

Hep halka-be-gûş-ı güher-i nutkudur âlem
Hey bu aceb debdebe vü şöhret ü şândır
(ŞG.K.28/22)

Hind ü Sind ü Mekke vü Bathâ Necârâdan gelen
Zâirâna dergeh-i pâkî idi dâru'l-emân
(MP.T.34/6)

Bu kadar yaygın bir şöhrete sahip olan Neşet, hiç şüphesiz bunu liderliğine borçludur. Çünkü ortada ancak bir liderin özellikleriyle izah edilebilecek bir durum söz konusudur. *“İki veya daha fazla kişinin amaçlarını gerçekleştirmek için, birbiriyle etkileşimde bulunarak, güçlerini, zamanlarını, maddî kaynaklarını ve çabalarını uyumlu bir şekilde bir araya getirerek oluşturdukları grupsal bir toplulukta lider, liderlik ve izleyicilik olgusundan söz edilmesinin zorunluluk olduğu belirtilebilir”*(Özkan: 2005,3). Çünkü kaynaklar; lideri: “Önder, şef; Bir partinin veya bir kuruluşun en üst düzeyde yönetimiyle görevli kimse ve bir yarışmada başta bulunan takım ya da yarışmacı” olarak tanıtmaktadır.

Hoca Neşet, bu etkinlikleri sürdürürken; imkanları olmakla birlikte devlette görevli ne üst düzey bir bürokrat ne de devlet görevini sürdüren maaşlı bir memurdur. Dolayısıyla edebiyatımızda çok sık işlenen bürokrat ve memur tiplerinden birisi değildir. O'nu edebiyatımızda özellikle de şiirimizde işlenmiş klasik tiplerden biri gibi görmek mümkün değildir. O, edebiyatımıza yön verenlerden birisi olması dolayısıyla, şiirlerde yer almış lider tipi örneği olarak değerlendirilebilir ancak. Unutulmamalıdır ki edebiyatımıza yön vermiş, gelişmesine katkıda bulunmuş olanlar, manzum ve mensur türlerde işlenmiş, yer bulmuşlardır.

Osmanlı devletinin gerilemeye başlamasından sonra çeşitli devlet kurum ve kuruluşlarında görev alanların hepsi olmamakla birlikte, çoğunun edebî türlerde olumsuz tipler olarak işlendiği görülmektedir. Bu gerçek, Osmanlının gerilemeye başlaması ve çöküşüne kadarki süreçte rolü olan bürokrat ve memurlardır. Bürokrat, kavramından kast edilen; sadrazam, başbakan, nazır, şeyhülislam, ayan azası, mebus, general, vali, belediye başkanı, müsteşar gibi yönetimin üst basamaklarında görev alan ve yöneticilik vasfı ön planda olan kimselerdir.

Bu olumsuz tiplerin işlendiği edebî türler, daha çok düz yazıyla ortaya

konulanlardır. Roman, hikaye ve tiyatro, bu olumsuz tiplerin özelliklerini vermeye en müsait türlerdir. Söz konusu olumsuzluklar: “*korkaklık, dalkavukluk, beceriksizlik, kıskançlık, sorumsuzluk, kırtasiyecilik, cahillik, idare-i maslahatçılık, palavracılık, rüşvetçilik, kendini beğenmişlik, halka tepeden bakma, sorumluluk yüklenmekten kaçınma vs*”(Çetişli:2006,14)'dir. Sayılanların hiçbirisi lider tip özelliklerini taşıyan Neşet'te bulunmamaktadır. Onun Osmanlı-Rus savaşına seve seve katılması korkak olmadığını; Devlet büyüklerine kasideler yazmayıp aynı zamanda bunu izleyenlerine de tavsiye etmesi dalkavukluk etmediğini, nereden geldiğine, hangi dine mensup olduğuna bakmaksızın ve kim olduğunu önemsemeden ihtiyacı olan herkesin yardımına koşması, beceriksiz, sorumsuz ve kıskanç olmadığını; Bunları yaparken de devlette görev almadığı için kırtasiyecilik, idare-i maslahatçılık, sorumluluk yüklenmekten kaçınma ve körü körüne kendini beğenmiş birisi olmadığını, rahatlıkla söyleyebiliriz. Bilgisi ise kendisine gelenlerin nitelikleriyle anlaşılmaktadır:

Hazret-i Neş'etüñ Allâh içündür bilürüm

Âciz ü bî-kes ü bî-çâreye dem-sâzlığı

(MP.G. 543/7)

Hazret-i Hak ber-devâm itsün Cenâb-ı Neş'eti

Âcizân u bî-kesân hakkında hayr-endîşdür

(MP.G.89/7)

Şiir, her dönem geniş kitlelere ulaşabilmiş, aynı zamanda bu kitlelerden gelen her türlü tepkiyle zenginleşmiş ve zenginliğini günümüze kadar sürdürebilmiş bundan böyle de sürdüreceğine şüphe olmayan bir sanat dalı olmayı başarmıştır. Çoğu şair, şiirinde işlediği konuya uygun olarak bir kahraman/tip yaratarak o kahramanın yapabileceklerini hayal edip söyleyebileceği her şeyi böylece söylemeye çalışır. Oysa bir liderin işlendiği şiirde kahraman/tip kesinlikle gerçek hayatta bir karşılığı bulunan ve hemen hemen herkes tarafından tanınan birisi olur. Dolayısıyla şair/yazar o kahraman/tipin özelliklerine uygun davranır. Yani etken olmaktan çok edilgen olur. Tarih boyunca edebiyatta yer almış bütün etken kişiler hep bilinen tanınan döneminin lideri olan kişiler olmuştur.

Hoca Neşet, liderin etki ya da güç kaynaklarından biri olan yasa ve güç sahibi değildir. Çünkü grubunun başına atamayla veya resmi niteliği olan bir kurumun başına getirilmemiştir. Ancak Hoca Neşet, liderin etki ya da güç kaynaklarından biri olan ödül gücüne sahiptir. Bu ödül, devlet veya başka bir kurum ve kuruluş tarafından değil, bizzat kendisi tarafından verildiği için maddi ve sürekli getiri biçiminde olmayan bir ödüldür ki buna sahip olmak isteyenler için çok daha anlamlı olarak değerlendirilmiştir. “*Yasal, zorlayıcı ve ödül gücü; örgütsel gücü oluştururken uzmanlık ve karizma gücü kişisel gücü*

oluşturmaktadır”(Özkan:2005,9).

Hoca Neşet, Farsça beyitler yazıp izleyenlerini bu beyitlerdeki gizli anlamı bulmalarını, bulacak olanlara bizzat giydiği kürkü hediye edeceğini söz vererek, onları güdülemeyle yönlendirmiştir. Ancak vaat ettiği hediyenin maddi olmaktan çok manevi bir kazanç olacağı gayet açıktır. Buna rağmen bu davranışları son derece ilgi topladığı bilinmektedir.

“...yegâne-i devrân ve üstâd-ı suhanverân-ı cihân ve bâbâ-yı ebnâ-yı şî'r-gûyân-ı zamân ve hâce-i erbâb-ı dâniş ü irfân veliyyü'n-nimet Üstâd-ı bülehd-himmetüm El-hâc Neş'et Süleymân Efendi Efendimiz Hazretlerinin nutk-ı kerâmet eserleri olan beyt:

“Acibest Hüsrev ü Şîrîn hüner

Bîn ki gül-gûneş benefşic gûn şöd”

Beyt-i şerîflerüne...kasdiyle işbu beytümde murâd itdigüm manâyı her kim şerh u hall ider ise dûşma pûşide olan kürkümi ilbâs iderüm...”(MP.Şerh-i Yek-Beyt-i Süleyman Neşet).

Liderin güç kaynaklarından biri olan uzmanlık gücü “liderin sahip olduğu özel bilgi, uzmanlık, beceri ve tecrübeden doğar. Bu güç, grubun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak liderin sahip olduğu özel yetenek ve bilgilerdir” (Özkan:2005,9). Hoca Neşet, bulunduğu ortamdakileri gerek özel alan bilgisiyle ve gerekse dönemin sosyal, siyasî, ekonomik ve askerî olaylarına yaklaşımı ve getirdiği yorumlarıyla da etkilemiştir. Benzeşim ya da karizmatik güç “liderin izleyenler üzerinde sahip olduğu güçlü etkiye dayanır. Bu güç kaynağı doğrudan liderin kişiliğiyle ilgilidir”(Özkan:2005, 9). Hoca Neşet, izleyenlerini tabiata ve bütünüyle eşyaya bakışlarını etkilemiştir. Bu yönüyle onda süperliderlik özelliğini de tespit ve teslim etmek gerekir.

Dârı feyz-â-feyz idi tullâba devlet-hânesi

Buldı istidâdı rütbe her biri bir kadr u şân

(MP.T.34/7)

“Süperlider, güce ve keskin bir akla sahiptir ve izleyicilerin yeteneklerini geliştirmeleri için uygun ortam hazırlar. Bu liderlik bakış açısının odak noktasını, izleyenlerin kendi kendilerinin lideri olması oluşturur. Güç, lider ve izleyiciler tarafından eşit olarak paylaşılır. Liderin görevi, iş görenlerin işteki yeteneklerini geliştirmelerine yardım etmek ve özellikle örgütte çalışan herkesi kendi kendine liderlik yapabilecek bir olgunluk düzeyine çıkarmaktır. Lider ve izleyiciler, akıl ve eğilimleri birlikte kullanmaya çalışmaktadır. Böylece süperliderlik ve eğilimleri birlikte kullanmaya çalışmaktadır. Böylece süperliderlik davranışıyla izleyiciler örgütle özdeşleşmekte ve işine sahip çıkmaktadır(Çelik: 2003,80):

Seyr idemezdim âlem-i irfânı İzzetâ
Ger tûtîyâ-yı hâk-i der-i Neş'et olmasa

(Bİ. G. 161/8)

Pek çok alanda olduğu gibi liderlikte de çok boyutluluk söz konusudur. Lider, izleyenlerine yeni ufuklar açıp onların gelecekle ilgili vizyon(öngörü)da bulunmalarını sağlar. “Vizyon, karar verme sürecine katılma, iletişim kurma, yenileşme ve eylem için model oluşturmada yöneticinin kalbidir”(Çelik,2003:173). “Çünkü vizyon, liderlik davranışının oluşumuna etkide bulunan temel öğeler setiyle yakından ilişkilidir. Liderlik davranışının kaynağı açısından vizyon temel bir dinamiktir”(Çelik:2003,175). Hoca Neşet, her izleyenine böylesi bir öngörü kazandırmada büyük ölçüde etkili olmuş, izleyenleri de başarı elde etmiştir:

Kimi şâir kimi münşî kimi sâhib-hâl olup
Kalmadı bî-behre kalmış dergehinde bendegân

(MP.T.34/8)

Hoca Neşet, etrafındakilerce özenle izlenmiş bir liderdir. Kendisine yönelik kullanılan sıfatların daha çok yönetici, yönlendirici ve liderlik vasfı ön planda gelenler için kullanılanlara benzemesi dikkat çekicidir. Onun için özellikle: “hoca, hazret, üstad, cenâb, arif, sahib-hâl, sahib-reşad, keramet-penâh, peyâm-ber-hûy, peyâm-ber-âyîn, veliyyu’llâh, kerâmetlü, inâyettü, kutb-ı aktâb, sultân-ı arifân, dil-âgâh ...” vb. gibi sıfatlar seçilmiştir:

Ey kıble-i ehl-i hüner ey ârif-i bi’llâh
Hâk-i derin erbâb-ı dile cây-ı emândır

(ŞG.K.28/27)

“... Hâce-i usûl-i fenn-i şerî’at u tarîkat mü’ellif-i metn-i hakîkat ü ma’rifet müfessir-i âyât-ı insâniyyet ma’nâ-yı terâkîb-i hakkâniyyet hulâsa-i feyz-i Rabbânî heykelü’n-nûr-ı eltâf-ı Samedânî halefü’s-sıdk-ı silsile-i hâcegân El-hâc Neş’et Süleymân edâma’llâhu zıll-ı irşâdihi ve ihsânihi âlâ müfâriknâ mâ-dâmetü’l-izmân efendimiz hazretlerinin bahr-ı muhît-i terbiyyetine... ol rûşenger-i hakîkate teslîm ve hıdmet ü ubûdiyyet-i hazret-i üstâd-ı cümle-i mühimmâtlarına takdîm itmeleriyle kesb-i derece-i kemâl ve rütbe-i nihâyeti ikmâl eyledüklerinde...”(Bİ.Dibace:satır:31-40).

Hoca Neşet, döneminin öne çıkmayı başarmış, belli bir kitleyi peşinden sürükleyebilmiş, çok geniş bir coğrafyada adından söz ettirmiş ve bütün yaptıklarıyla tarihe geçmeyi başarmış biri olarak liderlik özelliğini hak etmiştir. “Liderlikle ilgili olarak yapılan tanımlamalar, liderliğin farklı yönlerini ele almıştır. Liderlik bazen bir kişilik özelliği bazen belli bir makamın niteliği, bazen de bir davranış türü olarak kullanılmıştır.

Bütün bu tanımlar, liderliği bir etkileme gücü olarak kabul etmiştir” (Çelik:2003,1).

Sonuç olarak, şunu söyleyebiliriz; edebiyatımızda işlenen pek çok tip ve karakter vardır. Bu tip ve karakterler, çoğunlukla şair/yazarlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Yani bunların çoğu hayal ürünüdür. Özellikle şiirimizde işlenen klasik tipler çoğunlukla edilgen tiplerdir. Oysa şiirimize yön vermiş olan etken tipler de vardır. Bunlar, sanatçıları etkileyerek yönlendirmiş, böylece onların sanat eserlerinde özellikle de şiirlerinde yer almışlardır. Şiirimizi, edebiyatımızı hatta bütünüyle sanatımızı yönlendiren/etkileyen gelişme ve değişmesine katkıda bulunan gerçek kişiler bunlardır. Bunlar, çeşitli çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır ki birisi de Hoca Neşet'tir. Ancak edebiyatımızda özellikle de şiirimizde işlenen tiplerden biri olan lider tipine pek yer verilmemiştir. Hoca Neşet, lider tipinin özelliklerine sahiptir.

Bu çalışmamızda; 18. yüzyılda yaşamış, edebiyatımızın önemli temsilcilerinden olan Süleyman (Hoca) Neşet'in liderlik rollerini gerçekleştirerek bir dönem edebiyatımızı özellikle de şiirimizi nasıl etkilediği/yönlendirdiğini; Dolayısıyla, değişme ve gelişmesine nasıl katkıda bulunduğuna değindik. Kendisinin lideri olduğu mahfilin elemanlarının/izleyenlerinin eserlerinden de yola çıkarak ulaştığımız sonuç; Hoca Neşet'in döneminde belli bir çevreye sahip olduğu ve bu çevredekileri liderlik özelliğiyle etkilediği/yönlendirdiğidir. Döneminin önemli bir bilim ve sanat adamı olmasıyla birlikte en önemli yanının liderliği olduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü Hoca Neşet, lider tipiyle edebiyatımızda özellikle de şiirimizde dikkat çekmiş biridir. Hem şairlik hem de liderlik özelliğiyle yaşadığı dönemde edebiyatımıza katkıda bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Çelik, Vehbi, *Eğitimsel Liderlik*, Pegem A Yay., Ankara, 2003
- Çetişli, İsmail, “Esental’ın Hikâyelerinde Memur-Bürokrat Tipi”, *Bizim Külliye D.*, S. 27, s. 13-19. Elazığ, 2006.
- Genç, İlhan, *Hoca Neşet Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, İzmir, 1996.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I,II,III,IV,V*, (Tercüme: Ali Çavuşoğlu), Akçay Yay., Ankara, 1999.
- Horata, Osman, “Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi”, *Bilig D.*, S.15/Güz, s.91-108, Ankara, 2000.
- Horata, Osman, *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C. 5. AKM Yay., Ankara, 2004.
- İnalçık, Halil, *Şâir ve Patron*, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 2003.
- İpekten, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İstanbul, 1996.
- İsen, Mustafa, “Cem Şairleri”, *Ötelerden Bir Ses-Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri*, İstanbul, 1991.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1970.
- Mengi, Mine, “Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri -Alp Tipi”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, (Hzl. Cemal Kurnaz), KTB Yay., Ankara, 1986.
- Muvakkitzade Mehmed Pertev, Şerh-i Yek Beyt-i Hazret-i Üstâd, Süleymaniye K. Hazine No: 854, Hazine No: 933. İstanbul.
- Oğraş, Rıza, *Hoca Neş’et Divanı, İnceleme ve Tenkidli Metin*, (basılmamış yüksek lisans tezi) İÜ. Sos. Bil. Ens., İstanbul, 1991.
- Ortaylı, İlber “Osmanlı İmparatorluğu’nun Değişimi İçinde Divan Şiiri”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Hzl. Mehmet Kalpaklı), YKY Yay., İstanbul, 1999.
- Özkan, Ayhan, *Vizyoner Liderlik*, (basılmamış doktora semineri), F.Ü. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2005.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, FFK Yay., İstanbul, 1986.
- Şen, Fatma Meliha, *Beylikçi İzzet Bey Divanı*, İÜ. Sos. Bil. Ens., İstanbul, 1995.
- Şeyh Gâlib Dîvânı*, (Hzl. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı-1 Romanın Unsurları*, Ötüken Yay., İstanbul, 2001.
- Ulucan, Mehmet, *Muvakkitzade Mehmed Pertev Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı’nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, (basılmamış doktora tezi), FÜ. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2005.
- Yıldırım, Ali, 16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Defterdar İskender Çelebi, FÜ. Sos. Bil. Ens. D., C.10,S.1, s.217-232 Elazığ, 2000.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 145-159, ELAZIĞ-2007

ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİ TERCİH ETMELERİNDE KİŞİSEL, EKONOMİK VE SOSYAL FAKTÖRLERİN ETKİLİLİK DERECESİNE İLİŞKİN ALGILARI

*Teacher Candidates' Perceptions About Importance of Personal,
Economical and Social Factors Which Effect Their Decissions to be Teachers*

Ramazan ÖZBEK

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ.

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlik mesleğini seçen Eğitim Fakültesi öğrencilerinin, seçimlerinde etkili olan kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algılarını belirlemektir. Araştırma iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, öğretmen adaylarının okudukları anabilim dalı-dalları, sınıf, cinsiyet, ailelerinin gelir düzeyi ve anne-babalarının eğitim düzeyleri incelenmiştir. Sonraki bölümde ise öğretmen adaylarının bireysel özelliklerine bağlı olarak tercihlerinde etkili olabileceği düşünülen kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesi test edilmiştir. Araştırmada, öğretmenlik mesleğini tercihte kişisel tercih ile ilgili faktörlerin, ekonomik ve sosyal faktörlere göre daha etkili olduğu görülmüştür. Buna karşın öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercihlerinde etkili olan faktörlere ilişkin ortalama puanları arasındaki fark, bireysel özelliklere ve faktörlere göre değişiklik göstermektedir.

Aday öğretmen görüşlerini almak için betimleme tarama yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket uygulanmıştır. Sonuçlar bilgisayar ortamında SPSS programında istatistiksel çözümleri yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen eğitimi, Öğretmen nitelikleri, Öğretmenliğin tercih nedenleri.

ABSTRACT

The subject of the study is to determine whether the personal, economic and social factors may effect. The student's choices to become teacher in the faculty of education. This research consists of two parts. In the first part, the teacher candidates' major departments, classes, sexualities and their parents' economical status and literacy level were studied. In the latter part however with regard to their personal characteristics, whether their personal, economic and social factors may effect their choices in becoming teacher were studied. In this study personal choices were seen to be much more effective in choicing to become teacher than economic and social factors. However, the difference between average points concerning the factors that effect. Students to become teacher, varies between their personal properties and pther factors.

Descriptive scanning method was used for gathering teacher candidates perceptions. A questionnaire was used for data collections. Results were evaluated on the computer through used SPSS programme.

Key Words: Teacher education, quality of teacher, causes of teacher prefer.

GİRİŞ

Günümüz toplumlarının en önemli sorunlarının başında eğitim sorunu gelmektedir. Eğitim sorunları içerisinde ise program ve öğretmen sorunu öncelikli sorunları teşkil etmektedir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin istenilen amaca ulaşabilmesinde en önemli unsurlardan biri öğretmendir. Çünkü, öğretmen nitelikleriyle öğrencilerin istenilen davranışları kazanmalarında etkili bir rol oynamaktadır.

Eğitim faaliyetlerinin başarısında, eğitim programlarının niteliği kadar öğretmen nitelikleri de hep tartışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde öğretmen yetiştirmede hem kurumlar bazında, hem kurumların programlarında hem de öğretmen adayları seçimlerindeki nitelikler zaman içinde önemli değişimlere maruz kalmıştır (Koçer, 1967; Aktaran:Dilaver.1994; Özbek, 2004). Seçme sürecinin iyi planlanması ve uygulanması, örgüte katma değer kazandıracak iş görenlerin kazandırılmasını sağlamakta ve örgütün etkililiğini artırmaktadır. Diğer yandan geleneksel yaklaşımda iş gören sisteme girdikten sonra rutin işlemler dışında fazla bir işlev yüklenilmez iken, insan kaynakları yönetimi anlayışında, seçme öncesi olduğu gibi seçme aşaması ve sonrasında da iş görenlerin sürekli izlenmesi ve verimliliğinin sürekli kılınması için çalışmalar yapılması esas alınmaktadır (Drnevich ve Crino, 1996:22; Akt.Başar, 2000:491).

Öğretmenlik, resmi ya da özel bir eğitim kurumunda öğrencilerin öğrenme yaşantılarına kılavuzluk etmek ve yön vermek amacı ile görevlendirilmiş kişiler (Öncül, 2000: 866) olarak tanımlanmaktadır. Doğan'a (2000;ii) göre, içinde bulunulan sosyal ve ekonomik koşullar ülkeyi pek çok sorunla karşı karşıya bırakmaktadır. Gelişme yolunda engel niteliğinde olan bu sorunların üstesinden gelebilmenin önde gelen koşulu, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesidir. Okullar, insanı bir meslek için yetiştirme görevinin yanında, onu her yönüyle geliştirerek kendini tanıyan, yeterliklerini bilen, bu yeterliklerini toplumsal gelişmeye katkı yapabilecek bir şekilde kullanabilen bireyler olarak yetiştirme görevini üstlenmişlerdir. Bu görevdeki en büyük pay ise öğretmenlerindir. Böylesine önem gösteren öğretmenlik, öğretimin yanında öğretmen olacakların seçiminde de bazı kriterleri zorunlu kılmaktadır. Bu kriterler arasında ise öğretmenliğe profesyonel olarak bakmanın yanında öğretmen olmayı istemek de önemlidir. Bunun yanında toplum, insan sevgisi, eğitimin insan hayatındaki önemine de inanmış bireylerin seçimi de kriterler arasında sayılabilir.

Öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında pek çok çalışma bulunmaktadır. Değişen sosyal, ekonomik şartlara göre eğitim ve öğretimde nicelik ve nitelik geliştirme çalışmalarının yapılabilmesi için değişen sosyo-ekonomik şartlara göre eğitim, öğretim ve öğretmen eğitimi ile ilgili araştırmaların sürekli gerçekleştirilmesi

gerekmektedir. Bu çerçevede öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini seçmelerinde kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin ne derece etkili olduğunu ortaya koymak önemli görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Ülkemizde öğretmen seçimindeki kriterler ve öğretmen yetiştirme sürekli tartışılan bir konudur. Bu çalışmanın temel amacı, öğretmenlik mesleğini seçen eğitim fakültesi öğrencilerinin tercihlerinde etkili olan kişisel, ekonomik ve sosyal faktörleri belirlemek, bunu ışığında bazı öneriler geliştirmektir. Bu maksatla belirlenen araştırmanın problemi ve alt problemleri aşağıda verilmiştir.

Problem Cümlesi

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesi nedir?

Alt Problemler

1. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında ana bilim dallarına (ABD) göre fark var mıdır?
2. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında sınıflarına göre fark var mıdır?
3. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında cinsiyetlerine göre fark var mıdır?
4. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında ailelerinin gelir düzeylerine göre fark var mıdır?
5. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında anne-babalarının eğitim düzeylerine göre fark var mıdır?
6. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında fark var mıdır?

Varsayımlar

1. Araştırmada kullanılan veri toplama aracının geçerliği için uzman kanısı yeterlidir.

2. Öğretmen adayları veri toplama aracını cevaplandırırken görüşlerini içtenlikle yansıtmışlardır.

3. Araştırmayı oluşturan örneklem grubu, evreni temsil edebilecek nitelik ve niceliktedir.

Sınırlılıklar

Bu araştırma bazı sınırlılıklar içerisinde yapılmıştır. Bu nedenle çıkarılan veya çıkarılabilecek olan genellemeleri, hep sınırlılıklar içinde görmek ve değerlendirmek gerekir.

1. Araştırma, Dicle Üniversitesi, Siirt Eğitim Fakültesine devam eden Sınıf, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi Öğretmenliği ABD öğretmen adaylarından araştırmaya katılanlar ile,

2. Araştırma, 2004-2005 öğretim yılı ile,

3. Araştırmanın geçerliği, veri toplama aracındaki sorularla sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırma, genel tarama modelinde yapılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 1991: 79). Bu yöntemeye dayanan araştırmalarla, durum nedir, neredeyiz, ne yapmak istiyoruz, nereye, hangi yöne gitmeliyiz, oraya nasıl gideriz gibi sorulara, mevcut zaman kesiti içinde olduğu düşünülen verilere dayanılarak cevap bulmak istenir (Kaptan, 1991: 59).

Evren ve Örneklem

2004-2005 Öğretim yılında Dicle Üniversitesi, Siirt Eğitim Fakültesi öğrencileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek öğretmen adaylarının seçimi "küme örnekleme" yöntemi ile yapılmıştır. Elemanların ya da ünitelerin dağınık, birbirlerinden uzak gruplar şeklinde olduğu durumlarda örneklemin küme yöntemi ile seçilmesi tercih edilir. Bu çalışmada bireylerin değil grupların örnekleme yapılmaktadır (Kaptan, 1998:121).

Örneklem olarak ABD'nin birinci ve dördüncü sınıflarında okuyan toplam 470 öğretmen adayları alınmıştır. Bunun nedeni, öğretmenlerin sahip oldukları sosyo-ekonomik şartlardaki değişmelere bağlı olarak öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesindeki sebeplerin de değişebileceğidir.

Evren ve örnekleme oluşturan öğretmen adaylarına ilişkin veriler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Evreni ve Örneklemi Oluşturan Öğretmen Adaylarının Anabilim Dallarına ve Sınıflarına Göre Dağılımı

İlköğretim Bölümü	EVREN (N)		ÖRNEKLEM (N)		EVREN/ ÖRNEKLEM %	
	I.Sın	IV.Sın	I.Sın	IV.Sın.	I.Sın.	IV.Sın.
Sınıf Öğret.	300	400	90	116	30	29
Matematik Öğret.	110	110	73	65	66	59
Sosyal Bil.Öğret.	50	50	32	28	64	56
Fen Bilgisi Öğret.	50	50	43	23	86	46
Toplam	510	610	238	232	46.66	38.03

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Uygulanması

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Konu ile ilgili kuramsal veriler ve veri toplama aracı, ilgili literatürün taranması (Oral, 2000; Erdem ve Şimşek, 2000; Özbek 2004) ve öğretim elemanlarının görüşlerinin alınması ile oluşturulmuştur. Veri toplama aracı iki bölüme yönelik 20 sorudan meydana gelmiştir. Veri toplama aracındaki beş soru öğretmen adayları ile ilgili kişisel bilgilerin tespitine yöneliktir. Daha sonra gelen on beş soru ise öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki kişisel, ekonomik ve sosyal sebeplere yöneliktir. Veri toplama aracının Cronbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı da 0.66 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Veriler analiz edilirken t-testi, varyans analizi (one-way) ve karşılaştırma testlerinden LSD (Least Significant Different) testi kullanılmıştır. Değişken sayısı iki olduğu durumlarda ortalamalar arasındaki fark t-testi ve değişken sayısının ikiden fazla olduğu durumlarda ise varyans analizi ile test edilmiştir. Varyans analizi sonuçlarına göre ortalamalar arasında anlamlı fark çıkması durumunda anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için LSD testinden yararlanılmıştır. Yapılan yorumlarda aritmetik ortalamalardan yararlanılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir. Veri toplama aracında yer alan ifadeler için “Katılmıyorum” (1), “Az katılıyorum (2), “Katılıyorum (3)”, “Çoğunlukla katılıyorum (4)” ve “Tamamen katılıyorum(5)” dereceleri kullanılmıştır. Aritmetik ortalamalar yorumlanırken 1.00-1.80 arasındaki değerler “Katılmıyorum”, 1.81-2.60 arasındaki değerlerin “Az Katılıyorum”, 2.61-3.40 arasındaki değerlerin “Katılıyorum”, 3.41-4.20 “Çoğunlukla katılıyorum” ve 4.21-5.00 “Tamamen katılıyorum” derecesinde gerçekleştiği kabul edilmiştir. Düzeylerin yer aldığı bu aralıklar, seçeneklere verilen en düşük değer olan 1 ile en yüksek değer olan 5 arasındaki seri genişliğinin seçenek (düzey) sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Bulgular ve yorumlar, araştırmanın alt problemlerinde belirtildiği gibi öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde, kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında ABD'na, sınıflarına, cinsiyetlerine, ailelerinin gelir düzeylerine, anne ve babalarının eğitim düzeylerine ve toplu olarak algıları arasında fark olup olmadığı konularında incelenmiştir.

1. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında ABD'larına göre fark var mıdır? Alt problemine yönelik bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo.2: ABD'na Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Faktörler	Sın.Öğ.N:206		Mat.Öğ. N:138		Sos.Bil.Öğ. N:60		Fen Bil.Öğ. N:66		F
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	
Kişisel Fak.	3.02	1.18	3.14	1.02	3.35	1.19	3.03	1.08	1.529
Ekon.Fak.	2.90	.81	2.65	.85	2.50	.93	2.41	.85	7.772*
Sosyal Fak.	2.36	.68	2.38	.93	2.44	.78	2.29	.75	0.486

*P<0.05

Tablo 2'deki öğretmen adaylarının ABD'na göre, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlere ilişkin veriler incelendiğinde, öğretmen adaylarının buldukları ABD göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlere yönelik tutumlarının ortalama puanlarının 3.35 ile 2.29 arasında değiştiği görülmektedir. Ortalamalar arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizinden (One-Way) yararlanılmıştır. Varyans analizi sonucuna göre öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesindeki ekonomik faktörler açısından ABD arasında anlamlı fark bulunmuştur. Farklılığın hangi ABD arasında olduğunu tespit etmek üzere LSD testi uygulanmıştır.

Tüm ana bilim dallarındaki öğretmen adaylarının tercihlerinde kişisel faktörler diğer faktörlere göre daha etkili bulunmuştur. Tercih sebebi olarak ekonomik faktörler ikinci derecede belirleyici olurken öğretmenlik mesleği ile ilgili statü, toplum kalkınmasındaki önem gibi sosyal faktörler ise üçüncü düzeyde tercih sebebi olarak görülmektedir.

Tablo 2'nin incelenmesi sonucunda, öğretmenlik mesleğini kendi isteği, yeteneğine uygun olması, çocukları çok sevmesi, kutsal bir meslek olması gibi kişisel nedenlerle seçen öğretmen adaylarının buldukları ABD göre incelenmesinde 3.35 ortalama puan ile Sosyal Bilimler ABD öğretmen adaylarının en yüksek puanı aldıkları görülmektedir.

Bu alanda, Sınıf Öğretmenliği ABD öğretmen adaylarının 3.02 olan ortalama puanları diğer ABD'dan daha düşüktür. Ancak aradaki fark $p<0.05$ düzeyinde anlamlı bulunmamıştır.

Ekonomik sebeplerle öğretmenlik mesleğini seçen gruplar arasında anlamlı bir fark ($p<0.05$) görülmektedir. Ekonomik sebeplerle seçim yapmada 2.90 ortalama puan ile Sınıf Öğretmenliği ABD öğretmen adayları en yüksek puana sahip iken aynı zamanda diğer gruplar ile olan farklılık da anlamlı görülmektedir. Bu durum Sınıf Öğretmenliği ABD öğretmen adaylarının seçimde ekonomik kriterlere daha çok önem verdikleri başka bir ifade ile seçimde ekonomik kriterleri ön planda tuttıkları şeklinde yorumlanabilir. Tüm ABD da kişisel faktörlere ilişkin ortalama puanlar diğer faktörlere ilişkin ortalama puanlardan daha yüksek çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının tercih sebepleri içerisinde ekonomik sebepler sanıldığı gibi en belirleyici özellik değildir. Gürbüzürk (2004) tarafından yapılan bir araştırmada da öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun öğretmenlik mesleğini ekonomik değil kişisel sebeplerle tercih ettikleri görülmektedir. Bu araştırmada öğretmen adaylarının %88.4'ü, öğretmenlik mesleğinin kutsal bir meslek olduğunu "çoğunlukla katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" diye görüş belirtmişlerdir. Erdem ve Şimşek (2000) tarafından yapılan araştırma bulgularından da bu araştırmanın bulgularını destekleyici sonuçlar elde edilmiştir. Burada da ekonomik faktörler doyurucu bulunmadığından öncelikli tercih sebebi olarak görülmemiştir.

2. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında sınıflarına göre fark var mıdır? Alt problemine yönelik bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo.3: Sınıflarına Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Değişkenler	Sınıf	N	X	SS	T	P
Kişisel Fak.	1.Sınıf	238	3.11	1.10	.262	P>0.05
	4.Sınıf	232	3.09	1.15		
Ekon.Fak.	1.Sınıf	238	2.63	.90	-2.002	P<0.05
	4.Sınıf	232	2.79	.81		
Sosyal Fak.	1.Sınıf	238	2.41	.76	1.345	P>0.05
	4.Sınıf	232	2.32	.65		

SD.468

Öğretmen adaylarının buldukları sınıflara göre, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerine yönelik kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlere yönelik bulgular Tablo 3' de verilmiştir. Veriler incelendiğinde, ekonomik faktörlerde birinci ve dördüncü sınıf öğretmen adaylarının ortalama puanları arasında $p<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farkın

olduğu görülmektedir. Dördüncü sınıf öğretmen adaylarının tercihlerinde ekonomik faktörler daha ağırlıklı olarak yansımıştır. Bu durum iş bulma, geçim kaygısı gibi düşüncelerin yoğun olarak yaşandığı, ve bunun sonucu olarak ta öğretmen adaylarının tercihlerinin bu durumdan etkilenmiş olmasından kaynaklanabilir. Kişisel ve sosyal faktörlerde, bu iki grup arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Birinci sınıf öğretmen adaylarının tercihlerinde kişisel özelliklerin yanında öğretmenliğin sosyal yanı da dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha yüksek görülmektedir. Bu durum son yıllarda öğretmenlik mesleğinin toplumda daha saygın bir meslek haline getirilme çabalarının etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında cinsiyetlerine göre fark var mıdır? Alt problemine ilişkin bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyetlerine Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Değişkenler	Cinsiyet	N	X	SS	t	P
Kişisel Fak.	Kız	141	3.28	.68	2.43	P<0.05
	Erkek	320	3.00	.77		
	Boş	9				
Ekon.Fak.	Kız	141	2.69	.71	-.25	P>0.05
	Erkek	320	2.71	.72		
	Boş	9				
Sosyal Fak.	Kız	141	2.49	.47	2.48	P<0.05
	Erkek	320	2.31	.62		
	Boş	9				

SD.459

Tablo 4’de Öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki faktörlere yönelik veriler yer almaktadır. Veriler incelendiğinde, kız ve erkek öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih ederlerken etken olan faktörlere yönelik ortalama puanları arasında kişisel ve sosyal faktörlerde $p<0.05$ düzeyinde anlamlı farklar görülmektedir. Ekonomik konulardaki tercihlerde kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı fark görülmemiştir.

Öğretmenlik mesleğini tercih etmedeki ortalama puanlar incelendiğinde, kişisel ve sosyal faktörlerde kız öğrencilerin erkek öğrencilerden, ekonomik sebeplerde ise erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Bu durum kız öğrencilerin kişisel ve sosyal sebeplere ve erkek öğrencilerin ise ekonomik sebeplere daha çok önem verdiklerini göstermektedir. Aynı şekilde öğretmenliği sosyal sebeplerle tercih etmede de anlamlı farklar bulunmuştur. Sosyal sebeplerde de kız öğretmen adayları erkek öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama puanlara sahiptirler. Toplam puana

bakıldığında da kız öğretmen adaylarının ortalama puanları ile erkek öğretmen adaylarının ortalama puanları arasında anlamlı fark gözlenmiştir. Bu durum da öğretmenlik mesleğini tercihte kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha istekli oldukları sonucunu vermektedir. Gürbüzürk (2004) tarafından yapılan bir araştırmada öğretmenlik mesleği ile ilgili tutumlarda kız öğretmen adayları ile erkek öğretmen adayları arasındaki fark önemli görülmemiştir. Ancak kız öğrencilerin kişisel sebeplere, erkek öğrencilerin ise ekonomik sebeplere daha büyük ölçüde önem verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde bu sonuçların Türk Toplumundaki ekonomik sorunların daha çok erkekler ile ilişki olduğu inancından da etkilenmiş olabileceği söylenebilir.

4. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında ailelerinin gelir düzeylerine göre fark var mıdır? Alt problemine ilişkin bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo.5: Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Faktörler N: 441 Boş:29 %6.2	0-500 N: 174 % 37		501-1000 N:226 % 48.1		1.001-2.000 N: 33 % 7.0		2.000 fazla N:8 % 1.7		F
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	
Kişisel Fak.	3.19	1.13	3.01	1.07	3.28	1.29	3.90	1.50	1.233
Ekon.Fak.	2.60	.93	2.77	.79	2.93	.76	2.90	1.00	2.330
Sosyal Fak.	2.28	.71	2.41	.72	2.47	.65	2.75	.60	2.100

SD.440

*P<0.05

Tablo 5’de öğretmen adaylarının ailelerinin gelir düzeylerine göre tercihlerine yönelik veriler yer almaktadır. Verilerin incelenmesine öğretmen adaylarının ailelerinin gelir düzeylerine göre kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin öğretmenlik mesleğini tercih etmelerine yönelik ortalama puanlarının 3.90 ile 2.28 arasında değiştiği görülmektedir. Ortalamalar arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizinden (One-Way) yararlanılmıştır.

Öğretmen adaylarının ailelerinin gelir düzeylerine göre öğretmenlik mesleğini tercihteki faktörlere ilişkin ortalama puanlar arasında anlamlı farkların olmadığı ($p>0.05$) tespit edilmiştir. Ancak ortalama puanlar gelir düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. Gelir düzeylerine yönelik veriler incelendiğinde en yüksek ortalama puanların kişisel faktörlerde toplandığı, en düşük ortalama puanların ise sosyal faktörlerde olduğu gözlenmektedir. Burada dikkat çeken noktalardan biri, ailelerin gelir düzeyleri arttıkça, öğretmen adaylarının ortalama puanları da artmaktadır. Tercihle ekonomik faktörler incelendiğinde, gelir düzeyi en düşük grup olan 0-500 milyon arası gelire sahip ailelerin çocuklarının tercihlerindeki ortalama puan, diğer gelir düzeyine sahip olanlara göre daha düşük çıkmaktadır. Bu grupta ortalama puanlar 2.60 ile en düşük

olarak en düşük gelir grubunda ve en yüksek olarak ta 2.93 ve 2.90 ile üçüncü ve dördüncü gelir düzeyine sahip olanlarda görülmektedir. Başka bir ifade ile ailelerin gelir düzeyleri ile ekonomik sebeplere bağlı tercihler arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığı söylenebilir. Öğretmenlik mesleğini tercihte ekonomik sebepler, tüm gruplarda ikinci önem sırasında bulunmuştur. Ancak Gürbüzürk (2004) ve Erdem ve Şimşek (2000) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmenlik mesleğinin ekonomik yönünün doyurucu görülmemesine karşın iş ve meslek sahibi olmak için öğretmenlik mesleğini seçme oranı oldukça yüksek bir düzeyde çıkmıştır.

Verilerin analizinde dikkat çeken önemli bir nokta da ailelerin gelir düzeyleri üzerindedir. Öğretmen adaylarının ailelerinin % 37'sinin gelir düzeylerinin aylık 0-500 milyon arası, % 48.1'inin 501 milyon-1.milyar arası, %7'sinin 1.milyar bir-2.milyar arası ve % 1.7'sinin de 2 milyardan fazla gelirlerinin olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarından % 6.2'si ise gelir düzeylerini belirtmemişlerdir. Başka bir ifade ile ailelerin % 85.1'inin gelirleri bir milyardan altında bulunmaktadır.

5. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında anne-babalarının eğitim düzeylerine göre fark var mıdır? Alt problemine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo. 6: Annelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Faktörler N.470 Boş:6;% 1.3	Okur-Yazar değil N=258 % 54.9		İlkokul Mez. N= 156 % 33.2		Ortaokul Mez. N= 26 % 5.5		Lise Mez. N=14 % 3.0		Fak-YO.Mez. N= 10 % 2.1		F
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	
Kişisel Fak.	3.04	1.13	3.12	1.11	3.52	.98	3.27	1.25	3.23	1.21	1.186
Ekon.Fak.	2.61	.85	2.83	.88	2.72	.81	3.07	.96	3.02	.73	2.567*
Sosyal Fak.	2.33	.68	2.46	.70	2.22	.93	2.62	.62	2.47	.80	1.649

SD.463

*P<0.05

Tablo 6'da öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeylerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki faktörlere ilişkin veriler yer almaktadır. Tablo 6'da verilen öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeylerine göre, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki kişisel, ekonomik ve sosyal faktörler incelendiğinde, öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeylerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki faktörlere yönelik ortalama puanların 3.52 ile 2.22 arasında değiştiği görülmektedir. Ortalama puanlar arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizinden (One-Way) yararlanılmıştır.

Varyans analizi sonuçları incelendiğinde öğretmen adaylarının annelerinin eğitim

düzeylelerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde, ekonomik faktörlerdeki fark önemli ($P < 0.05$) bulunmuştur. Diğer iki faktördeki ortalamalar arasındaki fark önemli bulunmamıştır. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan LSD test analizleri, ekonomik faktörlerde gruplar arasında anlamlı fark olduğunu göstermiştir. Öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeylerine göre, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki ekonomik faktörlere yönelik; okur yazarlığı olmayan anneler ile ilkököl mezunu olan anneler arasında, kişisel faktörlerde okur yazarlığı olmayan anneler ile ortaokul mezunu olan annelerin ortalama puanları arasında anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Diğer gruplar arasındaki fark anlamlı ($p > 0.05$) bulunmamıştır. Öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeylerine göre en yüksek ortalama puan 3.51 ile kişisel faktörlerde ortaokul mezunlarında bulunurken en düşük ortalama puan 2.21 ile sosyal faktörlerde ortaokul mezunlarında görülmüştür.

Tablo.7: Babalarının Eğitim Düzeylerine Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Faktörler N.466 Boş:4 %.9	Okur-Yazar Değil N=67 % 14.3		İlkokul Mez. N=173 % 36.8		Ortaokul Mez. N=62 % 13.2		Lise Mez. N=87 % 18.5		Fak-Y.O. Mez. N=77 % 16.4		F
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	
Kişisel Fak.	3.03	1.12	3.17	1.13	3.13	1.21	3.03	1.13	3.05	1.05	.359
Ekon. Fak.	2.58	.86	2.68	.89	2.63	.87	2.72	.83	2.95	.80	2.070
Sosyal Fak.	2.31	.63	2.33	.72	2.34	.79	2.35	.65	2.55	.74	1.616

SD.464 P<0.05

Tablo 7’de Öğretmen adaylarının babalarının eğitim düzeylerine göre, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlere ilişkin veriler yer almaktadır. Tablo 7’deki veriler incelendiğinde, öğretmen adaylarının babalarının eğitim düzeylerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerindeki faktörlere yönelik ortalama puanların 3.17 ile 2.31 arasında değiştiği görülmektedir. Ortalama puanlar arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizinden (One-Way) yararlanılmıştır.

Varyans analizi sonuçları incelendiğinde, öğretmen adaylarının babalarının eğitim düzeylerine göre öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesindeki faktörlerin ağırlığının tespitine yönelik ortalama puanların, her üç alanda da anlamsız ($p > 0.05$) olduğu görülmektedir.. Bu durum babaların eğitim düzeylerinin öğretmenlik mesleğini tercih etmede etkisiz olduğunu göstermektedir.

Tablo 6 ve 7’nin birlikte incelenmesi sonucunda, annesi Fakülte-Yüksek okul

mezunu olanlar ile annesi diğer öğretim düzeyinde öğrenim görmüş olan öğretmen adaylarının ortalama puanları arasındaki fark önemli ($P < 0.05$) bulunmuştur.. Diğer faktörlerdeki önemli bulunmamıştır. Ancak babası Fakülte-Yüksek okul mezunu olan öğretmen adaylarının ortalama puanları arasında önemli fark bulunmamasına karşın görülmemesine ($P > 0.05$) karşın diğer kategorilerdeki öğretmen adaylarına göre daha farklı bulunmuştur. Öğretmenlik mesleğini tercih etmede anneleri lise veya Fakülte-Yüksek okul mezunu olan öğretmen adaylarının ortalama puanları ekonomik faktörlerde daha belirleyici olarak ortaya çıkmıştır.Ayrıca Babası Fakülte-Yüksek okul mezunu olan öğretmen adaylarının ortalama puanları da daha yüksek düzeyde tespit edilmiştir.

Tablo 6 ve 7'nin incelenmesi sonucunda dikkati çeken önemli bir nokta da anne ve babaların eğitim düzeylerinin çok farklı olmasıdır. Okur-yazarlığı olmayan annelerin oranı %54.9 ve babaların ise %14.3'tür. Buna karşın yüksek öğrenim mezunu olan babaların oranı %16.4 iken annelerin oranı % 2.1'dir.

6. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde; kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları arasında fark var mıdır? Alt problemine ilişkin bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo.8: Toplam Algılarına Göre Öğretmen Adaylarının Tercihleri

Tercihler	N	X	SS	F	P
Kişisel Fakt.	470	3.10	1.12	75.804	P<0.05*
Ekonomik Fakt.	470	2.71	.86		
Sosyal Fakt.	470	2.37	.71		

Tablo 8'de görüldüğü gibi ortalama puanlara göre öğretmenlik mesleğini tercih etmede kişisel faktörler ilk sırada ($X=3.10$), ekonomik faktörler ikinci ($X= 2.71$) ve sosyal faktörler üçüncü ($X= 2.37$) sırada yer almaktadır.

Tablo 8'de araştırmaya katılan öğretmen adaylarının kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlere yönelik tercihleri ile ilgili veriler yer almaktadır. Buradaki veriler, kişisel özellikler dikkate alınmadan, toplu olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde öğretmenliğin “ideal, kutsal, statüsü yüksek, çocukları çok sevme” gibi kişisel sebeplerin daha belirleyici olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlik mesleğini ekonomik sebeplerle tercih etme ortalama puanlara göre ikinci düzeyde görülmektedir. Öğretmenlik mesleğinin sosyal niteliklerin ise, öğretmenlik mesleğini tercih etmede daha düşük düzeyde belirleyici olduğu görülmektedir

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerine yönelik algılarının kişisel faktörlerde “orta”, ekonomik faktörlerde “orta” ve sosyal faktörlerde “zayıf”

olduğu göz önüne alınırsa, öğretmenlik mesleğinin cazip bir meslek olmadığı sonucu çıkartılabilir.

Öğretmen adaylarının tercihlerindeki kişisel, ekonomik ve sosyal faktörler arasındaki fark anlamlı ($P < 0.05$) bulunmuştur. Anlamlı fark bütün tercih faktörleri arasında görülmektedir. Nitekim öğrencilerin tercih faktörlerine ilişkin ortalama puanları kişisel faktörlerde 3.10, ekonomik faktörlerde 2.70 ve sosyal faktörlerde 2.72 olarak bulunmuştur. Sosyal faktörlerdeki puanların düşük olması, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğinin toplumda gereken öneme sahip olmadığı algısına sahip olmalarından ve öğretmenlik mesleğine ilgi duymamalarından kaynaklanabilir. Nitekim bu alanda yapılan bir araştırmada öğretmenlik mesleğini 1-4. sırada tercih eden öğretmen adaylarının oranı % 27.62 ve 5.8. sırada tercih edenlerin oranı da % 28.10 (Kocabaş, 2000:471) olarak bulunmuştur. .

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

1. Öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesinde kişisel faktörler, tüm ABD'ndeki öğretmen adaylarında daha etkilidir.
2. Ekonomik nedenlerle öğretmenlik mesleğini tercih etmede ABD arasındaki fark önemli bulunmaktadır. Diğer faktörler arasındaki fark önemli değildir.
3. Ekonomik faktörler, birinci ve dördüncü sınıf öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde önemli fark yaratmaktadır.
4. Öğretmenlik mesleğini tercih eden bayan ve erkek öğretmen adayları arasındaki fark kişisel ve sosyal faktörlerde önemlidir. Bayan öğretmen adaylarının tercihlerinde kişisel ve sosyal faktörler, erkek öğretmen adaylarının tercihlerinde ise ekonomik faktörler daha etkilidir.
5. Öğretmenlik mesleğini tercih etmede bayan öğretmen adayları erkek öğretmen adaylarına göre daha isteklidirler.
6. Ailelerin gelir düzeylerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmede gruplar arasındaki fark önemli değildir.
7. Gelir düzeyi yüksek ailelerde öğretmenlik mesleğini tercih etmeye yönelik ortalama puanlarda artmaktadır.
8. Ailelerin gelir düzeyleri oldukça düşüktür.
9. Öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeyleri babalarına göre çok düşüktür. Annelerin büyük çoğunluğunu okur-yazar değildir. Babaların büyük bir kısmı ise ilkökul mezunudur. Buna karşın Lise, Fakülte ve Yüksek okul mezunu olan babaların

oranı annelere göre daha yüksektir. Ancak hem annelerin hem babaların eğitim düzeyleri genelde düşüktür.

10. Öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeylerine göre öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde, ekonomik faktörlerdeki fark önemlidir. ($P < 0.05$) Tüm faktörlerde Anneleri Lise ve Fakülte-Yüksek okul mezunu olan öğretmen adayları, öğretmenlik mesleğini tercih etmede daha isteklidirler.

11. Babaların eğitim düzeyleri arttıkça öğretmenlik mesleğini tercih etmeye yönelik ortalama puanlarda artmaktadır.

12. Tüm öğretmen adaylarının tercihlerinde kişisel faktörler daha etkilidir. Bu sonucun yanında tercih nedenleri arasındaki farklar önemlidir.

Öneriler

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerine yönelik algıları kişisel faktörlerde “orta”, ekonomik faktörlerde “orta” ve sosyal faktörlerde “zayıf” olduğu göz önüne alınırsa, öğretmenlik mesleğinin cazip bir meslek olmadığı sonucu çıkartılabilir. Bu nedenle öğretmenlik mesleğinin sosyo-ekonomik açıdan cazip hale getirilmesi, öğretmen adaylarının tercihlerindeki faktörleri de olumlu etkileyebilir.

Özellikle ilköğretimdeki öğretmenlik mesleği, yoğun bir çocuk sevgisinin varlığını gerekli kılmaktadır. Öğretmenlik mesleğine aday seçiminde bu kriterleri ölçebilecek nitelik ve nicelikte ölçme araçlarına ya da tutum ile ilgili maddelere yer verilmelidir.

Değerlendirme etkinliklerinde süreklilik sağlanmalıdır. Belirli özelliklere sahip olarak fakülteye gelen öğretmen adaylarının mevcut özellikleri ile meslek içerisindeki başarıları karşılaştırılmalı, öğretmenlik mesleğinin başarı kriterlerinin daha nesnel hale getirilmesi için değerlendirme ve araştırma etkinlikleri sürekli hale getirilmelidir.

KAYNAKÇA

Başar, Mustafa Aydın, (2000), “Öğretmenlerin Seçimi ve Bazı Ülkelerde Öğretmen Seçme Uygulamaları”, *II.Ulusal Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu, 10-12 Mayıs 2000. Bildiriler*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Dilaver, Hüseyin, (1994), *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme ve İstihdam Şartları*, İstanbul, MEB. Yay.

Erdem, Ali Rıza ve Şimşek Selçuk, (2000), “PAÜ Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenliği Seçmelerinde Etkili Olan Faktörler”, *II.Ulusal Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu*, Çanakkale, 18 Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Gürbüztürk, Oğuz. Genç, S.Zeki, (2004), “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, *İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5 S.7.

Kaptan, Saim, (1998), *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, 11. Basım, Ankara, Tekışık Web Ofset.

Karasar, Niyazi, (1986), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Bilim Kitap Kırtasiye.

Kocabaş, Ayfer, (2000), “Buca Eğitim Fakültesi Örneklemine Sınıf Öğretmeni Adaylarının Profili”, *II.Ulusal Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu*, Çanakkale, 18 Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Oral, Behçet, (2000), “Öğretmen Adaylarının Ortaöğretimde Çalışan Öğretmenlerin Öğretim Davranışlarına İlişkin Algıları”, *Eğitim ve Bilim*, Ankara, C.25, S.115.

Öncül, Remzi, (2000), *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB, Yayınları.

Özbek, Ramazan, (2004), “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Amaçlarının Gerçekleşme Düzeyine Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Algılarının Karşılaştırılması”, *Uluslar arası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu*, Çanakkale, 18 Mart Üniversitesi.

Stephens, Paul and Crawley, (1994), *Tim. Becoming an Effective Teacher*, England, Stanley Thornes Ltd. Cheltenham GL 50 1YW,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 161-171, ELAZIĞ-2007

ÖĞRETİM TEKNİĞİ OLARAK KAVRAM HARİTALARININ ATLETİZM DERSİNDE KULLANILMASI

Use Of Concept Maps As A Teaching Technique In The Lecture Athletics

Bilal ÇOBAN

Fırat Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Elazığ.

ÖZET

Öğrenme ve öğretme sürecinde çeşitli teknikler, araç ve gereçler kullanılmaktadır. Kavramların tanıtılması, kullanılan bu tekniklerden en önemlilerinden biridir. Kavram, aralarında belli özellikleri paylaşan bir grup cisim, olgu veya olaya verilen semboldür.

Kavram Haritaları, öğrencilerin mevcut bilişsel yapısı ile yeni öğrendikleri bilgiler arasında ilişkilerin kurulmasını sağlaması, bu yöntemin anlamayı artırmada kullanılması açısından önem kazanmaktadır

Kavram Haritası tekniğinin, Beden Eğitimi ve Spor alanında uygulama çalışmalarına rastlanmamıştır. Bu çalışma ile, konuların öğretiminde ve öğreniminde karşılaşılabilecek karışıklıkları asgariye indirmeye yarayacak kavram haritaları konusunda örnek verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, bilgiler düzenlenmiş ve öğretime de öğrenene de yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Diğer bilim dallarında olduğu gibi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında yer alan Atletizm dersinde de, Kavram Haritalarının bir öğretim yöntemi olarak ele alınması önem arz etmektedir. Kavram Haritaları, derslerde bir öğretme ve öğrenme aracı olarak kullanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Materyalleri, Kavram Haritası, Spor, Atletizm.

ABSTRACT

Various techniques and tools are utilized in learning an teaching process. Introduction of concepts is one of these most important techniques. Concept is defined herein as the symbol that covers a group of subjects, case or happenings that share some defined characteristics.

The concept maps gain the importance due to their obtaining the correlation the knowledge of students and the new information, nand the usage of this method in increase the understandings.

We could not find a literature indicating that concept maps was used in the field of physical education and sport.This study aimed to give an example to show if concept maps can minimize the tangles that faced in the process of teaching and learning. Thus, the information will be well organized and it will help both the teachers and learners.

As in the other disciplines Concept Maps could be used in the lecture of Athletics lectured in the College of Physical Education and Sport. Concept maps should be used as a tool for learning and teaching in these schools.

As in the other disciplines Concept Maps could be used in the lecture of Nutrition in Sport lectured in the College of Physical Education and Sport. Concept maps should be used as a tool for learning and teaching in these schools.

Key Words: Instructional Materials, Concept Maps, Instruction, Sports.

GİRİŞ

Günümüzde eğitime verilen önem, hızla artmakta ve daha iyi bir eğitim vermek amacı ile çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalar ile, eğitimde verimliliğin artırılması ve geliştirilmesi amaç edinilmektedir.

Öğrenme ve öğretme sürecinde çeşitli teknikler, araç ve gereçler kullanılmaktadır. Kavramların tanıtılması, kullanılan bu tekniklerden en önemlilerinden biridir. Kavram, aralarında belli özellikleri paylaşan bir grup cisim, olgu veya olaya verilen semboldür. Yaşanılan çevrenin veya olayların karmaşıklığını azaltarak, çevreyi tanımaya veya olayları anlayıp yorumlamaya yardımcı olan, kavramlardır. İnsan zihnindeki bu kavramları öğrenme ve yeniden yapılanma süreci, hayatın her aşamasında sürüp gider.

Bilişsel öğrenme konusunda yapılan araştırmalar, bilginin yapılandırılması sırasında çerçeveselendirme, sınıflandırma, zihinsel canlandırma, sembolleştirme gibi birçok bilişsel stratejiler geliştirildiğini ortaya koymaktadır (Erdoğan,2000,38). Bu çalışma ile kavram haritaları konusunda, genel olarak literatür bilgisi verilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, atletizm spor branşından örnekler verilerek, kavram haritalarının beden eğitimi ve spor alanında kullanılmasına örnek teşkil edecek şemalar oluşturulmaya çalışılacaktır.

Kavram

Kavramlar eşyayı, olayları, insanları ve düşünceleri benzerliklerine göre gruplandırırdığımızda gruplara verdiğimiz adlardır. Deneyimlerimiz sonucunda iki veya daha fazla varlığı ortak özelliklerine göre bir arada gruplayıp diğer varlıklardan ayırt ederiz. Bu grup zihnimizde bir düşünce birimi olarak yer eder; bu düşünce birimini ifade etmekte kullandığımız sözcük (veya sözcükler) bir kavramdır. Kavramlar bilgilerin yapıtaşlarını, kavramlar arasındaki ilişkiler ise bilimsel ilişkileri oluşturur. İnsanlar çocukluktan başlayarak düşünce birimleri olan kavramları ve onların adları olan sözcükleri öğrenirler. Kavramları sınıflarlar ve aralarında yeni ilişkiler kurarlar, hatta yeni kavramları üretirler. Kavramlar somut değil soyut düşüncelerdir; dış dünyada değil insanın düşünce sisteminde yer alırlar. Kavram öğretimi bazı kavramların öğrencinin zihninde oluşmasını sağlamak amacıyla yapılır (Gürdal,1995,96).

Kavram öğretimindeki geleneksel yöntem;

- Öğrenciye kavramı ifade eden sözcüğü vermek,
- Kavramın sözel bir tanımını vermek,
- Tanımın anlaşılması için kavramın tanımlayıcı ve ayırt edici niteliklerini belirtmek,

-Öğrencinin kavrama dâhil örnekler ile dâhil olmayan örnekler bulmasını sağlamak, basamaklarından oluşur.

Bir kelimeyi tam olarak bilmek onu tam olarak kavramakla mümkündür. Eğer kavramlar öğrencide ilk yıllarda yanlış yerleşirse, ileriki yıllarda bunların doğrusunu öğretmek bilgi transferi açısından zor olmaktadır (Gürdal,1995,96). Beden eğitimi ve spor alanında da öğrencilere bilgiyi bir sistem içerisinde öğretebilmek ve bilginin yanlış yerleşmesini önlemek amacı ile, kavram haritaları kullanılmalıdır.

Öğretim ve Teknikleri

Öğretim, öğrenci gelişimini amaçlayan ve öğrenmenin başlatılması, sürdürülmesi ve gerçekleştirilmesi için düzenlenen planlı etkinliklerden oluşan bir süreç olarak ele alınabilir. Öğretim, amaçlı ve planlı öğretme sürecidir(Açıkgöz,1996,13). Bu süreci, öğrencinin daha iyi anlayabileceği bir durumda devam ettirmek amacı ile, gelişmeleri ve öğretim tekniklerini iyi incelemek ve yakından takip etmekte fayda olacaktır.

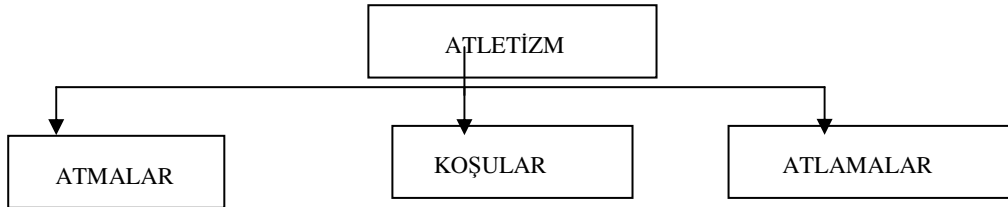
Öğretim teknolojisi, disiplinler arası bir sistem yaklaşımı olarak akademik alanda ortaya çıkmıştır ve sayısız uygulama alanı ile hızla gelişmekte olan bir bilimdir. Bu bilim; fen bilimleri, matematik, teknoloji, psikoloji, felsefe ve sosyal bilimler başta olmak üzere insanoğlunun ortaya koyduğu tüm geleneksel disiplinlerle bağlantılıdır. Bu bağlamda öğretim teknolojisi, araç kullanılsın veya kullanılsın, bireylerin davranışlarında ve öğrenme çıktısında meydana gelen değişikliği sağlamak için öğrenme ortamında yapılan değişikliklerdir (Bayram,1999,15). Bu yaklaşım, teknolojiyi ele alırken teknolojik aletlerden ve makinelerden ziyade, bilgi ve hünelerinin gelişmesi ile işin organize edilmesi felsefesi üzerine odaklanmıştır (Saetler,1999,10). Öğretim teknolojileri arasında yer alan kavram haritaları bilişsel alanda yapılmış yeniliklerden biridir. Bu yeni gelişmelerin yakından takip edilmesi ve beden eğitimi ve spor alanında kullanılması, elbette ki eğitim açısından önem arz etmektedir.

Kavram oluşturma'nın nedeni nesnelere beynimize girebilecek kadar azaltmak, algıyı o şekilde ifade etmektir(Arf,1996,2) şeklinde tarif edilebilir. Öğretilecek konunun özünü belirleyerek, düzgün sıralanmış bir şekilde ifade edilmesi ile, öğrencinin algı düzeyinin arttırılacağı ve anlamlı öğrenmeye katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Kavram Haritaları ve Atletizm Dersinde Kullanımı

1970'li yılların başlarında Novak ve arkadaşları tarafından bir araştırma aracı olarak geliştirilen kavram haritası teorik olarak öğrenmenin gerçekleşmesinde bireylerin mevcut bilgilerinin önemini vurgulayan Ausebel (1968)' in "anlamlı öğrenme" teorisine dayanmaktadır. Ausebel (1968)'e göre anlamlı öğrenme kartopunun yuvarlanarak

büyümesi gibi bilgilerin gelişigüzel bir araya gelerek rasgele birikmesiyle değil, yeni öğrenilen, daha az kapsayıcı kavramların zihinde yer alan önceden edinilmiş daha kapsayıcı, daha genel kavramların altına bilinçli olarak belirli bir düzen ve hiyerarşi içerisinde sıkı bir şekilde bağlanmasıyla oluşur. Yeni bilgilerin mevcut bilgi ağ yapısına düzenli ve sıkı bir şekilde bağlanmasına imkân vermesiyle, onların daha kalıcı olmasını ve uzun zaman sonra bile hatırlanmasını sağlaması anlamlı öğrenmenin en önemli özellikleridir. Örneğin; atletizmin bir spor dalı olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Fakat atletizmin sadece koşudan ibaret bir spor dalı olmadığı konusunda, Atletizmin dallarından oluşan şematik bir kavram haritasının sunulması, öğrenmeyi kolaylaştıracaktır. Şekil 1’deki kavram haritasında, atletizmin üç ana dalı olduğu, açık ve anlaşılır bir biçimde gösterilmiştir.

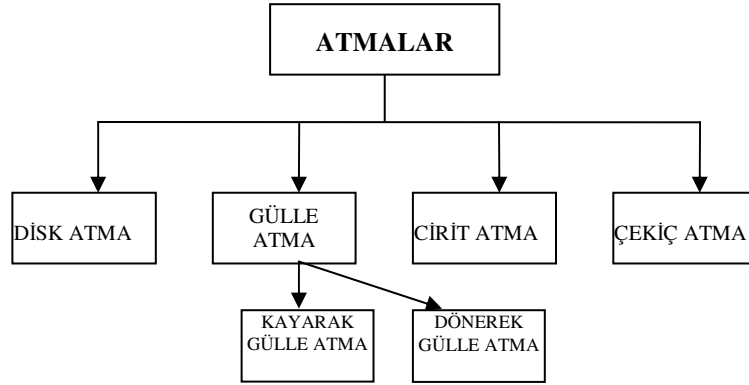
Şekil 1. Atletizm Dallarının Kavram Haritasında Gösterilmesi

Kavram haritaları, kavram ağlarına benzer grafik araçlardır. Ancak onlardan farklı olarak kavram haritalarında kavramlar arası ilişkiler “önergeler” veya “ilkeler” olarak yer alır. Kavram haritaları öğrencilerin mevcut olan temel kavramlarını yeni fikirlerin entegrasyonunu sağlayarak öğrencilerin yeni bilgiler edinmesini sağlar. Ayrıca öğrencilerin öğrendikleri bilgilerin ölçümünde, öğrenme düzeyinin tespit edilmesinde ideal bir metottur.

Etkili bir öğrenme tekniği olarak, kavram haritası tekniğinin, öğrencilerin düşünme, analiz etme, problem çözme ve yaratıcı yeteneklerini geliştirdiği birçok araştırmacı tarafından belirtilmiştir (Novak, Gowin ve Johansen,1983,625; Ault,1985,38). Jegede, Alaiyemola ve Okebukola (1990) ile Briscoe & LaMaster (1991) kavram haritası tekniğinin öğrencilerin kendi bilişsel düzeylerinin farkına vararak, bilmedikleri ve anlamadıkları konuları saptamalarını, bilgiyi organize ederek konunun içeriğini daha iyi anlamalarını ve bilginin kalıcılığını artırdığını; Trowbridge & Wandersee (1998) öğrencilerin kendi baslarına bir kavram haritası yapmalarının, onlara bir aktiviteyi başarma duygusunu tattırdığı için, özgüvenlerini artırdığını tespit etmişlerdir. Beden eğitimi ve spor alanında da kavram haritası tekniğinin kullanılması, öğrencinin, düşünme, analiz etme, problem çözme yeteneklerinin yanında, yaratıcı yeteneklerinin gelişmesinde ve konuların daha iyi anlama ve algılanmasında yararlı olacaktır.

Kavram haritaları, öğrencilerin mevcut bilişsel yapısı ile yeni öğrendikleri bilgiler arasında ilişkilerin kurulmasını sağlaması, bu yöntemin anlamayı artırmada kullanılması açısından önem kazanmaktadır (Kinchin ve Hay,2000,43). Aynı zamanda öğrencilerin kalıcı öğrenmelerine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca kavram haritalarının öğretmenler tarafından kullanılması kolay ve kısa süre gerektirmesi, öğretimde uygulanmasını da kolaylaştırmaktadır (White ve Gunstone, 1992; Kinchin ve Hay, 2000,14).

Örneğin, atletizm dersinde kullanılan bir kavram haritası, öğrencilerin öğrendikleri bilgiler arasında ilişki kurmasını sağlayacak ve bu yöntem ile konu kavramlarını anlamaları daha da kolaylaşacaktır. Bilgilerin şematik olarak verilmesi ile bir mantık dokusu oluşturulacak ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlayacaktır. Şekil 2'deki gibi hazırlanmış bir kavram haritası ile de, beden eğitimi öğretmenleri öğrenciye, kısa zamanda gerekli bilgileri vermiş olacaktır.

Şekil 2. Atletizm Dallarından Olan Atmaların Kavram Haritasında Gösterilmesi

1990'dan beri kavram haritası farklı konu alanlarında yapılan araştırmalarda kullanılmıştır. Barenholz ve Tamir (1992), Trowbridge ve Wandersee (1994) kavram haritasını fen öğretiminin değerlendirmesinde kullanmışlardır. Hegarty-Hazel ve Prosser (1991), McClure, Sonak ve Suen (1999) in çalışmaları ise daha çok kavramsal öğrenmeler ile çalışma yöntemleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yöneliktir. Bütün bu araştırmalarda bir öğretim metodu olarak kavram haritasının geçerlik, güvenilirlik ve uygulanabilirliği kanıtlanmıştır (Gürdal ve Duru,2002,3).

Novak, kavram haritası oluşturmanın bir şablonu olmadığını ve kavram haritalarının uygulanamayacağı hiç bir bilim dalı olmadığını vurgulamıştır (1991). Bu görüş doğrultusunda, bir öğretim metodu olarak kavram haritaları, beden eğitimi ve spor alanında da kullanılması, öğrencilerin konuları daha iyi anlamasında ve etkili bir öğrenmenin gerçekleşmesinde, önem arz etmektedir.

Öğrenciler sıklıkla kavram haritasının kullanımında zorlanırlar. Aslında kavram haritalarının kullanım amacı öğrenmeyi kolaylaştırmak değil, daha etkili kılmaktır. Bu noktadan bakıldığında kavram haritalarının oluşturulması fikrinin merkezinde, “öğrenme, kavramların ilişkilendirilmesi ve kullanılması sırasında gerçekleşir” düşüncesi yatmaktadır (Boyle,1997,6).

Kavram haritalarının;

- Kalıcı öğrenme sağladığı,
- Öğrenme gücünü çeken öğrencilere yardımcı olduğu,
- Öğrencilerin karmaşık yapıları bir bütün olarak algılamalarını sağladığı,
- Öğretmene bir konu alanında öğrencilerin sahip olduğu bilgileri gözlemleme ve hangi öğrencinin daha çok yardıma ihtiyacı olduğunu ayırt edebilme şansı tanıdığı
- Anlam uzlaşmalarına (negotiation) yardımcı olduğu ve
- Öğrenci portföyünden gelişimin takip edilmesinde etkili olduğu bilinmektedir (Anderson-Inman ve Ditson,1999,9).

Bu noktada bütünleştirici yaklaşımın da ısrarla üzerinde durduğu anlam uzlaşmalarının sağlanmasında kavram haritaları etkili bir araç olarak kullanılabilir. Burada söz konusu olan anlam üzerindeki uzlaşma öğrencilerin kavramasını istediğimiz bilişsel anlamlardır ki bunlar, öğrenciye kan verir gibi aktarılamaz. Bilginin anlamlandırılıp öğrenilmesi için diyalog, fikir alışverişi, paylaşım ve bazen de uzlaşma gerekir. Burada paylaşımdan kasıt, öğrenmenin paylaşılması değildir. Çünkü bilgi, bireysel sorumluluk gerektiren ve dolayısıyla paylaşılmayan bir olgudur. Fakat anlamlar paylaşılabilir, onlar üzerinde uzlaşılabilir ve fikir birliğine varılabilir. (Novak ve Gowin,1984,3)

Kavram haritaları farklı şekillerde oluşturulabilir:

- Doğrusal zincirler (linear chains)
- Hiyerarşik-aşamalı haritalar (hierarchy maps)
- Örümcek haritalar (spider maps) (Boyle,1997,2)

Örümcek haritalar özellikle temel fikirlerin organize edilmesinde kullanılabilir. Bu tip haritalarda anahtar kavram tam ortaya yerleştirilir ve çevresinde öncelikle ana kelimeler kümelenir ve her ana kelime her defasında daha spesifik olarak dallanır, yani yine merkezden uçlara doğru bir hiyerarşi vardır. Burada önerilen merkezden uçlara çizim metodu öğrenciye daha fazla özgürlük tanıdığı, hazırlanmasının daha kolay olduğu ve öğrencinin haritayı görsel anlamda daha kolay algılayacağı gerekçesi ile tercih edilmektedir (Bahar,2002,3). Beden eğitimi ve spor alanına uygulanmasında da, dersin özelliğine göre çeşitli şekillerde kullanılabilir.

Kavram haritası, kavram ağlarına benzer grafik araçlardır; ancak, onlardan farklı olarak kavram haritalarında kavramlar arası ilişkiler önermeler veya ilkeler olarak yer alır.

Kavram haritalarının yapımında izlenmesi önerilen genel kurallar aşağıdaki gibi sıralanır.

- Öğretilecek konunun kavramları listelenir. Kavramlarla ilgili açıklama gerekmez. Eşya ve olayların tekil örnekleri, özel adlar kavram olmadıkları için bu listeye alınmaz. İlkeler ve kavramlar arası ilişkiler de bu listeye dahil değildir.

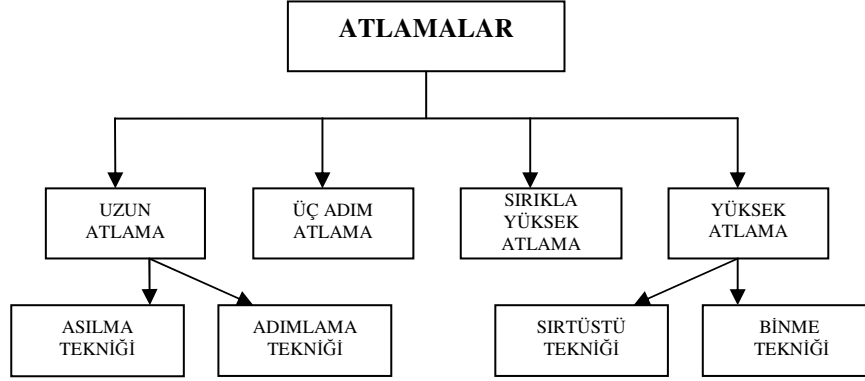
- Kavramlar listesinden en genel veya en üst düzeyde olan sözcük ayrı bir sayfanın başına yazılır. Bu bir kavram olabileceği gibi bir tema da olabilir. Bundan sonra öğretilmek istenen ilişkili kavramlar aşamalı bir düzende sayfaya yerleştirilir. Düşey düzenlemede en genel kavram en üstte, eşit genellikteki kavramlar aynı satırda, diğerleri genellik derecelerine göre azalan sırada sayfanın altına doğru sıralanır.

- Kavramlar haritadaki diğer sözcüklerden kolayca ayırt edilebilmelidir; bunun için kavramlar “kutu” veya “yuvarlak” içine alınır.

- Öğretilmek istenilen kavramlar arası ilişkiler, genelleme ve ilkeler ayrıca listelenir.

- Kavram haritasında iki kavram arasındaki ilişkiyi göstermek üzere iki kutu bir çizgi ile bağlanır. İlişki bu çizginin üzerine birkaç kelimelik bir ibareyle yazılır. Bu ilişki haritadaki kavramlardan en az birini ilgilendiren bir önermedir. İlişkiler ve ilkeler kutulanmaz. Bazı hallerde ilişkinin yönü önemli olduğu için belirtilecek ilişki yönü ok ile gösterilir. İlişkileri içermeyen bir kavram haritası daha ziyade bir akış diyagramına benzer; öğretimde yeterince etkili olmaz.

6. Kavram haritası gereğinden fazla şişirilmemelidir. Harita başlangıçta basit tutulmalıdır. Harita çok sayıda kavramı, ilişkiyi ve ilkeyi içeriyorsa önce en önemli elemanları topluca gösteren bir genel harita, sonra genel haritanın bölümlerini ayrı ayrı gösteren ayrıntılı haritalar yapılmalıdır (Martin et al.,1994,9). Atletizm dersinden örnek verilecek olursa, Atletizmin alt dalı olan Atlamaların Kavram Haritasında gösterimi, Şekil 3'teki gibi oluşturulabilir. Atmaların çeşitli alt dallarının olduğu ve bu alt dalların da kendi içinde tekniklerinin olduğunu gösteren bu harita, Atletizmin hem öğretiminde hem öğreniminde kullanılacak bir tekniktir.

Şekil 3. Atletizm Dallarından Atlamaların Kavram Haritasında Gösterilmesi

Novak ve Gowin (1984) Kavram Haritaları'nın aşağıdaki durumlarda kullanılabileceğini belirtmektedirler.

- Bilgileri organize hale getirmede,
- Öğrencilerle kavramların anlamlılığını tartışmada,
- Yanlış anlamaları gidermede,
- Yüksek seviyeli öğrenmeyi geliştirmede

Bir kavram haritası kategorilerden oluşur ve bir kavram farklı önermelerin oluşturulmasında yer alabildiği için değişik kategorilerde görülebilir. Novak & Musonda (1991) kavram haritalarındaki bu kategorilerin çokluğunun, bireyin bilgi ve düşünce yapısındaki derinlik ve zenginliği gösterdiğini söylemişlerdir. Bunun dışında, kavram haritalarında hiyerarşik olarak oluşturulmuş farklı branşlar arasındaki ilişkileri gösteren "çapraz bağlantılar" vardır. çapraz bağlantıların varlığı, bireyin farklı kavramlardan oluşmuş branşları birbirine bağlayarak nasıl sentezlediğinin ve yaratıcı düşünme derecesinin bir göstergesi olabilir (Heinze-Fry ve Novak,1990; Novak,1998,461).

Fen eğitiminde bilgilerin ilişkilendirilmesinde kavram haritalarının kullanımı büyük ölçüde Novak'ın çalışmalarına (1984) dayanmaktadır. Novak'a göre, fen öğretimi geliştirmek için kavram haritası kullanımını dört kategoride incelenebilir:

- Öğrenme yöntemi olarak,
- Öğretme yöntemi olarak,
- Müfredat ve ders planlama yöntemi olarak,
- Öğrencilerin bilim kavramlarını anlamalarını değerlendirme yöntemi olarak.

Kavram Haritalarının, Beden Eğitimi ve Spor Eğitiminde de öğrenme ve öğretme yöntemi olarak kullanılması önem arz etmektedir. Atletizm branşının genel olarak kavram haritası çıkartılmış ve atletizmin tüm dalları Şekil 4'teki kavram haritasında ayrıntıları ile gösterilmiştir.

SONUÇ

Kavram haritaları, öğrenme öğretme sürecinin öğretim materyalleri açısından önemli bir tekniğidir. Kavram haritaları ile, ağaçları tek tek değil, ormanın bütününe görmek ve bütünü algılamaya çalışmak asıl amaçtır.

Kavram haritası tekniğinin, beden eğitimi ve spor alanında uygulama çalışmalarına rastlanmamıştır. Bu çalışma ile, konuların öğretiminde ve öğreniminde karşılaşılabilecek karışıklıkları asgariye indirmeye yarayacak kavram haritaları konusunda örnek vermeye çalışılmıştır. Böylelikle, bilgiler organize hale getirilmiş ve öğretime de öğrenene de yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Diğer bilim dallarında olduğu gibi, beden eğitimi ve spor alanında kavram haritalarının bir öğretim yöntemi olarak ele alınması önem arz etmektedir. Kavram haritaları, derslerde bir öğretme ve öğrenme aracı olarak kullanılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz Ün, K., (1999), *Etkili Öğrenme ve Öğretme*, İzmir, Kanyılmaz Matbaası.
- Anderson-Inman, L., Ditson, L., (1999), *Computer-based Cognitive Mapping: A Tool for Negotiating Meaning, Learning and Leading Technology*, 26, 6-13.
- Arf, C., (1996), "Cahit Arf ile Söyleşi", *Matematik Dünyası*, 10 (5).
- Ault, R.A., Jr., (1985), *Concept mapping as a study strategy in earth science. Journal of College Science Teaching*, 15 (1).
- Ausubel, D.P., (1968), *The Psychology of Meaningful Verbal Learning*, New York: Grune & Stratton, Inc.
- Bahar, M., (2002), "Biyoloji Eğitiminde Kavram Haritalarının Kullanımı", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1.
- Bayram, S., (1999), *Bilgisayar Destekli Öğretim Teknolojileri*. İstanbul, Marmara Üniversitesi TEF Yayınları.
- Briscoe, C., LaMaster, S.U., (1991), "Meaningful Learning İn College Biology Through Concept Mapping", *The American Biology Teacher*, 53 (4).
- Boyle, T., (1997), *Design for Multimedia Learning*, Prentice Hall, Europe.
- Erdoğan, Y. (2000). *Bilgisayar Destekli Kavram Haritalarının Matematik Öğretiminde Kullanılması*, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul.
- Gürdal, A., Aksoy, M., Macaroğlu, E., (1995), *İlköğretimde Kavram Kargaşası, Bilim ve Teknik*, Tübitak Yayınları, Eylül, 334, 96-97.
- Gürdal, A., Duru, M.K., (2002), *İlköğretim Fen Bilgisi Dersinde Kavram Haritasıyla ve*

Gruplara Kavram Haritası Çizdirilerek Öğretimin Öğrenci Başarısına Etkisi, V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, ODTÜ, Ankara.

Heinze-Fry, J. A., ve Novak, J. D.,(1990),” Concept mapping brings long-term movement toward meaningful learning”, *Science Education*, 74 (4)

Kesercioğlu,T.(10,02,2003),<http://web.deu.edu.tr/buca/fenbil/FEDS/Kavram/Haritalary/kavram/haritalary.html> (10,11,2004)

Jegede, O.J., Alaiyemola, F. F. ve Okebukola, P. A. O., (1990), “The Effect Of Concept Mapping On Students' Anxiety And Achievement İn Biology”, *Journal of Research in Science Teaching*, 27(10).

J.J., Wandersee, J.H. ve Novak, J.D. (Ed.), (1998), *Teaching Science for Understanding: A Human Constructivist View*, California, London: Academic Pres.

Kinchin, I.M. & Hay, D.B., (2000), “How a Qualitative Approach to Concept Map Analysis Can Be Used to Aid Learning by Illustrating”, *Educational Research*, 42 (1).

Martin, R.E. et al., (1994), *Teaching Science for All Children. Desk Copy. Allyn and Bocon.Publishers*, Boston, Massaschusets,USA.

Merrienboer, J.J.G, Kirschner,P.A., (2001), “Three Worlds of Instructional Design:State of Art and Future Directions”, *Instructional Science*, 29(4-5), 429-441.

Novak, J. , Gowin, B. , (1984), *Learning How to Learn*, Cambridge University Press, USA.

Novak, J.D., (1991), “Clarify with Concept Maps: A Tool for Students and Teachers Alike”, *The Science Teacher*, 58 (7).

Novak, J.D. & Musonda, D., (1991), “A twelve year longitudinal study of science concept learning”, *American Educational Research Journal*, 28.(1).

Novak, J. D., Gowin, D. B. ve Johansen, G.T.,(1983), “The Use Of Concept Mapping And Knowledge Vee Mapping With Junior High School Science Students”, *Science Educatio*, 67 (5).

Saetler, J., (1999), *The Evaluation of American Educational Teaching*, Englewood: Libraries Unlimited.

Trowbridge, J.E. ve Wandersee, J.H., (1998), *Theory-Driven Graphic Organizers*, In Mintzes,

White, R.T. & Gunstone, R.F., (1992), *Probing Understanding*, London, The Falmer Pres.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 173-183, ELAZIĞ-2007

OSMANLI'DA SIBYAN MEKTEPLERİ VE İLKÖĞRETİMİN ÖRGÜTLENMESİ

*Sıbyan Schools And Organization Of Primary Education During The
Ottoman Period*

Zülfü DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi, Muş Eğitim Fakültesi, Muş.

ÖZET

Osmanlılar, Selçuklulardan ve diğer Türk devletlerinden sıbyan mekteplerini devraldılar. Bu okullarda okutulan temel ders Kur'an'ın yüzünden okunması olmakla birlikte dini bilgiler, yazı ve aritmetik de öğretiliyordu. İlk zamanlarda Osmanlı toplumunun ilköğretim alanındaki ihtiyacı karşılayan sıbyan mektepleri zaman içerisinde meydana gelen değişimlere karşı duyarsız kalarak bu toplumsal ihtiyacı karşılayamayacak duruma geldiler, yapı ve işleyişlerinde gerekli reformları yapmayı reddettiler. Devlet, sıbyan mekteplerini iyileştirmede güçlüklerle karşılaşınca bunların yerine "usul-i cedide" denilen yenilik taraftarı okulları açtı. Böylece Osmanlı'da iki başlı bir ilköğretim yapılanması ortaya çıktı. Devlet yenilik taraftarı olan okulları destekleyince, sıbyan okulları kendi kaderleri ile baş başa kaldı ve Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlıklarını sürdürdüler. 1923'te kurulan Cumhuriyet yönetimi 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sıbyan mekteplerinin varlıklarına son vermiş ve eğitim-öğretimi tek çatı altında toplamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, ilköğretim, Sıbyan mektepleri.

ABSTRACT

The Ottoman Empire inherited the primary school (Sıbyan Mektebi) system from Seljuk and other Turkish states. Reading Quran was a compulsory course in these schools. Issues related to religious matters, learning to write and arithmetic were also taught to the students in these schools. Although Sıbyan Schools were serving the needs of Ottoman Society at the beginning, later on they become not functional and not meeting the Society's needs as they were indifferent to changes and development in social life and as they were refusing to reform the school system. Since the Empire/State faced with the difficulties in reforming this school system, it decided to found pro-innovation Usul-I Cedide Schools instead. It was then when two kinds of primary education systems in the Ottoman Empire emerged. The Ottoman Empire continuously supported these pro-innovation schools whilst neglecting Sıbyan Schools. This inevitably left these schools in bad conditions. Even though this was the case, they continued to survive up until the last period of the Empire. The Turkish Republic founded in 1923 abolished Sıbyan Schools altogether with the law of Tevhid-i Tedrisat dated on the 3rd of March, 1924 which brought about a new educational system to come in action.

Key Words: Empire of Ottoman, primary education, Schools of Sıbyan.

GİRİŞ

Küçük bir beylik olarak kurulan, hızla gelişen, büyük bir imparatorluk olarak üç kıtada hüküm süren Osmanlılar ile ilgili merak uyandıran birçok konu vardır. Yedi asır ayakta kalan bir imparatorluğun eğitim sistemini nasıl oluşturduğu, bu sistemi nasıl işlettiği ve sıbyan mekteplerinin ilköğretimdeki yeri de merak edilen konulardan biridir. Günümüzde bütün eğitimciler, öğretmen yetiştirme sorununun nasıl çözümlendiğine çok önem vermektedirler. Sıbyan mekteplerinde öğretmen yetiştirme sorununun nasıl çözümlendiği de önem arz etmektedir. Araştırmada bu sorulara yanıtlar aranmıştır.

Araştırmada “Ne idi” sorusuna yanıt arayan (Karasar, 1995) ve toplumsal olayların geçmişteki durumu inceleyen (Seyidoğlu, 2000) tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Osmanlı İmparatorluğunda öğretimin ilk yapılması, bu yapının içerisinde ilköğretimin yeri ve ilköğretimin ilk basamağını oluşturan sıbyan mektepleri ile ilgili ulaşılan bilgi, belge ve kaynaklar değerlendirilmiştir. Ulaşılan kaynaklardan, sıbyan mekteplerinin nasıl ortaya çıktığı, toplumsal değişimleri nasıl izlediği, bu değişimler doğrultusunda yapı ve işlevlerinde ne gibi değişiklikler yaptığı sorularına yanıtlar aranmıştır.

SİBYAN MEKTEPLERİNİN İLK DÖNEMLERİ

Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak "sıbyan mektebi" veya "mahalle mektebi" denilmektedir. Sıbyan mekteplerine “mekteb” veya “küttab”, yoksul çocuklar için açılanlara da “küttab-ı sebil” veya “mekteb-i sebil” de deniyordu (Ergün, 2005). Bu okullar, Selçuklulardan ve öteki İslam ülkelerinden devralınmıştı. Bu okullara “darüttalim” , “mektephane”, “muallimhane” veya “darüilm” de deniyordu (Akyüz, 1994). Küttab veya mekteb, “yazı öğretilen yer” anlamına gelir, burada önceleri sadece yazı öğretiliyordu. Ancak sonra temel islâmî bilgiler de bu okullarda verilmeye başlanmıştır.

Sıbyan mektepleri, okuma-yazma, bazı dinî bilgiler ve basit hesap işlemlerinin verildiği ilkokullardır. Hemen her mahallede bulunduğu için "Mahalle Mektepleri" veya taş bina olarak inşa edildiği için "Taşmektep" de denilen bu okullar örgün eğitimin ilk basamağını oluştururlardı. Okuma-yazmanın yanında ahlâkî terbiye verilmesi de amaçlanıyordu. Çocuğu şerden sakındırmak ve hayra sevk etmek, Osmanlı cemiyetinin eğitim felsefesi idi. Sıbyan mekteplerinde bugünkü gibi sınıf, ders saati ve teneffüs ayarlaması yoktu. Sabahtan ikindiye kadar ders verilir, yalnız öğle paydosu yapılabiliyordu (Halis, 2005).

Önceleri sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, “okul” denebilecek binalar yoktu. Mescitleri kirletebilecekleri düşüncesi ile, onlara mescitlerde yer verilmeyince bu okullar özel evlerde, mescit ve cami kenarlarında vs. yer bulmuş (Ergün, 2005), her mahallede ve hemen her köyde açılmışlardı. Bu okullar, bizzat devlet tarafından yaptırılmayıp padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler, ilim sahipleri ve halk arasındaki maddî gücü iyi olanlar tarafından yaptırılırdı. Genellikle okulu yaptıranlar, bu kurumun etkinliklerini yürütebilmesi için her türlü ihtiyacını karşılayabilecek gelir kaynakları tahsis ederlerdi. Okul yaptırıldıktan sonra okulun bakım ve onarım harcamaları ile personel ve öğrenci giderleri için yeterli gelir kaynakları vakfedilirdi. Böylece eğitim-öğretim için devlet hazinesinden para harcanmadan hizmetler sürdürülürdü.

Çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı, 5-6 civarında idi. Bitirme ise 13-15 yaşları arasında, buluğ çağında olurdu. Başlama, özellikle Osmanlılarda "amin alayı" denilen, çocukların ve öğretmenlerin katıldığı, ilahiler okuyarak o yerleşim yerinde yürüyüş yapılan bir törenle olurdu. Okul genelde tek bir dershane şeklinde olup farklı seviye ve yaşlarda çocukları barındırırdı. Bu ortamda dayak olayları da fazlaca olurdu.

Küttab veya Mekteb öğretmenlerine “muallim” deniliyordu. Muallimler genellikle o mahalle veya caminin imamı da olurlar; imamların eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliyordu. Muallimler genellikle fazla itibar görmezlerdi. Küttab öğretmenleri çeşitli zamanlarda ve Kur'an'ın bitiminde, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler alırlardı.

Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı bir programa göre, Eyüp ve Ayasofya medreselerinde sıbyan mektebi öğretmeni olmak isteyen öğrenciler genel medrese programlarından ayrı bir program izleyecektir. Bu programda Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemi vb. dersler bulunacak, Fıkıh gibi medreselerin en temel ve zor derslerinden biri yer almayacaktır. Ancak Fatih'in yaptırdığı bu program bir süre sonra kaldırılmış, yüz yıllarca geleneksel biçimde sıbyan mektebi öğretmeni sağlama düzeni sürüp gitmiştir. Geleneksel düzene göre sıbyan mektebi öğretmeni olarak aşağıda belirtilen kişilerden biri olmak yeterliydi (Akyüz, 2003) :

- Cami imam ve müezzinleri,
- Biraz okur yazar olan, orta yaşlı ve ağırbaşlı kişiler,
- Ölen bir öğretmenin uygun nitelikleri taşıyan oğlu,
- Bazı hafız ve okumuş kadınlar.

Tüm Müslüman toplumlarda, sıbyan mekteplerinin genellikle tek temel dersi, Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi idi. Osmanlı sıbyan mekteplerinde çocuklara ayrıca temel dini bilgiler ve uygulamalar, ahlak bilgileri, ibadet

ve yetenekli çocuklara anne babalarının isteği üzerine hafızlık öğretilirdi (Akyüz, 1994; Türk, 2003). Öğrenciden üç yılda Kur'an'ın ezberlemesi istenirdi. Ama bu, çoğu zaman ezber olmaz, Kur'an'ın hatmi olurdu. Hatim yapan çocuk Kur'an'ı baştan sona bir kez yüzünden okur ve bazı sayfalarını ezberlerdi. Programın içinde yazı da vardı. Yazı, şiir ve atasözleri üzerinde olurdu. Bu derslere ek olarak hikâyeler, aritmetik ve ibadet şekilleri de öğretiliyordu. On yaşına kadar Kur'an'ı hatmeden çocuk, daha sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi. Perşembe öğleden sonra ve Cuma günleri tatil idi.

Okul programlarında bulunan yazı öğretimi çok başarısız oluyordu. 1862 yılından itibaren İstanbul'daki 36 sıbyan okulunda yeni bir harf öğretme biçimi denenmeye başlandı. Devlet bu okullara parasız taş tahtalar, taş kalemler ve divitler dağıttı. Daha sonra aynı amaca yönelik numune iptidaileri kuruldu. Selânikli öğretmenlerden bir ekol ortaya çıkıp yeni bir yazı öğretme ve alfabe biçimi ortaya çıkardı. Çok sert tepkiler gören bu akım, ilköğretim ıslahatını bir "Elifba" ıslahatı haline dönüştürdü. "Hakiki"siyle, "Tecrübi"siyle binlerce Kolay Elifba yazıldı (Ergün, 2005).

Sıbyan mekteplerinde ödüllendirme ile ilgili belgelere ilk zamanlarda rastlanmaz. Akyüz'ün araştırmasına göre, öğrencilerin ödüllendirilmeleri ile ilgili ilk yasal belge, Tanzimat döneminde, muhtemelen Nisan 1847 tarihli olarak sıbyan mektebi öğretmenlerine hitaben yayınlanan, bir Tâlimat'tır (Akyüz 2004).

Bu Tâlimat ile "falaka" dinde olmadığı için kaldırılmakta, öğrencilerin cezalandırılma biçimleri yumuşatılmakta, ödüllendirme olarak da öğretmenin çocuğa övücü sözler söylemesi, onu yanı başında oturtması vs., gibi bir uygulama getirilmektedir.

EĞİTİMDE KURUMLAŞMAYA DOĞRU İLK ADIMLAR

Türk ilköğretim sistemi 19. yüzyılda büyük değişmelere uğradı. 1824' te II. Mahmut, yayınladığı bir fermanla ilköğretimi "mucburi" yapmış ve "her şeyden evvel dinî zaruretlerin öğretilmesi" sınırlarına sıkıştırılmıştır (Aslan,1991). İlköğretimi zorunlu hale getiren padişah fermanı, Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile ilgili uğraşlar ile Rus ve Mısır savaşları gibi nedenlerden dolayı, İstanbul'da bile 1839' a kadar yeterince uygulanamamıştır (Akyüz, 1994). Taşra okullarına ise bu zorunluluğu götürecekt ve denetleyecek bir makam bulunmamaktadır (Başaran, 1994). 1850'lerden itibaren devlet ilköğretim kademesini denetim altına almak için pek çok girişimlerde bulundu. Reform yanlılarına dertsek verdi. Buna rağmen ilköğretim kademesinin tam denetim altına alınması ancak Cumhuriyet döneminde mümkün olabildi (Ergün, 2005).

1845 yılında eğitim işlerini görüşecek bir “Geçici Eğitim Kurulu” (Meclis-i Maarif-i Muvakkat) oluşturulmuş, bu kurul, eğitim sistemini ilk, orta ve üniversite sisteminde basamaklandırmıştır. Kurul, ayrıca kalıcı bir “Eğitim Kurulu” (Meclis-i Maarif-i Daimi) kurulmasına da karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda 1846 yılında kalıcı bir “Genel Eğitim Kurulu” (Meclis-i Maraif-i Umumiye) kurulmuştur. Kurul, ilköğretimin sıbyan derecesinde zorunluluğu, dayanın eğitim kurumlarından kaldırılması, ilkokulu bitirme sınavlarının konulması ve başarıların ortaokula (rüşdiye) alınması gibi önemli kararlar alan, devlet kurumları içinde doğrudan doğruya ve sürekli olarak eğitim işlerini düzenlemekle ilk kurul durumunda olmuştur. Bu doğrultuda görev yapacak olan “Okullar Genel Müdürlüğü” (Mekatib-i Umumiye Nezareti) ise 8 Kasım 1846 tarihinde kurulmuştur (Türk, 2003).

1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı, eğitim işlerinin daha derli toplu ve ciddi biçimde yürütülmesini kapsamakta ve “Bakanlar Kurulu” (Meclis-i Vükela) içinde bir de “Eğitim Bakanı” (Maarif Nazırı) bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu karar doğrultusunda 17 Mart 1857 tarihinde “Eğitim Bakanlığı” (Maarif-i Umumiye Nezareti) kurulmuş ve bakanlık düzeyinde ilk eğitim örgütü olmuştur. İlk Milli Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa (1857-1861) ve ilk müsteşar da bilim adamı Hayrullah Efendi'dir. Bakanlık, kuruluşundan dört yıl sonra, 3 Mart 1861 tarihinde Bakanlığın görevleri ile ilgili bir yönerge (talimat) hazırlanmıştır. Bu yönergeye göre; Bakanlığın görevleri özet olarak aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Erdoğan, 2000 ; MEB, 2001; Türk, 2003).

1. Yüksekokul olan Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye dışında kalan tüm okullar Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.
2. Eğitim kurumları, ilkokul (sıbyan mektebi), orta okul (rüşdiye) ve yüksek okullara ayrılmıştır.
3. İlkokul, Müslüman ve Müslüman olmayanlara göre ayrı ayrı olacak, öteki öğretim kurumları ortak olacak ve Türkçe eğitim yapacaktır.
4. Bir ileri öğretime sınavla girilecektir.
5. Öğretmenlik bir meslek olarak kabul edilecektir.
6. Önceden kurulan Eğitim Kurulu yanında değişik amaçlı, sürekli ve geçici kurullar da kurulabilecektir.

Bu doğrultuda, 10 Şubat 1864 yılında, Bakanın emri ile, ilköğretim, orta ve yüksek öğretim genel müdürlükleri (daire) kurulmuştur. 1866 yılında da ders kitaplarını hazırlamak üzere “Yayımlar Dairesi” (Telif ve Tercüme Dairesi) kurulmuştur. Böylece

aşama aşama hem genel müdürlükler oluşmaya, hem de yönetsel ve akademik işler ayrışmaya başlamıştır.

Türk Eğitim Tarihinde, eğitimi düzenleyen ilk kapsamlı metin Eğitim Bakanı Saffet Paşa 'nın öncülüğünde hazırlanan 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi' dir (Genel Eğitim Tüzüğü). Bu nizamname ile teftiş ve değerlendirmeye ilişkin esaslar, eğitim hakkı, eğitim yönetimi, okul kademelerinin belirlenmesi, eğitim ödenekleri, öğretmen yetiştirme ve yerleştirme, taşra örgütü ve sınav sistemleri gibi konular yer almaktadır (Aslan, 1991; Akyüz, 1994; Başaran, 1994; MEB, 2001; Nafi, 2002; Türk, 2003). Nizamname 169 madde içermekte olup, ilköğretimle ilgili olan maddeleri şunlardır:

Birinci madde: Osmanlı Devletinde bulunan okullar, birincisi gözetimi ve yönetimi devlete ait olan "Mekatib-i Umumîye" (Genel Okullar); ikincisi yalnız gözetimi devlete, tesisi ve yönetimi fertlere ve cemaatlara ait olan "Mekatib-i Husûsiye" (Özel Okullar) olmak üzere ikiye ayrılır.

Üçüncü madde: Her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman-Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için bir mektep bulunacaktır.

Dördüncü madde: Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır.

Beşinci madde: Öğretmenler yapılacak nizamnameye göre seçilip atanacaktır.

Altıncı madde: Sıbyan mekteplerinin süresi 4 yıldır. 4 yıldan sonra, hafızlığa çalışmak isteyen öğrenciler bir süre daha okulda kalabilirler.

Hıristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi kendi dilleri ile okutulacaktır.

Dokuzuncu madde : Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

On birinci madde: Okula devam etmeyen çocuklar, öğretmen tarafından mahalle muhtarına haber verilerek anne veya babası ya da en yakın akrabası ihtiyar meclisine getirilerek çocuğun okula gönderilmesi teklif ve ihtar olunur.

On ikinci madde: Çocuğunu okula göndermeyen anne-babaya ayda üç kez tebliğ yapılır, yine göndermez ise maddi durumuna göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezasına çarptırılır, çocuk yine okula gönderilmez ise zorla okula getirilir.

On üçüncü madde: Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, bunlardan biri kızlara, öteki erkeklere ayrılacaktır. Bir mektep olan yerlerde, kızlar için mektepler yapılıncaya kadar onlar erkek çocuklarla aynı mektebe gidecekler, fakat onlarla karışık oturmayacaklardır.

On yedinci madde: Ayrı kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak, fakat yeterli sayıda ehliyetli muallimler yetiştirilene kadar yaşlı ve iyi ahlaklı adamlardan muallim atanabilir.

Genel ve özel okullar ayrımı, her mahalle ve köyde bir okul açılması, öğretmen atamasında düzenleme yapılması, sıbyan mekteplerinin sürelerini belirlemesi, okula devam zorunluluğu getirmesi ve bunu takibe bağlaması, Nizamnamenin olumlu yönleri olarak kabul edilebilir. Ancak, bazı maddeleri ise olumsuz yönler içermektedir:

Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanması, ilköğretimin paralı olacağını gösterir. Oysa günümüzde ilköğretimin parasız olması ilkesi benimsenmektedir. Müslüman-Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için bir mektep açılması ve Hıristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi kendi dilleri ile okutulması azınlıkların Osmanlı toplumu ile bütünleşmesini engellemiş ve bağımsızlık isteklerinin körüklenmesine olanak sağlamıştır. Kız ve erkek sıbyan okullarının ayrılması ve kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olması, laiklik ve karma eğitim ilkesi ile uyuşmamaktadır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde sözü edilen ilköğretim zorunluluğu 1876 tarihli Kanun-i Esasî' (Anayasa) de yer almış ve bu tarihten itibaren de Anayasalara da geçmiştir. Bu Anayasanın üç maddesi eğitimle ilgili olup günümüz dili ile aşağıdaki şekilde ifadesini bulmuştur (Akyüz, 1994; Türk, 2003) :

Madde 14- Osmanlı bireylerinin tümüne öğretimin ilk aşaması zorunlu olacak ve bunun ayrıntısı özel olarak düzenlenecektir.

Madde 15- Öğretim serbesttir. Özel yasasına uymak koşuluyla her Osmanlı genel ve özel öğretim yapmaya yetkilidir.

Madde 16- Bütün okullar devletin gözetimi altındadır. Osmanlı uyruğunun eğitimi birlik ve bütünlüğü hedefleyecek, ancak, değişik halkların inançlarıyla ilgili noktalara zarar verilmeyecektir.

II. Meşrutiyet döneminde politik zorlamalar dolayısıyla devletin ilköğretim politikası etkinleşmeye başladı. Malî yardımlar, öğretmen meselesi, okul yapımlarına ve öğretim araç ve gereçlerine katılmalar şeklinde Devlet ülkedeki ilköğretimi kontrol altına almaya çalıştı. Genel bir ilköğretim yasası çıkarma çalışmalarına girişildi. İlköğretim müfettişleri getirildi. İlköğretimin zorunlu ve parasız olma ilkeleri herkesçe kabul edilmeye başlandı (Ergün, 2005).

1913' de Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Yasası) çıkarılmış ve 1961 yılına dek bu geçici yasanın bir çok maddesi yürürlükte kalmıştır. Yasa, ilköğretimin zorunlu ve Mekâtib-i İptidaiye-i Umumiye' de parasız olduğunu

hükme bağlamıştır. O zamana kadar İptidâî ve Rüşdî adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilmiş ve Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye adını almıştır. İlköğretim bu şekilde 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli üç devreye ayrılmıştır (Akyüz, 1994).

İLKÖĞRETİMDE YENİLİK YAPMA İHTİYACI

Tanzimat döneminde, sıbyan mekteplerinde yönetimin başıboşluğunu, öğretimin süre ve niteliğini bir düzenleme yolunda çalışmalar yapıldı. 1847' de sıbyan mektepleri için yönetmelik yapıldı. Bu yönetmeliğe göre yedi yaşına basan çocukların sıbyan mektebine alınacağı; ana-babasının isteği ile dört ve daha yukarı yaşta olan çocukların da alınabileceği; çağ nüfusunun okula devamının zorunluluğu ve okul süresinin dört yıl olduğu; başarısız öğrenciler için bu sürenin üç yıl daha uzatılabileceği yer almaktadır (Başaran,1994).

19. yüzyılın son çeyreğinde ilköğretim kurumları çeşitlenmeye başladı. "Sıbyan mektebi" terimi yenilikleri reddeden vakıf ilkokulları tarafından kullanılmaya başladı. Bunun yanında "iptidai mektep"ler ortaya çıkmıştır. Bunlar, Eğitim Bakanlığı veya özel dernek ve kişiler tarafından kurulmuş ilkokullardır. Ayrıca yine bu dönemde köy ve kent iptidailerini de öğretim süresi bakımından ayrılmaya, dersane ve öğretmen sayısı bakımından çeşitlenmeye başlamıştır (Ergün, 2005).

II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı ilkokullarında bir "Usul-ü Cedide" tartışması başladı. Yeni açılan okullara "mekatib-i iptidaiye" (iptidâî mektepler) ve "usûl-i cedide mektepleri" denildi. Bu okullar Maarif Nezaretine bağlandı. Eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumunu koruyanlara ise ya yine "sıbyan mektepleri" ya da "usûl-i atika mektepleri" denmeye devam edildi. Maarif nezaretinin ilköğretimdeki düzenlemeleri bu okulları hemen hiç etkilememiş, bunların öğretmenleri, eğitim ve öğretimdeki yeni gelişmelere ya kayıtsız kalmış ya da onları engellemeye çalışmıştır. Eski ve yeni usul ve öğretim metodu karşısında ilkokul öğretmenleri arasında fiilî tecavüzlere varan sert çekişmeler oldu. Yönetim yeni usul taraftarlarını tuttu. Eski usul taraftarları da vakıflara sığındılar. O zaman Rusya yönetimindeki Türk topraklarında yankılanan hattâ esas gelişimini, mücadelesini orada sürdüren ilköğretimdeki bu usul-ü cedîde, o zaman bize göre yeni, ama Avrupa'nın çoktan terk ettiği bir eski metot idi. Bu hareketin ana esasları şunlar idi (Akyüz, 1994; Ergün, 2005):

İlkokul medreseden ayrılacaktı.

İlkokulların kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve karısının öğretiminden kurtarılacaktır.

Öğretmen sadece "hediye" değil "aylık" alacaktı.

Okuma-yazma öğretiminde "heceleme" usulü terk edilecek ve "usul-ü saftiye" veya "meddiye" denilen yeni usul okuma getirilecekti. Bu usul, her harfi ayrı ayrı değerlendirerek harf üzerinden okuma öğretmek demektir.

Eskiden yalnız okuma öğretimine önem veriliyor, yazma hünerine pek önem verilmiyordu. Özellikle kızlara okuma yazma öğretilmiyordu. Yeni usul, yazıya ve kızlara da yazı öğretilmesine önem verilmesini istiyordu. Ayrıca kız çocukları için ayrı ilkokullar açılması isteniyordu.

Öğretim bu programa göre yapılacak ve her yaşa göre ders kitapları yazılacaktı.

Sıbyan mekteplerinde reform yapmak çok zor oluyordu. Malî yönden bu okullar genellikle vakıflara ait olduğu için, kendiliğinden bir özerklik içinde bulunuyordu. Muallimler ve çevresindeki bağnazlar da devletin buralarda yapacağı değişikliklere karşı çıkıyorlardı (Ergün, 2005). Zamanla programında ve çalışmalarında değişiklikler yapılmakla beraber Sıbyan Mektepleri Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

29 Ekim 1923' te Cumhuriyet kurulduğunda, Osmanlı Devletinden kalan medreseler ve sıbyan mektepleri gibi geleneksel okulların yanında Batılı tarzda açılmış Rüşdiye, İdadi, Sultani gibi orta öğretim ve İptidaî ilköğretim kurumları ile azınlık ve yabacılara ait okullar da varlıklarını sürdürmektedir. Bu kurumlar milli bir amaç gütmekten çok, birbirine zıt görüşlü insanlar yetiştiriyordu. Ülkedeki öğretim dağılımını gidermek ve birliği sağlamak amacıyla 3 Mart 1924' te 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanunla, ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Maarif Vekaletine bağlanmış, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti ya da özel vakıflarla idare edilen tüm medrese ve mektepler Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Böylece bütün eğitim ve öğretim kurumları Eğitim Bakanlığına bağlanarak öğretimin tek elde yürütülmesi sağlanmış, Türk eğitim tarihinde en uzun süre yaşamış olan medreseler ve sıbyan mektepleri kapatılmış ve eğitimde laiklik ilkesine doğru önemli bir adım atılmıştır.

SONUÇ

Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak "sıbyan mektebi" denmekte ve bununla birlikte başka adlarla da anılmaktadır. Çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı, 5-6 , bitirme yaşı ise 13-15 civarındaydı. Bu okullarda önceleri sadece yazı öğretilirken, sonra temel islâmî bilgiler de vermeye başlanmıştır. Temel ders genellikle Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi idi. Öğrenci üç yılda Kurân'ı ezberler ya da Hatim ederdi. On yaşına kadar Kurân'ı hatmeden çocuk, daha

sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi.

Önceleri sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, “okul” denebilecek binalar yoktu. Mescitleri kirletebilecekleri düşüncesi ile, onlara mescitlerde yer verilmeyince bu okullar özel evlerde, mescit ve cami kenarlarında vs. yer bulmuş, her mahallede ve hemen her köyde açılmışlardı. Bu okullar, devlet adamları, ilim sahipleri ve maddî gücü iyi olan halktan kişiler tarafından yaptırılırdı. Okulun masrafları, genellikle okulu yaptıranlar veya vakıflar tarafından karşılanırdı. Sıbyan mektebi muallimleri genellikle o mahalle veya camiiin imamlığını da yaparlardı, eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliyordu. Muallimler çeşitli zamanlarda ve Kurân'ın bitiminde, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler alırlardı.

1824' te ilköğretim zorunlu yapılmış ve “her şeyden evvel dinî zaruretlerin öğretilmesi” ile sınırlanmıştır. 1850'lerden itibaren devlet ilköğretim kademesini denetim altına almak için pek çok girişimlerde bulunmuş ve reform yanlılarına dertsek vermiş ise de İmparatorluğun yıkılmasına dek ilköğretim tam olarak denetim altına alınamamıştır.

19. yüzyıldan itibaren eğitimin kurumsallaşması çabaları başlamış ve bir Bakanlık örgütü ortaya çıkmıştır. Daha sonra ilköğretim, orta ve yüksek öğretim genel müdürlükleri kurulmuş, böylece aşamalı bir şekilde örgüt yapısı oluşmaya başlamıştır.

Sıbyan mektepleri zamanla toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyince iyileştirilmek istenmiş, ancak bu okulların Vakıflar Bakanlığına bağlı olmasından dolayı, bunun yapılması mümkün olamamıştır. Bunun üzerine bir "Usul-ü Cedide" tartışması başlamış, yeni açılan okullara “usûl-i cedide mektepleri” denilmiş ve bu okullar Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Eğitim Bakanlığının ilköğretimdeki düzenlemeleri sıbyan mekteplerini hemen hiç etkilememiş, bunların öğretmenleri, eğitim ve öğretimdeki yeni gelişmelere ya kayıtsız kalmış ya da onları engellemeye çalışmıştır. Bu eski-yeni çekişmesinde yönetim yenilik taraftarlarını desteklemiştir. Zamanla programında ve çalışmalarında değişiklikler yapılan sıbyan mektepleri Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüş ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları No:4, İstanbul, 1994.
- , "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitimde Ödül ve Günümüz Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme (1839-1923)", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl:5, Sayı: 49, Mart 2004.
- , "Eğitim Tarihimizde Günümüze Kadar Öğretmen Yetiştirilmesi ve Sağlanması İlkeleri, Uygulanmaları", *Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Kültür Merkezi, Sivas, 21-23 Mayıs 2003.
- Aslan, Battal, "İlköğretim Kurumlarında Çalışan Sınıf Öğretmenlerinin Teftiş Raporu" ile Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, 1991.
- Başaran, İ. Ethem, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara, 1994.
- Erdoğan, İrfan, *Çağdaş Eğitim Sistemleri*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Ergün, Mustafa, *Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme*, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>. 29.01.2005.
- Halis, Enver, *Osmanlı Eğitim Sistemi*, <http://www.ilkadimdergisi.com/136/kapak-enver.htm>.29.01.2005.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, 1995.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *2002 Yılı Başında Milli Eğitim*, Ankara, 2001.
- Nafi, Mahmud Cevdet İbnü's - Şeyh, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Ergün, Tayip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver, MEB Yayınları No: 3473, Ankara, 2002.
- Seyidoğlu, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Kurtiş Matbaası, İstanbul,2000.
- Türk, Ercan, "Dünden Bugüne Milli Eğitim Bakanlığı Kuruluş ve Tarihsel Süreç", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl:4, Sayı: 44, MEB Basımevi, 2003.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 185-199, ELAZIĞ-2007

BAZI SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞKENLERE GÖRE BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA ALIŞKANLIKLARI

*Reading Habits Of Physical Education And Sport Students Depending On
Some Socio - Economic Variables*

Mikâil TEL¹, Mehmet ÖCALAN², Fikret RAMAZANOĞLU³, Erkan T. DEMİREL⁴

ÖZET

Araştırmanın amacı, bazı sosyo-ekonomik değişkenler açısından beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının belirlenmesidir. Araştırmada betimleme survey yöntemi kullanılmış olup 14 üniversitede 679 son sınıf beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerine anket uygulanmıştır. Sonuçta, beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı olmadığı, boş zamanlarını ise, çoğunlukla sportif faaliyetlerle geçirdikleri görülmüştür. Kütüphaneye gitme oranı çok düşüktür ve bu da düşündürücüdür.

Beden eğitimi ve spor bölümü erkek öğrencileri gazetelerin öncelikle spor sayfalarını, kız öğrenciler ise köşe yazılarını okuduklarını ayrıca okunan kitap türü ise roman, hikaye, şiir gibi kitaplar oluşturmaktadır. Öğrenciler, kitap okumama nedenleri olarak da televizyona fazla zaman ayırdıklarını ve okulun okuma alışkanlığını kazandırmadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okuma Alışkanlığı, Beden Eğitimi ve Spor.

ABSTRACT

The purpose of this study, is to define the reading habits of physical education and sports students depending of some socio - economic variables. In this study had used define – survey method and questionnaire applied , 679 senior P. E. S. students in 14 university. As a result, there heve been no reading habits of P.E.S. students and they spend most of their spare times with sport facilities. The propotion of going library is very low and it is thinkable .

Male students which study in physical education and sports department firstly read sport pages of newspapers, female students read corners. Besides this the sort of books which they read ; novel, story and poetry. As a result of not to read books, students tell; they spend too much time to watch television and the school don't give reading habits to them.

Key Words: Reading habits, Physical Education and Sport.

¹ Fırat Üniversitesi Sivrice Meslek Yüksekokulu, mtel@firat.edu.tr

² Fırat Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, mocalan@firat.edu.tr

³ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fikretramazanoglu@hotmail.com

⁴ Fırat Üniversitesi Sivrice Meslek Yüksekokulu, edemirel@firat.edu.tr

GİRİŞ

Dünya hızla değişmektedir. Bu değişiklikler, bireylere yazılı ve sözlü bilgiler olarak, oldukça hızlı bir şekilde sunulmaktadır. Bireylerin bu bilgiler içerisinden, kendi bilgi ve becerilerini geliştirmeleri için, uygun olanları seçip almaları gerekmektedir. Bu da ancak okuma ile gerçekleşebilir.

Her geçen gün çeşitli konularda binlerce yazı yazılmakta ve bu yazılar iletişim teknolojilerinin de gelişmesiyle birlikte gazete, dergi, kitap vb. yollarla okuyucuya hızla sunulmaktadır. Bireylerin karmaşıklaşan ve sürekli yenilenen bilgi, düşünce ve yeniliklerden haberdar olması ve onlara bir anlam verebilmesi için okumaları zorunlu hale gelmektedir.

Kayalan (2000) okumayı, bir yazar tarafından görsel uyarıcı biçimde kodlanan anlamın, okuyucunun aklında bir anlam çıkarmasını sağlayan bir etkileşim olarak tanımlamaktadır. Okuyucu bunu, yaşadıklarına ve zihnine ve düşüncelerine göre kendisi çıkaracaktır. Buna göre okuma, yazılı bir sayfa karşısında duygu, düşünce ve tutum olarak kişide ortaya çıkan tepkiler olarak da tanımlanabilir (Binbaşıoğlu,1993). Bir başka deyişle okuma, bilişsel ve duyuşsal davranışlar ile psiko-motor becerilerin ortak işlemi ile yazılı sembollerden anlam çıkarma işlemidir.

Kayalan (2000) okuma alışkanlığını, kendini çevreyi ve dünyayı anlayabilmede okumayı temel araç olarak kabul etme ve kullanma isteği ile bunu sürekli hale getirmek olarak tanımlamaktadır. Özçelebi ve Cebecioğlu (1990)'ya göre okuma alışkanlığı öğrenilen ancak kazanılması zor bir alışkanlıktır. Kazanılmasında ise her şeyden önce bu alışkanlığın olduğu bir ortamın olması ve diğer kaynaklar tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bu destekler, içinde yaşanılan kültürel değerler, ekonomik durum, eğitim sistemi, aile kurumu ve okumaya daha uygun ve kısa yolla kitap, dergi vs. sağlayan kaynaklardır.

Okuma alışkanlığı, bir ülkenin gelişmişlik düzeyinde ve gelişmeye açıklığında bir ölçüt olarak kabul edilebilir. "Türkiye okuma alışkanlığının neresindedir?" gibi bir soruya, Türkiye'de bu alışkanlığın yeterli düzeyde olmadığı cevabı verilebilir. 1997 yılında yapılan bir araştırmada, 1965 yılında kitap okuyanların oranı yüzde 27 iken, 1980' de yüzde 5.7, 1990' da yüzde 2.5, 1997'de yüzde 3.5 olarak belirlenmiştir (Cumhuriyet, 16 temmuz 1998, 25). Bu veriler okuma alışkanlığının her geçen gün daha geriye gittiğini göstermektedir. Türkiye genelinde 1998 yılında 8386 farklı yapıdaki kişi üzerinde yapılan bir araştırmada "son bir yılda roman ya da şiir türünden kaç kitap okudunuz?" sorusuna yüzde 41.09 ile hiç okumadım cevabı bulunmuştur (Çekinhad,1998). Büyük bir oran olan bu durum okumadığımız gerçeğini vurgulamaktadır. Bunun yanında 6031 ile

Türkiye en az kitap basılan ülkeler arasında bulunmaktadır. Bu sayı, Almanya’da 65.000, İngiltere’de 48.000, İtalya’da 17.000, Yugoslavya’da 10.000’dir (Kayalan,2000).

Okuma alışkanlığının önemli olduğu yer olan üniversitelerde dahi bu alışkanlığın olmadığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Korkmaz,2000). Yükseköğretim gençliğinin okumadığını ve bunun bir problem olduğunu ifade etmektedir. Ders programlarının bu alışkanlığı kazandıracak düzeyde olmaması, onları araştırmaya sevk etmemesi okuma alışkanlığının gelişmesini, engelleyen etkenlerden birisidir. Halbuki, toplumun bilgi ve zihinsel olarak en üst düzeyinde bulunan ve toplumun çeşitli kademelerinde üst düzeyde hizmet verecek olan üniversite öğrencileridir.

Yapılan bir araştırmada öğrencilerin okumayan, okuduğunu anlamayan, düşünmeyen ve düşündüğünü dile getiremeyen gençlerin çoğunlukta olduğu ortaya çıkmıştır (İpşiroğlu,1997). Cumhuriyet üniversitesi öğrencilerinin üzerinde yapılan bir araştırmada ise öğrenciler, %49 ile en çok kitabı üniversitede okumakta ancak, üniversitenin okuma alışkanlığını arttırdığına inanmamaktadırlar. Aynı araştırmanın bir diğer sonucuna göre öğrencilerin %92 gibi büyük bir oranı yeterince okumadıklarını belirtmişlerdir. Cumhuriyet üniversitesi öğrencileri, %47 ile toplumsal sorunları ele alan kitapları, %9 oranında siyasi eserleri %8 ile dini eserleri okuduklarını ifade etmişlerdir. Bunların yanında öğrencilerin %82.4’ü gibi büyük bir oranının herhangi bir süreli yayını takip etmedikleri belirlenmiştir (Esgin ve Karadağ,2000).

Ortadoğu Teknik Üniversitesinde 30 Kasım- 4 Aralık 1998 tarihinde düzenlenen “kitap fuarını” gezen ODTÜ öğrencilerinin üzerinde yapılan bir araştırmada, okuma alışkanlığını olan öğrencilerin oranının %21.6 olduğu görülmüştür (ODTÜ,1998). Zaman zaman okuyanlar ise %30’dur. Okunan kitap türüne bakıldığında ise fen edebiyat fakültesi öğrencileri % 66 ile siyasi, mimarlık ve mühendislik fakültesi öğrencileri daha çok psikoloji, iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencileri ile eğitim fakültesi öğrencilerinin şiir türü kitapları tercih ettikleri görülmüştür. Cinsiyete göre ise erkek öğrencilerin %60’ı siyasi, %37’si ise bilimsel içerikli kitaplar okuduklarını belirtmişlerdir. Kız öğrenciler ise % 71.8 ile psikoloji türü kitapları okumaktadırlar (ODTÜ,2000).

Tüm bu veriler en çok okuması gereken kesim olan üniversite öğrencilerinin okumadığını göstermektedir. Bu kesimin içinde beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri de vardır. Beden eğitimi, bireyleri ruhsal, fikirselsel ve bedensel olarak olgunlaştıran, geliştiren en az yorgunluğa karşı en çok fayda sağlayan, jimnastik, oyun ve spor faaliyetlerini de içine alan bir ilim olarak tanımlanabilir (Çöndü,1999). Günümüzde beden eğitimi ve sporun önemi gittikçe artmaktadır. Bu faaliyetler bireyin sağlıklı ve

dinamik yaşama kavuşturulmasında, yorgunluğunu ve modern yaşamın stresini azalmaktadır (Sunay ve Gündüz,1994). Bireyin içinde yaşadığı topluma uygun olarak yaşaması, birbirleriyle ilişkilerini iyi bir şekilde düzenlemesi için ruhsal, zihinsel ve bedensel olarak sağlıklı olması gereklidir. beden eğitimi bu noktada bireyin sosyalleşmesine yardımcı olarak onun kişiliğinin gelişiminde büyük rol oynar (Yamaner,2001). Bu açıdan bakıldığında beden eğitiminin bireyin çok yönlü gelişmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Okullarda beden eğitimi derslerinin amacı şöyle ifade edilebilir (Açak, Iğın ve Erhan,1997); “Atatürk ilkeleri ve inkılapları, anayasa, milli eğitim temel kanunu ve Türk milli eğitiminin temel amaçları doğrultusunda; öğrencilerin gelişen özellikleri de göz önüne tutularak, onların kişisel ve toplumsal yönden sağlıklı, mutlu, iyi ahlaklı ve dengeli bir kişilik sahibi, yapıcı, yaratıcı ve üretken, milli ve kültür değerlerini ve demokratik hayatın temel ilkelerini benimsemiş fertler olarak yetiştirilmeleri genel amaçtır.”

Bu amacın gerçekleştirilmesinden her şeyden önce beden eğitimi ve spor öğretmenleri sorumludur. Dolayısıyla beden eğitimi ve spor öğretmenleri kendilerini her yönden yetiştirmiş bireyler olmalıdır. Türkiye’de beden eğitimi ve spor öğretmenleri çoğunlukla beden eğitimi ve spor yüksekokulları ve eğitim fakültelerinin ilgili bölümlerinden mezun olmaktadır.

Beden eğitimi ve spor bölümünden mezun olanlar görev aldıklarında, hitap ettikleri grubun bedensel gelişmelerini sağlamanın yanında zihinsel ve duygusal açıdan onlara destek olmalıdırlar. Bilindiği gibi bir bireyde psiko-motor, duyuşsal ve bilişsel olmak üzere üç tür davranış türü bulunmaktadır. Bu üç davranış türü de birbirine bağımlıdır. Hepsi birbirini destekler ve birinin yokluğu diğerini de olumsuz etkiler. Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinden gözlemlenenler sadece psiko-motor davranışların gelişiminin daha baskın olduğu yönündedir, ancak bu yeterli, değildir. Beden eğitimi ve spor bölümünde öğrenim gören öğrencilerin alanın genel amaçlarını gerçekleştirebilmeleri, ileriki hayatında başarılı olabilmeleri, çok yönlü düşünebilmeleri ve becerilerine yenilerini katabilmeleri için mutlaka çeşitli alanlarda (farklı konularda) kitap okumaları gerekmektedir.

Bu çalışma, üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin,

- 1- Sosyo ekonomik özelliklerinin tesbiti
- 2- Okuma alışkanlığı
- 3- Boş zamanlarını değerlendirme ve yayın takip etme durumları
- 4- Bazı sosyoekonomik değişkenlerle okuma alışkanlığı ve yayın takip etme

arasındaki ilişkiyi, tesbit etmek olarak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma betimleme survey yönteminde. Araştırmanın evrenini Türkiye’de bulunan 40 üniversitedeki beden eğitimi ve spor bölümleri (ÖSYM,2001) öğrencileridir. Anket yardımıyla beden eğitimi öğrencilerinin okuma alışkanlığı ile ilgili görüşleri alınmıştır. Anket, 14 üniversitedeki 679 beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Örneklem ise bu bölümler içerisinde 2000-2001 öğretim yılı bahar döneminde seçilen 4. sınıf öğrencileridir. Örneklem alınan üniversiteler random yoluyla seçilmiştir. Araştırmanın verileri, toplam 31 maddeden oluşan bir anket yardımıyla toplanmıştır. Uzman ve bu konuda yapılan araştırmalar incelenerek hazırlanan anketin geçerli olduğu varsayılmıştır. Anket, dokuzu kişisel bilgiler, sekizi okuma alışkanlığı ile ilgili sorular, dördü süreli yayınlar ve gazeteler, dokuzu kitap okuma ile ilgili olmak üzere 30 sorudan oluşmuştur. Ayrıca, kitap okumayı arttırmak için neler yapılacağı ile ilgili bir tane açık uçlu soru sorulmuştur. Toplanan veriler SPSS for Windows istatistik paket programıyla analiz edilmiştir. Verilerin yüzde ve frekansları çıkartılmış olup, değişkenler arasındaki ilişkiyi tesbit için (χ^2) kullanılmıştır.

BULGU VE YORUMLAR

Araştırmanın bulguları 3 grupta toplanmış ve değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi; beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin bulgulardır. İkinci grup bulgularda ise; okuma alışkanlığı, boş zaman değerlendirme ve yayın takip etme alışkanlıklarını, üçüncü grup bulgularda ise; bazı sosyo-ekonomik değişkenler ve okuma alışkanlığı ve yayın takip etme arasındaki ilişki düzeyleri ele alınmıştır.

1- Sosyo-Ekonomik Özellikler

Sosyo-ekonomik özellikler üzerinde durmamızın nedeni, bu tür verilerin tüm yaşam alanını kapsamasıdır. Sosyo-ekonomik özelliklere göre, kişilerin ilgileri, değerleri, beğenileri ve bakış açıları belirlenebilmektedir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik özellikler okuma alışkanlığını etkilemektedir.

Bu araştırmada yer alan öğrencilerin % 34.8’i kız, % 65.2’si erkektir. Doğum yeri itibarı ile kent kökenli öğrencilerin yoğun olduğu % 72.2 ile dikkat çekmekte, köy ve kasaba doğumlular ise % 27.8’dir.

Üniversite öğrencilerinin baba ve annelerinin öğrenim durumlarına ilişkin veriler, araştırma açısından bazı önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Aile ilişkilerinin belirlenmesi, çocuk eğitimi rehberlik ve buna benzer birçok konuda anne ve babanın eğitim durumu büyük ölçüde belirleyicilik taşımaktadır. Buna göre, araştırmaya katılan

öğrencilerin babalarının öğrenim durumu % 51.5 ilkokul, % 27.5 lise, %15.8 üniversite mezunu, % 5.2 kişi ise ilkokul terk ya da okur yazar değildir. Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin öğrenim düzeylerine bakıldığında, babalara oranla farklılık arz etmektedir. Annelerin % 61.6 ilkokul ile ilk sırada olduğu gözlenmiştir. Lise mezunları % 18.1, üniversite mezunu anneler ise % 5.4'tür. Bununla birlikte okuma yazma bilmeyen annelerin oranı % 14.9'dur.

Tablo:1 Öğrencilerin Bazı Sosyo-Demografik Özellikleri

Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kız	236	34.8
	Erkek	443	65.2
Doğum yeri	Kent	490	72.2
	Kasaba- köy	189	27.8
Babanın öğrenim durumu	İlkokul	350	51.5
	Lise	187	27.5
	Üniversite	107	15.8
	Başka	35	5.2
Annenin öğrenim durumu	İlköğretim	418	61.6
	Lise	123	18.1
	Üniversite	37	5.4
	Başka	101	14.9
Babanın mesleği	İşçi	144	21.2
	Esnaf	120	17.7
	Memur	194	28.6
	Başka	221	32.5
Annenin mesleği	İşçi	24	3.5
	Esnaf	15	2.2
	Memur	67	9.9
	Başka	221	32.5
Ailenin aylık durumu	150 milyon ve altı	138	20.3
	151-300 milyon arası	273	40.2
	300-450 milyon arası	154	22.7
	451 milyon ve üstü	114	16.8
Ele geçen aylık para miktarı	250 milyon ve altı	175	25.8
	251-500 milyon arası	258	38.0
	501-750 milyon arası	156	23.0
	751 milyon ve üstü	90	13.3

2- Okuma Alışkanlığı Boş Zamanları Değerlendirme ve Yayın Takip Etme Durumları

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerine “size göre ders kitabı hariç okumanın yararı nedir?” sorusuna daha hızlı okumamızı sağlar diyenlerin oranı % 8.2, sınav sorularını daha hızlı okuyup cevaplandırmamızı sağlar % 3.2, zihnimizi ve düşünce kapasitemizi güçlendirir % 80.7, başka ise % 7.8 olarak belirtmişlerdir.

Günümüz dünyasında bilgiye ulaşma araçları sürekli değişmektedir. Özellikle internet bilgiye ulaşmak konusunda yeni bir çağı açmıştır. Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerine yönelik soruda “interneti ne için kullanıyorsunuz” sorusuna % 43.7 gibi yüksek bir oranla internet kullanmıyorum, % 17.8 oyun oynar- chat yaparım, % 17.4 gazete dergi vb. yayınları okurum, % 21.1 ise başka olarak görülmüştür.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri boş zamanlarını % 53.5 kişi çoğunlukla spor salonlarında geçirmektedirler. Kütüphanede boş zamanlarını geçirenlerin oranı ise sadece %2.2 olarak görülmüştür. “Boş zamanlarda ne yaparsınız” sorusuna ise; spor yapmak % 38.6, Tv izlemek- radyo dinlemek % 32.4, kitap gazete okuma oranı ise % 16.8, başka ise % 12.2 olarak belirtmişlerdir. Boş zamanlarda spor yapma oranı ile boş zamanları nerede geçirirsiniz sorusunun örtüştüğü görülmektedir. genel olarak okuma oranının düşüklüğü dikkati çekmektedir.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerine yöneltilen bir gazeteyi elinize aldığımızda öncelikle ne yaparsınız? Sorusuna okumaya sadece spor sayfasından başlarım % 27.2, baştan sona okurum % 46.2, sadece başlıkları okurum % 10.9 olarak belirtmişlerdir. Yine “sürekli bir yayın takip eder misiniz” (haftalık ya da aylık bir dergi) sorusuna ise % 34.9 ile evet, %64.9’luk bir oran ile hayır cevabı alınmıştır.

“Ders dışı kitap okur musunuz?” sorusuna Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri % 35.5 düzenli olarak, % 61.6 sı çok nadir, % 2.8 i de hiç kitap okumadıklarını belirtmişlerdir. Ders dışı kitap okumayı seviyor musunuz? sorusuna ise öğrenciler % 78.2 evet, % 21.8 ise hayır okumayı sevmiyorum cevabını vermişlerdir. Ders dışı kitap okumama nedenleri ise çoğunlukla televizyona fazla zaman ayırdıklarını % 17.9, bölümün kitap okuma alışkanlığını kazandıramadığını % 22.0, kitapların pahalı olduğunu % 17.3, ders programlarının yoğun olduğunu % 14.9, kitaba ve yayınlara uygulanan baskılar % 3.2 , başka olarak ta % 24.6 gibi oranla başka işlerde çalıştıklarını, antrenman yaptıklarından bedeni yorgunluklarının olduğunu, arkadaşlarla gezme ve oyun oynamak gibi nedenler sıralamışlardır.

“En son ne zaman ders dışı bir kitap okudunuz?” sorusuna ise % 51.7 bir- iki hafta önce, % 32.7 bir-iki ay önce, % 15.3 ise çok uzun zaman oldu hatırlayamıyorum cevabını vermişlerdir. “En son okunan kitap türü” ise % 22.2 ile toplumsal sorunlarla ilgili, % 41.4 roman- hikaye, şiir vb. , % 9.9 siyasi eserler, % 5.7 ile dini eserler, başka ise % 20.8 olarak belirtmişlerdir. Başka seçeneği içerisinde sporla ilgili, psikoloji, tarih, öğretmenlikle ilgili kitaplar olduğunu belirlenmiştir.

Evinizde kitaplığınız var mı? sorusuna ise % 75.6 ile evet, % 24.4 ile hayır cevabını vermişlerdir. Evinizde ders kitabı hariç yaklaşık olarak kaç kitabınız var?

Sorusuna ise % 29.7 ile 1-15 arası, % 27.7 ile 16-30 kitap arası, % 16.8 ile 31-45 kitap arası, % 25.8 ile 46 kitap ve üzeri kitap olduğu görülmektedir. Okuma hızı, okuma alışkanlığının bir göstergesidir. Öğrenciler 101-200 arası kelimeyi sınırlı ve düşük bir düzeyde okumaktadır. Hızlı okumanın bir yolu ise çok okumaktan geçer. Başarılı öğrencilerin bir çoğu hızlı okuyabilen öğrencilerdir (Semerci 2002). Öğrencilerin “dakikada ortalama kaç kelime okudukları” ise % 17.1 ile 0-100 kelime arası, % 47.6 ile 101-200 kelime arası, % 28.3 ile 201-300 kelime arası, % 7.1 ile 301 kelime ve üzeri okudukları görülmektedir.

3- Bazı Değişkenler İle Okuma Alışkanlığı ve Yayın Takip Etme Arasındaki İlişkiler

Tablo:2 Cinsiyet ile Gazete Okuma Sıklıkları Arasındaki İlişkisi

	Kız		Erkek	
	F	%	F	%
Her gün	96	40.7	211	47.6
Ara sıra	139	58.9	225	50.8
Hiç	1	0.4	7	1.6
Toplam	236	100.0	443	100.0

P>0.5 X= 5.28 Sd= 2 Fark yoktur.

Cinsiyet ile gazete okuma sıklıkları arasında ki dağılımda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Cinsiyet ile gazete okuma sıklıkları arasındaki dağılım incelendiğinde, kız %58.9 ve erkek %50.8 öğrencilerinin çoğunluğu, arasıra gazete okuduklarını belirtmişlerdir (Tablo:2).

Tablo:3 Cinsiyet ile Gazete Bölümlerini Okuma Arasındaki İlişki

	Kız		Erkek	
	F	%	F	%
Köşe yazıları	109	46.2	103	23.3
Spor sayfası	61	25.8	221	49.9
Siyasi yazılar	15	6.4	43	9.7
Başka	51	21.6	76	17.1
Toplam	236	100.0	443	100.0

P<0.5 X= 51.02 Sd=3 Fark vardır.

Beden eğitimi ve spor bölümü erkek öğrencileri daha çok gazetenin spor sayfalarını %49.9, bayan öğrenciler ise köşe yazılarını % 46.2 okuduklarını belirtmişlerdir cinsiyet ile gazete bölümlerini okuma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır(Tablo:3).

Öğrencilerin dakikada ortalama kaç kelime okudukları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Her iki cins içinde dakikada 101-200 kelime arası kız öğrenciler için %45.3 erkek öğrenciler için ise %48.8 olarak görülmektedir (Tablo:4).

Tablo:4 Cinsiyet ile Ortalama Dakikada Kelime Okuma Arasındaki İlişki

	Kız		Erkek	
	F	%	F	%
0-100	45	19.1	71	16.0
101- 200	107	45.3	216	48.8
201- 300	66	28.0	126	28.4
301 ve üzeri	18	7.6	30	16.8
Toplam	236	100.0	443	100.0

p> 0.5 X= 1.38 Sd =3 Fark yoktur.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri hem kent doğumlular %98.7, hem de köy doğumlular %96.8 kitap-gazete, dergi vb.nin okunması gerektiğine ilişkin aynı görüşü paylaşmaktadırlar.

Tablo:5 Babanın Öğrenim Durumu ile Evinde Ders Kitabı Hariç Kitap Sayısı

	İlköğretim		Lise		Üniversite		Başka	
	F	%	F	%	F	%	F	%
0-15	115	32.9	53	28.3	22	20.5	12	34.3
16-30	105	30.0	49	26.2	26	24.4	8	22.9
31-45	53	15.1	35	18.7	22	20.5	4	11.4
46 üzeri	77	22.0	50	26.8	37	34.6	11	31.4
Toplam	350	100.0	187	100.0	107	100.0	35	100.0

p> 0.5 X =14.24 Sd =9 Fark yoktur.

Babanın öğrenim durumu ile evde ders kitabı hariç kitap sayısı arasında anlamlı bir fark olmasa da, yüzde olarak üniversite mezunlarının %34.6 'sının 46 ve üzerinde kitap sayısı olduğu görülmektedir(Tablo:5).

Tablo:6 Babanın Mesleği ile Evinde Ders Kitabı Hariç Kitap Sayısı Arasındaki İlişki

	İşçi		Esnaf		Memur		Başka	
	F	%	F	%	F	%	F	%
0-15	42	29.2	42	35.8	55	28.4	63	28.5
16-30	40	27.8	28	23.3	46	23.8	74	33.5
31-45	29	20.1	23	19.2	29	14.8	33	14.9
46 üstü	33	22.9	27	22.5	64	33.0	51	23.1
Toplam	144	100.0	120	100.0	194	100.0	221	100.0

p>0.5 X=13.69 sd =9 Fark Yoktur.

Babanın mesleği dört kategoride işçi, memur, esnaf, başka olarak değerlendirilmiştir. Ele alınan meslek sınıflaması ile evde bulunan kitap sayısı arasında anlamlı bir farklılık görülmesi de (Tablo: 6) babası memur olan öğrencilerin evlerinde ders kitabı hariç kitap sayısı 46 ve üzeri diğer meslek gruplarına göre oran olarak daha fazla olduğu görülmektedir.

Ailenin aylık gelir durumu ile kitap- gazete, dergi vb. için aylık harcama miktarı arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Kitap için aylık harcama miktarı gelir durumu 150 milyon ve altı öğrencilerde harcama hiç yok %17.4 ile en yüksek düzeyde görülmüştür

(Tablo:7). Yine aylık gelir miktarının artışı ile beraber kitap için hiç harcama yapmama miktarı düşmektedir.

Tablo:7 Ailenin Aylık Gelir Durumu ile Kitap-Gazete Dergi vb. için Aylık Harcama Miktarı Arasındaki İlişki

	150 ve altı		151-300		301-450		451 ve üstü	
Hiç yok	24	17.4	33	12.1	21	13.6	11	9.6
1-5mlyn	76	55.1	148	54.2	72	46.8	42	36.9
6-10 ml	29	21.0	80	29.3	42	27.2	38	33.3
11 ml üst	9	6.5	12	4.4	19	12.4	23	20.2
Toplam	138	100.0	273	100.0	154	100.0	114	100.0

P < 0.5 X=37.26 sd=9 fark vardır

Tablo:8 Ailenin Aylık Geliri ile Okunulan Kitapları Elde Etme Durumu

	150 ve altı		151-300		301-450		450 ve üstü	
	F	%	F	%	F	%	F	%
Ödünç almak	63	45.6	114	41.7	66	42.9	41	36.0
Satın alma	51	37.0	120	44.0	65	42.2	67	58.8
Kütüphane	20	14.5	22	8.1	9	5.8	4	3.5
Başka	4	2.9	17	6.2	14	9.1	2	1.7
Toplam	138	100.0	273	100.0	154	100.0	114	100.0

P < 0.5 X=28.07 sd:9 fark vardır

Ailenin gelir durumu ile okuduğu kitapları temin etme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Kütüphaneden kitap temin etme ile ailenin ekonomik durumu arasında ters orantı görülmektedir. Ailenin gelir durumu arttıkça kütüphaneden kitap temin etme oranı düşmektedir. Yine düşük gelir düzeyindeki kişilerde ödünç kitap almak oranı %45.6 olarak görülmektedir. Ailenin gelir durumu ile satın alma arasında doğru orantı olduğunu görmek mümkün, ailenin gelir durumu arttıkça kitap satın alma oranı da artmaktadır(Tablo:8).

Tablo:9 Eline Geçen Para Miktarı ile Kitap-Gazete Dergi vb. için Aylık Harcama Miktarı Arasındaki İlişki

	50 Ml ve altı		51-100 ml		101-150 ml		151 ml ve üst	
	F	%	F	%	F	%	F	%
Hiç yok	34	19.4	31	12.0	16	10.2	8	8.9
1-5 ml	101	57.8	141	54.7	63	40.4	33	36.7
6-10 ml	33	18.8	72	27.9	59	37.8	25	27.8
11 ml ve üstü	7	4.0	14	5.4	18	11.6	24	26.6
Toplam	175	100.0	258	100.0	156	100.0	90	100.0

P < 0.5 X= 67.30 Sd 9 Fark var

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin eline geçen aylık para miktarı ile kitap-gazete, dergi vb. yayınları için aylık para harcama miktarı arasında istatistiksel anlamlı bir farklılık vardır. Öğrencilerin eline geçen para miktarı ile aylık kitaba para

harcama miktarı arasında doğru orantı vardır. Bu da (Tablo:9) ' da görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Okuma, bireysel gibi göründe de sonuçlarıyla doğrudan toplumu etkilemektedir. Bu nedenle bireysel ve toplumsal açıdan okumanın önemi ve işlevi kabul edilen bir gerçektir. Okuma bireysel açıdan düşünmeye yardımcı olarak, düşünce ve bilgi üretilmesini sağlar. Sağduyuyu, hayal gücünü ve deneyimlerini geliştirir. Bireyin dünyasını genişleten, kişiliğini biçimlendiren diğer kişilerle iletişime girmesini sağlayan ve onu gerçek anlamda özgür kılan okuma aynı zamanda, bilgisizlik ve yanlış inanışlardan bireyi korur (Demirel,1994; Tepebaşılı,1998; Sangkaeo,1999). Okumak içinde yaşadığı dünyayı ve gelişmeleri algılamada anlam vermede ve sorgulamada birey için gerekli olan bir etkinliktir. Ancak, okumanın yararının görülmesinde bu etkinliğin alışkanlık haline getirilerek düzenli ve bilinçli bir şekilde yapılması önemlidir.

Üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin genel olarak okuma alışkanlıklarının olmadığı görülmektedir. Korkmaz (2000)'ın yaptığı araştırma, bu bulguları desteklemektedir.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri kitap okumanın yararının farkındadır. Okumanın ve okuma alışkanlığının zihni ve düşünme kapasitesini geliştirdiğini %80.7 ile belirtmişlerdir. Bilgiye ulaşmak için öğrenciler interneti %43.7 gibi bir oranla kullanmadıklarını, %17.8 ile oyun oynayıp chat yaptığını, %17.4 ise gazete ve dergi okuduğunu belirtmişlerdir. Yıldız (2000) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin son zamanlarda gazete ve internet gibi kitle iletişim araçlarına yöneldiğini belirtmiştir.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri boş zamanlarını çoğunlukla spor yaparak geçirmektedirler. Yazıcı (2003) tarafından yapılan bir araştırmada erkek öğrencilerin spor yaparak, ekonomi programlarını ve açık oturum programları ve faaliyetlerini izleyerek geçirmektedirler.

Yine yapılan bir araştırmada üniversite öğrencilerinin, müzik dinlemek, kitap okumak, arkadaşlarla sohbet etmek ve gezmek, televizyon izlemek şeklinde belirtmişlerdir (Özsoy,2002). Yapılan bu araştırma ile kıyaslandığında öğrencilerin spor yapma oranının diğer üniversite öğrencilerine göre yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin kütüphanede boş zamanlarını geçirenlerin oranı da çok düşük oranlardadır.

Beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri gazetelerin öncelikle spor sayfalarından okumaya başladıklarını belirtmişlerdir. Bunu, mesleki nedenlere bağlamak mümkündür. Fakat sürekli bir yayın takip etme oranı ise düşük görülmektedir. Yıldız (2000), üniversite

öğrencilerinin en fazla güncel (aktüel) yayınları takip etmekte olduğunu ifade etmiştir.

En son ne zaman bir kitap okudunuz sorusuna ise % 51.7 bir-iki hafta önce, % 32.7 bir- iki ay önce, % 15.3 çok uzun zaman önce hatırlayamıyorum. Verilerden de anlaşılacağı üzere bir iki hafta bir kitap okuma oranının yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara rastlanmıştır. Verilen cevaplar arasında oran olarak “ayda bir kitap” okuma birinci sırada görülmektedir (Özsoy, 2002). Üniversite öğrencileri hangi tür kitaplar okumaktadırlar. Cumhuriyet üniversitesinde yapılan araştırmada öğrencilerin % 47 ile toplumsal sorunları ele alan kitapları tercih ettikleri görülmektedir. ODTÜ (1998) fen edebiyat fakültesi öğrencileri ise % 66 ile siyasi kitapları okuduklarını, eğitim fakültesi öğrencilerinin şiir, hikaye tipi kitapları tercih ettikleri görülmüştür. Okunan kitap türü açısından fakülteler arasında bir farklılık göze çarpmaktadır. Görülüyor ki beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileri kafasını yoracak, düşündürecek kitap türlerini az okumaktadırlar.

Öğrencilerin cinsiyet ile gazete okuma sıklıkları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Cinsiyet ile gazete bölümlerinin okunması arasındaki değerlendirilmede, erkek öğrencilerin çoğunlukla gazetenin spor sayfalarını, kızların ise köşe yazılarını okudukları görülmüştür. Tezcan (1982), genellikle erkek öğrencilerin spor, gezi, serüven, bilim ve kurgu makine ve ünlü kişilerin hayatlarını içeren yayınları okumayı sevdiğini, kızların da, romantik romanlarla, kendilerini ilgilendiren hikaye ve şiir kitaplarını okumaktan zevk duyduğunu belirtmiştir.

Çocuk doğduğu andan itibaren kendini bir sosyalleşme ortamında bulur. Toplumun ilk değer yargılarının ve alışkanlıklarının verildiği yer ailedir. Buna bağlı olarak da okumaya verilen değer konusunda ilk izlenimlerini aldığı yer de ailesidir. Türkiye’de genellikle yetişkin nüfusun eğitim düzeyinin düşük olması nedeniyle çocuklar okumaya yönlendirilmemekte, okuma bilinci ve sevgisi kazandırılmamaktadır. Babaların öğrenim durumu ile evde ders kitabı hariç kitap satışı ve babanın mesleği ile evdeki kitap sayısı arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Tablo 5’te görüldüğü gibi babası üniversite mezunu olup ta evinde kitap bulunma oranı 46 üzerinde kitap sayısı olanlar görülmektedir. Bu da göstermektedir ki eğitim seviyesi evde kitap bulundurmada (istatistiksel olmasa da) belirli bir etkidir. Aynı durum Tablo 6’da da görülmektedir. Babası memur olan öğrencilerin evinde kitap bulundurma oranı yüksektir.

Türkiye’de okuma alışkanlığının gelişmemesinin nedenlerinden birisi de ekonomik durumdur. Hızlı enflasyon ve hayat pahalılığı, okuyan kesimlerin kitap, dergi, gazete alım güçlerini sınırlamakta ve sonuçta daha az okumalarına yol açmaktadır (Bircan ve Tekin,1989). Öğrencilerin aylık durumu ile kitap dergi gazete vb. için aylık para harcama

miktarı arasında anlamlı bir fark görülmektedir. Gelir durumu düşük olan öğrenciler okumak için materyal satın almamaktadırlar.

Ailenin aylık gelir durumu ile okuduğunuz kitapları temin etme arasındaki değerlendirilmede de anlamlı bir farklılık vardır. Ekonomik durumu iyi olmayan aileler kütüphane ve de ödünç alma yolunu tercih etmektedirler. Ekonomik durumu iyi olan ailelerde kitap satın alma oranı yüksek görülmüştür. Öğrencilerin eline geçen para miktarı ile kitap gazete dergi vb. yayınlar için para harcama miktarı arasında anlamlı bir farklılık vardır. Öğrencilerin eline geçen para miktarı arttıkça okumak için harcanan para da artmaktadır.

Eğitim süreci bilinçli okuma becerisi oluşturmaya yardımcı olmalıdır. Aksi takdirde okuma altyapısı olmayan bireyler kritik düşünme becerisinden yoksun, kendilerine sunulan fikir, düşünce ve bilgileri sorgulama, inceleme becerisinden yoksun olarak, ya onları olduğu gibi benimseme ya da reddetme gibi davranışlar içerisine girecektir. Bu da istenmeyen bir durumdur. Bu nedenle, eğitim programlarının okuma alışkanlığını da kazandıracak şekilde düzenlenmesi gereklidir.

Öneriler

1- Öğrenciler araştırılmaya yöneltilerek, ders dışındaki yazılı kaynaklara yönlendirilmelidir.

2- Okuma alışkanlığı ulusal kültür politikalarının bir parçası olarak ele alınmalıdır.

3- Genel olarak kitap fiyatları düşürülmelidir.

4- Okuma alışkanlığı temel eğitimde daha özenli ve dikkatli verilmelidir.

5- Öğrenciler de hızlı okumaya yönlendirilmelidir.

6- Kütüphaneler çekici hale getirilmelidir. Kütüphanelerde çeşitli konferanslar, açık oturum, tiyatro gibi faaliyetler tertip edilerek kültür ve cazibe merkezi haline getirilmelidir.

7- Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin sadece fiziksel bir obje olarak görülmesi yanlış olacaktır. Onlar aynı zamanda toplum geleceğine yön verecek liderlerdir. Bu sebepten dolayı genel kültür içerikli yayınların öğrencilere tavsiye edilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- AÇAK., ILGIN A., ERHAN, S., *Beden Eğitimi Öğretmeninin El Kitabı*, Dünya Ambalaj, San. Tic. A.Ş. Malatya, 1997.
- BİNBAŞIOĞLU, C., “Okumanın Mekanizması ve Okuma Aracının Bazı Nitelikleri”, *Çağdaş Eğitim*, 18 (193)15-20, 1993.
- BİRCAN, İ., TEKİN, M., “Türkiye’de Okuma Alışkanlığının Azalması Sorunu ve Çözüm Yolları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C:22, S:1, s: 393-410, Ankara, 1989.
- CUMHURİYET, “Cumhuriyet Gazetesi”, S: 15, 16 Temmuz 1998.
- ÇÖNDÜ, A., *Beden Eğitimi ve Sporda Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara, 1999.
- DEMİREL, Ö., *Türkçe Programı ve Öğretimi*, USEM Yayınları, S.61, Ankara, 1994.
- DEMİRHAN, G., COŞKUN, H., ALTAY, F., “Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Niteliklerine İlişkin Görüşler”, *Eğitim ve Bilim*, C: 27, Sayı:123, Ankara, 35-41, Ocak 2002.
- ESGİN, A., KARADAĞ, Ö., “Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı”, *Popüler Bilim*, 19-23, Eylül 2000.
- İPŞİROĞLU, Z., *Düşünmeyi Öğrenme ve Öğretme*, Alfa Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997.
- KAYALAN, M., *Etkili ve Hızlı Okuma Sanatı*, İstanbul 2000.
- KORKMAZ, A., *Yükseköğretim Gençliğinin Problemleri*, 2000.
- ODTÜ, (www.po.metu.tr/buhafta/bh505.html-52k, 2000).
- ODTÜ, *Kitap Fuarında Bir Anket Çalışması*, 2000.
- ÖSYM, *Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu*, Ankara, 2001.
- ÖZÇELEBİ, O.S., CEBECİOĞLU N.S., *Okuma Alışkanlığı ve Türkiye*, İstanbul, 1990.
- ÖZSOY, O., *Geleceğin Meslekleri – (Ülkemizin Gençlik Profili)*, Hayat Yay., S: 37, İstanbul, 2002.
- SAĞLAMER, E., “Okuma”, *Çağdaş Eğitim*, S: 3-6, Yıl:20, Sayı: 208, Mart 1995.
- SANGKAEAO, S., *Reading Habit Promoyion in Asean Libraries. 65 th Ifla Council an General Conference (august 20- august 28, 1999)*, Bangkok, Thailand, 1999.
- SEMERCİ, Ç., “Türk Üniversitelerinde Beden Eğitimi ve Spor Bölümü Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları”, *Eğitim ve Bilim*, C: 27, Sayı:125, S: 36-43, Ankara, Temmuz 2002.
- SUNAY, H., GÜNDÜZ, N., “Türkiye’de Beden Eğitimi Öğretmeni ve Spor Adamı Yetiştirme Politikası”, *Çağdaş Eğitim*, Yıl:19, Sayı:199, S: 38.43, Ankara, Mayıs 1994.
- TEPEBAŞILI, F., “Okuma ve Metin Seçimi Sorunu”, *7. Eğitim Bilimleri Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 9-11 Eylül 1998.
- TEZCAN, M., “Çocuklara Okuma Alışkanlığı Kazandırmak”, *Yaşadıkça Eğitim*, Sayı:20, S: 5-9 Ocak- Şubat 1992.

Bazı Sosyo-Ekonomik Değişkenlere Göre...

YAMANER, F., *Beden Eğitimi ve Sporda Temel İlkeler. Erkin Kitabevi*, İstanbul, 2001.

YAZICI, E., “Üniversiteli Gençler S.O.S. Veriyor”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, S:33, Ankara, Ekim 2003.

YILDIZ, A., *Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarını Belirleyen Etmenler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 201-224, ELAZIĞ-2007

İŞGÖREN YARATICILIĞINI ETKİLEYEN BİREYSEL VE MESLEKSEL FAKTÖRLER: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

*Individual and Professional Level Factors Effecting Employee Creativity:
An Ampirical Study in The Health Sector*

Esma Ülkü KAYA

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek
Yüksek Okulu, ukaya@firat.edu.tr.*

Muhammet DÜŞÜKCAN

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek
Yüksek Okulu, mdusukcan@firat.edu.tr.*

ÖZET

Yerel, ulusal ve uluslar arası rekabetin hızlandığı ekonomik bir yapıda yaratıcılık ve yenilik oldukça önemli çalışmalardandır. Bu çalışmaya işgören yaratıcılığını etkileyen bireysel seviyeli ve meslek seviyeli faktörler dahil edilmiştir. Anket Elazığ'daki özel ve kamu sektöründe çalışan uzman doktorlara uygulanmıştır. Amacımız bu sektördeki işgörenlerin yaratıcı hünelerini etkileyen bireysel seviyeli ve mesleki seviyeli faktörlere işgören perspektifinden bir bakışı vermektir. Bireysel yaratıcılığın grup ve örgüt yaratıcılık için önemli bir başlangıç noktası oluşturduğu düşünüldüğünde bu faktörlerin bu çalışma için değeri daha iyi anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık, Yenilik, Bireysel Yaratıcılık, Grup Yaratıcılığı, Örgüt Yaratıcılığı.

ABSTRACT

Within an economic structuring accelerated by local, national and international competence; creativity and innovation are one of very important activities. In this study individual-level and job-level factors affecting employee creativity are included. Questionnaire was applied to specialist physicians practicing in private and public sectors in Elazığ city. Our aim is to demonstrate a view from employee's perspective to individual-level and job-level factors effecting creative skills of employees in this sector. As it is thought that individual creativity is an important starting point for group and organizational creativity, the value of this study will better be understand.

Key Words: Creativity, Innovation, Individual Creativity, Group Creativity, Organization Creativity.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yaratıcılık, küresel rekabet ortamında faaliyet gösteren, temel unsurun insan olduğu tüm işletmelerde başarı için önemli bir şart ve en çok aranan özelliklerden biridir. Günümüzün hızlı değişim ortamında işletmelerde hedeflenen başarıya ulaşılması için yaratıcılık teşvik edilmeli ve daha iyi kullanılmalıdır. Bunun için de yaratıcı kapasitelerin ortaya çıkarılması ve yaratıcı çözümlerle fark yaratılması gerekmektedir. (Bakan, 2004:5-6). Yaratıcı düşünce, bütün yönetim alanlarına ve faaliyetlerine fayda sağlar. Yaratıcılık daha ciddi, daha karlı ya da daha tatmin edici bir yolla yapılabilme şansı olan iş pozisyonları yaratır. Yönetimde problemler kendi kendilerine mevcut durumdan farklı ve yeni durumlar olarak oluşur ve problemler sıklıkla yeni çözümlere ihtiyaç duyarlar. Çoğunlukla geleneksel bir tarzla düşünerek problemlere çözüm getirmek zordur. Problemlerin yaratıcı düşünceyle çözülmesi gerekir (Proctor ve Diğerleri, 2004: 207–208).

Whitehead (1978) İngilizcedeki “*creativity*” olarak ifade edilen yaratıcılık kavramının Latince’den “*hasıl etmek, meydana getirmek, üretmek*” anlamına gelen “*create*” kelimesinden türetildiğini ileri sürer. Buna göre yaratıcılık; yeni şeyleri, fikirleri ya da varlıkları üretmektir. Bu nedenle, Whitehead’e göre (1978), “*yaratıcılık yeniliğin ilkesidir*” (Sundgren, 2003:1460). Yaratıcılıkla ilgili yıllardır çeşitli tanımlamalar ve modeller önerilmiş ve geliştirilmiştir. Örneğin Torrance yaratıcılığı, problemle başa çıkmakla iç içe olan yetenekler, hünerler, motivasyonlar ve durumların oluşturduğu bir set olarak tanımlamıştır. Amabile, sürecin sonuna odaklanarak: “Sonuçlanmamış bir görev için yeni ve uygun bir çözüme bir ürün ya da tepkinin yaratıcı” olduğunu belirtmektedir (Feldhusen ve Goh, 1995:233). Yaratıcılık orijinal, yenilikçi, yeni ve uygun çözümlerle problemleri kolaylıkla çözebilme yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (McFadzean, 1999:374). Aynı zamanda Dobbins yaratıcılığı öğrenilebilen ve geliştirilebilen bir hüner olarak ifade etmektedir (Dobbins, 1997:524).

Yaratıcılık, basit olarak, bilimden sanata, eğitimden, işletmeciliğe kadar insan aktivitelerinin her alanında yeni, uygun fikirleri üretme anlamındadır. Bu noktada yaratıcılık kavramını yenilik kavramından farklılaştırmak gerekir. Bu iki kavram anlam olarak birbirine yakın olmakta birlikte farklıdırlar. Özellikle yaratıcılık yeniliğin bireysel, grupsal ya da örgütsel seviyelerde fikirlerin uygulanması konusunda yenilikten farklılaşmaktadır (Shalley ve Gilson, 2004: 34–35). Yaratıcılık başarılı bir yenilik çalışması için gerekli bir ön şarttır(Bassett-Jones,2005:169).Yaratıcılık yeni fikirleri başarılı olarak uygulayan yeniliğin ilk adımıdır ve yenilik uzun vadeli şirket başarısı için tamamen hayati önemdedir (Amabile, 1997: 40). Heap yaratıcılığı radikal yenden

yapılandırma ve var olan şeylerin yeniden birleştirilmesiyle yeni fikirler ve kavramların sentezlemesi olduğunu hâlbuki yeniliğin yaratıcılıkla ilgili sonuçların uygulanması olduğunu öne sürmektedir. Başka bir deyişle yaratıcılık yenilik sürecinde fikir oluşturma safhası olarak düşünülür (McAdam ve McClelland, 2002: 113–114). Tannenbaum, yaratıcılığın faydalı bir süreç olduğunu ileri sürer; çünkü yaratıcılık iletişimi iyileştirir, öğrenmeyi ve problemin keşfini geliştirir ve yeni fikirler, çözümler ve/veya alternatifleri geliştirmeye yardım eder (McFadzean, 1998a:309). Yaratıcı süreç genellikle dört safhada tanımlanır (McCoy ve Evans, 2002:409):

1. Bir bilgi temeli oluşturma,
2. Bu bilginin kuluçka devresi,
3. Bir probleme yenilikçi bir çözüm vizyonu kazandırma ve
4. Bu vizyonu faydalı, yaratıcı bir ürüne dönüştürme.

Daha önce hiç yapılmamış, düşünülmemiş veya yaratıcı kişi için yeni olan fiziksel bir varlığı veya bir düşünceyi ortaya koyan kişiye yaratıcı denir. (Kobu, 1996:357). Yaratıcı birey, aktif olarak yeni bilgiyi araştıran, merakla motive olan, bir şeyleri başarmayı isteyen bir kişidir. Yaratıcı bireyler aynı zamanda belirsizliğe tahammül edebilir, başkalarından daha uzun bir kararsızlık durumunda kalabilir, risk alma tutumu gösterebilirler (Kristensen, 2004: 89).

Carr ve Couger, günümüz örgütlerinin rekabet üstünlüğü elde etmek için yenilikçi olmaları gerektiğini ileri sürerler. Couger tarafından, yenilik “*yeni fikirleri uygulamaya aktarma süreci*” olarak tanımlanır. Bu tanım, öncelikle yeni fikirlerin oluşumunu, daha sonra ise bu fikirleri işe yarar bir ürün, süreç ya da hizmete dönüştürmeyi içerir. Bazen bu süreç yıllar alabilir. Örgütlerin eşsiz ve pratik süreçler, ürünler ya da hizmetler geliştirmesi, işgörenlerini çok sayıda yaratıcı fikir üretme konusunda teşvik etmesine bağlıdır. Başka deyişle, örgüt içerisinde yaratıcılığı teşvik eden bir çevre geliştirmelidir (McFadzean, 1998b:131). “*Başarılı bir şirket*” üstün bir yönetime, kaliteli ürüne ve finansal sağlamlılığa ihtiyaç duyarken, “*oldukça hayran olunan*” şirketlerin de, işgücünü alevlendiren bir kıvılcım olan yenilik ruhunu taşıdığı ileri sürülmektedir (Nemeth, 1997: 59).

Örgütler, hızla değişen çevreye adapte olabilmek ve örgütü canlandırabilmek için yaratıcılığa ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyacı karşılamak için yöneticiler, yaratıcılık eğitim programları, takım-oluşturma ve yaratıcılığı iyileştirmek için liderliği geliştirmek gibi çeşitli tek yönlü yaklaşımlara yatırım yaparlar. Halbuki örgütteki, yaratıcılığı yönetme, karmaşık bir problemdir ve daha entegre bir yaklaşıma ihtiyaç duyar. Bu amaçla yöneticiler, toplam sistemler yaklaşımını kullanarak örgütlerindeki yaratıcılığı

besleyebilir ve destekleyebilirler. Bu çatıya göre örgütler; kültür, tekno-yapısal alt sistemler, yönetim ve personel olmak üzere dört alt sistemden oluşur. Her alt sistem yaratıcılık için önemli engeller yaratacaklardır. Bu yapıda yaratıcılığın bölümlerini geliştirmeye yardım eden üç tip araç (kültürel, örgütleme ve tasarım ve eğitim geliştirme) tanımlanmıştır (Tan, 1998: 23).

Hemen hemen her şirket, oldukça yüksek yaratıcılığı olan işgörenleri ister. Her yıl yaratıcılık eğitim programlarına ya da yaratıcılıkla ilgili danışmanlara milyonlarca dolar harcarlar. Yaratıcı olabilmek için bir şirket birey olarak altı kaynağa yatırım yapmalıdır. Bu kaynaklar aşağıda sıralanmıştır (Sternberg ve diğerleri,1997: 19–20):

1. Bilgi: Yeniden keşfedilmeyen, yeni olanlar hakkında bilgi sahibi olma,
2. Zihni Yetenekler: Fikirleri oluşturma, değerlendirme ve icra etme,
3. Düşünce Tarzları: Bir kişinin kendi seçtiği yeni yollar konusundaki düşüncesiyle ilgili tercihi,
4. Motivasyon: Eğlenceyle bir hareketi yapma,
5. Kişilik: Engellere üstün gelmede azim ve ısrar,
6. Çevre: Riski yayan ve yatırım işini destekleyen bir kaynak,

İnsanların yaratıcı yetenekleri bir örgütün önemli kaynaklarından biridir. Liderler ve yöneticiler, arzu edilen etkiyi elde etmek için bireylerin yaratıcı yeteneklerini serbest bırakma, besleme ve odaklanma işlemiyle karşı karşıyadır. Yaratıcılıkla ilgili engeller ve yasaklar, bireylerin gizli yaratıcı yeteneklerini engeller, bastırır ve teşvik ederler. Engeller başarılı amaçlara odaklanmak için işgörenlerin yaratıcı yeteneklerini ortaya çıkarmayı araştıran lider ve/veya yöneticilerin çabalarını da engeller (Groth ve Peters, 1999:179). Bu nedenle yöneticilerin yaratıcılığı engelleyen faktörleri araştırması ve bu engelleri mümkün olduğu kadar minimum düzeye indirmesi gerekir.

2. ARAŞTIRMA MODELİ

Yaratıcı ve kendini geliştirmek isteyen 21.Yüzyılın işgöreninin, çalışma hayatında istenen etkinliği verebilmesi, üç faktörün birlikte varolmasına bağlıdır. Bunlar, deneyimleri, işine bakış açısı, çıkarları ve ilgi alanları gibi bireysel faktörler, işi ile ilgili içsel ve dışsal koşullar ve ait olduğu örgütte varolan yönetsel yaklaşımı belirleyen örgütsel koşullardan oluşan faktörlerdir (Düren, 2002:105).

Amabile (1997), Amabile ve diğerlerinin (1996) makalelerinde yaratıcılığı etkileyen iş çevresi ile ilgili faktörler; “yaratıcılığın teşviki”, “otonomi veya serbestlik”, “kaynaklar”, “baskılar” ve “yaratıcılığı engelleyen örgütsel engelleyiciler” şeklinde sınıflandırılmıştır. Yaratıcılığın teşviki; örgütsel teşvik, denetçi teşviki, iş grubu teşviki

gibi alt faktörlerden, otonomi ya da serbestlik, serbestlik faktöründen, kaynaklar; yeterli kaynaklar faktöründen, baskılar; mücadelecı görevler ve önemli projelerle sıkı sıkıya çalışabilme ile iş gücü baskısı faktörlerinden, yaratıcılıkla ilgili engeller ise, örgütsel engellerle ilgili faktörlerden oluşur. İlgili modelde bu faktörlerden örgütsel yaratıcılık engelleyicileri ve iş yükü baskısı ile ilgili faktörler yaratıcılığı negatif, diğer faktörlerin ise pozitif etkilediği ileri sürülmektedir (Amabile ve diğerleri, 1996: 1154–1184; Amabile, 1997: 39–58) .

Woodman ve diğerlerinin (1993), örgütsel yaratıcılıkla ilgili geliştirdiği modelde üç yaratıcılık seviyesi tanımlanır. Bunlar bireysel yaratıcılık, grup yaratıcılığı ve örgütsel yaratıcılık şeklinde olup, yazar üç seviyenin de birbirlerini etkilediği üzerinde durur. Bireysel yaratıcılık, geçmişteki koşullar, kişilik faktörleri, bilişsel faktörler, içsel motivasyon, bilgi şeklindeki faktörlerden oluşur. Bireysel yaratıcılık bu faktörlerin ve çevresel koşulların (fiziksel çevre, görev ve zaman ile ilgili sınırlamalar gibi) bir fonksiyonudur ve grup yaratıcılığına da katkı sağlar. Grup yaratıcılığını ise, grup yaratıcılığı ile ilgili şartlar, grup süreci ve problem çözme, sosyal bilgi gibi faktörler etkiler. Grup yaratıcılığı, gruptaki bireylerin yaratıcılıklarının bir fonksiyonu olmasına rağmen bütün üyelerin yaratıcılıklarının toplamı kadar basit değildir. Bireysel yaratıcı davranışın, örgütsel yaratıcılığı etkilemesi grup yoluyla olmaktadır. Örgüt yaratıcılığı ise, yaratıcılık eğitimi, örgütsel yaratıcılık şartları şeklindeki faktörlerden oluşur. Örgütsel yaratıcılık, işletmenin çevresindeki çevresel şartlar (örgütsel kültür, ödüllendirme sistemleri, kaynak sınırlamalar, sistemin dışında daha geniş çevre şartları gibi) ve grup yaratıcılığının da bir fonksiyonudur (Woodman ve diğerleri, 1993: 293–321).

Mumford (2000) ise yaratıcılığı ve yeniliği yönetmek için etkili insan kaynakları uygulamalarının bireysel, grupsal ve örgütsel yaratıcılığı etkileyen faktörleri ve örgütün karşı karşıya olduğu stratejik çevresini etkileyen faktörleri dikkate alması gerektiğini vurgular. Bireysel yaratıcılığı yönetmede, zaman ve bilgi, amaçlar ve ödüller, insan ve çevre gibi faktörler üzerinde durur. Grup yaratıcılığını yönetmede ise liderlik, grup yapısı, grup iklimi gibi faktörleri inceler. Örgütsel yaratıcılığı yönetmede destek ve entegrasyon, kültür ve yapı şeklinde faktörler üzerinde durur. Aynı zamanda çevreyi yönetmede yeniliği izleme, yenilik stratejisi gibi faktörlerin incelenmesi gerektiğini vurgular (Mumford, 2000:313–351).

Shalley ve diğerleri (2004), çalışmalarında yaratıcılığı besleyen ve engelleyen sosyal ve çevresel faktörleri incelemiştir. Sosyal ve çevresel faktörler, bireysel seviyeli, iş seviyeli, takım ya da iş grubu seviyeli ve örgütsel seviyeli faktörler şeklinde sınıflandırılmaktadır. İş seviyeli faktörler, kişilik faktörleri, bilişsel tarz ve yetenek,

görevle ilgili uzmanlık, motivasyon ve sosyal ve çevresel etkenlerden oluşur. İş çevresi faktörleri ise, işle ilgili özellikler, rol beklentileri ve amaçlar, kaynak yeterliliği, ödüller, denetçi tarzı, işin dışsal değerlemesi şeklindeki faktörlerden oluşur. Takım ya da iş grubu faktörleri ise, sosyal çevre ile ilgili faktörler, grup içeriği ile ilgili faktörlerden ibarettir. Örgütsel seviyeli faktörler ise örgütsel iklim, örgütsel seviyeli insan kaynakları uygulamaları faktörlerinden oluşur (Shalley ve Gilson: 2004: 33-53).

Çalışmamızda işgören yaratıcılığı etkileyen bireysel ve mesleki seviyeli faktörler üzerinde durulmuş olup model olarak bahsedilen çalışmalar dikkate alınmıştır. Anket formu ise incelenen bu çalışmalar ışığında oluşturulmuştur. Özellikle bireysel yaratıcılığın, grupsal ve örgütsel yaratıcılık ve yeniliği büyük ölçüde etkilediği ve bunlar için başlangıç noktası oluşturduğu düşünülürse bu çalışmanın kapsamına bu faktörlerin dahil edilmesinin gerekliliği anlaşılabilir. Ayrıca yaratıcılığı etkileyen bütün faktörlerin bir çalışmada yer verilemeyecek kadar geniş içeriği gerektirmesi nedeniyle aynı alanda grupsal ve örgütsel faktörlerin ölçümü başka bir çalışma olarak düşünülecektir.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırma metodolojisi başlığı araştırmanın amacı, araştırma hipotezleri, verilerin toplanması, ana kütle ve örnek seçimi, kullanılan ölçekler, verilerin analizi ve hipotezlerin testi, araştırma bulgularının değerlendirilmesi, hipotezlerin test edilmesi başlıklarından oluşmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Uzun yıllardır işletme yönetimi ile ilgili literatürlerde sıklıkla çalışılan konulardan biri olan yaratıcılık kavramı ülkemizde yöneticiler tarafından sadece tartışılan bir konu olmaktan öteye gidememiştir. Halbuki işletmelerdeki bütün yenilikçi çalışmalar sadece yaratıcı ve yenilikçi yönetimin gücü ile değil bu güce işgören yaratıcılığı ve yenilikçiliğinin de katılımı ile gerçekleştirilme imkanı bulabilir. Bugünün iş dünyasındaki değişime uyum ancak işletme yöneticilerinin, yeni ürünler, süreçler ve yaklaşımlar geliştirmenin değerini anlamalarıyla mümkündür. Bu çalışmanın amacı yöneticilerin değişime ayak uydurmalarında işgörenlerin ne derecede kendilerine yardımcı olacaklarını görmelerini sağlamak ve yaratıcılık konusunda çalışma yapanlara da yol göstermektir. Ayrıca çalışmada işgören yaratıcılığını etkileyen bireysel ve mesleki faktörlerin çalışma yapılan sağlık sektöründeki çalışanlarda görünümü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.2. Araştırma Hipotezleri

Araştırma hipotezlerinin gruplandırılması, ilgili faktörün ilişki kurulan diğer faktörlerle olan ilişkisi temelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yaratıcılığı etkileyen

kişilik özellikleri ile aralarında ilişki araştırılan diğer faktörler bir gruptandırmayı, iş karmaşıklığı ile aralarında ilişki araştırılan diğer faktörler diğer bir gruptandırmayı, işgörenlerin risk alma kriteri ile diğer faktörler arası ilişki bir başka gruptandırmayı, yaratıcılığı etkileyen bireysel ve mesleki faktörlerin cinsiyet, çalışma yılı ve yaş faktörleriyle ilişkileri diğer üç gruptandırmayı oluşturmaktadır. Bu hipotez ve hipotez grupları aşağıda verilmiştir:

H1a: Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile iş karmaşıklığı arasında olumlu ilişki vardır.

H1b: Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile yöneticinin yönetim tarzları (kontrolcü ve destekleyici) arasında olumlu ilişki vardır.

H1c: Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile dış kaynaklı ödüllendirme arasında olumlu ilişki vardır.

H2a: İş karmaşıklığı ile yöneticinin kontrolcü yönetim tarzı arasında olumlu ilişki vardır.

H2b: İş karmaşıklığı ile yöneticinin destekleyici yönetim tarzı arasında olumlu ilişki vardır.

H2c: İş karmaşıklığı ile dış kaynaklı ödüllendirme arasında olumlu ilişki vardır.

H3: Dış kaynaklı ödüllendirme ile yöneticinin yönetim tarzları arasında (kontrolcü ve destekleyici) olumlu ilişki vardır.

H4: Destekleyici yönetim tarzı ile kontrolcü yönetim tarzı arasında olumlu ilişki vardır.

H5a: İşgörenlerin risk alma kriteri ile işgörenlerin yaratıcı amaçları tayin etme kriteri arasında olumlu ilişki vardır.

H5b: Örgütsel amaç ve misyonun açık bir şekilde belirlenme kriteri ile işgörenlerin risk alma kriterleri arasında olumlu bir ilişki vardır.

H6: Örgütteki işgörenlerin mücadeleci görevler ve önemli projelerle sıkı sıkıya çalışabilme düzeyleri ile ilgili kriter ile yaratıcı amaçları tayin etme kriteri arasında olumlu ilişki vardır.

H7a: Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile cinsiyet arasında ilişki vardır.

H7b: İşin karmaşıklık düzeyini etkileyen faktörlerle cinsiyet arasında ilişki vardır.

H7c: İşgörenlerin destekleyici yönetim konusundaki düşünceleri ile cinsiyetleri arasında ilişki vardır.

H7d: İşgörenlerin kontrolcü yönetim konusundaki düşünceleri ile cinsiyetleri arasında ilişki vardır.

H7e: İşgörenlerin dışsal ödüllendirmeye ilgili düşünceleri ile cinsiyetleri arasında

ilişki vardır.

H8a: Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile çalışma yılı arasında ilişki vardır.

H8b: İşin karmaşıklık düzeyini etkileyen faktörlerle çalışma yılı arasında ilişki vardır.

H8c: İşgörenlerin destekleyici yönetim konusundaki düşünceleri ile çalışma yılları arasında ilişki vardır.

H8d: İşgörenlerin kontrolcü yönetim konusundaki düşünceleri ile çalışma yılları arasında ilişki vardır.

H8e: İşgörenlerin dışsal ödüllendirmeye ilgili düşünceleri ile çalışma yılları arasında ilişki vardır.

H9a: İşgörenlerin yaratıcılığını etkileyen kişilik özellikleri ile yaşları arasında ilişki vardır.

H9b: İşin karmaşıklık düzeyini etkileyen faktörlerle çalışanların yaşları arasında ilişki vardır.

H9c: İşgörenlerin destekleyici yönetim konusundaki düşünceleri ile yaşları arasında ilişki vardır.

H9d: İşgörenlerin kontrolcü yönetim konusundaki düşünceleri ile yaşları arasında ilişki vardır.

H9e: İşgörenlerin dışsal ödüllendirmeye ilgili düşünceleri ile yaşları arasında ilişki vardır.

3.3. Verilerin Toplanması, Ana Kütle ve Örnek Seçimi

Veriler, işgören yaratıcılığını etkileyen bireysel ve mesleki seviyeli faktörlerin yer aldığı anket formu ile elde edilmiştir. Araştırmanın ana kümesini Elazığ ilinde sağlık sektöründe çalışan kamu ve özel sektördeki toplam 242 uzman doktor oluşturmaktadır. Örneğimizi ise, bu ana kütle içerisinde tesadüfî örnekleme yöntemi ile seçilen ve istatistiksel olarak anlamlı olan, 71 uzman doktor oluşturmaktadır.

3.4. Kullanılan Ölçekler

Çalışmada kullanılan yedi ölçekteki bütün faktörler için “Tamamen katılmıyorum” (1)’den “Tamamen katılıyorum” (5) boyutuna doğru sınıflandırılan 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır.

1. Yaratıcılıkla İlgili Kişilik Özellikleri: İşgörenlerin yaratıcılıkla ilgili kişilik özelliklerini değerlemek için 30 kalemlilik yaratıcılık skalası (Gough, 1979; Gough ve Heilbrun, 1965) kullanılmıştır. Bu skala için Oldham ve Cummings’in (1996) makalesinden faydalanılmıştır.

2. Denetçi Tarzı: Denetçi tarzlarını ölçmek için 12 kalemlik skala kullanılmıştır (Michigan Organizational Assessment Package, 1975). Bu skala için Oldham ve Cummings'in (1996) makalesinden faydalanılmıştır.

3. İş Karmaşıklığı: İş karmaşıklığı için 5 kalemlik skala kullanılmıştır. Çalışmamızda kullanılan iş karmaşıklığı ile ilgili bu 5 faktör için Baer, Oldham ve Cummings'in (2003) makalesinden faydalanılmıştır. Ayrıca Greg R. Oldham ve Anne Cummings'in (1996) makalesi ile Cummings ve Oldham'ın (1997) makalelerinden de yararlanılmıştır.

4. Yaratıcılıkla İlgili Baskılar: İş baskıları ile ilgili 2 kalem için Amabile ve diğerlerinin makalesi (1996) çatı olarak alınmıştır.

5. Dışsal Ödüller: Bu çalışmada dışsal ödüller ile ilgili 3 kalem dikkate alınmış, bu faktörler için Baer, Oldham ve Cummings'in (2003) makalesi dikkate alınmıştır.

6. İşgören Yaratıcılığını Etkileyen Mesleksi Seviyeli Faktörler: İşgören yaratıcılığını etkileyen mesleksi faktörleri belirlemede Shalley ve Gilson'un (2004) makalesinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Mumford'un (2000), Woodman ve Diğerlerinin (1993), Amabile'nin (1997), Cummings ve Oldham'ın (1997) makalelerinden de faydalanılmıştır.

7. İşgören Yaratıcılığını Etkileyen Bireysel Seviyeli Faktörler: Bu faktörleri belirlemede Shalley ve Gilson'un (2004) makalesinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Mumford'un (2000), Woodman ve Diğerlerinin (1993), Amabile'nin (1997), Cummings ve Oldham'ın (1997) makalelerinden de faydalanılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi ve Hipotezlerin Testi

Anketler aracılığı ile toplanan veriler öncelikle tablolar halinde sunulmak yoluyla analiz edilmiştir. SPSS 12.0 paket programları kullanılarak analiz edilen veriler aynı zamanda yukarıda verilen hipotezlerin test edilmesinde kullanılmıştır. Hipotezlerin testinde parametrik istatistikî test kullanılmıştır. Hipotezlerden H1 ile H6 arasındaki hipotezler ilişkinin test edilmesini gerekli kıldığından bu hipotezlerin testinde ilişki test etmede kullanılması uygun görülen Pearson Correlation testi kullanılmıştır. H7 ile H9 arasındaki hipotezler ise ilgili faktörlerle demografik özellikler arasında uyumu ölçmeyi gerektirdiğinden bu hipotezlerin testinde ise bağımsız t testi ile tek faktörlü ANOVA testi uygulanmıştır.

3.6. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma bulgularının değerlendirilmesi başlığı; ankete cevap verenlerin demografik özelliklerinin dağılımı, işgörenlerin yaratıcılığını etkileyen bireysel seviyeli

ve mesleksi seviyeli faktörlerin dağılımları şeklinde üç başlıkta incelenmiştir.

3.6.1. Ankete Cevap Verenlerin Demografik Özelliklerini Yansıtan Dağılım Tablosu

Tablo 1. Ankete Katılanların Kurumdaki Çalışma Yıllarının, Yaşlarının ve Cinsiyetlerinin Gösterdiği Dağılım

	Kriterler	Frekans	Yüzde Dağılımı (%)
Yıl	1	2	2.8
	2	31	43.6
	3	24	33.8
	4	8	11.3
	5	6	8.5
	TOPLAM	71	100.0
Yaş	1	2	2.8
	2	19	26.7
	3	34	47.9
	4	9	12.7
	5	7	9.9
	TOPLAM	71	100.0
Cinsiyet	1	52	73.2
	2	19	26.8
	TOPLAM	71	100.0

Çalışma Yılı kriteri itibariyle;

1 =0-5 yıl arası, 2=6-10 yıl arası, 3=11-15 yıl arası, 4=16-20 yıl arası, 5=21+ çalışan çalışanları temsil eder.

Yaş kriteri itibariyle;

1=25-30 arası, 2=31-35 arası, 3=36-40 arası, 4=41-45 arası, 5=45+ yaşı olan çalışanları temsil eder.

Cinsiyet kriteri itibariyle;

1=Erkek, 2=kadın çalışanları temsil eder.

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanların çalışma yıllarının 6-10 (%43.6) ile 11-15 yıl (%33.8) arası olduğu, yaş dağılımlarının ise 31-35 yaş arası (%26.7) ile 36-40 yaşlar arası (%47.9) olduğu görülür.

3.6.2. İşgörenlerin Yaratıcılığını Etkileyen Bireysel Seviyeli Faktörlerin Önem Düzeyine Göre Dağılımı

Kişilik özellikleri itibariyle tablo 2’i incelediğimizde k9 (Bilgili; %57.7), k2 (Akıllı;%57.7), k3 (Güvenilir; %63.4), k8 (Anlayışlı; %53.5), k26 (Görgülü; %54.9), k27 (Samimi; %46.5) kriterlerinin “tamamen katılıyorum” derecesinde yüksek yüzde oranlarına sahip oldukları ancak k17 (Züppe; %60.6), k20 (Basit; %59.2), k4 (Bencil; %56.3), k30 (Olduğu gibi görünmeme; %52.1) ve k18 (Görenek dışı; %43.7) kriterlerinin

ise “Tamamen katılmıyorum” derecesinde yüksek yüzde oranlarına sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2. İşgören Yaratıcılığını Etkileyen Kişilik Özelliklerinin Gösterdiği Dağılım

Kişilik Özellikleri	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
K1	8 (11.3)	4 (5.6)	6 (8.5)	14 (19.7)	39 (54.9)	71	1.378	4.01
K2	1 (1.4)	4 (5.6)	16 (15.5)	14 (19.7)	41 (57.7)	71	1.014	4.27
K3	1 (1.4)	4 (5.6)	12 (16.9)	9 (12.7)	45 (63.4)	71	1.036	4.31
K4	40 (56.3)	15 (21.1)	9 (12.7)	4 (5.6)	3 (4.2)	71	1.129	1.80
K5	23 (32.4)	19 (26.8)	13 (18.3)	14 (19.7)	2 (2.8)	71	1.206	2.34
K6	24 (33.8)	11 (15.5)	19 (26.8)	15 (21.1)	2 (2.8)	71	1.239	2.44
K7	27 (38.0)	13 (18.3)	17 (23.9)	11 (15.5)	3 (4.2)	71	1.247	2.30
K8	2 (2.8)	2 (2.8)	12 (16.9)	17 (23.9)	38 (53.5)	71	1.017	4.23
K9	- -	1 (1.4)	12 (16.9)	17 (23.9)	41 (57.7)	71	.817	4.38
K10	3 (4.2)	14 (19.7)	21 (29.6)	21 (29.6)	12 (16.9)	71	1.110	3.35
K11	- -	1 (1.4)	22 (31.0)	27 (38.0)	21 (29.6)	71	.818	3.96
K12	- -	10 (14.1)	25 (35.2)	21 (29.6)	15 (21.1)	71	.981	3.58
K13	9 (12.7)	6 (8.5)	34 (47.9)	12 (16.9)	10 (14.1)	71	1.153	3.11
K14	1 (1.4)	6 (8.5)	22 (31.0)	23 (32.4)	19 (26.8)	71	.996	3.75
K15	- -	- -	15 (21.1)	20 (28.2)	36 (50.7)	71	.800	4.30
K16	18 (25.4)	18 (25.4)	19 (26.8)	9 (12.7)	7 (9.9)	71	1.273	2.56
K17	43 (60.6)	7 (9.9)	18 (25.4)	3 (4.2)	- -	71	.985	1.73
K18	31 (43.7)	15 (21.1)	14 (19.7)	7 (9.9)	4 (5.6)	71	1.241	2.13
K19	10 (14.1)	3 (4.2)	14 (19.7)	21 (29.6)	23 (32.4)	71	1.356	3.62
K20	42 (59.2)	5 (7.1)	15 (21.1)	4 (5.6)	5 (7.0)	71	1.297	1.94
K21	20	17	20	10	4	71	1.205	2.45

	(28.2)	(23.9)	(28.2)	(14.1)	(5.6)			
K22	23 (32.4)	12 (16.9)	18 (25.4)	10 (14.1)	8 (11.3)	71	1.371	2.55
K23	24 (33.8)	14 (19.7)	20 (28.2)	7 (9.9)	6 (8.5)	71	1.282	2.39
K24	6 (8.5)	2 (2.8)	12 (16.9)	10 (14.1)	41 (57.7)	71	1.278	4.10
K25	15 (21.1)	11 (15.5)	20 (28.2)	13 (18.3)	12 (16.9)	71	1.372	2.94
K26	2 (2.8)	-	9 (12.7)	21 (29.6)	39 (54.9)	71	.909	4.34
K27	1 (1.4)	1 (1.4)	13 (18.3)	23 (32.4)	33 (46.5)	71	.893	4.21
K28	6 (8.5)	9 (12.7)	20 (28.2)	22 (31.0)	14 (19.7)	71	1.190	3.41
K29	12 (16.9)	16 (22.5)	27 (38.0)	11 (15.5)	5 (7.0)	71	1.133	2.73
K30	37 (52.1)	5 (7.0)	11 (15.5)	13 (18.3)	5 (7.0)	71	1.423	2.21

K1=Yetenekli; K2=Akıllı; K3=Güvenilir; K4=Bencil; K5=Komik; K6=Resmi olmayan; K7=Ferdiyetçi; K8=Anlayışlı; K9=Bilgili; K10=Oldukça meraklı; K11=Yaratıcı; K12=Orijinal; K13=İleri görüşlü; K14=Kaynak sahibi; K15=Kendine güvenen; K16=Seksi; K17=Züppe; K18=Görenek dışı; K19=Tedbirli; K20=Basit; K21=Tutucu; K22=Gelenekçi; K23=Tatminsiz; K24=Dürüst; K25=Az meraklı; K26=Görgülü; K27=Samimi; K28=İtaatkâr; K29=Şüpheli; K30=Olduğu gibi görünmeme.

Tablo 3. İşgörenlerin Yaratıcılığını Etkileyen Diğer Bireysel Seviyeli Faktörlerin Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
B1	-	2 (2.8)	15 (21.1)	26 (36.6)	28 (39.4)	71	.844	4.13
B2	-	6 (8.5)	10 (14.1)	21 (29.6)	34 (47.9)	71	.971	4.17
B3	-	6 (8.5)	15 (21.1)	30 (42.3)	20 (28.2)	71	.913	3.90
B4	2 (2.8)	7 (9.9)	28 (39.4)	26 (36.6)	8 (11.3)	71	.922	3.44

B1 = İşgörenin yaratıcılığın gerektirdiği bilişsel özelliklere sahip olma düzeyi,

B2= İşgörenin sahip olduğu bilginin derinliği ve genişliği,

B3= İşgörenleri yaratıcı olmaya sevkeden içsel motivasyon düzeyi,

B4= İşgörenlerin risk alma düzeyleri.

Tablo 3'e bakıldığında işgörenlerin bilişsel özelliklere sahip olma düzeylerinin (%97.1), işgörenlerin sahip olduğu bilginin derinliği ve genişliği (%91.6) ile işgörenleri yaratıcı olmaya sevk eden içsel motivasyon düzeyinin (%91.6) yüksek oranlarda "katılıyorum" derecesine sahip olduğu görülür. Ancak işgörenlerin risk alma düzeylerinin (%87.3;katılıyorum) diğer üç faktöre göre biraz daha düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

3.6.3. İşgörenlerin Yaratıcılığını Etkileyen Mesleki Seviyeli Faktörlerin Önem Düzeyine Göre Dağılımı

Tablo 4. İşgörenlerin Perspektifinden Amaçların Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
A1	7 (9.9)	6 (8.5)	17 (23.9)	26 (36.6)	15 (21.1)	71	1.206	3.51
A2	1 (1.4)	6 (8.5)	19 (26.8)	27 (38.0)	18 (25.4)	71	.974	3.77

A1= Örgütsel amaç ve misyonun açık ve net bir şekilde belirlenme düzeyi,

A2= İşgörenlerin yaratıcı amaçları tayin etme düzeyleri.

Tablo 4'de işgörenlerin yaratıcı amaçları tayin etme düzeylerinin (%90.2), örgütsel amaç ve misyonun açık ve net bir şekilde belirlenmesi kriterinden (%81.6) daha yüksek "katılıyorum" derecesine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. İşgören Perspektifinden İşin Özelliklerinin Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
I1	1 (1.4)	7 (9.9)	28 (39.4)	19 (26.8)	16 (22.5)	71	.994	3.59
I2	-	4 (5.6)	19 (26.8)	26 (36.6)	22 (31.0)	71	.900	3.93
I3	3 (4.2)	5 (7.0)	25 (35.2)	23 (32.4)	15 (21.1)	71	1.036	3.59
I4	4 (5.6)	6 (8.5)	27 (38.0)	23 (32.4)	11 (15.5)	71	1.038	3.44
I5	-	5 (7.0)	14 (19.7)	17 (23.9)	35 (49.3)	71	.980	4.15

I1=İşteki otonomi (bağımsızlık) derecesi,

I2= İşin gerektirdiği hüner çeşidi,

I3=İşin başından sonuna kadar tanımlanabilir önemli bir parçasının tamamlanma düzeyi,

I4=Görev ile ilgili geri bildirim yapma derecesi,

I5=Görevin önem derecesi.

Tablo 5’te I2 faktörünün %31.0 ve I5 faktörünün ise %49.3 oranında “tamamen katılıyorum” derecesine ve I1 faktörünün %22.5, I3 faktörünün %21.1 ve I4 faktörünün ise %15.5 oranında diğer iki faktörden daha düşük oranda “tamamen katılıyorum” derecesine sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Tablo 6. İşgörenlerin Perspektifinden Kaynak Yeterliliğinin Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazlaca Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
K1	3 (4.2)	17 (23.9)	17 (23.9)	23 (32.4)	11 (15.5)	71	1.129	3.31
K2	13 (18.3)	9 (12.7)	20 (28.2)	18 (25.4)	11 (15.5)	71	1.324	3.07
K3	6 (8.5)	13 (18.3)	21 (29.6)	24 (33.8)	7 (9.9)	71	1.112	3.18

K1=İşgörenlerin yaratıcılıklarını geliştiren yeterli zamana sahip olma düzeyleri,

K2=İşgörenlerin çalışmalarını (işlerini) yapabilecek ölçüde yeterli maddi kaynağa sahip olma düzeyleri,

K3=İşgörenlerin örgütün yaratıcı fikirleri oluşturacak kadar yeterli ölçüde farklı personel kaynağına sahip olması konusundaki düşünceleri.

Tablo 6’da K2 faktörünün %31.0, K1 faktörünün %28.1 ve K3 faktörünün ise %26.8 oranında “katılmıyorum” derecesine sahip olduğu görülmektedir. Yani işgörenlerin yaratıcılıklarını geliştirecek ölçüde yeterli maddi kaynağa sahip olmaları faktörünün derecesi onların yeterli zamana ve örgütün de yeterli personele sahip olmaları ile ilgili görüşleri ile ilgili faktörünün derecesinden biraz daha düşük seviyededir.

Tablo 7’de ise B1 faktörü %76.0, B2 faktörü ise %81.7 oranında “katılıyorum” oranlarına sahiptir. Yani işgörenlerin aşırı iş yükü baskısı altında olmalarının düzeyi işgörenlerin mücadeleci çalışma ve önemli projelerde çalışabilme düzeylerinden daha düşüktür.

Tablo 7. İşgörenlerin Perspektifinden Yaratıcılık ile İlgili Baskıların Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
B1	2 (2.8)	15 (21.1)	28 (39.4)	14 (19.7)	12 (16.9)	71	1.068	3.27
B2	3 (4.2)	10 (14.1)	25 (35.2)	23 (32.4)	10 (14.1)	71	1.033	3.38

B1=İşgörenlerin aşırı iş yükü baskısı altında olma düzeyleri,

B2=İşgörenlerin örgüt içinde mücadeleci görevler ve önemli projelerle sıkı sıkıya çalışabilme düzeyleri.

Tablo 8. İşgörenlerin Perspektifinden Ödüllendirme Sistemi İle İlgili Kriterlerin Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
O1	12 (16.9)	10 (14.1)	20 (28.2)	18 (25.4)	11 (15.5)	71	1.307	3.08
O2	23 (32.4)	8 (11.3)	20 (28.2)	13 (18.3)	7 (9.9)	71	1.367	2.62
O3	21 (29.6)	19 (26.8)	13 (18.3)	12 (16.9)	6 (8.5)	71	1.308	2.48
O4	20 (28.2)	14 (19.7)	17 (23.9)	14 (19.7)	6 (8.5)	71	1.315	2.61

O1=İşgörenin içsel olarak ödüllendirilmesinin varlığı (örneğin, işgörenin yaptığı işten ve kazandığı başarıdan elde ettiği ek gelişim fırsatları, görevinde yüksek otonomiye sahip olma gibi),

O2= Örgütte bireysel yaratıcılığı ödüllendiren programın varlığı,

O3= Örgütün mükemmel ürünler ya da fikirleri geliştirebilmeleri için personeli finansal olarak ödüllendirme olanağı,

O4= İş birimlerindeki bireylerin önemli katkılarının özel itibarla ödüllendirilmesi durumu.

Tablo 8’de O3 faktörü %56.4 ve O4 faktörü ise %47.9 diğer faktörlere göre daha yüksek “katılmıyorum” oranlarına sahiptirler. Yani örgütlerin kusursuz ürünler ve fikirler geliştirme konusunda personelini finansal ödüllendirme düzeyi ile bireylerin iş

birimindeki önemli katkılarını özel itibarla ödüllendirme düzeyleri diğer ödüllendirme faktörlerinin derecelerine göre düşüktür. O1 (%69.1) ve O2 (%56.4) faktörleri ise diğer faktörlere göre yüksek “katılıyorum” oranlarına sahiptirler.

Tablo 9. İşgörenlerin Perspektifinden Yöneticinin Yönetim Tarzları ile ilgili Kriterlerin Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
D1	6 (8.5)	6 (8.5)	25 (35.2)	24 (33.8)	10 (14.1)	71	1.099	3.37
D2	10 (14.1)	9 (12.7)	18 (25.4)	22 (31.0)	12 (16.9)	71	1.281	3.24
D3	4 (5.6)	6 (8.5)	27 (38.0)	17 (23.9)	17 (23.9)	71	1.119	3.52
D4	11 (15.5)	7 (9.9)	21 (29.6)	21 (29.6)	11 (15.5)	71	1.272	3.20
D5	11 (15.5)	4 (5.6)	27 (38.0)	23 (32.4)	6 (8.5)	71	1.158	3.13
D6	8 (11.3)	8 (11.3)	26 (36.6)	19 (26.8)	10 (14.1)	71	1.170	3.21
D7	12 (16.9)	16 (22.5)	17 (23.9)	21 (29.6)	5 (7.0)	71	1.218	2.87
D8	17 (23.9)	8 (11.3)	23 (32.4)	16 (22.5)	7 (9.9)	71	1.298	2.83
D9	4 (5.6)	7 (9.9)	28 (39.4)	21 (29.6)	11 (15.5)	71	1.049	3.39
D10	14 (19.7)	8 (11.3)	24 (33.8)	15 (21.1)	10 (14.1)	71	1.304	2.99
D11	14 (19.7)	3 (4.2)	23 (32.4)	23 (32.4)	8 (11.3)	71	1.271	3.11
D12	6 (8.5)	3 (4.2)	28 (39.4)	17 (23.9)	17 (23.9)	71	1.157	3.51

D1= Denetim iş ile ilgili problemleri çözmede bana yardım eder.

D2= Denetim yeni hüneler geliştirmemde bana yardım eder.

D3= Denetim işgörenlerin düşündükleri ve hissettikleri şeyler hakkında elde ettiği bilgiyi muhafaza eder.

D4= Denetim işgörenleri önemli kararlara katılmaları için teşvik eder.

D5= Denetim iyi işi över.

D6= Denetim bir karar üzerinde uzlaşamadığında işgörenlerini serbestçe konuşmaya teşvik eder.

D7= Denetim işgörenlerin işleri ile ilgili açıklama yapmalarını istemez.

D8= Denetçim iyi performansım için beni ödüllendirir.

D9= Denetçim daima işimi kontrol edebilecek gibi görünür.

D10= Denetçim ne yapacağımı ve nasıl yapacağımı söyler.

D11= Denetçim asla kendi başıma önemli kararlar almam için şans tanımaz.

D12= Denetçim işimi yapmaya nasıl başlayacağım konusunda karar vermeyi bana bırakır.

Tablo 9’u incelediğimizde ise D12 (%87.3), D3(%85.9), D9 (%84.5) ve D1 (%83.0) faktörleri diğer faktörlere göre daha yüksek “katılıyorum” oranlarına sahiptir.

Tablo 10. İşgörenlerin Perspektifinden Yapılan İşin Dışsal Değerlemesi ile ilgili Kriterlerin Gösterdiği Dağılım

Kriterler	Tamamen Katılmıyorum	Fazla Katılmıyorum	Katılıyorum	Fazlaca Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	N	Standart Sapma	Ortalama
P1	2 (2.9)	19 (27.5)	17 (21.7)	23 (33.3)	10 (14.5)	71	1.098	3.28
P2	3 (4.2)	12 (16.9)	26 (36.6)	21 (29.6)	9 (12.7)	71	1.034	3.30

P1= Yöneticilerin işgörenlerine performanslarının nasıl değerlendirileceği konusunda bilgi verme düzeyleri,

P2= Yöneticilerin personeline performanslarıyla ilgili yapıcı geri bildirim (negatif veya pozitif) verme düzeyleri.

Tablo 10’u incelediğimizde ise P1(%69.5) faktörünün P2 faktörüne (%78.9) göre daha düşük “katılıyorum” derecesine sahip olduğunu görürüz. Yani yöneticilerin personeline performanslarının nasıl değerlendirileceği ile bilgi verme düzeyleri personeline performanslarıyla ilgili yapıcı geri bildirim yapma düzeylerinden daha düşüktür.

3.7. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmanın bu bölümünde çalışma ile ilgili hipotezler test edilmiştir. Bu amaçla demografik değişkenlerle yaratıcılığı etkileyen kişisel özellikler, işin karmaşıklık düzeyini belirleyen faktörler, destekleyici yönetim tarzı, kontrolcü yönetim tarzı, dış kaynaklı ödüllendirme kriterleri arasındaki uyum bağımsız t testi ve tek yönlü ANOVA testleriyle ölçümlenmiştir. Sözü edilen bağımlı değişkenler arası ilişkiyi ölçümleyebilmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 11. Cinsiyet, Çalışma Yılı ve Yaş Faktörleriyle Farklılıkları Ölçümlenen Faktörlerin Ortalama Değerleri Arasındaki İlişki Tablosu

Faktörler	Kriterler	Yaratıcılığı Etkileyen Kişilik Özellikleri (Ortalama)	İşin Karmaşıklık Düzeyi (Ortalama)	Destekçi Yönetim Tarzı (Ortalama)	Denetleyici Yönetim Tarzı (Ortalama)	Dış Kaynaklı Ödüllendirme (Ortalama)
Cinsiyet	Erkek	3.18	3.76	3.15	3.21	2.70
	Kadın	3.17	3.68	3.22	3.35	2.19
	<i>P Değeri</i>	<i>0.925</i>	<i>0.659</i>	<i>0.763</i>	<i>0.441</i>	<i>0.092</i>
Çalışma Yılı	0-5	-	-	-	-	-
	6-10	3.18	3.75	3.54a	3.51	2.94a
	11-15	3.24	3.67	3.76a	3.39	3.17a
	16-20	3.27	3.92	2.50b	2.90	2.00b
	21+	3.58	3.70	2.38b	3.10	2.50b
	<i>P Değeri</i>	<i>0.169</i>	<i>0.960</i>	<i>0.000</i>	<i>0.197</i>	<i>0.10</i>
Yaş	25-30	-	-	-	-	-
	31-35	3.14	4.00a	3.05a	3.18	2.37
	36-40	3.27	3.86a	3.45a	3.46	2.15
	41-45	3.14	3.63ab	2.75b	3.33	2.81
	45+	3.25	3.34b	2.83b	2.64	2.61
	<i>P Değeri</i>	<i>0.518</i>	<i>0.015</i>	<i>0.049</i>	<i>0.059</i>	<i>0.357</i>

N=71

Cinsiyet, çalışma yılı ve yaş faktörleriyle farklılıkları ölçümlenen faktörlerin ortalama değerleri arasındaki ilişki incelenmiş ve cinsiyete göre bağımlı değişkenlerin hiçbirinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak çalışma yılı ile aynı değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçen tek yönlü ANOVA test sonuçlarına göre ise destekleyici yönetim tarzı ile çalışma yılı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışma yılı açısından daha az çalışmış olanların (6-10, 11-15 yıl) 16 yıldan daha fazla çalışanlara oranla destekçi yönetim tarzı konusunda daha duyarlı oldukları gözlenmiştir. Dış kaynaklı ödüllendirme ile çalışma yılı arasında da tek yönlü ANOVA test sonuçlarına göre anlamlı bir ilişki görülmektedir. Tabloya göre a ve b şeklinde iki farklı grup söz konusudur. İlk iki grubun (a ile ifade edilen ve çalışma yılı daha az olanlar) dış kaynaklı ödüllendirmeye karşı tutumları aynı olup dışsal ödüllendirmeye bakışları daha pozitif, b ile ifade edilen diğer iki grubun (çalışma yılı daha fazla olan gruplar) ise dış kaynaklı ödüllendirmeye bakışları negatiftir. Bu sonuç çalışma yılı az olanların dış kaynaklı ödüllerle işe daha fazla motive olabilecekleri veya yaratıcılıklarını teşvik etmede dış kaynaklı ödüllendirmenin pozitif etki edeceği ancak çalışma yılı arttıkça çalışanların işe motive olmalarında sadece dışsal kaynakların yeterli olmayacağı içsel motivasyonun daha önemli hale geleceği söylenebilir.

Yaş değişkeni ile diğer faktörler arasındaki uyum sonuçlarına bakıldığında ise bu faktörle işin karmaşıklık düzeyi ve destekleyici yönetim tarzı arasında yüksek bir ilişki

olduğu görülmektedir. İşin karmaşıklığı ile yaş değişkeni arasındaki ilişki sonuçları üç grubun varlığını gösterir. İlk iki grubun (a ile ifade edilen ve yaşları daha genç olanlar) karmaşıklık düzeyi yüksek olan işlere tutumları daha pozitif, yaş grubu daha yüksek olan b grubunun ise karmaşıklık düzeyi yüksek işlere tutumlarının daha negatif olduğu gözlenmiştir. Her iki grubun özelliklerini gösteren grup ise ab grubudur. Bu sonuçlar genç olanların karmaşık işleri yürütmelerinin daha kolay olduğu ve bu işlerin yaratıcılıklarını ortaya koyabilmeleri için bir fırsat oluşturduğu ancak yaş grubu daha ileri olanların ise karmaşıklık düzeyi yüksek işlerde fazla başarı gösteremeyecekleri ve böyle bir durumun yaratıcılıkları için uygun bir ortam oluşturmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yaş değişkeni ile destekleyici yönetim tarzı arasındaki ilişki sonuçları da iki grubun varlığını gösterir. İlk iki grubun (a ile ifade edilen ve yaşları daha genç olanlar) destekleyici yönetim tarzına bakışları daha pozitif olup, diğer iki grubun (b ile ifade edilen ve yaşları daha ileri olanlar) destekleyici yönetim tarzına bakışlarının daha negatif olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre yaş grubu daha ileri olanların destekleyici yönetim tarzındansa kontrolcü yönetim tarzını kabullenmeye daha meyilli oldukları ve bu gruba göre yaratıcılığı teşvik etmenin daha çok kontrolcü yönetim tarzı ile mümkün olacağı şeklinde yorumlanabilir. Genç olanların bakış açıları ise yaş grubu daha yüksek olanların tam tersidir. Yani demokratik bir yönetim şeklini kabullenirler ve yaratıcılık ancak bu yönetim tarzı ile geliştirilebilir ve teşvik edilebilir.

Tablo 12. Yaratıcılığı Etkileyen Kişilik Özellikleri, İşin Karmaşıklık Düzeyi, Destekleyici Yönetim Tarzı, Kontrolcü Yönetim Tarzı ve Dış Kaynaklı Ödüllendirme Arasındaki İlişki Test Sonuçları

Faktörler		1	2	3	4	5
1. Yaratıcılığı Etkileyen Kişilik Özellikleri	Pearson Correlation	1.000	0.218	0.78	0.149	0.092
	Sig.(2-tailed)	-	0.067	0.520	0.214	0.444
2. İşin Karmaşıklık Düzeyi	Pearson Correlation	0.218	1.000	-0.023	0.268*	-0.094
	Sig.(2-tailed)	0.067	-	0.851	0.024	0.437
3. Destekleyici Yönetim Tarzı	Pearson Correlation	0.078	-0.023	1.000	0.460**	0.580**
	Sig.(2-tailed)	0.520	0.851	-	0.000	0.000
4. Kontrolcü Yönetim Tarzı	Pearson Correlation	0.149	0.268	0.460**	1.000	0.272*
	Sig.(2-tailed)	0.214	0.024	0.000	-	0.022
5. Dış Kaynaklı Ödüllendirme	Pearson Correlation	0.092	-0.094	0.580**	0.272*	1.000
	Sig.(2-tailed)	0.444	0.437	0.000	0.022	-

N=71

*Korelasyon 0.05 seviyesinde (2-tailed) önemlidir.

**Korelasyon 0.01 seviyesinde (2-tailed) önemlidir.

Tablo 12’de H1 ile H4 arasındaki hipotezler test edilmiştir. Bu hipotezleri test etmek için Pearson Correlation katsayıları ile önemlilik dereceleri tablo 12’de verilmiştir. Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile iş karmaşıklığı arasında olumlu ilişkinin var olduğu ile ilgili H1a hipotezinin ve yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile dış kaynaklı ödüllendirme arasında olumlu ilişkinin olduğu ile ilgili H1c hipotezlerinin geçerliliklerinin olmadığı görülmektedir. Yine yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile yöneticinin yönetim tarzları (destekleyici ve kontrolcü) arasında ilişkinin olduğuna dair H1b hipotezinin geçerli olmadığını görmekteyiz. İşin karmaşıklığı ile kontrolcü yönetim tarzı arasında ilişkinin olduğunu öneren H2a hipotezi geçerli olup (Pearson $r=0.268$, $sig=0.024$) işin karmaşıklığı ile destekleyici yönetim tarzı arasındaki ilişkinin var olduğu şeklindeki H2b hipotezinin geçerliliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Aynı zamanda işin karmaşıklığı ile dış kaynaklı ödüllendirme arasında ilişkinin olduğu şeklindeki H2c hipotezinin geçerliliğinin sağlanamadığı test sonuçlarına göre ifade edilebilir. Tablo sonuçlarına göre dış kaynaklı ödüllendirme ile destekleyici (Pearson $r=0.580$, $sig=0.000$)/kontrolcü yönetim tarzı (Pearson $r=0.272$, $sig=0.022$) arasında olumlu ilişkinin olduğu şeklindeki H3 hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. Son olarak tabloya göre destekleyici yönetim tarzı ile kontrolcü yönetim tarzı arasında olumlu ilişkinin olduğuna dair (Pearson $r=0.460$, $sig=0.000$) H4 hipotezi geçerlidir. Bu sonuçlara göre H1a, H1b, H1c, H2b ve H2c hipotezleri reddedilip, H2a, H3 ve H4 hipotezleri kabul edilecektir.

Tablo 13. Ölçümlenen Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki Test Sonuçları

Faktörler		1	2	3	4
1. İşgörenlerin risk alma düzeyleri	Pearson Correlation	1.000	0.261	0.429**	0.108
	Sig.(2-tailed)	-	0.028	0.000	0.369
2. Örgütsel amaç ve misyonun açık belirlenme düzeyi	Pearson Correlation	0.261*	1.000	0.172	-0.054
	Sig.(2-tailed)	0.028	-	0.152	0.656
3. İşgörenlerin yaratıcı amaçları tayin etme düzeyleri	Pearson Correlation	0.429**	0.172	1.000	0.356**
	Sig.(2-tailed)	0.000	0.152	-	0.002
4. Örgütteki işgörenlerin mücadeleci görevler ve önemli projelerle sıkı sıkıya çalışabilme düzeyleri	Pearson Correlation	0.108	-0.054	0.356**	1.000
	Sig.(2-tailed)	0.369	0.656	0.002	-

N=71

*Korelasyon 0.05 seviyesinde (2-tailed) önemlidir.

**Korelasyon 0.01 seviyesinde (2-tailed) önemlidir.

Tablo 13’de H5 ve H6 hipotezleri test edilmiştir. Bu hipotezleri test etmek için Pearson Correlation katsayıları ile önemlilik dereceleri tablo 13’de verilmiştir. Tabloya göre işgörenlerin risk alma düzeyleri ile yaratıcı amaçları tayin etme düzeyleri arasında olumlu ilişki olduğu ile ilgili H5a hipotezi (Pearson $r=0.429$, $sig=0.000$), örgütteki işgörenlerin mücadelecı görevler ve önemli projelerle sıkı sıkıya çalışabilme düzeyleri ile yaratıcı amaçları tayin etme düzeyleri arasında olumlu ilişkinin olduğu ile ilgili H6 hipotezi (Pearson $r=0.356$, $sig=0.002$) ve örgütsel amaç ve misyonun açık bir şekilde belirlenme kriteri ile işgörenlerin risk alma kriteri arasında (Pearson= 0.261 , $sig=0.028$) olumlu ilişkinin olduğu ile ilgili H5b hipotezlerinin geçerli olduğu görülmektedir. Bu nedenle H5a, H5b ve H6 hipotezleri kabul edilebilir.

SONUÇ

Yenilik ve değişimin günlük olarak bile takibinin zorlaştığı günümüz koşullarında mevcut firmaların yerel, ulusal ve uluslar arası piyasalarda rekabet edebilmelerinin ve uzun süre varlıklarını sürdürebilmelerinin oldukça zor olması firmaları kendi yaratıcı güçlerini harekete geçirmeleri konusunda teşvik edecektir. Örgüt yaratıcılığını geliştirebilmek ise bireysel yaratıcılık ve grup yaratıcılığının sağlanması ile mümkündür. Yani örgütteki bireylerin yaratıcı kapasitelerinin geliştirilemediği, yaratıcılık için uygun örgütsel ortamın yaratılmadığı bir ortamda grupsal yaratıcılığın sağlanabilmesi söz konusu olamaz. Çünkü bireysel yaratıcılık ancak grup yaratıcılığı ile örgütsel yaratıcılığı besler veya geliştirir. Yapılan çalışmanın odak noktası olarak yaratıcılığı etkileyen bireysel ve mesleki faktörlerin seçilmesi özellikle bireyin yaratıcılığı artırmada önemli bir başlangıç noktası olmaları nedeniyle önem arz etmektedir. Bu çalışma ile ilgili faktörlerin yaratıcı performansı ne yönlü etkilediği değil bu faktörlerin çalışanlardaki görünümü ve aynı zamanda birbirleriyle ilişkisi olan faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu noktada çalışma sonuçlarını özetleyecek olursak aşağıda önemli uyarıları verebiliriz:

- Cinsiyet ile uyumu ölçümlenen faktörler arasında ilişki bulunamamıştır. Yani cinsiyet farklılığı bireylerin faktörlere bakış açısını değiştirmemektedir.

- Çalışma yılı daha az olanların destekleyici yönetim tarzını benimsemeleri, çalışma yılı fazla olanların ise tam tersi kontrolcü yönetim tarzını benimsemeleri söz konusudur. Destekleyici denetçi tarzının çalışanların yaratıcılığını geliştirmek için daha uygun ortam yarattığı düşünüldüğünde çalışma yılı az olan personelin yaratıcılıklarını geliştirebilecekleri böyle bir çalışma ortamını benimsedikleri görülür. Yine çalışma yılı az

olanların dış kaynaklı ödüllendirmeye bakışları daha pozitif iken çalışma yılı arttıkça çalışanların bakışları daha negatif olup bu gruba göre personelin öncelikle iç kaynaklı ödüllerle ödüllendirilerek yaratıcı potansiyellerinin desteklenmesi gerektiğini daha sonra dış kaynaklarla ödüllendirilmelerinin uygun olacağı söylenebilir.

• Yaş faktörü ile ölçümü yapılan diğer faktörler arasındaki ilişki test sonuçlarına bakıldığında ise yaşı büyük olanların iş karmaşıklığına bakışlarının negatif, yaşı daha genç olanların bakışlarının ise pozitif olduğu görülür. Bu sonuç yaş ile birlikte çalışanlardaki iş yorgunluğunun arttığı şeklinde yorumlanabilir. Yani genç olanlar daha karmaşık, daha aktif olabilecekleri işleri tercih ederlerken yaşı daha büyük olanlar ise daha bilinen, belki daha az riske girecekleri işlerle uğraşmayı tercih ederler. Bu durum gençlerin karmaşık işlerle meşgul olarak, bu işlerin onların yaratıcılıklarını ortaya çıkarabilecek bir çalışma ortamı yaratacağı şeklinde yorumlanabilir ve yine yaşı genç olanlar destekleyici yönetim tarzını benimserlerken yaşı daha büyük olanlar ise destekleyici yönetim tarzına negatif yaklaşmaktadırlar.

Tablo 12'deki ilişki sonuçlarına bakıldığında ise işin karmaşıklık düzeyi ile kontrolcü yönetim tarzı arasında yüksek pozitif bir ilişki olduğu görülür. Destekleyici yönetim tarzı ile dış kaynaklı ödüllendirme faktörü ve kontrolcü yönetim tarzı ile dış kaynaklı ödüllendirme faktörü arasında da olumlu ilişki söz konudur. Ancak destekleyici yönetim ile dış kaynaklı ödüllendirme arasında daha yüksek pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yani destekleyici bir yönetim tarzında bu tür ödüllendirmenin kullanımının daha yüksek olduğu söylenebilir. Yaratıcılığı etkileyen kişilik özellikleri ile ölçümü yapılan diğer faktörler arasında bir ilişki olmadığı tablo sonuçlarına göre görülmektedir. Ayrıca tablo 13'e göre işgörenlerin ne derecede yüksek risk alırlarsa o derecede yaratıcı amaçları tayin etme düzeylerinin yükseldiği ve yine işgörenlerin mücadeleci görevler ve önemli projelerle sıkı sıkıya çalışabilme düzeyleri ne derecede yükselirse yaratıcı amaçları tayin etmelerinin de o derecede yükseldiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AMABILE, Teresa M., 1997, "Motivating Creativity in Organizations: On Doing What You Love And Loving What You Do", *California Management Review*, 40 (1):39–58.
- AMABILE, M. Teresa ve Diğerleri., 1996, "Assessing The Work Environment for Creativity", *Academy of Management Journal*, 39 (5):1154–1184.
- BAER, Markus ve Diğerleri, 2003, "Rewarding Creativity:When does it Really Matter?", *The Leadership Quarterly*, 14: 569–586.
- BAKAN, İsmail, 2004, *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları-İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar*, İstanbul, Beta Basım A.Ş.
- BASSETT-JONES, Nigel, 2005, "The Paradox Of Diversity Management, Creativity And Innovation", *Creativity and Innovation Management*, 14 (2): 169–174.
- CUMMINGS, Anne ve Greg R. OLDHAM, 1997, "Ehhancing Creativity:Managing Work Context for the High Potential Employee", *California Management Review*, 40 (1): 22–38.
- DOBBINS, R. ve B. O. PETTMAN, Nov.1997, "Self-Development:The Nine Basic Skills For Business Success", *Journal of Management Development*, 16 (8): 521–667.
- DÜREN, Zeynep, 2002, *2000'li Yıllarda Yönetim*, Alfa Yayınları. 2. Baskı. İstanbul.
- FELDHUSEN, John F. ve Ban Eng GOH, 1995, "Assessing And Accessing Creativity:An Integrative Review Of Theory, Research And Development", *Creativity Research Journal*, 8 (3): 231–247.
- GROTH John C. ve John PETERS, Sep.1999, "What Blocks Creativity?", *Creativity and Innovation Management*, 8 (3): 179–187.
- KOBU, Bülent, 1996, *Üretim Yönetimi*, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın, Dokuzuncu Baskı.
- KRISTENSEN, Tore, Jun.2004, "The Physical Context Of Creativity", *Creativity and Innovation Management*, 13 (2): 89–96.
- MCADAM, Rodney ve John MCCLELLAND, 2002, "Sources Of New Product Ideas And Creativity Practices in The UK Textile Industry", *Technovation*. 22: 113–121.
- MCCOY, Janetta Mitchell ve Gary W. Evans, 2002, "The Potential Role Of The Physical Environment İn Fostering Creativity", *Creativity Research Journal*, 14 (3&4): 409–426.
- MCFADZEAN, Elspeth, 1998a, "Enhancing Creative Thinking Within Organisations", *Management Decision*, 36 (5): 309–313.
- MCFADZEAN, Elspeth, Sep. 1998b, "The Creativity Continuum:Towards A Classification Of Creative Problem Solving Techniques", *Creativity and Innovation Management*, 7 (3): 131–139.
- MCFADZEAN, Elspeth, Jan. 1999, "Encouraging Creative Thinking", *Leadership and Organization Development Journal*, 20 (7): 374–383.

MUMFORD, Michael D., 2000, “Managing Creative People: Strategies And Tactics For Innovation”, *Human Resources Management Review*, 2000, 10(3): 313–351.

NEMETH, Charlan Jeanne, 1997, “Managing Innovation:When Less is More”, *California Management Review*, 40 (1): 59–74.

OLDHAM R. Greg ve Anne CUMMINGS, 1996, “Employee Creativity:Personal and Contextual Factors at Work”, *Academy of Management Journal*, 39(3): 607–634.

PROCTOR, Tony ve Diğerleri, 2004, “Cracking The Incremental Paradigm Of Japanese Creativity”, *Creativity and Innovation Management*, 13 (4): 207–215.

SHALLEY, Christina E. ve Lucy L. GILSON, 2004, “What Leaders Need to Know: A Review of Social And Contextual Factors That Can Foster or Hinder Creativity”, *The Leadership Quarterly*, 15: 33–53.

STERNBERG, Robert J. ve Diğerleri, 1997, “Creativity As Investment”, *California Management Review*, 40 (1): 8–21.

SUNDGREN, Mats ve Alexander STYHRE, Sep.2003, “Creativity-A Volatile Key Of Success Creativity In New Drug Development”, *Creativity and Innovation Management*, 12 (3): 145–148.

TAN, Gilbert, March 1998, “Managing Creativity in Organizations: A Total System Approach”, *Creativity and Innovation Management*, 7 (1): 23–31.

WOODMAN, Richard W. ve Diğerleri, 1993, “Toward A Theory Of Organizational Creativity”, *The Academy of Management Review*, Apr. 1993, 18(2): 293–321.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 225-236, ELAZIĞ-2007

DEDE EFENDİ’NİN ŞARKILARININ ÇOK BOYUTLU İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ

Multi-Dimensional Content Analysis of Dede Efendi’s Songs

Mustafa Hilmi BULUT

*Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Sivas.
mbulut@cumhuriyet.edu.tr.*

Derya ÜÇİNKÜLÜĞ

*Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Sivas.*

ÖZET

Bu çalışmada, Dede Efendi’nin on sekiz adet din dışı konulu sözlü eseri üzerinde, içerik çözümlemesi yöntemi kullanılarak bazı verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. “müziksel ve sözel yapı” başlıkları altında, eserlerin makamları, usulleri, çalgısal ve sözel bölümleri, kullanılan ikili aralıklar, vezinler, toplam sözcük sayısı, sözcük kategorileri ve sözcüklerin kullanım sıklığı belirlenmiştir. Sonuçta Dede Efendi’nin besteleri üzerinde çeşitli karşılaştırmalara konu edilebilecek bulgularla birlikte, sözleri Dede Efendi’ye ait olan şiirlerdeki sözcüklerin kullanım sıklığından Dede Efendi’ nin sözcük dağarcığı da sayısal olarak ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Efendi, İçerik Çözümlemesi.

ABSTRACT

This work aims to obtain certain data using a content-analysis method on 18 of Dede Efendi’s non-religious lyrical Works. Under the heading of musical and lyrical structures the tunes of the Works, their styles, the instrumental and lyrical sections, double spaced intervals, meters, total of words, categories of words and frequency of useage of words in the poems which belong to Dede Efendi and Dede Efendi’s word richness were numerically revealed.

Key Words: Dede Efendi, Content Analysis.

1. Giriş

Hamamizade İsmail Dede Efendi (1778-1846) 19. yüz yılın en önemli bestecilerindendir. Neo-Klasik Dönem bestecisi olarak değerlendirilen Dede Efendi, Üçüncü Selim Ekolü döneminde yetişmiştir. Ancak her ne kadar klâsik üslûba bağlı olsa da, kendine özgü, farklı yanları olduğu görülmektedir. Onun bu ayrıcalığı, âyin, şarkı ve köçekçe gibi farklı formlarda eserler vermesiyle ifade edilebilir. Dede Efendi'nin çeşitli formlarda eserler vermiş olmasını bir karşılaştırma yaparak anlatmaya çalışan Rauf Yekta, "... örneğin, Hacı Arif Bey sadece şarkı alanında yüzyılın seçkin bir bestecisiydi. Başka alanlarda her nedense aynı başarıyı gösterememiştir" (Aktaran: Say, 1985, 585) sözleriyle, Dede Efendi ile Hacı Arif'in aralarındaki farklılığa dikkat çekmeye çalışmıştır. Ayrıca, Dede Efendi'nin Türk Müziği'ne Sultan-ı Yegâh, Neveser, Saba - Buselik, Hicaz - Buselik, Araban - Kürdi makamlarını kazandırdığı da bilinmektedir. Bütün bunların yanı sıra, Dede Efendi eserlerinde uzun fakat akıcı müzik cümleleri kullanmış, farklı ve gelişkin modülasyon örnekleri vermiştir. Dede Efendi müziğe Mevlevî Dergâhı'nda başlamış, besteleri III. Selim tarafından beğenilerek saraya alınmıştır. Bu anlamda müziği hem dünyevi hem mistik özellikler taşır. Saray çevresine hitap eden eserler yanında halka hitap eden çok sayıda eseri de bulunmaktadır.

Dede Efendi, hafızasındaki eserleri öğrencileri vasıtasıyla notaya aldirarak, pek çok eserin günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Kendisinden sonra da Türk Müziği'nde yer edinen ve kendi ekolünü devam ettiren önemli öğrenciler yetiştirmiştir: Zekâi Dede Efendi, Dellâl Zâde İsmail Efendi ve onların öğrencileri. Dede Efendi'nin eserlerinin yaklaşık yarısı günümüze ulaşmıştır. Öztuna, onun eserlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili olarak "288 eserinin tasnifi şöyledir: Elli altı dini, 232 din dışı eser" (Öztuna, 1969; 396) biçiminde bir tanımlama da bulunmuştur. "Dede Efendi, altı peşrevi sayılmazsa, yalnızca sözlü (vokal) yapıtlar vermiştir" (Arıklı, 1986: 5811). Öztuna ve Arıklı'nın bu belirlemelerinden de anlaşılacağı üzere, Dede Efendi sayısal olarak en fazla din dışı konulu sözlü eserler vermiştir. Bu noktadan hareketle; Dede Efendi'nin din dışı konulu sözlü eserleri içinden seçilen on bir şarkı, iki köçekçe, iki ağır semai, iki yürük semai ve bir beste olmak üzere toplam on sekiz adet eseri üzerinde içerik çözümlemesi yöntemi uygulanmıştır.

2. Yöntem

Belirli bir "metinden geçerli çıkarımlar yapmak için bir takım işlemler uygulayan bir araştırma yöntemi..." (Weber, 1988: 9) olarak tanımlanan içerik çözümlemesi yöntemi, bu çalışmada belirli kategorilerin oluşturulması ve bu kategorilerin müziksel ve

sözel yapı üzerinde sayısallaştırılması biçiminde kullanılmaktadır. Müziksel yapının çözümlenmesinde iki alan dikkate alınmaktadır. Bunlar genel saptamalar ve melodik yapı başlıkları altında ele alınmaktadır. Sözel yapının çözümlenmesinde ise şiirlerin vezni, sözcük sayısı, sözcük sıklığı, konu kategorilerine göre ayrımı, sözcük dağılımı ve şiirin okunabilirliği üzerinde durulmaktadır.

3. Çözümlenen Eserler

Bu araştırmada ele alınan eserlerin notaları, “Dede Efendi Besteleri” (Ergün, E ve diğerleri 1998) adlı kitaptan alınmıştır. Dede Efendi'ye ait birbirinden farklı makamlarda ve farklı formlarda toplam on sekiz din dışı konulu sözlü eser ele alınmaktadır.

4. Şarkıların Müziksel Yapısının Çözümlenmesi

Müziksel yapının çözümlenmesinde iki alan dikkate alınmaktadır. Bunlar, makam ses dizilerinin kullanım biçimi (En geniş – en dar), usul, çalgısal bölme, sözel bölme ve terennüm bölmesi gibi kategorilerden oluşan “Genel Saptamalar” alanı ile, şarkılarda kullanılan ses genişlikleri, tam ses, yarım ses ve orta boy ses aralıkları kategorilerinden oluşan “Melodik Yapı” alanlarıdır. Bu alanlar aşağıda sırasıyla irdelenmektedir.

5. Bulgular

5.1. Genel Saptamalar

Bu başlık altında, her bir eser içinde kullanılmış olan makam, usûl, çalgısal bölme, sözel bölme ve terennüm bölmesi sayısallaştırılmaktadır (Akdoğan, 1996: 126). Bu bağlamda, her bir eser için kullanılmış olan makamlar ve bu makamlara ait ses dizileri aşağıda sırasıyla verilmektedir. Bu diziler verilirken eser içindeki en geniş ve en dar ses sınırları dikkate alınarak yazılmıştır.

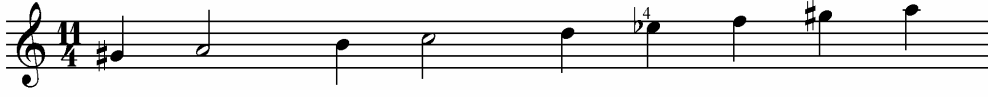
Şekil 1. Acem Aşiran Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 2. Bestenigar Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 3. Buselik Makamı Dizisi

Şekil 4. Evç Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 5. Evc-ara Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 6. Ferahfeza Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 7. Gülizar Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 8. Hicaz Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 9. Hisarbuselik Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 10. Karcığar Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 11. Muhayyer Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 12. Rast Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 13. Şehnaz Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 14. Sultaniyegah Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 15. Suznak Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 16. Şedd-i Araban Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 17. Şevkefza Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Şekil 18. Uşşak Makamında Kullanılmış Olan En Geniş Ses Dizisi

Görüldüğü üzere Dede Efendi; ele aldığımız on sekiz eserinin onunda acem-aşiran, evc, gülizar, hicaz, karcıgar, muhayyer, rast, şehnaz, sūznak ve uşşak makam ses sınırlarını tiz ve pes seslere doğru genişleterek, dört eserindeki bestenigâr, evc-ara, sultaniyegah ve şedd-i araban makam ses sınırlarını daraltarak ve dört eserindeki buselik, ferahfeza, hisar-buselik ve şevkefza makamlarını ise kendi ses sınırları içerisinde kullanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle; Dede Efendi'nin sadece dört eserinde makamın kendi ses sınırları içerisinde kaldığını, kalan on dört eserde makam ses sınırlarını farklı kullandığını, özellikle de tiz seslere doğru genişlettiğini görüyoruz. Ayrıca, ele alınan on sekiz eser içerisinde makamın sınırları içerisinde kalmakla beraber; sıklıkla geçkiler kullanıldığı da görülmektedir. Müziksel yapının çözümlenmesinde genel saptamalar içerisinde yer alan şarkının usulü, çalgısal bölmesi, sözel bölmesi ve terennüm bölmesi ile ilgili bilgiler ise Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Genel Saptamalar

Şarkı Adı	Usulu	Çalgısal B.	Sözel B.	Terennüm B.
Sevdiceğim Aşkıma Ağlatır	Yürük Semai	4	32	-
İki de Turnam Gelir aman	Aksak	14	30	-
Gitti de Gelmeyiverdi	Aksak	-	24	-
Bülbül-i Hoş Neva	Semai	24	26	-
Gözümden Gönlümden Hayali Gitmez	Düyek	-	18	-
Nesin Sen a Güzel Nesin	Aksak Semai	-	28	-
Ser-i Zülf-i Anberinin Yüzüne Nikab Edersin	Yürük Semai	-	41	12
Ben Seni Sevdim Seveli Kaynayıp Coştum	Curcuna	14	36	-
Oldu Gönül Uftade	Aksak	5	18	-
Reha Bulmadım Zülfün Telinden	Ağır Düyek	9	28	-
Olduk Yine Bu Şevk ile Mesrur-u Meserret	Remel	-	18	-
Yine Bezm-i İyş-i vuslat Dil-i Bi-karare Düştü	Yürük Semai	-	31	5
Ey Verd-i Rana Şuh-i Melekveş	Aksak Semai	4	10	-
Nihan Ettim seni Sinemde ey Mehpere Canımsın	Aksak Semai	-	8	12
Yine Yeşillendi Dağlar Çemeni	Aksak	8	9	1
Sevdim Bir Gonca-i Rana	Aksak	5	14	-
Gel Ey Güzeller Serveri	Aksak	9	32	4
Yüzündür Cihanı Münevver Eden	Yürük Semai	-	23	-
Toplam		96	417	34

Tabloda da görüldüğü gibi, Dede Efendi'nin içerik çözümlemesine tabi tutulan on

sekiz eseri içinden onunda çalgısal bölme bulunmakta yedisinde bulunmamaktadır. Terennüm bölmesi ise bu eserlerden sadece beşinde kullanılmıştır. En fazla kullanılmış olan usul, on sekiz eserin 1/3 ü oranına denk gelen altı eserdeki “aksak” usuldür. Kullanım sıklığı bakımından, dört eserde kullanılmış olan yürük semai ikinci sırada, üç eserde kullanılmış olan aksak semai üçüncü sırada ve sadece birer eserde kullanılmış olan remel, semai, düyek, ağır düyek ve curcuna ise son sırada yer almaktadır.

5.2 Melodik Yapı

Melodik yapı içerisinde eserlerin tam, yarım ve orta boy ses aralıkları¹ (Tura, 1987: 294-295) ile eserlerde kullanılmış olan ses genişliği (Doruk, 1987: 90-91) belirlenmektedir. Dede Efendi'nin eserlerinin melodik yapısıyla ilgili çözümlenmeler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Melodik Yapı

Türkü Adı	Tam Ses	Yarım Ses	Orta Boy Ses	Ses Genişliği
Sevdiceğim Âşıkımı Ağlatır	33	12	61	11
İki de Turnam Gelir Aman	137	37	213	11
Gitti de Gelmeyiverdi	70	15	42	9
Bülbül-i Hoş Neva	44	36	8	16
Gözümden Gönlümden Hayali Gıtmez	32	57	44	14
Nesin Sen a Güzel Nesin	55	39	134	11
Ser-i Zülf-i Anberinin Yüzüne Nikab Edersin	47	69	115	13
Ben Seni Sevdim Seveli Kaynayıp Coştum	25	46	146	10
Oldu gönül Üftade	77	59	4	13
Reha Bulmadım Zülfün Telinden	178	81	48	12
Olduk Yine Bu Şevk ile Mesrur-u Meserret	79	76	5	10
Yine bezm-i İyş-i Vuslat Dil-i Bîkarare Düştü	56	94	7	10
Ey Verd-i Rana Şuh-i Melekveş	46	50	21	10
Nihan ettim Seni Sinemde Ey Mehpere Canımsın	48	41	13	12
Yine Yeşillendi Dağlar Çemeni	16	37	44	9
Sevdim Bir Gonca-i Rana	44	37	32	13
Gel Ey Güzeller Serveri	7	100	127	11
Yüzündür Cihanı Münevver Eden	48	18	22	12
Toplam	1042	904	1086	207

Görüldüğü üzere Dede Efendi, on sekiz eser içerisinde kullanım sıklığı

¹ Çok eski zamandan beri doğu müziklerinde “Spondiasme” adıyla tam sestem küçük yarım sestem büyük aralıktır.

bakımından, en fazla orta boy ses aralığını, ikinci sırada tam ses aralığını son sırada ise yarım ses aralığını tercih etmiştir. En fazla kullanım, 213 orta boy ses aralığıyla, “İki de Turnam Gelir Aman” isimli eserde bulunmaktadır. İkinci sırada en fazla kullanım, 178 tam ses aralığıyla ”Reha Bulmadım Zülfün Telinden” adlı eserde bulunmaktadır. Son sıradaki en fazla kullanım ise, 100 yarım ses aralığının kullanıldığı “Gel Ey Güzeller Serveri” isimli eserdir. Bu ses aralıklarının en düşük sayıdaki kullanımları ise sırasıyla, dört orta boy ses aralığıyla “Oldu Gönül Üftâde”, yedi tam ses aralığıyla “Gel ey güzeller serveri” ve on iki yarım ses aralığıyla “Sevdiceğim Âşıkını ağlatır” isimli eserlerdir. Tam ses aralığı toplam 1042 kullanım ile birinci sırada yer alırken, orta boy ses aralığı 1086 kullanımla ikinci ve yarım ses aralığı ise 904 kullanımla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu on sekiz eserde kullanılmış olan ses genişliklerine bakıldığında, on altı ses genişliğiyle “Bülbül-i Hoş Neva” adlı eserin birinci sırada, dokuz ses genişliğiyle “Yine Yeşillendi Dağlar Çemeni” ve “Gitti de Gelmeyiverdi” adlı eserlerin de son sırada yer aldıkları görülür.

5.3. Şarkıların Sözel Yapısının Çözümlemesi

Sözel yapının çözümlemesinde şiirlerin vezni, sözcük sayısı, sözcük sıklığı, konu kategorilerine göre dağılımı, sözcük dağarcığı ve şiirin okunabilirliği üzerinde durulmaktadır. Ele alınan on sekiz eserin on tanesi hece ölçüsü ile, sekiz tanesi ise Aruz Ölçüsü ile yazılmış. Dede Efendi klasik üsluba bağlı bir besteci olmakla birlikte, din dışı eserlerinde hece ölçüsü ile yazılmış şiirler tercih ettiğini görüyoruz. Hece ölçüsünün kullanıldığı eserler çoğunlukla köçekçe ya da türkü formunda olan eserlerdir. Bu parçalarda anlatım daha yalın, daha anlaşılabilir, Arapça ve Farsça sözcükler fazlaca kullanılmamış ve daha çok halk (Aşık) edebiyatı özellikleri taşımaktalar. Aruz ölçüsü kullanılan eserlerde klasik üslûp kendisini hissettirmektedir. Sözlerde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça sözcükler kullanılmakta olup ifadeler daha uzun ve dolaylıdır. Hece Ölçüsü kullanılan eserlerin anlaşılabilirliğinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Aruz ölçüsü ile yazılan eserlerin de anlatımı benzerlerine oranla daha yalındır. Bu da muhtemelen bu eserlerin din dışı olmasından kaynaklanmaktadır. Eserler toplam 295 sözcükten oluşmakta olup bu sözcüklerden kavramsal düzeyde bulunanların kullanım sıklığı ve konu kategorilerine göre dağılımı Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4. Sözcük Sıklığı ve Konu Kategorilerine Göre Dağılımı

Kategori	Sözcük Sıklığı	Toplam
1 Doğa-Çiçek- Hayvan	Şahin (1), har (1), bad-ı saba (2), bahar (1), bülbül (3), çağlamak (1), çemen (1), turna (4), yeşillenmek (1), yayla (1), yol (1), çiçek (1), dağ (2), esmek (2), gonca (1), gül (3), menekşe (1), su (1), sümbül (1), Ay (1), rûz – u şeb (1), cihan (2)	33
2 Sevgi-Aşk	Aşık (1), dilber (2), gönül (7), dilkeş (1), güzel (3), leb (1), mehpare (2), nazlı (2), zülf (2), sevmek (5), şuh (2), ten (1), yar (6), yosma (1), mecnun (1), gerdan (1)	38
3 Dert-Üzüntü- Sıkıntı	Cefa (1), feryad (1), gam (1), hasret (1), hicran (1), itab etmek (1), keder (1), terahhüm eylemek (1), tükenmek (1), üftade olmak (1), yare (3), zalim (1)	14
4 Din	Din (1), felek (3), iman (1), kul (1), nur (1), devran (1) alem (1), huri (2), melek (1), eflak (1)	13

Görüldüğü üzere; sözcükler en fazla sevgi-aşk kategorisinde yoğunlaşmıştır. Eserlerde, gönül sözcüğü yedi, yar sözcüğü altı ve sevmek sözcüğü beş kere yer almıştır. Konu kategorileri içinde ikinci sırada en fazla kullanılan doğa, çiçek ve hayvan kategorileridir. Bunlar, kullanım sıklığına göre dört kez kullanılan turna, üç kez kullanılan gül ve bülbül ile ikişer kez kullanılan bād-ı saba ve dağ sözcükleridir. Son sırada yer alan kategori ise din kategorisidir. Sözcük kullanımındaki sıklık, o kişinin üslubunu ele veren önemli bir göstergedir (Duverger, 1990: 135). Sözcük kullanımındaki sıklığın belirlenmesiyle kişinin sözcük dağarcığı da ortaya çıkar. Sözcük dağarcığı belirli bir metinde kullanılan birbirinden farklı sözcüklerin toplam sözcük sayısına bölünmesiyle elde edilir. Dede Efendi'nin on sekiz eserinde yer alan toplam 295 sözcükten, 164'ü birbirinden farklıdır. Buna göre, Dede efendi'nin sözcük dağarcığı ortalaması, $164:295 = 0,55$ 'dir. Bu dağarcık oranı, sadece on sekiz eser üzerinde uygulanan bu çalışmaya göre değerlendirildiğinde oldukça yüksek bir rakamdır.

6. Sonuç

Sonuç olarak, her birisi farklı makamlardan oluşan (acem - aşiran, bestenigar, buselik, evc, evc-ara, ferahfeza, gülizar, hicaz, hisar-buselik, karcıgar, muhayyer, rast, şehnaz, sultaniyegah, şeddi araban, şevkefza, uşşak) on sekiz eserde kullanılan usuller içinde, en fazla Aksak, Yürük Semai ve Aksak Semai usulleri kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Dede Efendi'nin on sekiz eserinin tamamında çalgısal ve sözel bölme bulunmakla birlikte, yalnızca beş tanesinde terennüm bölmesi yer almaktadır. Eserlerin melodik yapısına bakıldığında, en fazla orta boy ve tam ses aralığının kullanıldığı görülür. Ses genişliği bakımından; bestenigar, evc-ara, sultaniyegah ve şedd-i araban makamlarının orijinal ses sınırlardan daha dar kullanıldığı anlaşılmaktadır. acemaşiran, evc, gülizar, hicaz, karcıgar, muhayyer, rast, şehnaz, sûznak ve uşşak makamlarının ise orijinal ses sınırlardan daha geniş kullanıldığı görülmektedir. On sekiz eserin on tanesi

hece ölçüsü ile sekiz tanesi ise, aruz ölçüsü ile yazılmıştır. Eserler iki yüz doksan beş sözcük, doksan iki mısra ve yirmi iki kıtadan oluşmaktadır. Kullanılan sözcüklerden hareketle dört kategoride toplanan eserler içerisinde en fazla gönül, yar, sevmek, turna, gül, bülbül sözcükleri bulunmaktadır. Bu sözcüklerin oluşturduğu kategorilerden “sevgi - aşk” birinci sırada, “doğa – çiçek -hayvan” ikinci sırada ve “dert – üzüntü - sıkıntı” da üçüncü sırada yer almaktadır. Dede efendi'nin sözcük dağarcığı ortalamasının çalışmaya konu edilen on sekiz eser bazında 0,55 olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞU, Onur, *Türler ve Biçimler*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1996.
- ARIKLI, E., *Büyük Larousse*, Cilt - 10, Gelişim Yayınları, İstanbul,1986.
- BERGER, A. Arthur, *Media Research Techniques*, Sage Publications, California, 1998.
- BÜYÜM, N; *Temel Britannica*, - Cilt 9, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopedia Britannica Inc, İstanbul, 1994.
- ÇAKAR, Ş.Şeref, *Türk Müziği Teorisi ve Makamlar*, M.E.B Yayınları, Ankara, 2004.
- DORUK, Y., *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.
- DUVERGER, M., *Sosyal Bilimlere Giriş*, (Çev: Ünsal Oskay), Bilgi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ERGÜN-SALGAR-AYTAN, *Dede Efendi Besteleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- GÖKÇE, Orhan, *İçerik Çözümlemesi*, Turkuaz Yayıncılık, Eskişehir, 1994.
- GÜRAN, K; *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- ÖZTUNA, Yılmaz. *Dede Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.
- SAY, A, *Müzik Ansiklopedisi*, Başkent Yayınevi, Ankara, 1985.
- SÖZER, Vural, *Ansiklopedik Sözlük*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- TEKELİ, İ., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1994.
- TURA, Y., *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.
- WEBER, Robert Philip, *Basic Content Analysis*, Sage Publications, London, 1988.

Sözlük

Anber: Güzel koku, güzellerin saçı

Bad-ı Saba: Doğudan esen hafif hoş rüzgar

Bezm: Meclis
Cefa: Eziyet
Derun: İçten gönülden
Devran: Talih, kader, felek
Dilkeş: Gönül çekici
Eflak: Semalar, gökler
Halas: Kurtulma, kurtuluş
Har: Diken
Hisar: Kuşatma, bent, kale
İtab: Yorma, yorulma, zahmet verme
Lal: Sevgilinin dudağı
Leb: Dudak
Manend: Benzer, eş
Meftun: Tutkun, vurgun
Mehpare: Ay parçası, çok güzel kadın
Meserret: Sevinç, şenlik
Mesrur: Muradına ermiş, sevinmiş
Münevver etmek: Nurlandırmak, aydınlatmak
Neva: Ses, seda, ahenk
Nevaziş: Gönül alma, okşama, iltifat
Nihan: Bulunmayan, görünmeyen, sır
Nikab: Peçe, yüz örtüsü
Rana: Güzel hoş görünen
Raz: İçteki gizli şey, sır
Reha: Kurtulma, kurtuluş
Reva: Layık, uygun, yerinde
Ruz u Şeb: Gece ve gündüz
Ser: Baş
Server: Baş, reis
Sürur: Sevinçli yer, Sevinç evi
Şeh: Şah
Şuh: Neşeli, oynak, açık saçık
Takrir: Anlatma, bildirme
Terahhüm: Merhamet etme, acıma
Üftade: Aşık, düşkün, biçare

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (1)

Verd: Gül, gülsuyu, gülle ilgili

Vird-i Zeban: Diline dolama

Ziba: Süslü

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 237-260, ELAZIĞ-2007

YALNIZLIK

Loneliness

M. Ruhat YAŞAR

Gaziantep Üniversitesi, M. Rıfat Eğitim Fakültesi, Kilis.
ruhat@hotmail.com

ÖZET

Yalnızlık tanımlanması güç ve karmaşık bir durumdur. Her an herkes yalnız kalabilir. Bazen başkalarının yanında da kendimizi yalnız hissederiz. Yalnızlık bireyin çevresine olan güvensizliğini arttırarak uyumunu ve yaşamını zorlaştırır. Bu nedenle yalnızlık yaralayıcı bazen de öldürücü olabilir. Yalnızlık ruhsal hastalıkların ve özellikle de depresyonun oluşmasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Yalnızlık yaş, cinsiyet ve sosyal sınıf gibi değişkenlerle yakından ilişkili olup büyük ölçüde sosyo-ekonomik yapı tarafından belirlenir. Artan sosyal hareketlilik, kapitalizmin bireyci ve materyalist doğası ve değişen değerler yalnızlık deneyimlerini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, ruhsal hastalık, sosyal yapı, sosyal değerler.

ABSTRACT

Solitude is a difficult and complex term to define. Everyone can feel lonely now and then. Sometimes, we also feel lonely when we are not alone. Solitude makes life difficult for people and their adaptation by increasing distrust. Loneliness can be harmful and fatal. For, loneliness has a domain effect on forming of depression (causes/brings about depression). Solitude is determined by socio-economic structure and it is connected with social variables such as age, gender and social class. Social mobility and, narcissist and materialistic nature of capitalism and changing values create experiences of loneliness.

Key Words: Loneliness, mental disorder, social structure, social values.

Giriş

Yalnızlık, gün geçtikçe büyüyen sorunlardan biridir. Şu veya bu şekilde hayatımızın bir parçası haline gelen yalnızlık tanımlanması zor bir durumdur. Yalnızlık objektif ve subjektif açıdan da ele alınabilir. Ancak, yalnızlığın tanımı gibi ifade edilişi de kişisel ve sorunludur. Öncelikle yalnızlık ifade edilemeyecek kadar korkunç bir deneyimdir. Belki de onu korkunç yapan faktörlerden biri de ifade edilemeyişidir. Zaten ifade edilebilseydi ve paylaşılması kolay olsaydı yalnızlık olmazdı.

Yalnızlık, nedenine ve belirtilerine göre değişik isimlerle tanımlanır. Derin yalnızlık, depresyonun eşlik ettiği bir durumken sosyal ya da ilişkisel yalnızlık bireyin kendini bir topluma, gruba ait hissedememesi ve yaşadığı toplumda kendini yabancı hissetmesi olarak tarif edilir. Yine, duygusal yalnızlık, normal ortamlarda ruhsal beklentilerine karşılık bulamayan ve yakın, özel ilişkilerden yoksun olanlar için kullanılırken, gizli yalnızlık dışarı yansıtılmayan ama içsel üzüntülerle yorumlanabilen bir yalnızlık türü olarak bilinir. Peplau ve Perlman (1982), yalnızlığın bireyin arzuladığıyla gerçek ilişkileri arasındaki farktan kaynaklandığını belirtir. Younger ise yalnızlığı başkalarına duyulan özleme karşın tek başına olma hissi olarak ifade eder. O'na göre yalnız, yalnızlık duygusunu amaçsızlık ve sıkıcı bir durum olarak deneyimler ve bu durum insana amaçsız ve faydasız olduğu hissini verir (Younger, 1995: 59). Weiss (1973) ise yalnızlığın, ayrılmanın tehlikelerinden korumak için bireyde olumsuz bir duygu ortamı yarattığını ve böylece yakınlığı artırıcı bir mekanizma işlevi gördüğünü belirtir.

Gündelik yaşantımızda yalnızlık, sahipsiz olmak, evi her gün anahtarla açmak, çayı tek başına içmek, tek gezmek, bayramlarda “burası değil” ve telefonlarda yanlış numaradır. Yalnız tek başına yaşayan ve bir yıl içinde arkadaşları ya da akrabalarıyla aylık bir defadan daha az ilişki kuran kişiler olarak tanımlanmaktadır. Yalnızlık kimine göre kimsesizlik kimisi için de tek başına kalmaktır. Yalnız, açıkça kendi başına olan kişi anlamındadır. Ancak, birey fiziksel olmasa da yalnızlık hissini yaşayabilir ve bu hissi rahatsız edici bir durum olarak algılayabilir. Bu açıdan birey bazen kendini kalabalıklar içinde yalnız ve tanıdıklar içinde yabancı hissedebilir. Bu açıdan yalnızlık, yaşanan sosyal ilişkilerin sayı ve sıklığıyla pek alakalı değildir. Hatta kimi zaman aynı ailenin üyeleri bile yalnız oldukları için üzüntü duyabilirler. Yalnızlık olumsuz bir hissiyatı ifade etse de insan bazen yalnızken de mutlu olabilir. Ancak, yalnızlıktan kastımız pek olumlu değildir ve esas olarak kavramın anlamı insanların tek başlarınayken kendilerini yalnız hissetmeleri ve bunu olumsuz bir deneyim olarak algılamaları şeklinde yorumlanabilir.

İnsan, yalnız olduğunun, doğadan ayrı olduğunun bilincinde olan ve kendini bir başkası aracılığıyla gerçekleştirme arayışı içinde olan tek varlıktır. Bunun için Ortega

Y.Gasset yaşamayı, kökten yalnızlık olarak değerlendirir. Gerçekten de anne karnında, bütünü bir parçası olarak, sarılıp sarmalanmayı, sınırsız bir hazzı yaşayan çocuk, sıkıcı korku dolu bir deneyimle anne karnından ayrılırken yalnızlığını algılar. O. Rank, insanın her zaman anne karnındaki sorumluluktan uzak, ilk hazzı aradığını ve anneden ilk ayrılışla beraber yaşadığı yalnızlık kaygısını sürekli bilinçaltında taşıdığını belirtir. Ona göre, kaygılarımızın kaynağı olan yalnızlık, doğduğumuz günden başlayarak, bizi rahatsız eder (Rank, 2001: 57-58). İlk yalnızlık anlatısı kutsal metinlerde kovulmuşlukla beraber karşımıza çıkar. İlk insanın, günahına karşılık olarak ödediği bir bedel olan yalnızlık eşini bulmasıyla son bulur. Burada, sağlık, normallik ve affedilme yalnızlığın son bulunduğu birliktelik olarak görülmektedir. O evrensel bütünlükten kopma nasıl kötü görülmüşse, yalnız olma da, bir günah gibi hor ve hastalıklı görülmüştür. Yalnız, birliği bozabilecek bir potansiyel, farklı, düşünebilen, uyumsuz, toplumun günah keçisi, ismi konulmamış bir kaçaktır. Dolayısıyla, ister laik ister dinsel olsun bütün mitoslar, fiestalar, bayramlar, törenler aslında, insanı yalnızlıktan kurtarıp toplumla bütünleştirmenin yani onu tekrar topluma bağlamanın yoludur. Peki sanat, eğlence, müzik ve çalışma topluluklarının bu kadar iyi örgütlenmesine rağmen neden Durkheim'in dediği gibi bir bütünleşme yerine çözümlerle artan bir yalnızlıktan bahsediyoruz? Neden bayramlar, törenler, şöenler ve kalabalıklar yalnızlığı gidermiyor?

Yalnızlığın Sınırları

Younger, yalnızlıkla çeşitli kavramlar arasında kapsamlı bir ilişki şeması sunmaktadır. Bu şemada yalnızlık, yabancılaşmadan bağlılığa kadar ilerleyen bir dizge içerisinde ilk adım niteliği taşımaktadır. Onun bu dizgesinde kavramlar olumludan olumsuzu doğru bir farklılaşmayı içermektedir. Yalnızlığın ilgili olduğu kavramlardan biri sosyal yalıtılmışlıktır. Yalnızlık sosyal izolasyonla benzer özellikleri paylaşırsa da ondan farklıdır. Sosyal izolasyon yalnızlıkla tek bırakılmanın bir karışımıdır. Yalnızlık ne deneyimleyen kişinin bir tercihi ne de diğerlerinin bir tavrı sonucunda oluşmayabilir. Ayrıca, tek başına kalmak bir tercihi de ifade edebilir. Bütün bu terimler bir dizi üzerine yerleştirildiğinde sosyal izolasyonun yeri, tek olmakla yalnızlık arasındaki bir yere tekabül eder.

Younger, yabancılaşmayı da yalnızlıktan ayırt eder. Ona göre, yabancılıkla yabancılaşma arasında bir yakın bir ilişki olsa da tam bir bağdan bahsedilemez. Yabancılık kendini diğerlerine yakın hissetmemeyi ifade ederken yabancılaşma daha derin bir kopmuşluk duygusunu ifade etmektedir. Younger yabancılaşmayı kendinden, diğerlerinden, tanrıdan, doğadan ve dahası varoluş alanından ayrı olma deneyimi olarak

tanımlar (Younger, 1995: 57). Andersson, yabancılaştırmanın yalnızlıktan daha acı verici ve ciddi bir durum olduğunu ve dahası, kendini yabancı hissedenen kişinin toplumdaki kopmuş olduğunu ve onun tekrar topluma kazandırılmasının zor olduğunu belirtmiştir (Anderson, 1986: 683-695). Yabancılaştırma bu anlamda kendi bedeninde mülteci, sürgün durumuna düşmektir. Bir anlamda dönüş umudunun yitirilmesi ve hiçbir yerde kendini evinde gibi hissedemeyip hep yabancı olarak kalma duygusudur. Bu durumda, diğer insanlarla aramızdaki mesafe daralsa da içimizdeki mesafede bir değişiklik olmaz. Çünkü yabancı yaşadığı toplumda kendini sürekli seyirci olarak hisseder. Rokach da bireyin yalnızlık deneyimi üzerinde derinlemesine düşünmeye başlamasından sonra kendine yabancılaştırma duygusunun ortaya çıktığını ve kendine yabancılaştırma duygusunun kendinden, benliğinden ve kimliğinden uzaklaşmanın yarattığı boşluk duygusuyla birlikte hissedildiğini ifade etmiştir (Rokach 1988: 531-544). Yalnızlık, “benliği” inşa eden ait olma duygusunu yıpratıldığından, güvensizlik ve huzursuzluğun yanı sıra, kötümserlik ve bencilliğin de anasıdır. Bu duygular ise temelde yabancılaştırma duygusuyla ilgilidir. Psikoloji alanındaki çeşitli incelemeler içe kapanma duygusunu besleyen bu tür yabancılaştırma öğelerinin insanları kronik stres ve hastalıklara maruz bıraktığını göstermektedir (Frager, 1996: 53).

Yabancılaştırma hayatın anlamlandırılabilmesiyle yakından alakalıdır. Hayatı anlamlandırmada ise sahip olunan ilişkilerin kalitesi büyük bir önem taşır. Çünkü kişinin kendini anlayabilmesi ve sağlığı için başka birine ihtiyacı vardır. Hayatı, hayal kırıklıklarıyla dolu, boş ve anlamsız olarak değerlendirmede başkalarıyla kurulan derinliksiz ve süresiz ilişkilerin önemli bir etkisi olduğunu düşünüyoruz. Günümüzde sosyal destek, sosyal statüyle alakalı olduğundan statü düştükçe yalnızlık da artmaktadır (Torun, 1995: 17). Çünkü size gösterilen ilgi kadar kime ne kadar ilgi göstereceğiniz de bulunduğunuz pozisyonunuzla alakalıdır. Mübadele ve tüketim mantığı insanlar arası ilişkilere yansıdığından, insanlar, işe yararlılıklarına daha doğrusu statülerine göre değerlendirilmektedirler (Jakoby, 1996: 177). Çünkü, çağımızın temel kurumu haline gelen ekonominin işleyiş mantığı diğer bütün kurumlara yansımaktadır. Bu anlamda yabancılaştırmanın ve yalnızlığın temelinde modern kapitalizmin bireyci doğası bulunmaktadır. Ekonomik değerlerin yükselişiyle birlikte bireyler, kendilerini ve diğerlerini bir “nesne” gibi algılamaya başlamaktadırlar. Kapitalizmin gelişmesi ve artan farklılaşmayla birlikte, mevcut ahlaki ve genel değerler silsilesinden farklı, çatışan değerlerin ön plana geçmesi yalnızlık deneyimlerini arttırmaktadır.

Younger, yalnızlıkla alakalı olarak varoluşsal yalnızlık üzerinde de durmuştur. Her insan ölümünü ve sonrasını düşünmeye başladığında varoluşsal yalnızlık hayatının bir

parçası olur. Younger, varoluşsal yalnızlığı bu dizgede ayrı bir bütün olarak ele almıştır. Varoluşsal yalnızlık, insanın kendisiyle diğerleri arasındaki aşılmaz boşluktur. Bu boşluk Yalom'a göre derin ve doyurucu ilişkilerde bile kaybolmaz. Bu dizgenin pozitif ucunda ise ait olma, bağlı olma durumu bulunur. Younger bunu sonsuzluğa dokunma duygusu ve diğerleriyle bir olma, bir bütünün parçası olma şuru olarak tanımlamaktadır. Bunu, benliğin sonsuzlukta diğerleriyle bir olma durumu olarak ifade edebiliriz. (Younger, 1995: 60). Bununla birlikte bu kavramların, nötr gibi algılandıkları da, sonuçta deneyime bağlı durumlar oldukları için daima öznel bir içerik taşıdıklarını unutmamalıyız.

Yalnızlık deneyimleri her zaman kötü olmayabilir. Bazen insanlar yalnız kalabilecekleri sakin bir ortam ararlar. Belirli durumlarda ise insanlar konuşma ihtiyacı duyarlar ve sonra böyle davranmakla sık sık yanlış yaptıklarını düşünürler. Bazen de insanlar kimseyle konuşmaksızın ama onlarla birlikte olmak suretiyle kendilerini daha rahat hissedebilirler. Bu nedenle insanların ihtiyaç duydukları anlarda yanlarında birilerinin olması daha olumlu karşılanmaktadır. O halde yalnızlık zorunlu bir durum ya da terk edilmişlik değil de kişinin kendi seçimiyle güzel olabilir. Örneğin, yalnızlık insanın bireyselleşmesi ve moral yükümlülüklerinin farkına varması açısından önemli bir zemin sunabilir. İnsanın kendinin farkına varması ve kendisiyle dünya arasındaki mesafeyi hissetmesi yalnızlığının bilincine varmasıyla alakalıdır. Yalnızlığı olumlu sonuçlar yaratabilecek bir araç olarak değerlendiren Younger (1995), insanların başkalarını tanımaya ihtiyaçları olduğunu ama kendilerini tanıma konusunda aynı çabayı harcamadıklarını ve dolayısıyla yalnızlığın buna imkân sağlayabileceğini belirtir. Ona göre insanlar negatif duygu ve düşüncelerini saklayan gizli yanlarını bilme ihtiyacı duyarlar (Younger, 1995: 58-60). Bu bağlamda yalnızlık bir yönüyle kendini bilme diğer anlamda ise kendinden kaçmadır.

Bu açıdan inzivayla yalnızlık arasında görünüş benzerliği olsa da ciddi bir nitelik farkı vardır. İnziva, yalnızlıkla alakalı bir kavram olmakla birlikte daha iyimser bir anlama sahiptir. Rokach, sakin bir yere çekilmenin geçici olarak ferahlatıcı ve sakinleştirici bir durum olduğunu ve hatta yalnızlıkla başa çıkmada yararlı olduğunu söyler (Rokach 1990: 39-54). Richard Sennett “yalnız olmayı beceremeyen birinin başkalarıyla birlikte olmayı da beceremeyeceğini belirtir. Windriver ise, belirli bir bölgedeki yerleşik sakinler üzerinde yaptığı incelemede bireylerin diğer insanlarla karşılıklı bir ilişkiyi istemeyebileceklerini ve bunun iyi olabileceği durumları örneklerle belirtmektedir. (Windriver, 1993: 15-21). Hatta tercih edilen ve intihara yol açmayan bir yalnızlık ya da münzevilik yaşam tarzında olumlu bir değişimi de yaratabilir. O. Paz, bu anlamdaki yalnızlığı “arınma” olarak görür. Bu tür bir tercihte bulunan insanlar diğer

insanlarla belirli bir fiziki ve ruhsal mesafede bulunarak sınırlı bir etkileşim yaşadıklarından hayatlarını radikal bir şekilde değiştirebilirler. Ayrıca, daha az acı hissettiklerinden daha hoşgörülü ve daha kabullenici de olabilirler. Bu bağlamda, yalnızlığın aksine inziva, bireyin enerjisini yenileyen ve ona yaratıcılık konusunda zaman kazandıran hoşnutluk verici bir deneyim olarak tanımlanabilir.

Tecrit edilmiş bir çevre, yalnızları büyük ve kötü bir dünyanın bir parçası olmaktan ve ayrıca sıkıntı ve acılardan da koruyabilir. Ayrıca, yalnızlığın ilham kaynağı olduğu konusunda çeşitli örnekler de vardır. Bu anlamda yalnızlık keşfedici bir duruştur. Özellikle yaratıcı sanatçı ve entellektüellerin üretken bir iklime girebilmek için sakin, kendi kendileriyle baş başa kalabilecekleri ortamlar oluşturdukları bilinmektedir. Örneğin, Pablo Picasso sanatsal yaratıcılığı kastederek “hiçbir şeyin yalnızlık olmadan olamayacağını” vurgular. Ayrıca, Browning de “dehayı yalnızlığın çocuğu” olarak niteler. Boşuna değildir bu sözler. İnziva çeşitli din ve kültürlerde kendini bilmenin bir tekniği olarak kullanılmıştır. Nitekim, peygamberlerin, azizlerin yaşamları, Sokrates’in içe bakışı, Eflatun’un mağarası, Dante’nin ve Buddha’nın yaşamı bu örneklerin sadece bazılarıdır. Sokrates’ten beri “kendini bilme” aristokrat bir tavır olarak yüceltilmiş ve dinin etkisiyle derinleştirilmiştir. İnzivayı yalnızlıktan ayrı kılan nitelik dini deneyimdeki Tanrı inancıyla yakından alakalıdır. Bu açıdan geleneksel yaşamın Tanrı inancı geçmiş toplulukların yalnızlık algısını engellemiş olabilir. Ayrıca, din, tedavi edici bir etkinlik olan kendini bilmenin söylemini belirleyerek bireyin yalnızlık deneyimlerini, kendini kontrol etmeye ve direnç deneyimlerine dönüştürmüştür (Foucault, 2001: 141). Ayrıca, din, yüceltme mekanizması sağladığından yalnızlık ve buna ilişkin kayıp gibi sıkıntı verici durumlarla başa çıkmada önemli bir zemin sunar. Ancak, dini etkinliğin modern dünyada, derinliğini kaybetmesi, yalnızlık deneyimlerinin olumlu benlik uğraşısına dönüştürülerek kullanılmasını engellemiştir.

Görüldüğü gibi yalnızlık deneyimlerine verilen anlama göre onun olumsuz veya olumlu algılanması söz konusu olabilmektedir. Bunda toplumun değerler dünyasının önemli bir yeri vardır. Örneğin inziva Batı toplumundaki biri için dayanılmaz olarak görülebilirken Doğu da böyle görülmeyebilir. Yine yalnızlık Akdeniz kültürleri gibi bireysel mesafenin dar ve ilişkilerin yakın olduğu ortamlarda genel olarak terkedilmişliği, kimsesizliği çağrıştırırken Batı toplumlarında, bireyleşmek, kendi ayakları üzerinde durmak anlamlarına gelir. Bu bakımdan yalnızlık deneyimlerinin kültürel dünyadaki anlamlarının toplumdan topluma ve aynı toplumda da zamandan zamana farklılık gösterebileceğini unutmamalıyız.

Yalnızlık İz Bırakır

Yalnızlığın, insanın en derin korkulardan biri olması, onun toplum içinde yaşamak istemesinin, ruhsal sebeplerinden biridir. Her ayrılık, bir yalnızlık korkusudur. Gerek kendimizle ve ailemizle gerek çevremizle ve yurdumuzla, gerekse geçmişimiz ve inançlarımızla olsun, yaşadığımız her kopma aynı vurgun duygusunu yaratır. Doğduğu anda hayal kırıklığını yaşayan insan, anne rahminden ayrılırken, aslında o evrensel bütünlük ve birlikten de koparak, yalnız ve tek başına kalmanın derin acısını hisseder. Bu nedenle, aslında her ayrılık ve yalnızlık, ilk acımızı hatırlatan bir deneyimdir (Fromm, 1998: 5). Dolayısıyla her özerk olma çabası ve her yenilik bir kopuş ve bir yalnızlık algısı olabilir. O. Paz, bunu, suçluluk ve acıyla karışık bir öksüzlük duygusuna benzetir (Paz, 1999: 69-71).

Yalnızlık yıkıcı bir kısır döngüye yol açar ve yalnızlık arttıkça birey de anormalleşmeye, dibe vurmaya devam eder. Lynch, yalnızlığın acıya zemin hazırladığını ve en hafif türünde bile önemli bir rahatsızlık hissi oluşturduğunu belirtir (Lynch, 1977: 20). Yalnızlık bu anlamda bataklığa benzetilebilir ve insan ondan kurtulmaya çalıştıkça daha fazla bataabilir. Çünkü, kişinin yalnızlıktan kurtulma çabaları suni bir yapıya bürünerek diğer insanlarla ilişkisini baltalayabilir. Bu nedenle pek çok dostluk ya da evlilik bir kişinin diğerini yalnızlığa karşı kalkan olarak kullanması nedeniyle başarısızlığa uğrar (Yalom, 1999: 19-20).

İnsanlar hep topluluklar halinde yaşamışlardır. Bu nedenle, insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeği, hücrelerine kadar işlemiştir. Yalnızlık ise bunun bir olumsuzlamasını içerdiğinden insanın kendisini işe yaramaz, yalıtılmış ve amaçsız hissetmesine yol açar. Yalnız biri için yaşam, çekilmez ve bayağıdır. Yalnızlık, gerçekleşmeyen sosyal ve duygusal beklentiler sonucunda oluşan bir boşluk duygusu şeklinde hissedilebilir. Bu durumda yalnızlık, bireylerin katlanmak durumunda kaldıkları iç karartıcı, rahatsızlık veren yabancılaştırıcı bir parçalanmışlık duygusudur. Patolojik bir yalnızlık, sarsıcı ve korkunç bir deneyimdir. Dolayısıyla yalnızlık üzerine konuşulurken basit bir problemmiş gibi çözümler sunulamaz. Gerçekten de yalnızlık dipsiz, yaralayıcı bir ruh uçurumudur ve azaltılsa da yok edilemez (Rokach, 1990: 41). Bu duygunun yaşandığı anlarda insan kendini sanki dünyada tek başına kalmış ya da bir uçurum boşluğundaymış gibi hisseder ve yaşama isteğini kaybeder. Bu anlamda yalnızlık bir insanın yaşamını karartabilecek yeterliliktedir. Bu nedenle var gücümüzle yalnızlığımızı aşmaya, gruplara, kalabalıklara katılmaya çalışır, diğerine ihtiyaç duyarak evlenmeye, arkadaş sahibi olmaya çalışırız. Belki de bu nedenle terk edilme, hapsolme korkusunu hisseder, dar alan fobisini yaşar ve belki de bu nedenle kurallara uyup medeniliği oluşturabiliyoruz.

Yalnızlıkla İlgili Sosyal Değişkenler

Yalnızlık birçok sosyal değişkenle yakından alakalıdır. Bu durum yalnızlık sürecindeki neden – sonuç ilişkisini anlamada zorluklara yol açmaktadır. Kavramların iç içe geçtiği bu kadar karmaşık bir ilişkide söz konusu kavramların yalnızlığın bir nedeni mi olduğu yoksa onun bir sonucu mu olduğunu söylemek zordur. Örneğin depresyon yalnızlığın hem nedeni hem de bir sonucu olabilmektedir. Bunların bazıları aynı anda meydana geliyor olabilir veya bu kavramlar bir neden veya bir sonuç ilişkisi içerisinde de olmayabilir ve ilişkisiz bir birliktelik de görülebilir. Örneğin, mahrumiyet, mağduriyet gibi depresyona yol açan ama bir sonuç şeklinde de ortaya çıkmayabilen durumlar olabilir. Yine yalnızlığın intihar ya da yaşamı radikal şekilde değiştirme gibi değişik sonuçları olabilir, ama bunlar birer neden de olmayabilirler. Bununla birlikte çoğu neden bir sonuçla birlikte de karşımıza çıkabilir ve dolayısıyla hangisinin etken hangisinin sonuç olduğunu bilemeyebiliriz. Örneğin bir bireyin ruhsal değişiminde yalnızlığın mı yoksa başka faktörlerin mi önce geldiğine karar vermek çok zor olabilir. Yalnızlıkla ilgili durumlar yalnız kişinin durumuyla veya onun karakteriyle alakalı olabilir. Bu sorun durumsal veya kişilikle alakalı olabilir. Yalnızlığın durumsal nedenleri içinde sosyal ilişkileri tahrip eden ölüm ve medeni halle ilgili değişkenler yer alabilir.

Araştırmalar, sıklıkla evli insanların daha az yalnız olduklarını belirtirler. Bununla birlikte evli insanlar da yalnız olabilmektedirler (Weiss 1973, Lynch 1977, Berg 1981, Creecy 1985, Sears 1991, Carr and Schellenbach 1993). Eğer eşler arasında sevgi yoksa yıllar sonra yalnızlık duygusu bir karabasan gibi gelebilir. Yine sevgisini kaybeden çiftlerde veya terk edilen bireylerde de yalnızlık duygusu zamanla artar. George Sand; “sevilmeyen bir insan her yerde ve her şeyde yalnızdır” der. Özellikle sevdiklerinden ayrılanlar yalnızlık literatüründe önemli bir yer tutar. Ayrıca, hem kadınların hem de erkeklerin yalnızlıklarında eşlerinin vefatı ve aile değerlerindeki çözümler çok önemlidir. Mahrumiyetin en uç şekli bir yakının kaybı esnasında yaşanır ve bu derin bir yalnızlığa yol açabilir. Kadınlar daha fazla bağlılık ve şefkat hislerine sahip olduklarından bu gibi durumlarda erkeklerden daha fazla yalnızlık hissine sahip olurlar (Creecy 1985, Rodgers 1989, Rokach 1989, Acorn and Bampton 1992, Holmen 1992, Carr and Schellenbach 1993, Dugan and Kivett 1994, Addington-Hall 1995).

Yalnızlıkla ilgili diğer araştırmaların önemli bir kısmı bireysel faktörler veya yaş gibi insanları yalnızlığa maruz bırakabilecek durumlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yalnızlık deneyimini diğerlerinden daha fazla hissedenler ergenler ve yaşlılardır. Yalnızlık simgesi olan “narcissus” aynı zamanda ergenlik simgesidir. Bu anlamda, ilk kez ergen yaşta teklüğimizin farkına varırız (Ryan and Patterson 1987, Roscoe and Skomski

1990, McWhirter 1990, Sears 1991, Carr and Schellenbach 1993, Brage 1993, (Berg 1981, Austin 1989, Rodgers 1989, Sears 1991, Dugan and Kivett 1994). Yaşlılıkta ise bireyin, fizyolojik olarak güçsüz olduğundan, diğerine olan ihtiyaç ve bağımlılığı artar. Halbuki, bu dönemde yaşlının emek verdiği çocuklarının evden ayrılmış olması, eşinin ve arkadaşlarının ölmüş olması, onun için zor bir yalnızlık anlamına gelir. Ayrıca, emeklilikle beraber, iş yapamamanın getireceği işe yaramazlık duygusu, statü kaybı ve aile bireylerinin ayrılmaları ile derinleşen yalnızlık algısı da unutulmamalıdır. Robert Kastenbaum, toplumumuzun emek piyasasından çıkar çıkmaz, üyelerine tahsis ettiği rolün saygısızlık ve mahrumiyetin, psikiyatrların, “yaşlılık psikozu” dedikleri umutsuzluk ve öfkeyi yeterince haklı çıkardığını söyler (Sayar, 1991: 176). Gerçekten de, emeklilikle beraber bireyin işe yaramadığı duygusuna kapılmaması ve geniş aile sisteminin çözülmesi ile de yalnızlık hissine kapılarak ölüme ilişkin düşünceler üretmemesi mümkün değildir. Çünkü yalnızlığın çağrışım yaptırdığı düşünce, yine onun en uç noktası olan ölümdür. Ama bir anlamda yalnızlık da bir çeşit ölüm değil midir? Yani hafızalardan silinip, kalplerden çıkmak.

Diğer önemli faktörler içerisinde ise cinsiyet, meslek ve sağlık bulunmaktadır. Yalnızlığın, çeşitli değişkenlerle ilişkisi üzerinde yapılan çalışmalarda, kadınlarda, erkeklerden daha fazla olduğu yönünde bulgular da bulunmaktadır (Çorapçıoğlu, 1998: 22). Ancak yalnızlık durumunda erkeklerin kadınlara kıyasla daha kırılgan oldukları da belirtilmektedir (Weiss 1973, Baum 1982, Rodgers 1989, Acorn 1992). Ayrıca, eğitim seviyesinin düşüklüğü, yapılan mesleğin niteliği de yalnızlık üzerinde etkilidir. Örneğin, üst düzeydeki bireylerin daha az yalnızlık çektikleri ifade edilmektedir (Özkürkçügil, 1998: 22-24). Yalnızlığın diğer durumsal neden ve sonuçları ise, yetersiz ulaşım, düşük gelir ve yoksulluğun yanı sıra belirli hizmetlere uzak olmakla alakalıdır (Ryan and Patterson 1987, Rodgers 1989, Creecy 1985, Matteson and McConnell 1988, Sears 1991).

Yalnızlık araştırmalarında bireyin karakterine odaklanan literatür genelde onun ben merkezli ve diğerlerini düşünmeyen biri olduğunu ileri sürme eğilimindedir. (Goswick and Jones 1981, Iveson-Iveson 1985, Wittenberg and Reis 1986, Austin 1989, Green and Wildermuth 1993). Yalnız insanlar ben odaklı, bazen de utangaç olarak tarif edilirler. Ancak bu yalnızlığın bir sonucu da olabilir. Yalnızın bakış açısının yaşamın olumlu taraflarından ziyade olumsuz yönlerine odaklandığı ileri sürülmektedir. Yalnızlar, aynı zamanda kendileri hakkında da olumsuz inançlara sahip olduklarından özgüvenleri düşük bireylerdir. Bu nedenlerle yalnızların kendileriyle, çevreleriyle barışık olmadıkları ve ruhsal çatışmaları olduğu için de uyum sorunu yaşadıkları bilinmektedir. Yalnızların, bu sorunu yaşamamak için yalnızlığı seçtikleri ifade edilmektedir. Yalnızlık bireye bağlı

olarak farklı sonuçlara örneğin ben takıntısına veya tersine de yol açabilir. Yalnız bireyler diğer insanlarla ilişkileri konusunda kendilerini yetersiz algıladıklarından iletişim kurmaktan çekinirler. Yalnız bireylerle ilgili bu değerlendirmelerde sorun kişilikten ziyade kişinin yalnız olup olmaması ve yeterli sosyal etkileşime sahip olup olmamasıdır. Çünkü insan büyük ölçüde ortamdır. Bireyler iletişim ortamı bulamazlarsa doğal olarak kendileri ve düşünceleri üzerinde yoğunlaşırlar.

Bu anlamda yalnızlığı başlatan en önemli etkenlerden biri sosyal çevrenin niteliğidir. (Berg 1981, Creecy 1985, Austin 1989, Steuwe-Portnoff 1989, Rokach 1989, Kraus 1993, Dugan and Kivett 1994). Kraus (1993) yalnızlığın önlenmesinde yeterli bir sosyal ağın öneminden bahseder. Bu açıdan, örneğin, iyi arkadaşlık ilişkilerinin hemen her yaş döneminde önemli olmakla birlikte özellikle, herkesin evden ayrıldığı ileri yaşlarda ciddi bir yatırım olduğu söylenebilir. Yalnızlık ile arkadaş sayısı, düzenli arkadaş ve aile ilişkileri arasında ters bir korelasyon vardır (Çorapçıoğlu, 1998: 23). Bununla birlikte bu sosyal ağın niteliği yaşa göre değişebilmektedir. Gençler için yalnızlığın önlenmesinde sosyal ilişkilerin niceliği daha belirleyiciyken yaşlılar için ilişkinin niteliği daha ağır basar. Çünkü yaşlılar için ilişkiler oturmuştur. Halbuki, gençler farklı ortamlarda yeni arkadaşlıklar edinebilirler. Dolayısıyla, insanların yalnızlıkları da, subjektif bir algı veya doğuştan gelen kişisel bir özellik olmak yerine, yaş, cinsiyet, yıpratıcı olaylar, yetiştirilme ortamı, arkadaşlık imkanları ve sosyal ilişkilerin niteliğiyle birlikte ele alınmalıdır. Öncelikle modernizmin özgürlük ve bireysellik vurgusu ailevi değerleri çözümlenerek atomize bireyler topluluğu yaratıyor. Yani, duygusallık çaptan düşüp, pragmatizm ve hazcılık yükselince ötekiler "bireyin varoluşunu" zedeleyen birer pürüz olarak görülüyor. Modern ailenin küçüle küçüle çocuğu bile dışlayacak kıvama gelmesi de aslında yalnızlığı üreten aynı ölüm kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu anlamda sosyalleşmenin ve sevginin tam anlamıyla öğretilmediği parçalanmış ailelerden gelen bireylerin daha fazla yalnızlık problemi yaşamaları tesadüf değildir. Çünkü, ciddi ruhsal sorunlar da yaratan bu aile parçalanmalarının sonraki sosyal ilişkilerin zayıflamasında önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır.

Yalnızlık Hastalığıdır

Soyut ve sadece içeriden açılan bir kafes olan yalnızlık insanı kendi gardiyanı yapar. Kendimizi beklemek beklemelerin en sıkıcısı ve en hastalıklısıdır. Yalnızlık duyargaları arttırarak rahatsızlık penceresini genişletir. Yalnızken insanların ve eşyaların daha fazla ses çıkardıklarını ve detayların daha rahatsız edici olduğunu düşünür, olmayan sorunlardan daha fazla şikâyet ederiz. Yalnızlık özellikle nöbetleşe değilse tehlikeli olur.

Sağlık durumu yalnızlığı etkilediği kadar ondan da etkilenir. Sağlıkla yalnızlık ilişkisi üzerine odaklanan bazı çalışmalar görme ve işitme zorluğu gibi belirli bir fiziksel hastalığın etkileşim üzerindeki olumsuz etkisinin yalnızlık üzerindeki etkisine dikkat çekmektedirler (Evans 1982, Matteson and McConnell 1988, Baron 1994, Dugan and Kivett 1994, Matteson and McConnell 1988, Christian 1989, Dugan and Kivett 1994, Chen 1994). Bu konudaki bazı çalışmalarda yalnızlığın fiziki ve ruhsal sağlığı bozabileceği hatta aşırı yalnızlığın ölüme bile yol açabileceği belirtilmiştir (Rodgers 1989, Carr and Schellenbach 1993). Holmen, ölüm oranlarındaki artışın çoğu zaman yalnızlıkla süregelen sosyal izolasyonla ilgili olduğunu iddia etmiştir. Bireylerin kendi yaşamlarıyla ilgilenmemelerine yol açan bu uzun yalnızlık periyodu ölüme neden olan sağlık sorunlarına yol açabilir. Yalnızlar, yalnızlıkları nedeniyle ya da onunla başa edebilmek için aşırı yeme, alkol, uyuşturucu ve benzeri davranışlara başvurabilirler. Bu tür davranışlar ise onların yaşam sürelerini önemli ölçüde azaltabilir.

Yalnızlığın ruhsal bozuklukla alakalı olduğuna ilişkin fikirler ise oldukça fazladır (Jackson and Cochran 1991, Barron 1994, Foxall 1994). Örneğin, yalnızlıkla depresyonun birbirleriyle korelasyon içinde olduğu söylenmektedir. Harowitz ve arkadaşları, yalnız bir kişinin, depresif olarak tanımlanma olasılığının, %45, depresif bir kişinin yalnız tanımlanma olasılığının ise %29 olduğunu göstermiştir (Çorapçioğlu, 1998: 23). Yalnızlık, ben kimliğini düzenleyen, ait olma duygusunu erittiği için, ruh sağlığına zararlıdır. Zack tarafından yapılan bir çalışmada, yalnızlığın mutsuzluk, keder, korku, öfke gibi duygulara ve yerinde duramama, başkalarına düşmanlık gibi davranışlara neden olduğu belirtilmiştir (Çorapçioğlu, 1998: 23). Bir başka çalışmada ise, sosyal ilişkilerdeki azalmanın, benlik değerini düşürerek strese neden olduğu ifade edilmiştir (Cirhinlioğlu, 2001: 33-36). Yine yakın ilişkiler kurup, sürdürmemenin, ruhsal problemler yarattığı yönünde birçok başka çalışmalar da vardır (Demir v.d., 1995: 243-244). Üstelik sadece insanlarda değil hayvanlar üzerinde yapılan deneylerde de belirli yaş dönemlerinde izole edilen hayvanların davranış anormallikleri gösterdikleri görülmüştür. Örneğin, yalnız bırakılan maymunların bir çeşit bunalım geçirdikleri tespit edilmiştir (Eroğlu, 1994:17). Bu bağlamda yalnızlığın aşağıda belirtilen kavramlarla ilişkili olduğu ifade edilmektedir:

- a) Düşük benlik saygısı (Loucks 1980, Ouellet & Joshi 1986, Booth 1987, Sears 1991, Jackson & Cochran 1991, Haines 1993, Kraus 1993).
- b) Depresyon (Roscoe & Skomski 1989, McWhirter 1990, Katona 1994, Foxall 1994).
- c) Utangaçlık (Kalliopushka 1986, Carr & Schellenbach 1993, Kraus *et. al.* 1993).

d) Kaygı (Ryan & Patterson 1987, Roscoe & Skomski 1989, McWhirter 1990, Sears 1991, Kraus 1993).

e) Kızgınlık ve gerginlik (Loucks, 1980).

f) Nevrotiklik ve içedönüklük (Kraus,1993).

g) Aşırı duyarlılık (Sears, 1991)

h) Kendini suçlama ve değersizlik (Jackson & Cochran, 1991)

j) Düşük eğitim seviyesi (Baum, 1982)

Yalnızlıkla bağlantılı bütün olumsuz duyguların en kötü sonucu intihar olarak ifade edilmektedir (Ryan and Patterson 1987, Booth 1987, McWhirter 1990, Foxall 1994, Barron 1994). McWhirter, yalnızlığı ve izolasyonu intihar potansiyeliyle birlikte tanımlar (McWhirter, 1990: 417). Genelde, yalnız bireyler intiharı tek çıkış yolu olarak hissedebilirler. Onlar, dünyayı hiç kimsenin kendilerine yardım edemeyeceği ve mutlak anlamda yalnız oldukları bir yer olarak hissederler. Yalnızlar kendilerini özleyecek kimse olmadığından acılarına son vermek için kendilerini öldürme yolunu daha rahat seçebilirler. Onlar için, kendilerine kederlenecek kimse olmadığına göre ve kendileri de kimse için endişelenmediklerinden dolayı yaşamın bitmeyen acı ve huzursuzluğunu çekmenin ne amacı olabilir?

Yalnızlık, genelde sanki bireylerin kendi kişilikleriyle, becerileriyle ilgiliymiş gibi düşünülmektedir. (Özmen, 1995: 339). Halbuki, sosyal, ve ekonomik şartlar, bireyleri bu yönde bir eğilime mecbur edebilmektedir. Ayrıca, coğrafi konumun ve kültürün de yalnızlık durumlarında ve algılamalarında etkisi vardır. Örneğin, Japon ve Avusturyalıların arasında yapılan bir araştırmada, yalnızlık ve yaşam doyumu incelendiğinde, Japonların hayat memnuniyetsizliği ve yalnızlık hissini Avusturyalılarından daha fazla olduğu bulgulanmıştır. Yine kültürün, ruhsal bozukluklar üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada, Eskimoların yaşam tarzlarının ve yerleşim olanaklarının onlarda yalnızlık ve ruhsal bozukluklara yol açtığı bulgulanmıştır (Pfeiffer, 1996: 251). Dolayısıyla, kişilerin yalnızlıkları, gerçekte, sosyo-ekonomik ve kültürel yapının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Örneğin, tüketime ve hazza dayalı bir sosyo-ekonomik sistemde, “düşenin dostu olmayacağından”, yardımlaşmanın anlamsız ve yetersiz kalacağı açıktır. Çünkü bu yapıda size gösterilen ilgi kadar kime ne kadar ilgi göstereceğiniz de alacağınız karşılıkla alakalı olacağından ilişkiler kısa, yalnızlıklar daha kalıcıdır. Bireyler arasında uçurumlar yaratan ve bu uçurumlarla beslenen dengesiz bir sosyal tabakalaşma tarzı, sosyal bütünleşmeyi ve dolayısıyla sosyal destek sistemlerini yıpratarak, yalnızlığı başka türlü yaşamının olanaksız olduğu bir toplumda, psiko-ekonomik bir çözüm olarak sunar.

Örneğin, fakirlik, bireylerin sosyal desteğini azaltarak önemli bir yalnızlık riski yaratmaktadır.

Yalnızlıkların temelinde, diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerde yaşanan hayal kırıklıklarının büyük bir payı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, kişilerin diğer insanlarla yaşadıkları sorunlardan dolayı, benzeri bir hayal kırıklığı yaşamamak için yakın sosyal ilişkilerden uzak durup, yalnız kalmayı tercih ettikleri veya bu konuda yeterli bir çaba sergilemedikleri söylenebilir. Çünkü, bireyler genelde, ilişkilerin çoraklaştığı bir ortamda yaşamak için su biriktiren kaktüsler gibi, kuşku ve güvensizlikle başa çıkabilmek için çevrelerine diken örerek içlerine kapanırlar. Yalnızların sosyal ilişkilerde uğradıkları bozgun, onlarda reddedilmişlik, değersizlik, yetersizlik ve hayal kırıklığı oluşturur ki, bu duygular, yalnızlığın önemli sebeplerindendir. Nitekim Kuiper ve arkadaşları, bireylerin olumsuz yaşam olayları neticesinde, yalnızlığı, bir nevi başa çıkma metodu olarak, tercih ettiklerini belirtmişlerdir (Karaca, 1996: 27). Bunun yanı sıra yalnızlık hissini yaşayanlar zamanla kendilerini, zayıf, sahipsiz ve arkadaşsız hissettiklerinden iyice çevreden uzaklaşırlar. Bu durumda insanlara, bir yandan vefasız ve güvenilmez gözlüklerle bakarlarken öte yandan da onlara karşı mesafeli, umursamaz ve bazen de acımasız olabilirler.

Her toplumsal yapı temel değerleri doğrultusunda belirli kurumları ön plana çıkarır. Günümüz modern dünyasının kapitalist yapılanmasında ekonomi ve değerleri birincil kurum haline gelmiştir. Ekonomik değerlerin yükselişiyle birlikte bireyler, "kendilerini ve diğerlerini bir nesne gibi algılamaya başlarlar ve bu bakış tarzı yabancılaşmanın temelinde yatan modern kapitalizmin bireyci doğasında bulunmaktadır. Günümüzde ekonominin tek yaşam amacı haline gelmesi, açgözlülüğü ve bencilliği arttırarak ruhsal yaşamı bozmaktadır. Kapitalizmin hırsı ve bencilliği gerektiren ruhsal temelleri, yerel kültürel değerlerde olduğu kadar ruhsal yaşamda da çatışmalara yol açmaktadır. Bu çatışmalar ise içsel dünyada yankılanarak yaralanmalara yol açmaktadır. Günümüzde, öz saygının, itibarın, çoğunlukla, sahip olunanlarla değerlendirilmesi bunlardan yoksun olanların ve genel olarak da bu mücadele içerisinde zorlanan insanların yabancılaşmalarına yol açmaktadır.

“Biz”in Sonu

Modernleşmenin, coğrafi ve sosyal hareketliliğin artmasıyla yalnızlık problemi bugün gittikçe artmaktadır. Newsweek, The Guardian gibi dergilerin sık sık manşete taşıdığı yalnızlık haberlerinde İngiltere ve Almanya gibi birçok gelişmiş Avrupa ülkesinde her üç kişiden birinin yalnızlık problemi çektiği ve yalnızlık nedeniyle veya

yalnızlık içinde ölen insanların sayısının haftalık 60 kişi civarında olduğu bildirilmektedir. Ülkemizde de zaman zaman evinde ölü bulunan insanlarla sesini duyuran yalnızlığın, hem nüfus içindeki oranıyla hem de yaşanma süresi ve yoğunluğuyla büyük bir sorun haline geleceğini şimdiden söyleyebiliriz. Acaba, iletişim, haberleşme, ulaşım imkânlarının kolaylaşmasına ve her türlü örgütlenme olanaklarının artmasına rağmen insanları diğerlerinden uzaklaştıran bu yalnızlık süreci neden ve nasıl artıyor?

Modern yaşamın hız ve sosyal hareketliliği insanları bireycileştirdiğinden ait olma duygusu yani "biz" algısı hızla erimektedir. Halbuki, geleneksel toplumlarda sosyal düzen, doğal bir düzen olarak algılanıyordu ve orada yaşamak, ait olma duygusu verdiği için güvenlik sağlıyordu. Topluluk yaşamı ve kolektif kimlik, bireysel kimlikten daha baskın olduğundan "biz" kimliği ben kimliğinden daha önemliydi. Modernleşmenin yol açtığı yeni özgürlük ve seküler kopma bireyin rasyonelitesini arttırmaktadır ama varoluşsal soyutlanma, güvensizlik ve kaygı duygularını arttırarak yalnızlık deneyimlerini pekiştirmektedir. Gerçi yalnızlık çağımıza özgü değildir. 19. yüzyılın sonlarında Refia Sultan'ın yalnızlığı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur", Peyami Safa'nın "Canan" ve Rasim Özdenören'in "Gül Yetiştiren Adam" adlı kitaplarında değinilen geçmişin yalnızlık temaları bu anlamda düşünölmeye değerdir. Ancak hem yaygınlığı hem de yoğunluğuyla günümüzün yalnızlık girdabının geçmişteki entelektüel ve varoluşsal bir hassasiyet olarak görölen yalnızlıklardan çok farklı olduğunu unutmamalıyız.

Yalnızlık duygusu temelde, dışında kaldığımız veya geri dönmek için hissettiğimiz derin bir yer, yurt özlemidir. Yalnızlık korkuları, uyum güçlüğü ve güvensizlikle birlikte, bireyin alışageldiğı sosyal, fiziki çevrelerinden ayrılmaları ile birlikte ortaya çıkmaktadır (Çorapçioğlu, 1998: 22). Birey sosyal hareketlilikle birlikte ait olduğu çevresinden uzaklaşmanın etkisiyle, kopmuşluğun kaygı ve özlemle karışık suçluluk duygularını, yeni çevresine adapte olmanın güçlükleriyle birlikte yaşar. Yalnızlık duygusu, göç edenlerin en önemli problemlerinden biridir. Buna paralel bir şekilde, Kâhya da, bireylerin göçle birlikte uyum güçlüğü ve yalnızlık çektiklerini ve bunun bir sonucu olarak da ruhsal hastalıklara yakalandıklarını belirtmiştir (Cimilli, 1997: 297). Çünkü, uzun süreli yalnızlıklar, yetim-öksüz olma hissi uyandırmaktadır. Bu anlamda her ayrılığın, içimizde yara izi bırakan bir yalnızlık vurgunu olduğunu söyleyebiliriz.

Griesinger, toplum modernleştikçe, insanlarla toplum arasındaki sürtüşmelerin arttığını ve bu durumun, bireylerde, korku ve kaygılar yaratarak, ruhsal hastalık yarattığını belirtir. Yalnız bireylerin, sosyal yetenekleri azaldığından çevresel destekleri de erozyona uğrar. Bu durumda uzun süreli yakın ilişkiler kuramayan bu kişilerin ruhsal rahatsızlıkları artar. Aslında, değindiğimiz sosyal ilişki özellikleri, hareketliliği yüksek

şehirlerin doğasında yatan ve gittikçe egemen hale gelen ilişki tarzlarıdır. Üstelik, tek kişilik hayatların çoğaldığı kent yaşamı, sosyal alanların çoğaltılmasıyla azalacak gibi de görünmüyor. Wirth'e göre kentliler, birbirleriyle oldukça daralmış, küçülmüş roller içerisinde karşılaştıklarından kentli insanın diğer insanlara bağlılığı ve ait olma duygusu çok sınırlıdır (Dönmez, 1994: 55). Şehirlerdeki hoşgörü dediğimiz davranışın altında da bu duyarsızlığın etkisi yatar. Ama şehirli, artık diğerlerine yabancı ve kalabalıklar içinde yalnız olduğunun farkına varır ki, bu algı hastalık yüklü yalnızlıklar yaratır. Bu itibarla şehir yaşamı, insanları, derin ilişkilerden yoksun, yalnızlıkla artan yetersiz uyarımla, hayat koşullarının zorluğundan ibaret aşırı uyarım arasında bunaltır (Teber, 2001: 224-229). İnsanlar, yapay kent ikliminin hızlı değişim rüzgarına kapılarak apartmanların ve kalabalık caddelere sıkışıkça ve kitle iletişim araçlarıyla hipnotize edilmişçesine iletişimsizlik batağına sürüklendikçe yalnızlığın genişleyen bir sendrom olmaya devam edeceğini söyleyebiliriz.

J. Paul Sartre, bu bunalımlı ortamın insanın varoluşsal özünü, biricikliğini ortaya çıkardığını vurgularken bu ruhsal travma ikliminin yalnızlık deneyimiyle yakın ilgisine dikkat çeker. Gerçekten de şehir yaşamının bir sonucu olarak bireysellik ve farklılıkların ön plana çıkması bir yandan yalnızlık algısını pekiştirirken öte yandan bu yalnızlık algısı gerisin geriye dönerek farklılık ve bireysellik duygusunu beslemektedir. İşte zaman zaman işlevsel de olabilen bu farklılık ve bireysellik insanın diğerleriyle paylaşacağı en önemli empatik temel olan yakınlık ve benzerlik ortamlarını azalttığından yalnızlık algısında belirleyicidir. Gerçekten de günümüzün bireyci insanın yalnızlık algısından kurtulabilmesi için kime nasıl yakınlık kurması beklenebilir ki? Bu anlamda modern insanın anlam arayışı ve bireysel farkındalığı ile yalnızlığının birbirlerinden beslendiği düşünülebilir. Camus'un '*solidaire*' (dayanımcı) ve '*solitaire*' (yalnız) kelimelerini hatırlarsak yalnız, "birlikte olamayan, birlik olamayan ve birlikte hissetmeyen" kişi sayıldığına göre yalnızlık modern toplumun yapısında vardır. Winnicott (1958) da tekin, *ötekini* içselleştirmiş olması durumunda teklğine tahammül edebileceğini aksi durumda yalnızlığın kaçınılmaz olduğunu belirtir. Bir anlamda kendini yalnız hisseden ve buna katlanamayan kişi, *öteki* ile oluşu içselleştiremeyen kişidir. Bu tür bir yalnız dışından değil *içinden* yalnızdır. Ama sonuçta duygu ve düşüncelerimiz ötekilerden yankılanır ve bu ortamla paralellik gösterir.

Susannah Ginsberg, ekonomik getirisiyle statünün, saygınlıkların temel kaynağı haline gelmesinden sonra, rekabetçi hale gelen toplumun yardımlaşma ve paylaşmaya değersizleştirerek benlik saygısını bozduğunu söyler (Brown v.d., 1989: 236-238). Bu anlamda çileci değerlerin önemlerini yitirmesiyle bu değerlerin benlik saygılarındaki

olumlu etkisi azalmaktadır. Çünkü, narsizm arttıkça, bireyin diğerleri ile aralarındaki mesafe artmakta ve toplumdan soyutlanması ve yalnızlığı arttıkça da, güvensizlik ve kimlik bunalımıyla ego, artan sosyal kurgunun temelindeki aidiyet duygusuyla birlikte sürekli bozuma uğramaktadır. Diğerine olan tahammülümüz diğergam ve sabır gerektiren tutumlarca beslenir. Sosyal ilişkilerin kalitesi ve sürekliliği “ben” yerine “biz” duygularıyla alakalıdır. Dolayısıyla, derin ve doyurucu ilişkilerin, farklılaşan ve karmaşıklaşan yapısıyla hareketliliği yüksek modern toplumun yoğun gündelik yaşamında sürmesi beklenemez. Sosyal ilişkilerdeki farklılaşmada insan-makine ilişkisinin de önemli bir paya sahip olduğunu düşünüyoruz. Makinelerin artan kullanımının sosyal ilişkileri azalttığını ve özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ilişkileri sanallaştırarak buharlaştırdığını söyleyebiliriz. Gerçekten de bilgisayar, televizyon gibi zaman öğüten aygıtların yanı sıra internet ve cep telefonlarının yaygın kullanımı yalnızlığımızı maskeleyerek büyütmektedir. Bugün ortalama bir bireyin günde yaklaşık 6 - 9 saatinin tv. karşısında geçtiği bilinmektedir. İletişim, haberleşme ve ulaşım imkânları mesafeleri kısaltıp yalnızlığı kısmen ertelese de sosyal mesafeler ve yalnızlık hissi büyümektedir Ayrıca İnternet ve televizyon gibi iletişim ve haberleşme araçları bir yandan yalnızlıktan beslenirlerken öte yandan da yalnızlığı körükleyerek insanların soyutlanmışlığı fark etmelerini engelliyorlar. Hatta bu tekno-bağımlılığın yeni bir hastalık olduğunu ve çok sayıda insanın saatlerce tv., bilgisayar, internet başında zamanlarını harcayarak asosyal hale geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Gerçekten de ne yaparsak yapalım günün sonunda yalnız olduğumuzu hissediyorsak çözümün kolay olmadığını da anlamalıyız. Arkadaşlık ve komşuluk gibi birincil ilişkilerde meydana gelen daralmanın ruhsal sağlığı sarsması şaşırtıcı değildir. Artan nüfus ve yoğunluğunun, değerlerde, iş ve amaçlarda yarattığı farklılaşmanın sosyal ilişkilerdeki derinliği yıpratmış ve bunun da toplumdaki güveni azaltarak yalnızlık duygularını kabartmış biliyoruz. Gri şehir ortamları, büyük ve soyut kurumlarıyla insanı çepeçevre kuşatırken bu betonarme kurgunun insanları yorgun ve yalnız kıldığını söyleyebiliriz. Günümüzün yoğun nüfuslu ve sosyal hareketliliği yüksek toplumlarında gittikçe azalan komşuluk ve dostluk gibi ilişkiler, yerini resmi, soğuk ve çıkarıcı ilişkilere bıraktıkça, yalnızlık algısının daha da artacağını tahmin edebiliriz. Kaba bir ifadeyle yalnızlık aslında, biz bilincindeki yarılmalıdır. Bu anlamda, yalnızlık modernleşmeyle yakından alakalıdır. Duyarlılık ve duygusallık nasıl modern yaşama uymuyorsa sosyal destek de mevcut ekonomik modele uygun olmadığından ikisi de gittikçe azalacaklardır. Liberal ekonomik yapılanmanın bir sonucu olarak, ben merkezli bu sosyal proje, narsistik bir ruhsal temelde yükselmektedir. Acı olan şu ki, narsist ruh kimsesizliğin acısından

kurtulmak için kendini kutsar. Kendini kutsadıkça da yalnızlaşır. Çünkü paylaşamamanın, sınıfsal duvarların ördüğü eşitsizlik ve yalnızlık duygusuyla ancak bu şekilde başa çıkacağını sanır. Aile ve arkadaşlık ilişkileri ve nihayetinde biz bilincinin ürünü olan sosyal destek ise bireyci, narsistik kişilik üzerine kurulamayacağından modern kapitalist toplumda yalnızlık kaçınılmazdır.

Modern yaşamda sabır ve biz bilincinin gittikçe azalması toplumsal duyarlılığın işlevini azaltmıştır. Duyarlılığın bu işlev kaybı, beraberinde sosyal desteği de zayıflattığından yalnızlıkla beraber ruhsal hastalıkların zemini genişlemiştir. Son dönemlerin en çok tanınan psikoanalistlerinden biri olan İ.Yalom da, benlik kaygısının yalnızlıkla alakalı olduğunu söyleyerek aşk, dostluk ve aile gibi “biz” duygusu sağlayan birlikteliklerin öneminden bahseder (Yalom, 1999: 19). E. Fromm, hiçbir şeyin, insanları paylaştıkları, yaşadıkları ortak duygular kadar birleştiremediğini söyler. Dolayısıyla yalnızlık algısı, değerlerin sarsılması ve farklılaşması ile yakından alakalıdır. Mevcut norm ve değerler, bireylerin duygusal birliğini oluşturan ortak noktalar olduğundan biz duygusunun oluşmasında önemli bir yer tutar. Hızlı değişim ise, bu ortak noktaları sarsarak uzaklık ve yalnızlık algısını besler. Dolayısıyla, sorun, değişimin iyi veya kötü olmasından ziyade, bizzat değişimin kendisidir.

Yalnızlığın Tedavisi

Yalnızlıkla ilgili literatürde ve muhtemel çözüm arayışlarında akla gelen uygulamalar basit, ideal ve pratik bir çözüm gibi sunulur. Hâlbuki yalnızlık basit bir bakım aracılığıyla üstesinden gelinebilecek bir durum değildir ve sunulan tıbbi bakım hizmeti ne olursa olsun yalnızlığın hala orada, bedende olduğunu unutmamalıyız. Bununla beraber, yapılacak ziyaretlerle ve kısmen de bakım hizmetleriyle yalnızlık azaltılabilir. Acorn, rehabilite ortamlarındaki hastalarla ilgili çalışmasında pratik bir hizmet anlayışıyla, hasta bakıcıların, bireylerin yalnızlıklarını hafifletebilecek bir bakım planını geliştirip uygulamaya ve yalnız bireyleri tanımaya ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, O, tedavinin devamının sağlanabilmesi için tedavi planının gerçekçi, pratik ve bütün sağlık ekibinin işbirliğine dayanması gerektiğini ifade etmiştir (Acorn, 1992: 24). Yalnızlık insanların diğer insanlarla bir araya gelerek daha yapıcı şeyler yapmalarını engellediğine göre belirli sosyal durumlar yaratılarak bu sorunla mücadele edilebilir. Rodgers’e göre yalnızlık esnek bir ziyaret uygulamasıyla az da olsa hafifletilebilir. O’na göre, yalnızlık sorunu olan bir bireyi hastaneye yatırmak sorunun çözümünde yardımcı olabilir. Fakat bu bakış açısı sanki yalnızlığın sadece hastaneye girişte ve taburcu olma esnasında başladığı izlenimini vermektedir. Hâlbuki bu analiz

sadece hastanedeki yalnız bireyleri göz önüne almaktadır. Bu analizde durumlarını sosyal anlamda yalnız olarak algılayanlara yönelik bir atıfta bulunulmamaktadır. Yalnızlar hastanede bir gün içinde belki birkaç ayda görebileceklerinden daha fazla insanı görebilirler. Ancak, bizim için önemli olan hastaların hastanedeki durumlarından ziyade hastane öncesindeki ve sonrasındaki yalnızlık durumları üzerinde odaklanmaktadır.

Hastaneye yatma konusuna değinen Rodgers, bireyin fiziksel ve sosyal çevresiyle yetersiz etkileşim fırsatlarının onun yalnızlık duygularının oluşmasında önemli bir etkiye sahip olabileceğini ileri sürmüştür. Bazı insanlar hastanede yalnız olabilirler, ancak uzun dönemli bir hasta olmadıkça kısa dönemli bir yalnızlık yaşarlar ve onlar bu sürecin bir sonu olduğunu bilirler. Öte yandan bazı hastalar için hastane yalnızlıktan geçici bir kopmayı da ifade edebilir. Bu açıdan, Matteson and Mc Connell (1988), karşılıklı yardımın yanı sıra terapi gruplarını ve günlük bakımı yalnızlıkla mücadele açısından önemli görmektedirler. Ancak insanların öncelikle buna katılmayı istemeleri gerekmektedir. İşin doğrusu, insanlar yalnız değillerse böyle bir etkinliğe katılmaları zaten olası değildir. Bu tür gruplara katılacak olanlar ise muhtemelen sosyal anlamda uyum sağlayan ve diğer insanlarla herhangi bir etkileşim problemi olmayan insanlardır. Buradaki çözümlenmelerden de hareketle yalnızlık üzerine yapılan yorumların genelde problemin kaynağını göremeyecek kadar basitleştirici bir bakış açısını kullandıklarını söyleyebiliriz. Örneğin, bazı araştırmacılar (Castledine 1981, Ebersole & Hans 1994, Sable 1995), yalnızlıkla başa çıkmada bazı hastalar için evcil hayvanlarla ilgilenmenin önemli olduğunu söylerken Austin ise yaratıcılığın önemini vurgulamış ve bu durumda insanların kendilerini daha az yalnız hissedeceklerini belirtmişlerdir. Roscoe and Skomski (1989) ise, yalnız bireylerin okuma, uyuma gibi başa çıkma stratejilerinin genelde kendi başına olmaya neden olan davranışlar olduğunu ve bunların yaratıcı davranışları azaltan ve yalnızlığı artıran davranışlar olduğunu ifade etmiştir. Bazılarına göre ise hiçbir şey bireyi üretken ya da daha az yalnız yapmaz belki de ifade edilen etkinlikler yalnızlığı maskeleyen durumlardır. Yalnızlığın azalması insanların hastaneye daha az başvurmaları anlamına gelmektedir. Bu anlamda yalnızlığı azaltacak sosyal etkinlikler ve buna uygun ilişki kalıplarının desteklenmesi daha az maliyet anlamına gelmektedir. Ben merkezli materyalist bir kültür bireylerin daha fazla yalnız olmalarına yol açacağından, bu durum fiziksel ve psikolojik olarak insanların daha fazla hasta olmaları anlamına gelebilir. Aslında bu bağlamda yalnızlığın kendisi rahatsızlık üreten ve insanı rahatsız etmesi anlamında da yaygın bir hastalık olarak düşünülebilir. Ama insanların bu durumun farkında olduklarını ve bir çözüm arayışında olduklarını söylemek zordur. İlgili toplamanın yalnızlık algısıyla alakalı olduğunu düşünürsek sorunun uzantılarını daha iyi

anlayabiliriz. Nitekim Lynch, hastalığın bazı insanlar için ilgi toplamanın meşru bir yolu olduğunu ve bu tür bir eğilimde olan insanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak daha fazla hastaneye başvurdıklarını ve dolayısıyla daha fazla hastane bakımı aldıklarını belirtmektedir (Lynch, 1977: 209). Bir hastane bakımı ya da yalnızlığı azaltabilecek bir eylem sürekli işlev göremez. Çünkü yalnızlığı azaltmanın ve insanların kendilerini daha az yalnız hissetmelerinin tek yolu toplumu daha ilgili ve daha yardımsever yapmaktan geçmektedir. Halbuki, bu belirli bir kültürü de içeren sosyo-ekonomik yapıyla yakından alakalıdır. Günümüzün kapitalist zemininde, bencilliğin geçer akçe olduğu sosyal ortamların yalnızlığı daha da arttıracaklarını söyleyebiliriz.

Sonuç

Yalnızlık hayatımızın bir parçasıdır. Yalnızlık diğer kavramlarla kolayca karıştırılabilecek tanımlanması güç bir kavramdır. Çünkü yalnızlığın nedenleri de etkileri de bir ve aynı olabilir. Yalnızlık bireyci, ben merkezli düşünce yapısı ve haz takıntıları nedeniyle gözden kaçmaktadır. Ancak yalnızlığın derinliği diğer duygusal problemlerle birlikte fark edildiğinde anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bazı grupların, örneğin yaşlıların, gençlerin, nispeten erkeklerin ve alt sınıf insanların yalnızlığa daha eğilimli oldukları ifade edilmiştir. Bununla birlikte herkes bir şekilde yalnızdır ve toplumun hiçbir kesimi yalnızlığa dayanıklı değildir. Bazı insanların kişilik tarzları ve yetersiz mücadele stratejileri ve düşük konumları nedeniyle yalnızlığı üreten travmatik olaylara daha fazla maruz kalacakları ve dolayısıyla da daha yalnız ve kırılgan olmaları mümkündür. Ancak yalnızlığın ağırlığı farklı sosyal gruplarda farklı hissedilir. Toplumun maddi görünüşü ve sosyal yapısı yalnızlığın görünüşü hakkında bize çok bilgi verir. Günümüz materyalist toplumunun temelindeki yaşam felsefesi yalnızlığı herkes için bir risk haline getirmektedir. Her birey farklıdır ve kendine özgü bir yaşam deneyimine sahiptir. Ayrıca, her bireyin yaşamı algılama tarzı ve ona gösterdiği tepki de farklıdır ve hayatta bazı insanlar diğerlerinden daha başarılıdır. Ama kim olursa olsun hiç kimse yaşamı boyunca yalnızlığa dayanamaz. İnsanın bir parçası olsa da yalnızlık zararlı olabilir. Hangi kişilik tipinin yalnızlığa daha duyarlı olduğunu araştırmaktan ziyade bu sıkıntı verici rahatsızlığa neden olan koşulların ve onu izleyen ruhsal acıyı azaltma yollarının araştırılması daha yerinde olacaktır. Bu anlamda ilgi alanlarının genişletilmesi, sosyal ve gönüllü faaliyetlere katılım, hobiler, sosyal ilişkileri genişletmek ve bu konularda profesyonel yardım alınması işe yarayabilir. Ama bunlardan da önemlisi daha dayanışmacı değerlerin özendirilerek toplulukçu örgütlenmelerin artırılmasıdır.

Yalnızlık şu veya bu şekilde hayatımızın bir parçasıdır. Yalnızlık korkunç, yıpratıcı

bir duygudur ve aynı zamanda şekilden şekle giren kavranması güç, garip bir durumdur. Evde, iş sonunda veya gece yatağa giderken insanı yakalayabilir. Düşünceler gibi yalnızlık da kişiye özeldir. Hatta günün her saatinde değişebilir. İnsan bazen rahat bazen de dünyada kimsesiz ve tek başınaymış gibi hissedebilir. Yalnızlık değişken olsa da daima oradadır. Bazen bütün bir anı kuşatabilir bazen de sessiz ama geri gelmek için bekleyen derin bir duygu olarak hissedilir. Bugün yalnızlığın bireylerin yaşamları üzerindeki etkisi tahmin edilenin çok üstündedir. Ancak yalnızlığın nedenleri, etkileri ve yol açabileceği sonuçlara dikkat çekerken bu sürecin işleyiş mantığını çözmek pek de kolay olmadığını söylemeliyiz. Çünkü yalnızlığın çok farklı nedenleri ve çok sayıda etkileri olduğundan bu süreci açıklamak için her bireyi kapsayabilecek genel bir yaklaşım geliştirmek çok zor olsa gerek. Bu nedenle, yalnızlık herkeste ortak bir durum olsa da kişiden kişiye değişen doğası nedeniyle farklı koşullarda çok yönlü nedenlerle ilgili olabilir ve sonuçları da farklı farklı olabilir. Yalnızlık farklı formlarda olabilir, ama hangi türde olursa olsun insanların çoğunu olumsuz etkiler. Yalnızlık evrensel bir duygudur ve herkes bir şekilde onunla tanışmıştır ama onun yeterince tartışıldığını söyleyemeyiz. Belki de onun paylaşılamaz olması ya da duygularını paylaşmayanlara ait olması anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Yalnızlığın insanın önemli bir parçasını oluşturması onun fark edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yalnızlığın anlaşılabilmesi için daha derin araştırmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Acorn, S. and Bampton E., (1992), "Patients' Loneliness: A Challenge For Rehabilitation Nurses", *Rehabilitation Nursing*, 17(1), 22-25.
- Andersson, L. (1986), "A Model Of Estrangement — Including A Theoretical Understanding Of Loneliness", *Psychological Reports*, 58, 683--695.
- Andersson, L., (1993), "Loneliness And Its Relationship With Misery", *Psychological Reports*, 73, 584-586.
- Austin, A.G., (1989), "Becoming Immune To Loneliness: Helping The Elderly Fill A Void", *Journal Of Gerontological Nursing*, 15(9), 25-28.
- Baron, C.R., Foxall, M.J., Von Dollen K., Jones, P.A, Shull K.A., (1994), "Marital Status, Social Support And Loneliness In Visually Impaired People", *Journal Of Advanced Nursing*, 19, 272-280.
- Baum, S.K., (1982), "Loneliness In Elderly Persons: A Preliminary Study", *Psychological Reports*, 50,1317-1318.
- Berg, S., Mellstrom D., Persson G., Svanborg, A. (1981), "Loneliness In The Swedish Aged", *Journal Of Gerontology*, 36 (3), 342-349.
- Booth, R., (1983), "Toward An Understanding Of Loneliness", *Social Work*, 116--119.
- Brage, D., Meredith, W., Woodward J., (1993), "Correlates Of Loneliness Among Midwestern Adolescents", *Adolescence*, 28 (111), 685-693.
- Brown, George V.D., (1989), *Social Origins Of Depression*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Car, M. & Schellenbach C., (1993), "Reflective Monitoring In Lonely Adolescents", *Adolescence*, 28 (111), 737-745.
- Castledine, G., (1981), "A Pet May Keep The Doctor Away", *Nursing Mirror*, 15, 15-16.
- Chen H., (1994), "Hearing In The Elderly: Relation Of Hearing Loss, Loneliness And Self-Esteem", *Journal Of Gerontological Nursing*, 20 (6), 22-28.
- Christian, E., Dluhy N., O'neil R., (1989), "Sounds Of Silence: Coping With Hearing Loss And Loneliness", *Journal Of Gerontological Nursing*, 15 (11), 4-9.
- Creecy, R.F., Berg W. E., Wright Jr R., (1985), "Loneliness Among The Elderly: A Causal Approach", *Journal Of Gerontology*, 40 (4), 487-493.
- Cimilli, Can, (1997), "Depresyonla İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Özellikleri", *Türk Psikiyatri Dergisi*, C: 8, S: 4, sh: 292-300.
- Cirhinlioğlu, Zafer, (2001), *Sağlık Sosyolojisi*, Nobel Yay., Ankara.
- Çorapçioğlu, Ö., Aytül, (1998), "Cezaevinde Yalnızlık ve Yalnızlığın Depresyonla İlişkisi", *Kriz Dergisi*, C: 6, S: 1, sh: 21-31.

Demir, Ayhan; Esin Tezer, (1995), "Grupla Psikolojik Danışmanın Üniversite Öğrencilerinin Depresyon ve Yalnızlık Düzeylerine Etkisi", *3 P Dergisi*, C: 3, S: 4, sh: 243-248.

Dönmez, Ali (1994), *Eğer Hitler İsteseydi*, Gündoğan Yay., Ankara.

Dugan, E. and Kivett V.R., (1994), "The Importance Of Emotional And Social İsolation To Loneliness Among Very Old Rural Adults", *The Gerontologist*, 34 (3), 340-346.

Ebersole, P. and Hans P., (1994), *Toward Healthy Aging: Human Needs and Human Response*. Mosby, St Louis.

Eroğlu, Lütfiye, (1991), "Sosyal İzolasyonun Getirdikleri", *Toplum ve Hekim Dergisi*, Aralık, S: 17.

Evans, R.L., Werkhoven W., Fox H.R., (1982), "Treatment Of Social İsolation And Loneliness İn A Sample Of Visually İmpaired Elderly Persons", *Psychological Reports* 51,103-108.

Foxall, M.J., Barron C.R., Von Dollen K., Shull K.A., Jones P.A., (1994), "Low-Vision Elders: Living Arrangements, Loneliness And Social Support", *Journal Of Gerontological Nursing* 20 (8), 6 14.

Foucault, Michel, (2001), *Ders Özetleri*, (Çev.: Selahattin Hilav), Ayrıntı Yay., İstanbul.

Fromm, Erich, (1998), *Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması*, Arıtan Yay., İstanbul.

Fragar, Robert, (1996), "Yabancılaşma, Anomi, Anlam ve Cemaate Karşı Zihinsel Sıkıntı ve Potansiyel Çözümlerdeki Bazı Temel Sosyal Unsurlara Bakış", *Habitat II Kent Zirvesi*, Cilt: 2, sh: 47-66.

Goswick, R.A. and Jones W.H., (1981), "Loneliness, Self-Concept And Adjustment", *The Journal Of Psychology* 107, 237-240.

Gren, V.A. And Wildermuth N.L., (1993), "Self-Focus, Other-Focus And İnterpersonal Needs As Correlates Of Loneliness", *Psychological Reports*, 73, 843-850.

Haines, D.A., Scalise J.J., Ginter E.J. (1993). Relationship Of Loneliness And İts Affective Elements To Self-Esteem. *Psychological Reports* 73, 479-482.

Holmen, K., Kjerstin E., Andersson L., Winblad B., (1992), "Loneliness Among Elderly People Living İn Stockholm: A Population Study", *Journal Of Advanced Nursing*, 17, 43-51.

Iveson-Iveson J., (1985), "Lonely İn A World Full Of People", *Nursing Mirror*, 160 (13), 23.

Jackson, J. and Cochran, S.D., (1991), "Loneliness And Psychological Distress", *The Journal Of Psychology* 125 (3), 257-262.

Jacobs, B.P., (1978), "When Age Brings A Crisis, The Nurse Can Restore Hope", *Nursing Mirror*.

Jakoby, Russel, (1996), *Belleğini Yitiren Toplum*, (Çev.: Hakan Atalay), Ayrıntı Yay., İstanbul.

Kalliopuska, M., (1986), "Empathy And The Experiencing Of Loneliness", *Psychological Reports* 59, 1052-1054.

Kalliopuska, M. And Laitinen M., (1991), "Loneliness Related To Self-Concept", *Psychological Reports*, 69, 27-34.

Katona, C.L.E, (1994), "Approaches To The Management Of Depression İn Old Age", *Gerontology*, 40 (Suppl.1), 5-9.

Kraus, L.A., Davis M.H., Bazzini D., Church M., Kirchman C.M., (1993), "Personal And Social İnfluences On Loneliness: The Mediating Effect Of Social Provisions", *Social Psychology Quarterly* , 56 (1), 37-53.

Loucks, S., (1980), "Loneliness, Affect And Self-Concept: Construct Validity Of The Bradley Loneliness Scale", *Journal Of Personality Assessment*, 44 (2), 142-147.

Lynch, J.J., (1977), *The Broken Heart: The Medical Consequences of Loneliness*, Basic Books, New York.

Matteson, M.A. and McConnell E.S., (1988), *Gerontological Nursing*, W.B. Saunders, London.

McWhirter, B.T., (1990), "Loneliness: A Review Of Current Literature, With İmplications For Counselling And Research", *Journal Of Counselling And Development* 68, 417-422.

Ouellet, R. And Joshi P., (1986), "Loneliness İn Relation To Depression And Self-Esteem", *Psychological Reports*, 58,821-822.

Özkürkçügil, Aytül Çorapçioğlu, (1998), "Cezaevinde Yalnızlık ve Yalnızlığın Depresyonla İlişkisi", *Kriz Dergisi*, S: 6/1, 21-31.

Özmen, Mine, (1995), "Yaşlıda Depresyon Dinamikleri", *Depresyon*, Karadeniz Ruh Sağlığı Yay., Trabzon.

Paz, Octavio, (1999), *Yalnızlık Dolambacı*, (Çev.: Bozkurt Güvenç), Can Yay., İstanbul.

Peplau, L.A. and Perlman D., (1982), "Loneliness: A Sourcebook of Current Theory", *Research and Therapy*, John Wiley, New York.

Pfeiffer, Wolfgang, (1996), "Kültürlerin Karşılaşmasında Psikiyatri", *Türk Psikiyatri Dergisi*, C: 7, S: 4, sh: 249-255.

Rank, Otto, (2001), *Doğum Travması*, (Çev.: Sabir Yücesoy), Metis Yay., İstanbul.

Rodgers, B.L., (1989), "Loneliness: Easing The Pain Of The Hospitalized Elderly", *Journal Of Gerontological Nursing*, 15 (8), 16-21.

Rokach, A., (1988), "The Experience Of Loneliness: A Tri-Level Model", *The Journal Of Psychology*, 122 (6), 531-544.

Rokach A. (1989). Antecedents Of Loneliness: A Factorial Analysis, *The Journal Of Psychology* 123 (4), 369-384.

Rokach, A., (1990), "Surviving And Coping With Loneliness", *The Journal Of Psychology* 124 (1), 39-54.

Roscoe, B. and Skomski G.G., (1989), "Loneliness Amongst Late Adolescents", *Adolescence*, 24 (96), 947-955.

Ryan, M.C. and Patterson J., (1987), "Loneliness İn The Elderly", *Journal Of Gerontological Nursing*, 13 (5), 6-12.

Sable, P., (1995), "Pets, Attachment, And Well-Being Across The Life Cycle", *Social Work*, 40 (3), 334-341.

Sayar, Kemal, (1991), *Sana Ruhtan Soruyorlar*, İz Yay., İstanbul.

Seale, C. and Addington-Hall J., (1995), "Dying At The Best Time", *Social Science And Medicine*, 40 (5), 589-595.

Sears, D.O., Peplau L.A., Taylor S.E., (1991), *Social Psychology*, Prentice Hall, London.

Stuewe-Portnoff G., (1989), "Loneliness: Lost İn The Landscape Of Meaning", *The Journal Of Psychology*, 122 (6), 545-555.

Teber, Serol, (2001), *Melankoli*, (Normal Bir Anomali), Say Yay., İstanbul.

Torun, Alev, (1995), "Tükenmişlik, Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Örgütsel Davranış Anabilim Dalı), İstanbul.

Weiss, R.S., (1973), *Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation*, MIT Press, London.

Windriver, W., (1993), "Social İsolation: Unit Based Activities For İmpaired Elders", *Journal Of Gerontological Nursing*, 19 (3), 15-21.

Winnicott, D. W., (1958), "The Capacity to be Alone", *The Maturation Processes and The Facilitating Environment*, içinde. London: Hogarth, 1965.

Wittenberg, M.T. and Reis H.T., (1986), "Loneliness, Social Skills And Social Perception", *Personality And Social Psychology Bulletin*, 12 (1), 121-130.

Yalom, Irvin, (1999), *Aşkın Celladı ve Diğer Psikoterapi Öyküleri*, (Çev.: Handan Saraç), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Younger, J.B., (1995), "The Alienation of The Sufferer", *Advanced Nursing Science*, 17 (4), 53-72.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 261-273, ELAZIĞ-2007

POSTMODERNİZMİN TÜKETİM İMAJLARI

The Consumption Images of Postmodernism

Burcu ÖZCAN

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul.

ÖZET

Bu makalede, post-modernizmin kavramsal ve tarihsel olarak tartışılmalı yönü çeşitli yazarların görüşlerine yer verilerek ele alınmıştır. Bu süreç içerisinde giderek öne çıkan tüketim ediminin değişen ve seyirlik bir görünüme bürünen yapısı incelenmiştir. Bu dönüşüm içerisinde kitle iletişim araçları tarafından yayılan imajların tüketim üzerindeki etkileri de dikkate alınmıştır. Post-modern olarak ifade ettiğimiz süreçte, üretimin önemini yitirdiğini ve yerini ‘seyirlik tüketim’ edimine bırakmış olduğunu açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, tüketim, imaj, kitle iletişim, kapitalizm.

ABSTRACT

In this article, post-modernism's disputative direction which is conceptual and historical was examined with different writers' sights. Along this period, consumption which changes and turns to a spectacle was examined ,too. Within this period impacts of images which spread from mass media tools for consumption was taken note. In conclusion we try to explain that production has lost its importance and spectacle consumption has replaced in it.

Key Words: Post-modernism, consumption, images, mass media, capitalism.

Tüketime Ait Tanımlar

Tüketim, birçok disiplinin ilgi alanına giren bir kavramdır. Bu açıdan gerek iktisadi, gerek sosyolojik veya gerekse psikolojik olarak tanımlanmaya müsait bir terimdir. Örneğin çeşitli bakış açılarına göre şu tanımları kullanabiliriz:

Yavuz Odabaşı'na göre tüketim; “Belirli bir ihtiyacın tatmin edilmesi kapsamında üretilen bir ürünü ya da hizmeti edinme, ona sahip olma” (Odabaşı,1994: 4) anlamını ifade etmektedir. Bu bağlamda iktisadi olarak ele alınan tüketimi, ihtiyaç ve arzuları karşılamak amacıyla iktisadi varlıkların tüketimi şeklinde ifade edebiliriz.

Tüketim edimine sosyolojik açıdan bakarsak; “başka insanlarla ilişki kurmaya ve bu ilişkinin kurulabilmesi için dolayım kuran malzemelere sahip olmaya dönük toplumsal ihtiyacın parçası olan çalışma güdüsünü açıklayan aynı toplumsal sistemin bütüncül bir parçası” (Douglas ve Isherwood, 1999: 8) şeklinde bir ifadenin mümkün olduğunu görürüz.

Günümüzde artık insanlar temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kısır bir tüketim döngüsü içerisinde kalmamaktadır. Arzuların doyumsuz olması, tatmin edilen bir arzunun hemen arkasından diğerinin ortaya çıkması bu döngünün kırılmamasına yol açmıştır.

“Başarılı yaşamın, mutluluğun, hatta insan edebinin ölçütü tüketimse, o zaman insani arzuların foyası meydana çıkar; hiçbir kazanç miktarının ve heyecan verici duyumun bir zamanlar vaat edilen ‘standartlara ulaşma’ yolunda tatmin getirmesi muhtemel değildir: Ulaşılabilecek standart yoktur. Bitiş çizgisi koşucuyla ilerler, amaçlar onlara ulaşmaya çabalayandan her zaman bir ya da iki adım daha öndedir. Rekorlar devamlı kırılma durumundadır ve bir insanın arzulanabileceğinin sınırı yok gözükmemektedir.” (Bauman, 1999: 110) Arzusunun nesnesi sürekli olarak değişen insanoğlu, yeni arzulara doğru yelken açmaktadır. Bu serüvenin sonu yoktur. Her sonuç, yeni bir başlangıca atılan ilk adımdır

Robert Bocock ise tüketimi sosyo-psişik açıdan ele almaktadır; “modern tüketiciler fiziksel olarak pasif ama, zihinsel olarak çok meşguldürler. Tüketim, her zamankinden fazla kafada çözülmesi gereken bir deneyim, beyinsel ve zihinsel bir olgudur; yalnızca vücudun gereksinimlerini (fizyolojik, biyolojik ihtiyaçlar kastediliyor) doyuran basit bir süreç olmaktan çıkmıştır. Bu şekilde, yabancılaşma ve uzaklaşma modern tüketim kalıplarına da girmiştir.” (Bocock, 1997: 58) Kişinin kendi ürettiklerine şeyleşmesi, özne olarak istenç nesnesine karşı yabancılaşmasına yol açmıştır. Böylece özne ile nesne arasındaki bu mesafe aralığını tüketim edimi doldurmaktadır. İhtiyaç duyulan nesnenin üzeri sürekli olarak kabuk bağlamaktadır. Ya da birbirinden ayrı renkteki şallar ile örtülmektedir.

Postmodern süreç içerisinde tüketimi inceleyen Baudrillard'a göre; "Tüketim bir söylemdir. Yani tüketim çağdaş toplumun kendisi üzerine bir söz, toplumumuzun kendisiyle konuşma tarzıdır. Bir anlamda, tüketim toplumunun tek nesnel gerçekliği tüketim fikridir. Gündelik söylem ve entelektüel söylem tarafından sürekli yinelenen ve sağduyu gücüne ulaşmış olan yansımali ve söylemsel bileşimdir." (Baudrillard, 2004: 254). Diğer bir deyişle; "tüketim göstergelerin düzenlenmesini ve grubun bütünleşmesini güvence altına alan bir sistemdir. Dolayısıyla tüketim hem bir ahlak (bir ideolojik değerler sistemi) hem de bir iletişim sistemi ve bir değiş tokuş yapısıdır." (Baudrillard, 2004: 91).

Postmodern çağ veya geç modern çağ gibi çeşitli ifadelerle izah edilen dönemimizde tüketim ve alışveriş merkezleri, insanları gündelik sorunlarından uzaklaştıran, adeta terapi ortamı sağlayan olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. "Tüketim, gerçek dünyayla başa çıkmak için geliştirdiğimiz, kurumsallaşmış bir toplumsal savunma stratejisi olarak görülebilir; tüketim yoluyla, dünyayla olan ilişkilerimizden kaynaklanan kaygı ve korkulardan sakınabilir; bu tehditleri tecrit edebiliriz." (Robins, 1999: 179). Bir bakıma alışveriş yerleri ruhsal ve zihinsel sağaltımın yapıldığı merkezlerdir.

Günümüzde üretimin öneminin gittikçe zayıflaması, tüketimin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Tüketim, üretimi ikame eder hale gelmiştir. Modern dönem diye ifade edilen süreçte, üretim ön plandayken; postmodern diye adlandırılan süreçte, tüketim gittikçe ivme kazanmaya başlamıştır. "Baudrillard tüketici kültürü olarak adlandırmış olduğu devri postmodern bir kültür olarak ele almaktadır." (Sarup, 1995: 197-198). Bu açıdan postmodern dönemin tarihsel oluşumuna ve kavramsal izahına değinmekte fayda görüyoruz.

Postmodernin Kavramsal ve Tarihsel Süreci

Kavram olarak postmodernizm hakkında net bir fikir birliği yoktur. Postmodernlik, postmodernite, postmodernleşme gibi kavramlar, sıklıkla birbirinin yerine kullanılan ve kafa karıştıran terimsel ifadelerdir. Halbuki Gencay Şeylan'a göre; "bunların her biri farklı kullanım alanlarına işaret etmektedir. Örneğin; modernite/postmodernite kavram çifti tarihsel süreç içindeki ayrı iki dönemi ifade eder. Postmodernite moderniteden sonra gelir. Modern/postmodern kavram çifti ise sıfat niteliği taşımakta olup o dönemlere özgü olan nitelikleri ifade etmektedir. Modernleşme/postmodernleşme ise iki farklı aşamanın oluşumunu vurgular. Son olarak modernizm/postmodernizm kavram çifti ise; söylemin ideolojik yanına işaret etmektedir." (Şeylan, 2002: 56).

Postmodern dönemin modern dönemden bir kopuş mu yoksa modernizmin bir

uzantısı mı olduğu konusunda değişik yorumlar bulunmaktadır.

Postmodern terimindeki “post” ön ekinin kimi yazarlarca modernlik aşamasından bir kırılmayı, başka bir aşamaya geçişi temsil ettiği belirtilmektedir. Bazıları ise; postmodern kavramı ile modernin şiddetlenmesi, hipermodernlik ve modernliğin yeni yüzünü ifade ettiğini söylemektedir. Çoğunluk ise postmodernin Batı tarihinde dramatik bir kopuşu ya da kırılmayı karakterize ettiğini vurgular. D. Kellner ise; “kendi yorumları doğrultusunda; içinde bulunduğumuz dönemin modern dönemin tüm teorilerini ve metotlarını bir köşeye fırlatıp attığını veya onlara karşı çıktığını savunur.” (Best-Kellner, 1998: 48-51).

“Britanyalı tarihçi Geoffrey Barraclough; postmodern olarak adlandırılmış çağın bilim ve teknolojiadaki devrimci gelişmeleri, üçüncü dünyada devrimci direnişle karşılaşan yeni bir emperyalizmi, bireycilikten kitle toplumuna geçişi ve dünyaya dair yeni bir bakışı ve yeni bir kültür biçimleri tarafından oluşturulmuş bir süreci ifade ettiğini belirtir.” (Kellner-Best, 1998: 23-24). Birçok postmodern teoriyen, bu dönemin kapitalizmin kültürel mantığı ya da onun ideolojisi olduğunu vurgulamaktadır. Yaşanan teknolojik ilerlemeleri, hızlanan enformasyon akışını ve uluslararası düzeye ulaşan sermayeyi buna kanıt olarak göstermektedirler. Post modern teoriyenler, bilgisayarlar ve medya teknolojilerinin postmodern toplumsal oluşuma yol açtığını vurgularlar. Baudrillard ve Lyotard bu gelişmeleri enformasyon, bilgi ve teknoloji biçimleri şeklinde yorumlarken; Jameson ve Harvey gibi neo-Marksistler, postmodern süreci, sermayenin dünya çapında yayılıp-homojenleşmesi şeklinde işleyen kapitalizmin daha üst bir aşaması olarak ifade etmektedirler.(Best- Kellner, 1998: 16).

Madan Sarup ise postmodernizmi kapitalist kültürde gelişen bir hareket olarak ifade ediyor. O’na göre; “eğer modernizm, modernlik kültürü olarak ifade edilirse, postmodernizm de postmodernlik kültürü olarak görülebilir.” (Sarup, 1995: 158). Dikkatli bir göz postmodernizmin eteğinde bir yığın çelişkiyi barındırdığını görebilir.

Postmodern sürece olumlu olarak yaklaşanların yanında olumsuz olarak yaklaşanlar da bulunmaktadır. Mesela; Drucker, Etzioni, Sontag, Hassa, Fiedle, Ferre gibileri, postmoderni temelde olumsuzlar. Toynbee, Mills, Bell, Baudrillard gibileri olumsuz olarak yaklaşır. Olumsuz söylemlere baktığımız zaman bunlar; Batı toplumunun ve kültürünün çökmekte olduğunu, kitle kültürünü doğuran yeni gelişmelerle birlikte istikrarsızlığın hakim olduğunu belirterek; modern dünyanın sona ermiş olduğu noktada, Batı medeniyetini bir krizin beklediğini vurgular. (Best-Kellner, 1998: 30) Yaşanan süreci olumsuzlayan D. Bell’in açıklamasına bakacak olursak; Bell, “postmodernizmi, modernizmin arzu, içgüdü, zevk alma yönelimlerinin ve çatışkılı

eğilimlerinin toplumun yapısal gerilimlerini ve alanların birbirlerinden kopmasını kızıştırarak modernizmin mantığını en uca taşımak üzere zincirlerinden boşalmasının daha da ağırlaşması olarak kavramıştır.” (Featherson, 1996: 29) Bell, modern dönemin sona erdiğinden bahsetmektedir. Modern çağı izleyen postmodern çağda ise içgüdüler, duygusal değerlendirme ve tepkiler ön plana çıkmıştır. Bunun gündeme getirdiği konjoktür içinde antiburjuva ve hedonistik tepkiler ön plana çıkmıştır. Böylece ortaya güçlü ve giderek genişleyen bir bohem alt kültürü çıkmıştır. Bell, aynı zamanda postmodern çağda, kapitalist topluma ya da başka bir deyişle modern topluma özgü bireyin yarışarak kazanmış olduğu statülerin ciddi bir şekilde erozyona uğramış olduğuna dikkat çekmektedir. Postmodern kültür, kapitalist ekonominin ve demokratik siyasetin özellikleri arasında sayılan bürokratik ve teknokratik değerlerin bütünü ile yadsınmasını ifade etmektedir. Kapitalizmin gelişmesi ile de tüketim ön plana geçmiş, satış için yeni yöntemler ve kolay kredi olanakları geliştirilmiş ve gereksinmelerin anında tatmini için birey ve toplum özendirme sürecine itilmiştir. İşte Bell’a göre; “bu gelişmeler neticesinde geleneksel kültür çökmüş ve yerini hedonizmden başka dayanağı olmayan bir antikültür almıştır. Bu yüzden Bell, postmodernizmi olumsuz bir şekilde değerlendirmektedir.” (Şeylan, 2002: 50-51).

Yazarların çoğu, postmodern dönemin -bu dönemin taşıdığı özellikleri dikkate alarak- modern dönemin özelliği olan ve Aydınlanmayı yansıtan rasyonel zihniyete karşı çıktığı konusunda uzlaşmışlardır.

G. Şeylan’a göre; “postmodernizmi içinde farklı eğilim ve yaklaşımları barındıran, sınırları belli olmayan bir alan olarak düşünmek gereklidir. Postmodern olarak ifade edilen söyleme bakıldığında ilginç bir ikilemin ortaya çıktığı görülmektedir. Bir yandan bu söylem içinde kapsamlı bir özgürleştirme projeksiyonunun varlığı gösterilebilmekte; diğer yandan kurulu düzeni değişmez bir veri sayan tutucu yaklaşım ya da değerlerin altı çizilebilmektedir Şeylan, postmodernizmin Batı akılcılığına ve Aydınlanma felsefesine dayalı olan bilgi sistemini eleştirme ve hatta buna meydan okuma amacıyla olduğunu vurguluyor. (Şeylan, 2002: 33)

Görüldüğü üzere postmodernizmle modernizm arasındaki gri çizgi bir türlü ortadan kalkmamaktadır. Bazen kapitalizmin farklı tonları olarak tanımlanan bu iki hareket, zaman zaman da birbirlerinin tezi ve antitezi olarak tanımlanmaktadır.

Tarihsel Açıdan Postmodernizm

Postmodernizmin tanımında olduğu gibi tarihsel süreci hakkında da farklı yorumlar bulunmaktadır. Kellner ve Best’e göre; “tarihsel olarak postmodernizmin en

hızlı gelişmesini Fransa'da kat etmiştir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra modernleşme süreçlerinde hızlı bir değişim yaşandı. Yeni bir toplum tipi ortaya çıktı. Tarıma dayalı olan Fransa, kentli ve endüstriyel bir ülke haline geldi. Refah artışı hayat tarzlarında da birtakım değişiklikleri beraberinde getirdi. İşte bu savaş sonrası yaşanan değişimleri izah etmek için (yeni kitle kültürünü, tüketim toplumunu, teknoloji ve modernleşmiş kentleşmeyi) yeni toplum teorileri oluşturuldu.” (Kellner- Best, 1998: 33). İkinci Dünya Savaşından sonra yaşadığımız dönemin adlandırılmasında farklı tanımlar kullanılmaktadır: Giddens'a göre “geç modern”, Ulrich Beck'a göre “düşünsel modern”, Balandier'a göre “modernötesi” ve John Tomlinson'a göre ise “postmodern” diye adlandırılır.” (Bauman, 1997: 33). Bu dönemin en belirgin özelliği ise tüketim ediminin hızlı yükselişe sahne olmasıdır.

Postmodern kavramının, 1970'lere gelene kadar daha büyük bir yaygınlık kazanmamış olduğunu ifade edebiliriz. David Harvey'a bakacak olursak; “postmodernin başlangıç aşaması olarak 1970'lerin başlarını göstermektedir. Bu aşamanın da savaş sonrası kapitalist gelişme modelinden bir kopuşu yansıttığını ifade eder. Uluslararası rekabetteki artış, şirket karlarındaki düşüş ve yükselen enflasyon yüzünden zayıflayan Fordizm, 1973 yılından başlayan durgunlukla uzun süredir beklenen bir aşırı birikim krizine girmiştir.” (Anderson, 2002: 112). Neticede tüketim edimi yedeğine reklamcılığı alarak ön plana çıkmıştır. Kavramın ortaya çıkışıyla ilgili diğer görüşlere bakacak olursak: “Kohler ve Hassan'a göre; “postmodernizm” terimi ilk olarak Federico de Onis tarafından 1930'lu yıllarda modernizme karşı küçük çapta bir tepkiyi anlatmak için kullanılmıştır.” (Featherson, 1996: 28).

Frederic Jameson postmoderni, bir çağ değişimi olarak düşünmekten yana değildir. Postmodernizmi daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasında kaynaklanan kapitalizmin kültürel egemeni veya kültürel mantığı olarak kavrar. (Featherson, 1996: 23) Jameson, bu dönemde medyanın ve reklamcılık sektörünün ivme kazandığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle Jameson, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin yeni bir aşama kaydettiğini belirtmektedir. Büyük metropollerde sınıf çatışmaları yumuşamış, bunun yerini yeni bir suç ve şiddet olgusunun yükselmesi, reklam ve medya süreçlerinin olağanüstü etkinlik kazanması almıştır. Jameson'un tanımladığı şekliyle kapitalizmin bu yeni aşamasında kararlı ve belirgin bir sınıf yapısından bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca ulus ötesi sermayenin denetlediği medya ve reklamcılık ile pompalanan kitlesel tüketim, bu aşamada ön plana çıkmıştır. İşte postmodernizm bu yeni aşamanın kültürel çevresini ifade etmektedir. (Şeylan, 2002: 39-40) Böylece postmodernizme kültürel bir gerçeklik olarak bakılır. Robert Bocoock ise; postmodernizmin ABD'de doğuşunu

1950'lerden başlatır. Fakat bu süreç, kapitalizmden kopuşu ifade etmemektedir. Kapitalizm, hâlâ dünyada egemen üretim ve tüketim modellerine sahip bulunmaktadır. (Bocock, 1997: 83) Bir bakıma postmodernizm, modernizmin asma katıdır.

Ele aldığımız yazarların çoğu postmodernizmi kapitalizmin devamı olarak görmektedirler. Terry Eagleton, postmodernizmin bir yanılması olarak çeşitli açılardan kapitalizmi eleştirirken; tüketici özgürlüğünü ise tedbirli biçimde alkışladığını vurguluyor. (Eagleton, 1999: 78) Kapitalizmin ve küreselleşmenin evrenselleştirmeye çalıştığı kültüre karşı yereli, geleneksel olanı savunmayı amaçlayan postmodernizmin, kendi içinde çelişkileri olan bir dönemi ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Postmodernizmin Özellikleri

Postmodernizm kendinden önceki aşama olan modern dönemden farklılaştıran bir takım özellikler taşımaktadır. Bunları kısaca şöyle söyleyebiliriz: Yerel kimliklerin ulusal kimliklerin önüne geçmesi en bariz özelliklerden biridir. Ali Akay'ın bu konudaki yorumuna bakacak olursak; "postmodern ritüellerin yerli kabilelerin ritüelleriyle benzerlik gösterdiğini ve bu süreç içerisinde yerel kimliklerin ulusal kimliklerin önüne geçmiş olduğuna dikkat çekiyor. Örneğin; artık Galatasaray'ın maçı, milli maçtan daha önemli bir hale gelmiştir." (Akay, 2002: 48). Bu, bir kimliksizleştirme sorunu değildir. Alt kültürlerin kendilerini duyumsama sürecidir. Bu nedenle bölgesel ve sınır ucu edebiyatları işlevsel bir hale getirilir.

S. Best ve D. Kellnar, postmodern dönemin özellikleri olarak şunları söylerler: "Çokkathılık, çoğulluk, bölük-pörçüklük ve belirlenmişlik lehine toplumsal tutunum (coherence) konusundaki modern varsayımları ve nedensellik nosyonlarını reddi. Ayrıca merkezsizleşim ve parçalanmış öznenin yanı sıra modern teorisinin büyük çoğunluğunun koyutladığı rasyonel ve birleşik özneyi silerler. Bu süreç içerisinde özne bütünlüğünü kaybetmiştir." (Best ve Kellner, 1998: 18). Modern dönemde Marx'ın yabancılaşan öznesi postmodern sürece kayışla birlikte parçalanmıştır. Öznenin parçalanmışlığı kendisini daha çok ötekileşme problemi şeklinde gösterir. Paradox ve dualizm, organsal bir bağ olarak postmodern özneyi kuşatır. Kolaj, montaj, ayrıştırma ve püskürtme teknikleri iç içe geçerek öznenin bilinç akışını gerçekleştirilmesini engeller.

Süreci belirleyen önemli özelliklerden biri de müphemliğin yaşamın her alanını kapsadığı olmasıdır. Artık hiçbir şey net değildir. Nesnelere, duygulara, düşüncelere adeta birbirine geçmiştir. Postmodern düşünürler için insan ve toplum belirlenemez olgular olduğu için belirleyici bir toplum kuramı da söz konusu olamaz. Postmodern düşünürler için genel olarak parçalanmışlık, kaos ve süreksizlik vardır ve bu nedenle herhangi bir

toplumsal kuramın belirleme iddiası da söz konusu değildir. (Şeylan, 2002: 228)

Postmodernizmin bu özelliklerine baktığımız zaman modernizme zıt birtakım özellikler taşımış olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de yazarların üzerinde durdukları gibi en temel özelliği ise Aydınlanmanın rasyonel aklının bu dönem içinde geçersiz kalmasıdır. Postmodern döneme ait yapmış olduğumuz açıklamadan sonra, bu dönemde seyirlik bir hale bürünmüş olan tüketimin üzerinde durmamız gerekmektedir.

Postmodern Süreç İçerisinde Seyirlik Tüketim

Postmodern dönemde tüketim olgusu ön plana çıktığı gibi, bu edimin içeriği de değişmiştir. Maddi nesnelere tüketimi, yerini imajların ve markaların tüketimi şeklindeki seyirlik tüketime bırakmıştır. Bir pazarlama stratejisi olarak malların üzerindeki göstergelerin de tüketim sürecinde aktif rol oynadığını görüyoruz. Çünkü bu göstergeler, malların insan zihninde iyice yer edinmelerine neden olmakta ve tüketim sürecini hızlandırmaktadır. “Toplumsal hayat, kurallarından arındırıldıkça ve toplumsal ilişkiler daha değişkenleşip istikrarlı normlarca daha az yapılanmış hale geldikçe, tüketim toplumu özünde kültürel bir toplum haline gelir. Göstergelerin aşırı üretilmesi ve imajlarla simülasyonların yeniden üretimi, istikrarlı anlamın yitirilmesine ve kitlelerin, biçimsiz bitişikliklerin sonsuz akışından büyülenir hale gelmesine yol açar.” (Featherson, 1996: 40).

Sahip olduğumuz araçlar, fiziksel ihtiyaçlarımızı karşılamaktan ziyade; statümüzü tayin edici, prestijimizi yansıtır, insanların gözündeki değerimizi tayin edici görevler üstlenmiştir. “Yerinin doldurulamaz olduğu nesnel işlev alanının dışında, kendi anlam alanının dışında nesne, gösterge değerini kazandığı yan anlamlar alanında neredeyse sınırsız biçimde başka nesnelere yer değiştirebilir hale gelir. Örneğin, çamaşır makinesi mutfak eşyası olarak hizmet eder ve konfor, prestij ögesi, vb. rolü oynar. Tüketimin alanı tam olarak işte bu ikinci alandır. Bu alanda her tür nesne, anlam verici öge olarak çamaşır makinesinin yerine geçebilir. Simgelerin mantığında olduğu gibi, göstergelerin mantığında da nesnelere artık hiç bir işleve ya da tanımlı bir ihtiyaca bağlı değildir. Bu tam olarak nesnelere başka bir şeye cevap vermesindedir. İster toplumsalın mantığı ister arzunun mantığı olsun, bu başka şeye nesnelere hareketli ve bilinçdışı anlamlandırma alanı olarak hizmet eder.” (Baudrillard, 2004: 89). Bu açıklamadan yola çıkarak tüketimin artık kullanım değerinden uzaklaşarak gösterge değerine indirgenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Postmodernist teorisyenlerden Jean Baudrillard bu dönem içindeki tüketimi imgelerin, göstergelerin yardımıyla açıklamaktadır. Ona göre; “bu süreç içerisinde dünya, anlamdan yoksundur. Teorilerin tümü, herhangi bir güvenli limana demirlemeksizin

boşlukta yani bir nihilizm evreninde akmaktadır. Postmodern dünya, anlam derinliğinden yoksundur. Burada her şey müstehcen, aşık ve daima hareket halindedir. Göstergeler, bu süreç içerisinde giderek daha hızlı dallanıp budaklanmakta, sınırların ötesine taşan büyüme, kendi içine dönme ve atalet içerisinde çökmeye karakterize olan ve gittikçe artan bir infilak edip içe göçme söz konusudur.” (Best-Kellner, 1998: 158-159).

Baudrillard, yaşadığımız postmodern süreç ya da geç kapitalizmin insanları gösterge, imaj, simülasyon oyunları ile kuşatan ve hipergerçeklik olarak adlandırılan sürece itmiş olduğunu ifade eder. Featherston, onun bu düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

“Geç kapitalizm evresinde tüketim metalarının başlangıçtaki kullanım değerini kaplayacak ve böylece meta göstergeler haline gelecek şekilde geniş bir imajistik ve simgesel çağrışımlar silsilesini yüklenme kapasitesi geliştirdiğini savunan Baudrillard, bu sürecin şiddetlenişi esnasında nitel bir değişikliğin ortaya çıktığını belirtir. Bu nitel değişiklik, yüzer gezer göstergeler ve imajlar yığınıyla tüketim-televizyon kültürü birbiriyle oynayan sonsuz bir dizi simülasyon ürettikçe somut gerçeklik duygusunun yitirilmesine yol açar. Baudrillard buna “hipergerçeklik” der. Tüketimcilik ve televizyon yoluyla göstergelerin, imajların ve simülasyonların birbiri üstüne yığılmasının istikrarsız, estetikleştirilmiş bir gerçeklik sanrısıyla sonuçlandığı bir dünyadır hipergerçeklik. Baudrillard’a göre kültürün her yerde olması, toplumsal bünyeyi ve toplumsal ilişkileri etkin bir şekilde dolaylılaması ve estetikleştirilmesi ölçüsünde kültür etkin bir şekilde yüzer-gezer hale gelmiştir.” (Featherston, 1996: 165).

Burada ifade ettiğimiz gibi artık insanlar maddi tatmini aramaktan ziyade, psikolojik veya simgesel bir tatmin aramaya yönelmektedir. Yani imajlar, göstergeler ve simülasyonlarla insan gerçek olmayan bir tüketim piyasasının içerisine düşmüştür. Buna bağlı olarak “tüketilen unsurlar, maddi varlıklarından ziyade onların simgeleri ve imajlarıdır. Tüketim gerçek olduğu kadar imgesel bir olaydır da. İmgesel tüketim, - imgeselin tüketimi, reklam metinleri ve gerçek tüketim arasında belirli sınırlar yoktur- en büyük tüketim olarak ifade edebileceğimiz malların göstergelerine yönelik tüketimdir.” (Lefebvre, 1998: 94).

Postmodernizmde seyirlik imajın, tüketim ediminde çok büyük bir rolü vardır. Özellikle reklamlar yoluyla yayılan imajlar, insanların tüketime yönelik arzularını kırbaçlamaktadır.

Postmodernizm ve İmaj

Postmodern imaj, insanların bilinçaltındaki tüketime yönelik hedonistik arzularını

kırbaçlayan ve bu arzuların hiçbir zaman sönmesine izin vermeyen görüntülerdir. Özellikle kitle iletişim araçları bu imajların yaratılmasında çok büyük görevler üstlenmiştir. Kevin Robins'e göre; "postmodern düzen, maddesel dünyanın imajdan önce gelişile mücadele edildiği, imajın alanının özerkleştiği ve gerçek dünyanın varlığının sorgulandığı bir benzetim ve benzetişim dünyasıdır. Ekranların vasıtasıyla yeni bir dünya düzeninin doğuşuna tanık oluyoruz. Bu globalleşen kültürde insanlarla karşılaşmamız daha çok onların ekranlardaki imajlarıyla mümkün oluyor. (Robins, 1999: 26-67) İmaj, insanları maddi dünyadan sanal bir ortama sürüklemektedir. Böylece gerçeklik kendi yerini imaja terk etmektedir. Sanal bir dünya gelip kapımıza dayanmıştır. Ancak asıl tehlike bu değildir. K. Robins'e göre; "imajlar ile nesnel dünya arasında gittikçe artan bir mesafe vardır. İmajlar içerisine gömüldükçe nesnelere ile uğraşmaya gerek kalmamaktadır. Sanal ortama girdikçe artık gerçek dünyaya ihtiyacımız kalmadığını düşünebiliriz. İşte gerçekliğin cansızlaşması bu mutlak noktaya geldiği zaman, yalnızca kendi yansımalarımızı görebiliriz." (Robins, 1999: 67).

Dünyevi gerçekliğin sanal bir gerçekliğe dönüşümü yukarıda ifade edildiği gibi imajlar vasıtasıyla olmaktadır. İnsan, yaratılmış olan bu simülasyon evreninden kendini kurtaramamaktadır. Susan Sontag'ın dediği gibi; "İnsanoğlu, Platon'un mağarasından bir türlü dışarı çıkamamakta, hâlâ eski alışkanlığıyla, gerçeğin imajlarıyla oyalanıp durmaktadır." (Robins,1999: 103).

Gelişen teknoloji, imajların günümüzde farklı araçlarla karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle bilgisayar teknolojisindeki değişim, imaj olgusunun hızlanmasının temel nedenlerinden biridir. "İmajlar, şaha kalkan enformasyon sistemleri içine yerleştirilmektedir. Bugün imajlardan söz etmek demek, bilgisayarlardan söz etmek demek. Dijital elektronik sinyaller biçimindeki imaj-enformasyon ürünleri artık sınırsız bir işleme, manipülasyon, depolama ve aktarma olanaklarından geçmektedir." (Robins, 1999: 72).

Ekran, gerçekliğe katkıda bulunmak yerine gerçekliğin yerini alır. Ekrandaki imajlar, görüntülenmiş gerçekliğin yokluğunu ve uzaklığını onaylar. Bu açıdan ekranın tümüyle hareketsiz olduğunu; bizi diyalog ve müzakere sürecine sokmadığını söyleyebiliriz. (Robins,1999: 138) K. Robins, siber alemi, postmodern zamanların ütopyacı vizyonu olarak ifade etmektedir. Aynı zamanda bu sanal gerçeklik, mucizeler ve düşler teknolojisine olanak tanımaktadır.

Postmodernizmin dünyasında insanlar, gerçek ile taklidi birbirine karıştırmıştır. İnsanoğlu, imajlarla dolu evrende seyahat etmektedir. K. Robins'e göre; "yaşadığımız dünya imajların gerçek dünyadaki anlamlardan ve göndergelerden bağımsız olarak

üretildiği bir yerdir. Bu modern yaşamda, artık gerçekliğin aracısı olmaktan çıkan imajlarla, benzeşimlerle ilişki kurar hale gelmiş bulunuyoruz. Artık kimliğimizi gerçeklerle değil de imajlarla kurar hale geldik.” (Robins, 1999: 82).

İnsanoğlunun dünyanın acı gerçeklerinden kaçarak, kendini daha mutlu hissetmiş olduğu postmodernin sanal dünyasına sığınmış olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle alışveriş merkezleri, bu sanal âlemin en çok ziyaret edilen kutsal mekanlarını oluşturmaktadır. Çılgınca tüketen, alışveriş yapan insanlar, anlık doyumlarla tatmin olmaya çalışmaktadır. İmaj, postmodernist süreç içerisinde tüketici kültürünün ayakta kalmasına neden olmaktadır. Postmodern tüketim ve tüketici için her duruma göre farklı ürün ve farklı imajlar yaratılabilmektedir. İmajın oluşumunda reklamın etkisinin büyük bir rolü bulunmaktadır:

“Tüketim toplumu, metalara imajist bir karakter kazandırıp göstergeler dünyasına sunarak simgesel değerler oluşturması ve reklamı etkin biçimde kullanmasıyla, aynı zamanda modayı geniş kitlelere yayarak geçerlilik zamanını kısaltarak, zaman, mekan ve beğeni üzerindeki manipülasyonlarıyla tüketici üzerinde etki ve güdülenme yaratmaktadır.” (Karakas, 2001: 24).

Kitle iletişim araçları tarafından insan zihnine kazınan imajlar, insanoğlunun zihnine o kadar hızlı bir şekilde hakim olmaktadır ki insan tutsak olduğunun farkına bile varamamaktadır. “Postmodern sanat ve estetik anlayışını en belirgin biçimde sembolize eden örneklerden biri, dünya ölçeğinde yayın yapan MTV pop müzik televizyon kanalıdır. Bu kanalda müzikle bütünleşmiş olarak renkli ve farklı imajlar hızla ekrandan geçmektedir. İzleyici, hızla akıp giden bu imajlara bir anlam veremez, ama bir renk, hareket ve müzik cümbüşünü izlemek onu eğlendirir, zevk verir.” (Şeylan, 2002: 102).

Postmodern toplum, imajın egemen olduğu bir toplumdur. K. Robins, Narcisus’un sudaki imajına hayran kalarak boğulması gibi, insanoğlunun da postmodernizmin imajlarla dolu evreninde boğulduğuna işaret etmektedir. Narcisus, sudaki yansıması olan kendi imajına aşık olmuş ve ona kavuşmaya çalışmıştır. İşte sanal gerçeklik kullanıcıları da, aynı kucaklama arzusuna kapılarak, benzetilmiş imajla bir vücut olmayı ve kapalı bir birim kurmayı deniyor olabilirler. (Robins, 1999: 92)

Hepimiz imajları tüketir durumdayız. İmge, postmodern süreçte bir meta durumuna dönüşmüştür. Bu yüzden de onun ticari üretim mantığını olumsuzlanmasını beklemek boşunadır. “Baudrillard, postmodern olarak adlandırılan süreç içerisinde gerçekliğin imajlar ve göstergeler sisi içerisinde tümüyle kaybolduğunu iddia etmektedir.” (Best ve Kellner, 1998: 152).

Postmodern çağda, nesnelere kullanım ve mübadele değerinden ziyade simgesel değerleri ön plana çıkmıştır. Metalar, anlam yüklü bulutlar halinde üzerimize yağmaktadır. F. Perroux'a göre; "metalar, sadece endüstriyel değil; kurumsal ve kültürel süreçlerin de düğüm noktasıdır. Yani sadece metalar değiş-tokuş edilmezler. Aynı zamanda simgeler, anlamlandırmalar da değiş-tokuş edilirler." (Baudrillard, 2004: 207).

İnsanla nesne arasında sadece imaj vardır. İmajın sisi nesnenin üstünü ve gerçek görünümünü örterek kuşatmıştır. K. Robins, "aynı zamanda enformasyon süreci içerisinde yaratılan imajlarla dolu olan siber dünyanın bir ütopya ve düzen dünyası olduğuna dikkat çekmektedir. Bu düzenlenmiş dünya, her şeyden önce görsel bir dünyadır. Biz insanların ise; asli ve cismani varlıktan kurtulmak üzere yarattığımız seyirlik dünyanın efendileri olduğumuzu ifade ediyor."(Robins,1999: 61). Kısacası Robins, medyanın imajlar yolu ile dünyamıza hakim olmaya başlamasıyla birlikte insanların dünyanın gerçekliğinden giderek uzaklaşmasına dikkat çekmektedir.

Postmodern olarak adlandırılan çağımızda, kitle iletişim araçları ile yayılan imajların insanları, hem maddi nesnelere tüketimine hem de imajların tüketimi yolu ile de seyirlik veya görsel tüketime yöneltmiş olduğunu ifade edebiliriz.

SONUÇ

Kimilerine göre modern dönemin uzantısı veya ondan ayrı bir aşamayı ifade eden ve çeşitli adlandırmalarla karşımıza çıkan ve bizim postmodernizm olarak ele aldığımız dönem, gerek kavramsal açıdan gerekse de tarihsel süreç açısından üzerinde anlaşılabilen bir terimdir. Çoğu yazarın üzerinde anlaşmış oldukları nokta ise bu dönemin belirleyici özelliği olarak enformasyon ve iletişim teknolojilerinin ivme kazanmış olmasıdır. Her ne kadar postmodernistlerin kapitalizmin evrenselleştirici ve tek tipleştirici kültürel mantığını çeşitli açılardan eleştirmiş olduklarını söylesek dahi; tüketim özgürlüğü açısından kapitalizmle uyum sağlamış olduklarını söyleyebiliriz. Bu dönemde üretim kavramı yerine tüketim kavramı ön plana çıkmıştır. Bu açıdan dönemimizin üretim toplumu yerine tüketim toplumu olarak adlandırıldığını söyleyebiliriz. Tüketim toplumunun özelliği ise; bu toplum zevki erteleme çağrısını nazikçe karşılamaz. Zygmunt Bauman'ın dediği gibi; "tüketim toplumu bir tasarruf cüzdanı değil; kredi kartları toplumdur. Bir 'şimdi' toplumdur. İsteyen ve her an arzu eden bir toplumdur, bekleyen değil." (Bauman, 1999: 50).

Tüketim artık insanların ihtiyaçlarından ziyade arzu ve isteklerine yöneliktir. Zorunlu tüketim yerini gösterişçi ve rekabetçi bir tüketime bırakmıştır. İnsanların

doğuştan kazanmış oldukları statüleri yerini tüketim yolu ile kurdukları tüketime bırakmıştır.

Postmodern olarak ele aldığımız dönemde metalar, artık birer yalın nesne olarak değil; hepsi simgesel değere sahip ve anlam yüklü olgular olarak algılanmaktadır. Bu açıdan bakınca tüketimin de imajlar vasıtasıyla seyirlik bir hal aldığını söyleyebiliriz. Özellikle de kitle iletişim araçları reklam aracılığıyla bu süreci hızlandırmaktadır. İnsanlar, dünyevi kaygılarından imajların sağladığı anlık tatminler ile kurtulmaktadır. Her tatmin, arkasından yeni bir imajın varlığı ile yeni bir isteğin doğmasına neden olmaktadır. Bu süreç, sonsuza kadar devam etmektedir. Neticede; içinde bulunduğumuz dönemde biz insanlar asla tatmin olamayan canlılara dönüşmüş durumdayız.

KAYNAKÇA

- Ali Akay, *Kapitalizm ve Popüler Kültür*, Bağlam Yayınları, 1.Baskı, Ekim 2002, İstanbul.
- Gençay Şeylan, *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, 2 Baskı, Ankara, Mayıs 2002.
- Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, (Çev: Hazar Deliçaylı-Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kevin Robins, *İmaj-Görmenin Kültürü ve Politikası*, (Çev: Nurçay Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- Lefebvre Henry, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Metis Yayınmaları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 1998,.
- Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev: A. Baki Güçlü), Ark Yayınevi, 1. Basım, Ankara, Nisan 1995.
- Mary Douglas - Baron Isherwood, *Tüketim Antropolojisi*, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.
- Mehmet Karakaş, "Tüketim Kültürü ve Tüketimin Yeniden Üretimi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 1, Haziran 2001.
- Mike Featherston, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Ayrıntı Yayınları, (Çev: Mehmet Küçük), İstanbul, 1996.
- Perry Anderson, *Postmodernitenin Kökenleri*, (Çev: Elçin Gen) ,İstanbul, 2002.
- Robert Bocoock, *Tüketim*, (Çev: İrem Kutluk), Dost Kitabevi, Ankara, Ekim 1997.
- Steven Best-Douglas Kellner, *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, (Çev: Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, 1.Basım, İstanbul, Mart 1998.
- Terry, Eagleton, *Postmodernizmin Yanulsamaları*, (Çev: Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1999.
- Yavuz Odabaşı, *Tüketim Kültürü*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev: Ümit Ökten), Sarmal Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Şubat 1999.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 275-300, ELAZIĞ-2007

1832-1840 TARİHLİ EĞİN ŞER'İYYE SİCİLİ'NİN BELGE ÖZETLERİ

Summary of the 1832-1840 Dated Eğin Şer'iyye Registered Document

Sibel CANPOLAT

Karasalkım İlköğretim Okulu, Palu, Elazığ.

Ahmet AKSIN

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Elazığ.*

ÖZET

Osmanlı Tarihi'nin en önemli arşiv kaynaklarından bir tanesi de Şer'iyye Sicilleri'dir.

Ait oldukları dönem ve yer hakkında oldukça önemli bilgiler veren Şer'iyye Sicilleri'nden faydalanma konusu bugün için belli başına bir problem olmaktadır. Bu durum ise sicillerden faydalanma konusunu belirli bir metoda bağlı kılmayı zaruri hale getirmektedir. İşte bu açıdan Türkiye'de bulunan bütün sicillerin fihristlerinin yapılması zorunludur.

Bu çalışmamızda Türk Tarihi ve Kültürü açısından büyük bir önem taşıyan Şer'iyye Sicillerinden sadece bir tanesinin fihrist ve tanıtımının yapılması suretiyle bu alanda yapılan çalışmalara bir örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyye Sicili, Eğin.

ABSTRACT

One of the important archives resources of Ottoman History is Şer'iyye Registers.

The issue of making use of Şer'iyye Registers, which gave important, information about the period and place they belonged to, is today a major problem. This situation makes it obligatory to depend on a certain method while use of the registers. Therefore in this respect, it is obligatory to make the index of all the registers available in Turkey.

This study is aimed to set a pattern for the studies made in this field by presenting and making index only one of the Şer'iyye Registers which has great importance for Turkish History and Culture.

Key Words: Şer'iyye Sicili, Eğin.

GİRİŞ

Eğin Şer'iyye Sicilleri Ankara'daki Milli Kütüphane'nin Şer'iyye Sicillerinin muhafaza edildiği kısımda bulunmaktadır. Eğin Şer'iyye Sicillerinin toplamı 36 defterden oluşmaktadır. İlk defter H.1199-1220 (M.1784-1806) tarihlerini kapsayan defterdir. İlk dönemdeki defterler Şer'iyye sicillerine ait genel karakteri yansıtırken son dönem sicilleri genellikle tereke kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bu defterlerin 20 tanesi 19. yüzyıla diğer 16 tanesi 20. yüzyılın başlarına ait belgelerdir.

Eğin Sicilleri ve Eğin Tarihi ile ilgili daha önceden birçok araştırma yayınlandığı için¹ bu konuda bir tekrara girmeyi uygun görmedik. Bu bakımdan 4 Numaralı Eğin Sicilindeki belgelerin özetlerini doğrudan vermenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Ankara Milli Kütüphane'de bulunan 4 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicili 30.40 cm ebadındadır.Defter H.(1248-1256) (M.1832-1840) tarihleri arasındaki olayları içermektedir.

4 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicilindeki sicil sayfa ve belge numaraları daha sonradan verilmiştir. 4 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicili 119 sicil sayfası ve 322 belgeden oluşmuştur.Ancak bazı belgeler aynı belgeler oldukları halde farklı sayfalarda yazıldığı için ayrı belgeler olarak gösterilmişlerdir.bu belgeler şunlardır: 186 ile 198, 189 ile 199, 190 ile 200 numaralı belgeler aynıdır. 60 ve 64 numaralar arasındaki belgeler birbirinin devamıdır. 202 ve204 numaralar arasındaki belgeler birbirinin devamıdır. 246 numaralı belge eksik bırakılmıştır.

12, 19, 36, 48, 67, 111 numaralı sayfalarda belge mevcut değildir,bu sayfalar boş bırakılmıştır. 38 numaralı belge yazılmamıştır.

4 NUMARALI EĞİN ŞER'İYYE SİCİLİNDEKİ BELGE ÖZETLERİ

Belge :1 Puşadi Nahiyesi'nde Abbas Ağa'ya kayd olan ve mihmandarlık olarak kendisine verilen altı bin kuruşun fazla ve fahiş olduğu ve her süvariye yedi kuruş piyadelere ise üç kuruş verilmesi ve fazlasının düşürülmesine dair buyruldu..

Belge 2:Eğin Kazası vekili efendi voyvodası Ağa'ya hitaben kendi ilçelerinden geçen süvari ve piyadelere tahsis edilen yolluğun fazla yazılmaması ve süvarilere dört yüz dirhem ve piyadelere üç yüz dirhem yolluk verilmesi ve bu hususta halkın

¹ Ahmet Aksın; *19. yüzyılda Eğin*, İstanbul , 2003; Salih Akyel, 1831-1837 (H.1247-1252) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi, *Fırat Üniv. Sosyal Bil. Ens. Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, Elazığ 2004; Salih Akyel, 1840-1843 (H.1256-1258) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi, *Fırat Üniv. Sosyal Bil. Ens. Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Elazığ 2005; Serhat Şara, Ahmet Aksın, 1847-1857 (H. 1264-1273 Tarihli (8 Numaralı) Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi, *Fırat Üniv. Sosyal Bil. Ens. Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, ,Elazığ 2006.

korunmasına dair buyruldu. (24 Ekim 1834)

Belge 3: Eğin ilçesine bağlı Serkavil Köyü sakinlerinden Molla Ömer ve Mecnun oğlu Ali isimli şahıslar Hasan kızı Fatma'nın diğer köyden olduğunu ve o köyde oturduğunu belirtip kendisine bu konuda bir belge verilmesini talep etmişlerdir. Kendisine bir ikamet belgesinin verildiğine dair hüccet. (6 Eylül 1834)

Belge 4: Venkli Mürtaoğlu Yorgi'nin ilam kayıdır.Eğin ilçesi'ne bağlı Venk Köyü'nde oturan zımmi olan Lanik ve Denyu isimli şahısların aynı köydeki mülk ve meşeliklerini Mürtaoğlu Yorgi'ye şahitler huzurunda 625 guruşa sattıklarını ve bunun mahkemece onaylandığını gösteren hüccet. (8 Eylül 1834).

Belge 5: Eğin Kazası'nın eski ve yeni vekilleri arasında salyane defterinin tutulması esnasında çıkan anlaşmazlığın giderilmesi ile ilgili taleptir. (26 Temmuz1834)

Belge 6: Eğin naibine hitaben yazılan emirname Kanburoğlu Agob ailesinden üç kişinin İstanbul'a nakillerine müsaade edilmesi ve masraflarının mallarından karşılanması istenmektedir. (5 Eylül 1834)

Belge 7: Venk Köyü ahalisinin sipahiler için çıkardıkları emir kayıdır. Venk Köyü sakinleri Arabgir Sancağı Puşadi Nahiyesi'nde bulunan asker ve zabıtların köye gelip halktan hakları olmayarak erzak ve saman talep ettikleri bunun üzerine köy halkının bu durumu padişaha şikâyetini ve padişahın da sancak vekiline hitaben halka zulm edilmemesini ve bunu yapanların cezalandırılmasını isteyen emirname.(26 Ekim 1834)

Belge 8: Eğin Kazası'na bağlı Navril Köyünden bir gurup müslüman ve bir gurup gayrimüslim daha önce salyanelerinde altı kuruşta bir kuruş vergilendirme yapıldığını ancak bundan sonra beş kuruşta bir kuruş vergilendirmeye razı olduklarını bunu bozan tarafın beş bin kuruş tazminat ödemesi gerektiğini belirten ilam. (7 Ekim 1834)

Belge 9: Arapgir, Eğin,Kemah,Gürcanis, Kuruçay, Arguvan, Ayvalıdere ve Hekimhan Naiblerine gönderilen buyurulduda bazı insanların izin belgesi olmadan dolaştıkları ve İstanbul'a kadar gelip dilencilik yaptıkları ve sayılarının gittikçe çoğaldığı buna önlem olarak kimsenin izin belgesi olmadan İstanbul'a gelmesine müsaade edilmemesi ve çalışabilenlerin kendi bölgelerinde ziraatle meşgul olmaları ve bununla ilgili emirlere tam riayet etmelerine dair buyruldu. (19 Mayıs 1834)

Belge 10: Eğin Kasabası sakinlerinden Halil Ağa oğlu Hacı Numan oğlu Ahmet,Zehreb oğlu Mehmed Efendi'nin kendi dükkânına bitişik dükkânını satışı çıkardığını ve öncelik hakkının kendisi için kayd edilmesini istemiş ve bu isteğinin kayda geçirildiğine dair hüccet.(16 Kasım 1834)

Belge 11: Eğin Kasabası sakinlerinden David oğlu İstefan kardeşi oğlunun malını

Tevtuh oğlu Hokas'a sattığını ancak kendisinin öncelik sahibi olduğunu ve bunun sicile kayd edilmesine dair hüccet.(3 Haziran 1834)

Belge 12: Eğin Kazası sakinlerinin talebi üzerine tamire muhtac olan Venk Köyü kilisesini tamiri için Eğin Kazası naibine hitaben yazılan ferman kayıdır.

Belge 13: Eğin Kasabası naibine hitaben bu kasabanın Sorak Köyü'nde bulunan Ayanikola Rum kilisesinin duvarlarının sağlam olduğu ancak tavanının çürüdüğü ve bunun tamiri için çıkarılan ferman kayıdır.(18 Temmuz 1834)

Belge 14: Eğin Kasabası'nda ikamet eden Hezar oğlu Befdisar'a padişah tarafından verilen ticaret beratının Eğin mahkemesi siciline kayd edilmesi ve bunu gereğinin yapılmasını belirten ferman kayıdır.(12 Eylül 1834)

Belge 15: Eğin Kazası sakinlerinde Reşit oğlu Ömer Ağa mahkemeye Mısırlıoğlu Bekir Ağa'nın mülkünü başkasına sattığını ancak öncelikte hakkın kendisine ait olduğunu ve bunun kaydedildiğine dair hüccet.(23 Temmuz 1834)

Belge 16: Eğin Kazası naibine hitaben yazılan emirnamede Geruşla Köyünde çıkan suyun daha önceden Çıracık ve Gemürkab köyleri arasında paylaşıldığı Gemürkab Köyü'nün hissesi 2/3 iken bununla yetinmeyip yarısını talep ettikleri ve bu sebeple anlaşmazlık çıktığı Çıracık köylülerinin itirazı esas alınarak suyun eskiden beri yapılan taksimle paylanması ve bunun çözülmesini isteyen buyuruldu kaydı .(15 Ocak 1834)

Belge 17: Eğin naibi voyvoda beğ hitaben yazılan fermanda Eğin Kazası köylerinden Geruşla mezrasında çıkan suyun eskiden olduğu gibi Geruşla Köyüne 2/3 ve kalan 1/3'ün Gemürkab Köyüne verilmesi ve Geruşla Köyü sakinlerine haksızlık yapılmaması ve bu konuda gereğinin yapılmasını isteyen bir ferman kayıdır.(15 Ocak 1834)

Belge 18:

Gemürkab Köyü'nden Abdülkerim oğlu Mustafa'nın mal ve mülkünü varisleri arasında paylaştığı vasiyet namesinin kayıdır.(11 Temmuz 1834)

Belge 19: Eğin Kazası Geruşla Köyü sakinleri mahkemeye gelip Çıracık mevkiinde çıkan suyun 2/3'sinin kendilerine 1/3'inin de Gemürkab Köyüne ait olduğunu ancak Gemürkab Köyü sakinlerinin suyun yarısına sahip çıktıklarını bu durumun kendilerini mağdur ettiğini ve bunun giderilmesi için gerekenin yapılmasını isteyen davacıların kayıt suretidir.(22 Ağustos 1834)

Belge 20: Puşadi nahiyesi ileri gelenleri kendi kasabalarındaki askeri nüfusun ahali nüfusundan fazla olduğunu ve bunun düzeltilmesi gerektiğini belirten mürasele kaydı.(14 Kasım 1834)

Belge 21: Eğin Kazasına bağlı Ber Yağan Köyü sakinlerinden Mustafa oğlu Sait

Mehmet mahkemede yine aynı Köyün sakinlerinden Hasan oğlu Kamil'e karşı Kamil ve Mehmet'in ölen halaları Hamide Hatun'un kendisinin de halası olduğunu ancak padişah huzuruna çıkacağından kendisinin görülecek davasında bir vekil atanması talebinin kayıdır.(3 Haziran 1834)

Belge 22: Said Mehmed'in köyündeki kiler ve ahır 250 kuruşa satıp bedelini aldığı belirten şahsın ve bunun kaydını talep ettiğini gösteren hüccet. (3 Haziran 1834)

Belge 23: Geruşla Köyünün su davası için verilen ilam kayıdır.Suyun 2/3'sinin Geruşla Köyüne ve 1/3'inin Gemürkab Köyüne verilmesini bildiren ferman kayıdır. (15 Ocak 1834)

Belge 24: Mirasyedi oğlu Süleyman'ın geride bıraktığı mirasına eşi tarafından vekâletinin sabit olduğunu gösteren hüccet. (28 Kasım1834)

Belge 25: Arapgir Kazası'ndan Dillü Ağası Mehmed Ağa ile aynı kazanın sakinlerinden Hacı Mehmet Ağa Kömüreşlü Manzur ve Hüseyin Ağa'nın kendi topraklarına sürüsünü saldığını yaylaklarını sekiz seneden beri aldıklarını neticede Ahmet Ağa'ya ortaklarıyla toplam 450 ve Mehmed Ağa'ya toplam 750 kuruş verilerek anlaşıklarını gösteren hüccet. (10 Aralık 1835)

Belge 26: Altın çeşitlerini ve her birinin kaç kuruşa satılmasını açıklayan herkese hitaben çıkarılmış olan emrin suretidir. (10 Aralık 1834)

Belge 27: Eğin Kazasına tabi Geruşla Köyü sakinlerinden Ahmet oğlu İsmail Hacı Mustafa Ağa'nın bağı başkasına sattığını ancak öncelik hakkının kendisine ait olduğuna dair hüccet. (5 Ağustos 1834)

Belge 28: Eğin Kasabası'ndan Zebiyal oğlu Hacı Osman, Veli oğlu Bekir'in mülk ve bahçesini başkasına sattığını ancak öncelik hakkının kendisinde olduğuna dair hüccet. (20 Nisan 1835)

Belge 29: Harput naibi Reşid Mehmed Paşa'nın Diyarbakır'a gitmeye karar verdiği ve yerine İsmail Beğ'in vekil bırakıldığını belirten buyruldu kayıdır. (17 Temmuz 1834)

Belge 30: Gayri müslimlerden ve saray hizmetlilerinden olan Zehreb oğlu Ferbet'in Eğin Kazası Aşağı mahallesinde oturan eşi Sultan'ın İstanbul'a gelmesi için bir izin belgesinin düzenlenmesi ve bu hususta bir zorluk çıkarılmamasını belirten ferman kayıdır. (11 Mart 1834)

Belge 31: Eğin naibine hitaben yazılan yazıda süvari askerleri taburu 1. bölük 3. onbaşı 8. neferi Mehmet'in bazı hastalıkları sebebiyle askerlik görevini yapamayıp bundan muaf tutulduğunu ancak buna rağmen çok güzel hizmetlerde bulunduğunu memleketinde salyaneden muaf tutulması gerektiğini belirten buyruldu kaydı. (23 Mayıs 1835)

Belge 32: Arapgir voyvodası İzzet Bey,naib efendi ve ileri gelenlere hitaben kendilerinden talep edilen 50.000 kuruş harcın 30.000'i Arapgir Sancağı ve köylerinden kalan 20.000 kuruşun Eğin Kazası'ndan tahsil edilmesi ve bunun zamanında ödenmesini isteyen ferman kaydıdır. (18 Aralık 1834)

Belge 33: Eğin Kazası ve Puşadi nahiyesi naibleri ve ileri gelenlerine hitaben bu iki kasabaya asakir-i mansure-i muhammediye alayları için 80 askerin isabet ettiği ve 15-23 yaşları arasındaki gençlerden seçilmesini talep eden ferman kaydıdır. (Eylül 1834)

Belge 34: Eğin Kasabası sakinlerinden Zehreb oğlu Ahmet aynı kasabada Tahir Ağa'nın mülkünü başkasına sattığını ancak kendisinin öncelik sahibi olduğunu ve bunun kaydedilmesini isteyen belgedir. (22 Şubat 1834)

Belge 35: Eğin Kasabası sakinlerinden Komek oğlu Artin'in ihbarıyla Senzil oğlu David'in mülkünü başkasına sattığını ancak öncelik hakkının Senzil oğlu Avas'a ait olduğunu ve bunun kayda geçmesinin talep edildiğine dair hüccet. (25 Şubat 1834)

Belge 36: Eğin Kasabasına tabi Gicegü Köyü sakinlerinden Halil kızı Hatice'nin vekili İmam Mehmet efendi bu hanımın eşi Hafız İsmail'in, eşini boşadığını ve buna nafaka bağlanması talebini gösteren hüccet. (26 Şubat 1834)

Belge 37: Eğin Kasabası sakinlerinden Zehreb oğlu Halil aynı kasabadaki Kelekci Emin Ağa'nın mülkünü başkasına satışından öncelik hakkının kendisine ait olduğunun kaydedilmesini talep edildiğine dair hüccet. (20 Temmuz 1834)

Belge 38: Bu belgenin yazısı tahrip olduğundan okunmamıştır.

Belge 39: Eğin Kasabası Ariki mahallesinden Abdurrahman oğlu Bekir,aynı mahalleden boyacı Karbet'in mülkü ve bahçesini başkasına satması durumunda öncelik hakkının kendisinde olduğu kaydını talep eden hüccet. (24 Temmuz 1834)

Belge 40: Eğin Kasabası sakinlerinden İbrahim kızı Emine mülkü ve bahçesine bitişik olan arazinin satışında öncelik hakkının kendisi için kayd edilmesini talep ettiğine dair hüccet. (26 Temmuz 1834)

Belge 41: Eğin Kazası'ndan talep edilen askerin isimleri şöhret ve kimliklerini gösteren listenin kayıt belgesidir. (7 Kasım 1834)

Belge 42: Arapgir, Eğin, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Arguvan, Hekimhan ve Ayvalıdere Naiblerine hitaben ordunun baruta ihtiyaç duyduğu ve sözü edilen kazalardan ustalarının celb edilerek gönderilmeleri orduya lazım olan barutun temini için gerekenin yapılması ve izinsiz kimseye barutun satılmamasını isteyen ferman kaydıdır. (21 Ocak 1834)

Belge 43: Harput Kazası Hal Köyünden olan, ticaret amacıyla Karahisar'dan gelen ve Eğin'de vefat eden Bekir oğlu Halil'in mirasının kardeşine bırakılmasını belirten

hüccet. (6 Ocak 1834)

Belge 44: Eğin Kasabası Ariki mahallesinde oturan terzi İstefan'ın bitişik komşusu Kalpakçı Ferbetoğlu Erkil'in şüf'a talebi. (6 Ağustos 1835)

Belge 45: Ali oğlu Ömer'in Eğin Kasabası'ndaki muhtar ve ihtiyar heyeti ile İslam tebası marifetiyle Şehr Emini tayin edildiğine dair hüccet. (23 Kasım 1836)

Belge 46: Ariki mahallesinde bulunan bir bahçe ve dükkanın mübadele edildiği ve Halil oğlu Hasan'a bitişik bahçe komşusunun ise öncelik hakkına dair hüccet. (24 Nisan 1836)

Belge 47: Harput, Çarsancak, Çemişgezek, Arapkir, Eğin, Kuruçay, Kemah ve Gürcanis kazaları naiblerine hitaben devletin koyduğu izinsiz seyr-ü seferin men'ine riayet edilmediği ve ihmal sebebiyle bu yasağın ihlal edildiği belirtilip bunun engellenmesini isteyen ferman kayıdır. (16 Temmuz 1834)

Belge 48: Eğin Kazası'nda bulunan Hacı Mustafa Ağa tarafından tamir edilen ve Emine Hatun'un yaptırdığı camiye Osman Efendi'nin müezzin olarak tayin edilmesine dair müezzinlik beratı kayıdır. (28 Temmuz 1834)

Belge 49: Eğin voyvodası Mustafa Bey ve Puşadi ihtiyar heyetine hitaben Maden-i Hümayun ahalisinden bazı gurupların ilçeye gelip halkı rahatsız ettikleri belirtilip tekrarı durumunda bunların yakalanıp gerekli cezanın kendilerine verilmesini talep eden ferman kayıdır. (2 Mart 1834)

Belge 50: Bir yerden başka bir yere tayin olan bazı mübaşirlerin yaptıkları hizmetlere göre ihtiyaçlarından fazla harçlık aldıkları belirtilip bunun kendilerden alınması ve görevlerinden uzaklaştırılmasını isteyen ferman kayıdır. (Mayıs 1835)

Belge 51: Eğin Kazası Ergü Köyünden İsmail kızı Ayşe aynı köydeki İsmail kızı Fatma'nın bağ ve bahçesini satması durumunda öncelik hakkının kendisine verilmesini istediğine dair hüccet. (28 Mayıs 1835)

Belge 52: Eğin Kasabası sakinlerinden Hacı Abdullah Ağa oğlu Burhan Ağa komşusu Ayşe Hatun'un mülkünü satması durumunda öncelik hakkının kendisi için kaydedilmesini istediğine dair hüccet. (2 Haziran 1835)

Belge 53: Eğin Kazası sakinlerinden Bağdik oğlu gayri müslimin İstanbul'a gitmesi hususunda kendilerine izin belgesi verilmesini isteyen ferman kayıdır. (5 Eylül 1835)

Belge 54: 1252 yılı Eğin Kasabası'nın menzil ve mekkariyesinin Deli Mehmet ve İbrahim Ağa'ya müştereken verilmiş olduğuna dair. (23 Haziran 1836)

Belge 55: 1253 yılı Eğin Kasabası'nın menzil ve ve mekkariyesinin Bilal oğlu Kamil Osman'a 17.000 kuruşa verildiğine dair. (21 Nisan 1837)

Belge 56: Abdurrahman ez-Zeki Efendi'nin Eğin Kazasına naib kılındığını belirten ferman kayıdır. (23 Haziran 1834)

Belge 57: Hafız Ömer Efendi'nin Eğin Kazasına naib kılındığını belirten ferman kayıdır. (Şubat 1840)

Belge 58: Asakir-i Mansure-i Muhammediye alaylarının ikmali için Eğin Kazası ve köylerinden toplanan askerlerin isimleri ve adreslerini gösteren defter.

Belge 59: Üç yeni taburun kurulması için asker talebini belirten ve Eğin Kazası ve köylerine yüz asker temini payın isabet ettiğini belirten ferman kayıdır.

Belge 60: Dört yol Ağzı ve Orta Cami mahallesi Abçağa ve Ergü köylerinden oluşturulan askerlerin isim listesi kayıdır.

Belge 61: Haponos, Kendir, Gemürkab, Geruşla, Sorak, Muşaga köylerinden toplanan askerlerin kayıdır.

Belge 62: Ekrek, Kendir, Gemürkab, Geruşla, Sorak, Muşaga, Navril köyleri ile Puşadi nahiyesinden Ber-Yağan ve Serkavil köylerinden toplanan askerlerin kayıdır.

Belge 63: Hefdar, Erdosı, Kömikan, Bağaşaş, Huka, Ilıç, Çir, Evarik, Bağçe, Puşadi, Miçingah, Vanegah ve Ağrik köylerinden toplanan askerlerin isim listesi kayıdır.

Belge 64: Şırzı, Salihli, Geşo ve Ekrek köylerinden gelen askerlerin isim listesi kayıdır.

Belge 65: Orta Cami mahallesinden Usta Osman oğlu Tahir'in askere kayd olunmuşken firar ettiği daha sonra oğluna kefil olup bir daha firar etmeyeceğini, etmesi durumunda kefaletin bedeli olarak iki bin dört yüz kuruşun Hüseyin tarafından ödeneceğini belirten taahhüt kayıdır. (16 Mayıs 1836)

Belge 66: Eğin Kasabsı sakinlerinden Kardek oğlu Sezin bey'in bitişik komşusu zımmi Mihail'e olan öncelik hakkının talebi kayıdır. (20 Mayıs 1836)

Belge 67: Eğin Kasabası sakinlerinden Kasım oğlu Berber Ali askere gönderdiği oğlu Hüseyin'e kefil olduğunu belirten amca oğulları da bu kefaleti üstlendiklerini belirten taahhütü gösteren hüccet. (20 Haziran 1836)

Belge 68: Gicegü Köyü sakinlerinden Ahmet'in eşi Hasan kızı Hanım'ın evine yine aynı köyden eşkiya Mehmet oğlu Mahmut'un geceleyin girdiğine şahitlik eden köy sakinlerinin şahadetlerine dair .(21 Mart 1836)

Belge 69: Eğin Kasabası sakinlerinden Sofizade Mahmut Efendi Şahsivar mahallesinde yeğenin mülkü ev ve bahçesini satması durumunda öncelik hakkının kendisinde olmasına dair hüccet. (17 Temmuz 1837)

Belge 70: Kasaba ahhalilerinin ileri gelenleri ve naib Ahmet Bey huzurunda

salyanenin tanzimi için toplam Taşdibi mahallesi on buçuk hane, Orta Cami mahallesi dokuz buçuk hane, Dört Yol Ağzı Cami mahallesinde dokuz hane olarak tesbit edildiğine dair tevziat. (7 Ağustos 1837)

Belge 71: Eğin Kasabası Orta Cami mahallesinden Usta Osman oğlu Tahir'in redif askerliğe kayd olup firar etmesi ve babasının oğluna iki bin kuruşluk bedel ile kefil olduğuna dair hüccet. (22 Kasım 1837)

Belge 72: Eğin Kasabası menzil kiracısı Kamil Osman Ağa'nın ahaliye verdiği taahhüde dair hüccet. (19 Nisan 1838)

Belge 73: Eğin Kasabası kirahanesi mart başında her kimin uhdesine geçerse anlaşma gereği şer'i ödemeler alınıp alışlageldiği gibi mahkemeye de kaydiyye ve kâtibiyeye olarak altı yüz elli kuruş alınacağına dair hüccet kaydıdır.

Belge 74: Askere alınacak şahısların isim listesi kaydıdır.

Belge 75: Eğin Kazası Ma'âdin'i Hümayun hazinesine verilen kömür bedeli ve eski vergi ve harçların listesi ile yapılan masrafların listesini gösteren tevziat defteri.

Belge 76: Eğin gayri müslimlerinden alınacak olan cizye toplama ile ilgili olarak cizyedarlar şehir vekili Nikfus ve kuralar vekili Befus'a büyük 124, orta 1128 ve küçük boy 300 adet kağıdın imza karşılığı verildiğini belirten senet kaydıdır. (16 Mayıs 1836)

Belge 77: Arapgir naibine hitaben Yohan oğlu Agop'a ticaret beratı verildiği, yanında hizmetçi olarak Eğinli Zahir oğlu Markus'un çalıştığı ve bunların rencide edilmeden cizyelerini vermeleri ve korunmalarını isteyen ferman kaydıdır. (16 Mayıs 1836)

Belge 78: Eğin Kazasına bağlı Haponos Köyünden olan ve İstanbul'da sarayda iken vefat eden Dillü'lü Hüseyin oğlu Bekir'in ölürken yanında otuz beş bin kuruş olduğu ve parasının mirasçılara bırakılmasını belirten hüccet kaydıdır. (28 Şubat 1837)

Belge 79: Padişah emriyle Eğin Kazasından toplanan otuz askere yüz kuruş harçlık verilmesi ve bunun halk önünde verildiğini belirten hüccet kaydıdır. (7 Mayıs 1839)

Belge 80: Padişah emriyle Ma'den-i hümayun kazalarından oluşturulan 3 tabur askerden Eğin Kazasına isabet eden yüz askerin isim listesi kaydıdır.

Belge 81: Bahçeli Ahi Molla Mehmet'in memuriyete alınması kaydıdır. (19 Nisan 1837)

Belge 82: Bahçeli Hüseyin oğlu Mehmet'in ahilik ve mimarlık beratına sahip olduğu ancak kendisinin bu vekaleti babalığı İsmail'e teslim ettiğini açıklayan belge kaydıdır. (29 Nisan 1837)

Belge 83: Kemah, Gürcanis, Arapkir ve Eğin naibleri ve ileri gelenleri ve civar kazaların naiblerine hitaben ahalinin seyahat için aldığı tezkereleri gittikleri yerlerden

başka yerlere gitmek için oradan izin belgesini alıp süreyi orada uzattıkları belirtilip bunun önüne geçilmesi seyahat izni bitenlerin memleketlerine dönerek sadece kendi memleketlerinden yeni yerlere seyahat için izin almaları gerektiğini belirten ferman kayıdır. (9 Nisan 1839)

Belge 84: Eğin Kasabasına bağlı Puşadi nahiyesi Erdos Köyünden Ahmet Efendi Haslı Halil Ağa ve başkaları Evşin ve Behrebeli bölgesinde aylığı yüz kuruştan bir başbuğ ve aylıkları altmış kuruş olan on dokuz asker görevlendirildiğine dair sicil kayıdır. (29 Mayıs 1839)

Belge 85: Eğin Kazası Puşadi nahiyesi Yakuplulu Kara Ahmet Ağa voyvoda bilgisi dahilinde Hustabeli ve Karadağı on adamla muhafaza için aylığı yüz kuruştan askerlere de altmış kuruş aylık verilerek görevlendirildiklerini belirten sicil kayıdır. (29 Mayıs 1839)

Belge 86: Küçük Salihzade Osman'ın mirasının taburlu Yaşar gözetiminde yazılıp müzayede ile satılıp bin otuz beş kuruş alınıp varislerine dağıtıldığına dair.

Belge 87: Eğin Kazası Sandıkbağı mahallesi sakinlerinden kara Mehmet oğlu İsmail Ağa'nın kardeşleri Mustafa ve Ayşe'nin vekilleri olduğunu belirten hüccet. (5 Nisan 1834)

Belge 88: Eğin Kazası Puşadi nahiyesi köylerinin üç kısma bölüdüğü alışılalagelen salyaneyi ödemek için büyük köylerden bin kırk beş, orta köylerden otuz ve küçük köylerden yirmi iki buçuk kuruş vergi alınmasının kararlaştırıldığına dair hüccet kaydı. (15 Mayıs 1835)

Belge 89: Baruthane nazırı Abdurrahman'a gönderilen Gemürkablı Erkil adlı gayrı müslime daha önce bu görevi yapan babasının ölümü üzerine barutcubaşılık görevinin verilmesine dair verilen berat-ı şerif suretidir.

Belge 90: Harput'tan çıkarılan ve Diyarbakır, Sivas ve Rakka eyaletleri ile Muş, Çorum, Amasya ve Divriği Sancaklarına gönderilen yazıda hiç kimsenin izin belgesi olmadan seyahate çıkmasına izin verilmemesi izinsiz olanların, yakalanıp tutuklanmasını isteyen buyruldu kayıdır. (13 Ocak 1836)

Belge 91: Ahmet Bey ile gelen ve Çemişgezek, Kuruçay, Arapgir, Kemah, Gürcanis, Eğin, Arguvan, Hekimhan ve Ayvalıdere naiblerine hitaben gönderilen emir-namede buralardan toplanan askerlerin eğitimi için Ahmet Bey'in görevlendirildiğini belirten buyruldu kayıdır. (26 Kasım 1835)

Belge 92: Arapgir, Eğin, Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazaları naib ve ileri gelenlerine hitaben bu kazalardan yüz topçu ve yüz nefer şışhaneci temininde her kazaya düşen miktarın tesbit edildiği ve mühürlü pusulada belirtildiğini gösteren ferman

kayıdır.(22 Temmuz 1835)

Belge 93: Arapgir, Kemah, Gürcanis, Kuruçay kazalarında yapılan tamirlerin Harput mahkemesince belirlenmiş masrafların miktarı ve bunun her kazaya düşen payının belirlenip naib ve voyvodalardan bunların toplanmasına dair buyruldu. (13 Temmuz 1835)

Belge 94: İzzet bey'den kalan bahçeli evin Kirkor adlı bir gayrı müslime satıldığı ancak buranın başka hissedarlarının da mevcut olduğu ve buna yapılan itirazın değerlendirilip çözüme kavuşturulması için mübaşir gönderilip şer'i kurallara uygun olarak çözümlenip buna uyulmasını belirten buyruldu kayıdır. (17 Haziran 1835)

Belge 95: Kuruçay anbarında bulunan 59217 kıyye hıntanın maden-i hümayun anbarına nakledilmesinde kelekçilere ödenecek nakliye ücretini belirten belgedir. (9 Ağustos 1836)

Belge 96: Eğin Kazası Venk karyesinde yaşayan Nikol kızı Meryem'e babasından kalan bağ, bahçe ve kavaklıklardan kendisine düşen hissenin miktarının meclis-i şerde Ramazan Ağa'nın vekaletiyle kararlaştırılıp hakkının kendisine ibra edilmesine dair.

Belge 97: Arapkir Sancağına defter nazırı olarak tayin olan Mehmet oğlu Ali'ye görevi hakkında bilgi verildiği, altı ayda bir yoklama defteri çıkarıp halk hakkında bilgi ve ödeyecekleri verginin belirlenmesi ve memuriyetine dair görevlerin yerine getirilmesi hususunda gelen ferman kayıdır. (15 Nisan 1834)

Belge 98: Eğin'de yaşayan Mehmet Emin, Mustafa ve Ali adındaki şahısların Eğin toprağında ailelerinden kalan malın bir kısmının amca oğulları tarafından gayrı müslimlere satıldığı ancak bu konuda öncelik hakkının kendilerinde olduğunu gösteren ferman kayıdır. (26 Mayıs 1836)

Belge 99: Eğin Kasabası Ariki mahallesi sakinlerinden Şerif Ağa oğlu Şerif Ağa bitişik komşusu Kalender oğlu Felibus'un mülk ve bahçesini başkasına satması durumunda öncelik hakkının kendisi için kaydedilmesini istediğine dair hüccet. (9 Mayıs 1839)

Belge 100: Eğin Kasabası sakinlerinden Bekir oğlu Melkun isimli zımmi evine bitişik olan komşusu Bağdik oğlu Avannesin evini satması durumunda öncelik hakkının kendisine verilmesini belirten hüccet kayıdır. (16 Mayıs 1836)

Belge 101: Eğin Kazası Ariki mahallesi sakinlerinden Hacı Bekir oğlu Ömer Efendi Vanlızade Feyzullah'ın bahçesini satması durumunda öncelik hakkının kendisine verilmesini belirten hüccet kayıdır. (26 Haziran 1836)

Belge 102: Eğin Kazası sakinlerinden Kuru Gâvir oğlu Nikfus isimli zımmi aynı kasabadan Firak oğlu Asdir'in arsasını başkasına satması durumunda öncelik hakkının

kendisi için kayd edilmesini belirten hüccet kaydıdır. (26 Haziran 1836)

Belge 103: Eğin Kasabası sakinlerinden Mantukoğlu Kesbar bitişik komşusu Bertek oğlu Revşan'ın bahçesini satması durumunda öncelik hakkının kendisi için kaydedilmesini belirten hüccet kaydıdır. (8 Ekim 1836)

Belge 104: Eğin Kazası Gemürkab Köyü sakinlerinden Hirek oğlu Erkil malının Agop isimli şahsın elinde olduğunu ve kendisinden davacı olduklarına dair. (17 Nisan 1838)

Belge 105: Altın alış-verişinde değişik altın cinslerinin ölçü çeşit ve fiyatlarıyla ilgili ferman kaydıdır.

Belge 106: Üçüncü redif askeri taburu kurucusu binbaşı ve Arapgir voyvodası Osman Ağa'ya hitaben alınan askerlerin kayıtlarının yeniden yazılarak İstanbul'a tutanakla gönderilmesi için buyruldu kaydıdır. (1836)

Belge 107: Eğin Kasabasında bağ ve bahçeleri olmayan gayri müslimlerin kendilerine şarap üretimi için Arapkir ve Çemişgezek kazalarından üzüm almalarına müsaade edilmesi ve bu husustaki işlerin deftere kayd edilmesi gerektiğini belirten ilmühaber kaydıdır. (14 Temmuz 1836)

Belge 108: Eğin Kasabası mahallelerine her mahalleye isabet eden hane ve ödenecek harç miktarını belirten tevzii kaydıdır. (1 Eylül 1837)

Belge 109: İbrahim ve Ayşen oğlu Mahmud'un askerlik izin belgesi kaydıdır. (2 Kasım 1837)

Belge 110: Sultan Mahmut Efendi'nin vefat edip Sultan Mecit Han'ın tahta geçişinin belgesidir. (22 Ağustos 1839)

Belge 111: Keban Maden-i Hümayunu Arapgir, Kemah, Hekimhan ve Ayvalidere naiblerine hitaben tahta geçen Sultan Abdülmecid'in isminin hutbelerde okunmasını isteyen buyruldu kaydıdır. (16 Ağustos 1839)

Belge 112: Halkın tedavisi hususunda kimseden ücret alınmaması ve masrafların devlet tarafından karşılandığı ve bu husustaki emirlere uyulması talebini belirten buyruldu kaydıdır. (16 Ağustos 1839)

Belge 113: Makrumcu Cenaz oğlu Mardurus isimli zımmiye uluslararası ticaret beratının verildiğini ve işini rahat yapması ve güvenlik sağlanması hususunda yazılan ferman kaydıdır. (15 Haziran 1836)

Belge 114: Abçağa ve Gemürkab köylerinden talep edilen dört yıllık miriye malının toplanması ve iktaların yerinde ödenmesini belirten şukka kaydıdır. (19 Mayıs 1837)

Belge 115: Eğin Kazasından üç defada gelen tahtaların bedelinin altı bin dört yüz

seksen üç kuruş olduğu ve bunun için hazırlanan pusulanın Eğin Kazası seraskerine verildiğini belirten ilmühaber kayıdır. (14Ağustos 1839)

Belge 116: Eğin Kazası ahalisinin fırat nehri üzerindeki köprüyü tamir etmeleri şartıyla müslüman ahalinin sair vergi ve yükümlülüklerin muaf tutulmasını isteyen ferman kayıdır. (22 Nisan 1836)

Belge 117: Hafız Paşa'nın istediği yüz aded camın kendisine ulaştığını açıklayan şukka kayıdır. (10 Kasım 1838)

Belge 118: Ömer Ağa'ya hitaben Eğin Kazasından dört bargir gönderildiği bunların üçünün işe yaramadığından bunları iade edildiğini belirten buyruldu kayıdır. (25 Mayıs 1838)

Belge 119: Kemah ve diğer taraftan gelmesi gereken ağaçların gönderilmediği belirtilip, bunların hemen gönderilmesini isteyen buyruldu kaydı. (23 Nisan 1839)

Belge 120: Eğin Kazası Venk Köyü Hristiyanlarından Rum kesiminin kilisesinden çalınan ve sonradan ortaya çıkan eşya listesidir.

Belge 121: Halid Paşa Efendi'nin taburunun tamamlanması için elli askere ihtiyaç duyulmakta ve bunların Eğin Kazasından temin edilmesini belirten buyruldu kayıdır. (20 Temmuz 1836)

Belge 122: Eğin naibine hitaben aniden çıkan masrafları karşılamak için yirmi bin kuruşun toplanması ve bunun yaklaşan salyaneye mahsuben alınması ve ödeme gücüne göre herkesten alınmasını talep eden buyruldu kayıdır. (24 Temmuz 1836)

Belge 123: Eğin Kazası naibine hitaben İzzet Bey'in aynı kazadaki bahçeli evini Ahmet Bey'e sattığı onun da bunu Kirkor isimli zımmiye sattığı bu münasebetle meydana gelen anlaşmazlığın halledilmesini isteyen buyruldu kayıdır. (20 Haziran 1836)

Belge 124: Arguvanlı Hasan Çelebi kirahanelerinin masraflarının yüklü olmasından dolayı giderlerini karşılamada yalnız Hasan Çelebi halkının yetmeyip civar kazalardan da bir miktar iane alınarak 2500 kuruşun böylece toplanması için gönderilen buyruldu kayıdır. (24 Temmuz 1836)

Belge 125: Kethüda Bey'den gelen ve Revandiz Beyi Mehmed'in yakalandığına dair şukka kayıdır. (16 Ağustos 1836)

Belge 126: Müslüman ahalinin camileri ayakta tutmaları, Müslümanların olabildiğince namazlarını cemaatle kılmaları ve hiçbir vakit namazlarını kaçırmamaları ve sürekli kılmalarını isteyen ferman kayıdır. (4 Haziran 1837)

Belge 127: Seyahat etmekte olan tatarlar veya devlet-i aliyye hizmetindeki vezir-i azamların yakın çevreleri kirahanelere vardıklarında kırk paradan fazla ücret alınmaması hususunda yayınlanan ferman kayıdır.(4 Haziran 1837)

Belge 128: Müslüman ahalinin namazlarını kılmaya devam etmeleri ve kirahanelerde kalan kişilerin ücretlerini tam ve eksiksiz ödemeleri hakkında buyruldu kayıdır. (4 Haziran 1837)

Belge 129: Çemişgezekli Molla Osman'a kefil olan Osman ve Ali Efendi'nin kefalet etmeleri hakkındaki kefalet senedi kayıdır. (19 Haziran 1837)

Belge 130: Tüm devlet görevlileri ve halka hitaben herkesin görevini hakkıyla yapması hukuk kurallarına riayet etmesi kimsenin kimseye haksızlık etmemesini talep eden adalet fermanı kayıdır. (7 Mayıs 1838)

Belge 131: Ma'den-i hümayunun kapsamı dahilindeki kaza naiblerine hitaben izin belgesi olmaksızın kesinlikle hiçbir askerin seyahat etmesine müsaade edilmemesi hususunda buyruldu kayıdır.

Belge 132: Jurnal katibi Osman Ağa oğlu Hacı Ömer'in göreve başlama beratı kayıdır.(7 Mayıs 1838)

Belge 133: Geşo Köyü İmamı Ali Efendi'nin beratının ilam sureti kayıdır.

Belge 134: Eğin Kasabası Puşadi nahiyesi Geşo Köyü imamının Sivas'ta aldığı yüz yirmi kuruşa kıymetli arazi için her ay maaşında on kuruş kesilmesi ve bunun o senenin maaşından alınmasını belirten senet kayıdır.

Belge 135: Eğin Kazası sakinlerinden Hacı Ömer oğlu Mehmet Emin Eğin cizyedarı Ömer Ağa'dan mutasarrıflık maaşı alan yıllık altı yüz kuruşu aldığını gösteren senet kayıdır.

Belge 136: Eğin naibi efendi voyvodası İzzet Ağa'ya hitaben ilâm-ı şeriye gereği sözü edilmiş değirmenlerin eski fiyatları ile yeni fiyatlarının gönderilmesini talep eden buyruldu kayıdır.(3 Kasım 1838)

Belge 137: Kuruçay Kazasından zımmi Aleksan oğlu Kesan'ın tarla ev ve değirmenini yine zımmi olan Aleksan'a beş bin kuruşa satışı ve satışın iptali için açılan davada Malatya hakiminin ilam kayıdır.

Belge 138: Yukarıda adı geçen değirmenin harabe iken kimsenin alıcı çıkmadığı lakin Kassaboğlu Bedrus'un beş bin liraya alıp tamir ettiği mevcut değerinin on beş bin kuruş ettiği ve şahitlerin bu yönde ifade verdiğini belirten ilam kayıdır.

Belge 139: Eğin Kazasına bağlı Puşadi nahiyesinde bulunan Evarik Köyü sakinlerinden Mustafa isimli şahıs mutasarrıf olduğu tarla ve çayırlara aynı köyden İmam oğlu İbrahim'in ele geçirip sahiplenmek istediğini mahkemeye bildirip dava açarken soruşturma neticesinde söz konusu mülkün İmam oğlu İbrahim'e ait olduğunu belirten mahkeme ilam kayıdır. (15 Temmuz 1838)

Belge 140: Arguvan Kazasındaki topçu askerlerin nakilleri esnasında uğradıkları

ve konakladıkları ilçelerde yiyecek ve barınma bedellerinin belge karşılığı ödenmesini isteyen buyruldu kayıdır. (22 Ekim 1839)

Belge 141: Eğin Kazasına bağlı Bağaşaş Köyü sakinlerinden vefat eden Halil oğlu Receb'in miras paylaşım senedi ve ibra hüccetidir. (16 Temmuz 1834)

Belge 142: Kastamonu'da kaybolan üç katırın Eğin Kazasında olduğu bu katırların Hüseyin oğlu Ahmed'e ait olup bulunan katırların kendisine teslim edildiğini gösteren ilam kayıdır. (19 Eylül 1835)

Belge 143: Şeyh Ağazade Emin'e Eğin Kazası hazinesinden aylık ellışer kuruşun eline verildiğine dair berat kayıdır.(18 Ekim 1836)

Belge 144: Eğin Kazasının mal, cizye vb mal ve eşyanın teslim edildiğini gösteren ibra senetleri kaydı. (22 Haziran 1839)

Belge 145: Eğin Kazası voyvodası Ömer Ağa tarafından davar memuru Derviş'e keçi bedeli olarak üç bin dört yüz iki kuruşun teslim edildiğini gösteren ilmühaber kayıdır.(9 Nisan 1839)

Belge 146: Malatya'ya teslim edilen otuz bin kuruş meblağın makbuzunun Eğin Kazasına gönderildiğini belirten senet kayıdır. (7 Temmuz 1839)

Belge 147: Eğin Kazasından alınan otuz bin beş yüz kuruşun hazineye gönderildiği ve ulaştığında bu durumun kendilerine bildirilmesini ifade eden arz kayıdır. (1 Temmuz 1839)

Belge 148: Kalender Kırkor isimli zımminin karısı Elmas'ın Bursa'ya nakli hakkındaki mektup kayıdır.(29 Mayıs 1840)

Belge 149: Gemürkab Köyünden zımmin Nikfus'un torununa verdiği eşyalarının hüccet kayıdır.(21 Ağustos 1834)

Belge 150: Geruşlalı Barnak oğlu Sarraf Agob isimli zımminin Kastamonu'ya nakli hakkındaki buyruldu kayıdır.(26 Nisan 1836)

Belge 151: Eğin Kazası naibine hitaben gönderilen yazıda aynı kaza sakinlerinden Kalender oğlu Hezar Karabet isimli zımminin tabibliğine müdahale edilmemesini isteyen ferman kayıdır. (2 Haziran 1836)

Belge 152: Eğin kazası sakinlerinden Terzioğlu Tomas isimli zımminin evinin İstanbul'a nakl edilmesi için çıkan buyruldu kayıdır. (8 Ağustos 1836)

Belge 153: Eğin Kazası Abçağa köyünden Nikfus Evas isimli zımminin deraliyyeye gitmeleri için verilen buyruldu kayıdır. (12 Ekim 1836)

Belge 154: Evarikli Halil Ağa'nın Asakir-i Mansure-i Muhammediye askeri olan oğlu Mehmed'in askerlik izin belgesidir. (22 Ekim 1837)

Belge 155: Eğinli Köroğlu Memiş'in izin tezkeresi kayıdır. (12Mart 1837)

Belge 156: Arapgir Sancağı'ndaki kazalardan müstakil bir askeri birliğin kurulması için yerel yöneticilere gönderilen ferman kaydıdır. (24 Kasım 1839)

Belge 157: Eğin Kazası naibine hitaben Eğinli Küçük Hacı Hasan isimli şahsın cezasını çektikten sonra serbest bırakıldığını gösteren ferman kaydıdır. (16 Ağustos 1839)

Belge 158: Arapgir, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Eğin ve Arguvan kazaları naiblerine Sadullah Paşa tarafından gönderilen yazıda bu kazalardan toplam bin beş yüz baş keçi talebini belirten buyruldu kaydıdır. (1839)

Belge 159: Eğin kasabasındaki müslüman ahalinin vergi muafiyetinin yol ,köprü ve geçitlerin tamirine karşın vergiden muaf tutulmaları talebini belirten ferman kaydıdır. (1836)

Belge 160: Eğin naibine hitaben Eğin kazası civarındaki altı köyün halkı köprü, yol vb. tamiri için vergiden muaf tutulduklarını belirtip bu tür muafiyet taleplerinin yapılmaması ve herkesin vergisini ödemesini belirten buyruldu kaydıdır. (Ekim 1836)

Belge 161: İsmail Bey tarafından Eğin Kazası naibine salyane ödemesi hususunda Arapgir Kazası emsal alınarak adilce vergi dağılımı için gönderilen şukka kaydıdır. (16 Ekim 1836)

Belge 162: Asakir-i şahanede askerlik yapan Tavikli Tahir'in eve dönüş izin belgesi kaydıdır (24 Haziran 1836)

Belge 163: Vefat eden Uzun İsmail'in mirası müzayede usulü satılıp toplam 710 kuruş olarak mirasçılara dağıtıldığına dair. (1836)

Belge 164: Eğin Kazası sakinlerinden Bekir ve Osman'ın ölen amcalarından kalan mülkten tasarrufun hakkı olmayanların bundan men edilmesi için için çıkarılan ferman kaydıdır (11 Haziran 1835)

Belge 165: Semercioğlu Nikfos'un vermiş olduğu verginin tekrar zammıyla istenmesini şikâyet etmesi üzerine bunun alınmaması için gönderilen ferman kaydıdır (29 Mart 1836)

Belge 166: Venkli Murtaoğlu Koca Batan'a Sufihe'nin annesinin verdiği vekâletle malının satışını belirten ve şahitlerin isimlerinin verildiği hüccet kaydıdır.

Belge 167: Eğin kazası Venk köyü sakinlerinden sarraf Hezar isimli zımminin karısı ve oğlunun İstanbul'a gitmelerine izin verilmesi için buyruldu kaydıdır (6 Mayıs 1835)

Belge 168: Eğin kazası Venk köyü sakinlerinden Yorgi isimli zımminin eşi, kızı ve annesinin İstanbul'a gitmelerine izin verilmesi için buyruldu kaydıdır (6 Mayıs 1835)

Belge 169: Eğin kazası Venk köyü sakinlerinden Papazoğlu Yan isimli zımminin ailesinin İstanbul'a gelmelerine izin verildiğini gösteren buyruldu kaydıdır (6 Mayıs 1835)

1835)

Belge 170: Venk köyünden Aslan oğlu Moğdis Surud isimli zımminin kızları Seldan ve Katerina'ya mülkünü verdiğini gösteren hüccet kayıdır.

Belge 171: Mardikoğlu ailesinin İstanbul'a nakledilmesi için bir adet buyruldu kayıdır. (5 Temmuz 1835)

Belge 172: Eğin kasabası sakinlerinden Hacı Yusuf oğlu Mehmet isimli şahsın Abçağa köyünde arazisine bitişik olan Amasyalı kızı mülkünden bahçesini satması durumunda şüf'a hakkının kendine ait olmasını belirten hüccet. (13 Temmuz 1835)

Belge 173: Eğin kasabası sakinlerinden Süleyman Ağa kızı Havva müvekkili vasıtasıyla kardeşi Bekir Ağa'nın bahçesini başkasına satması durumunda kendisinin de çağrılmasına dair hüccet. (7 Nisan 1835)

Belge 174: Asturi köyünden Karabıyıklı Dursun kızı ve oğluna Keban muhtarı kefaletiyle tecil tezkiresinin kendilerine verildiğine dair sicil kayıdır.(1836)

Belge 175: Eğin kazası naibine bilgilendirme amacıyla gönderilen yazıda Eğin kazası Venk köyünden İstefan oğlu Lazari'nin bağ, bahçe, tarla ev ve ev eşyalarını toplam 30672 kuruş karşılığında Eniştaş isimli gayri müslime sattığını gösteren ferman kayıdır. (11 Temmuz 1835)

Belge 176: Eğin kasabası sakinlerinden Halil Ağa oğlu Abdullah isimli şahıs Geruşla köyünde komşusunun bahçesini başkasına satması durumunda şufe'a hakkının kendine verilmesine dair sicil kayıdır. (18 Haziran 1840)

Belge 177: Eğin kazası Puşadi nahiyesi Şırzı köyü müslüman ve gayri müslim ahalinin verecekleri salyane hakkındaki tevzii kayıdır.(15 Nisan 1835)

Belge 178: Eğin kazası Abçağa köyünden Keşiş oğlu Karabet'in İstanbul'a nakline izin tezkeresi verilmesi için buyruldu kayıdır. (23 Nisan 1836)

Belge 179: Malikâne mutasarrıfları için gönderilen ferman kayıdır.(1836)

Belge 180: Eğin kazası sakinlerinden Senzal oğlu Avaş ve kardeşi Kivrik oğlu Serkiz isimli zimmelerin bitişik komşuları Osman Ağa'nın bahçesini başkasına satması durumunda şufe'a hakkının kendilerine verilmesine dair sicil kayıdır. (1 Haziran 1838)

Belge 181: Eğin kasabası sakinlerinden Manas oğlu Feddir isimli zımni kömürcü Hacı Osman Ağa'nın bahçesini satması durumunda şufe'a hakkının kendisine verilmesine dair hüccet. (2 Haziran 1838)

Belge 182: Eğin kasabasına bağlı Geşo köyü sakinlerinden İli'nin kızı isim kadının bağını başkasına satması sebebiyle bitişik komşusu Cezzar Ahmed Ağa şufe'a hakkının kendisine verilmesine dair hüccet. (7 Haziran 1838)

Belge 183: Eğin kasabası reayasından Nikfus oğlu Ohan isimli şahıs bitişik

komşusu Arnon oğlu Halibusun ahırını satması durumunda şufe'a hakkının kendisine verilmesine dair hüccet. (3 Haziran 1839)

Belge 184: Eğin kasabası ve köylerinde tüm ahali ve reayadan emlak, arazi ve durumlarına göre adil bir şekilde vergilendirilmesi gerektiğini belirten ferman.

Belge 185: Defter içinde adları geçen askerlerin yolluklarına mahsuben verilen akçe miktarlarının gösterildiği belge. (11 Haziran 1836)

Belge 186: Eğin Kazasından derlenen askerlerin isimleri ve köy ve mahalleleri. (9 Haziran 1836)

Belge 187: Eğin kazası Abçağa köyünden Karabet kızı Şaruk isimli hristiyanın yine aynı köyden Befus oğlu Kuzmuz'a verdiği 1200 kuruşu aldığını ve onda hiçbir alacağı olmadığını belirten hüccet kayıdır. (10 Nisan 1834)

Belge 188: Eğin Kasabası Puşadi nahiyesi sakinlerinden Mehmed oğlu Hafız Arif'in hüccet kayıdır.

Belge 189: Eğin kasabası sakinlerinden Sehlük oğlu Kamil Ali isimli şahıs bitişik komşusu Hacı oğlu Abdurrahman'ın arsasını başkasına satması durumunda şuf'a hakkının kendisine verilmesine dair sicil kayıdır. (21 Nisan 1838)

Belge 190: Eğin kasabası sakinlerinden Agop kızı Hanik isimli kadın daha önce kendisine bakması için Sai kızı Kansar isimli kişinin kendisine bakması karşılığında malının üçte birini vasiyet ettiğini ancak şimdi kendi kendisine bakabildiğini ve bu konuda eline bir belge verilmesini istediği belirten hüccet kayıdır. (9 Mayıs 1838)

Belge 191: Dertlüoğlu Nikfus'un eşi Hatun'un hüccet kayıdır. Belgenin devamı yoktur.

Belge 192: Jurnal katibi Hacı Ömer Efendi'nin üzerine verilen jurnal görevi beratı kayıdır.

Belge 193: 186. belgenin devamı

Belge 194: Eğin Kazası'na bağlı Abçağa köyünden Kohar kızı Befus isimli gayrı müslimin evini sattığına dair hüccet kayıdır. (13 Temmuz 1835)

Belge 195: Eğin Kazası'na tabi Abçağa köyü sakinlerinden Ohannes'ten çocuklarına kalan malın Gülümoğlu İstefan, Artin ve Agop'a 6500 kuruşa satılması ve bundan sonra bu mallar ve vergileriyle alâkalarının olmadığını gösterilmesini isteyen hüccet kayıdır. (16 Mart 1834)

Belge 196: Eğin Kazası'na bağlı Abçağa köyü sakinlerinden Karin kızı Şaruk isimli gayrı müslim daha önce kendisine harcanması için Befus oğlu Kuzmuz'a vermiş olduğu 1200 kuruş olan paranın bittiğine dair açıklamanın sicile kayıdır. (9 Nisan 1834)

Belge 197: Geşolu Mehmet oğlu Hafız Arif'in annesinden kalan mirasla ilgili

hüccet kayıdır.

Belge 198: silik.

Belge 199: silik

Belge 200: silik

Belge 201: Maden-i hümayun kapsamındaki kaymakamların Ordu-yı hümayunun Malatya'da bulunması münasebetiyle Malatya'ya gitmeleri ve yerlerine vekil atanması hakkında çıkan buyruldu kayıdır.(1839)

Belge 202: Eğin kasabası sakinlerinden Ayyacı ve Beyrus oğlu Artan ve karısı Arton kızı Darvar isimli zımmilerin miraslarının mirasçılara taksimi hakkındaki sicil kayıdır

Belge 203: silik

Belge 204: silik

Belge 205: Eğin kazası Abçağa köyü sakinlerinden iki kadın ile üçer erkek hizmetçiler Kudüs'e gitmeye karar vermiş olup Besni kazasına varıncaya kadar kendilerinden herhangi bir ücret istenmemesine dair buyrulduğu kayıdır. (9 Mayıs 1835)

Belge 206: Hafız Mehmed Paşa tarafından Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Eğin, Arapgir, Arguvan, Hekimhan, Ayvalidere ve Akçadağ kazaları naiplerine hitaben yazılan ve Reşit Paşa döneminde gerekli olan askeri erzakın bu kazalardan temin edildiği belirtilip hazinede parası kalanların olup olmadığının belirtilmesi hususundaki buyruldu kayıdır. (4 Ocak 1837)

Belge 207: Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Eğin, Arapgir, Arguvan, Hekimhan, Ayvalidere ve Akçadağ kazaları naib ve yöneticilerine hitaben kendi bilgileri dışında halktan herhangi bir vergi toplanmaması aksi halde sorumlu olacaklarını belirten ikinci buyruldu kayıdır. (4 Ocak 1837)

Belge 208: Hafız Paşa Efendi'nin Sencar Kalesi'ni aldığı buyruldu kayıdır.

Belge 209: Eğin kazası sakinlerinden Evrik oğlu Manas ve kardeşi İrsat isimli zımmiler ile Hacı Emin Ağa oğlu Esat Ağa arasında mülk davası hakkındaki sicil kayıdır.

Belge 210: Eğin Kasabası Arika Mahallesi sakinlerinden Hacı Emin Ağa oğlu Esat Ağa yine aynı kasabalı Evrik oğlu Manas ve kardeşi İrsat isimli şahıslara ev ve arsasını sattığını ancak daha sonra bu şahısların satın almaktan vazgeçtiklerini belirten hüccet kayıdır. (25 Nisan 1838)

Belge 211: Sivas, Diyarbakır, Rakka eyaletlerinin müslüman ve gayri müslim nüfusunun nüfus defterine kaydı için gelen buyruldu kayıdır.(27 Ocak 1836)

Belge 212: Çıkarılan emir gereği her kazada kaç köy olduğu ve her köyde ne kadar müslüman ve ne kadar gayrimüslim nüfus olduğunu ve her şahsın maddi durumlarını isim listelerinin tek tek okunaklı bir kağıda yazılıp gönderilmesine dair buyuruldu kayıdır. (27 Ocak 1836)

Belge 213: Her kazada kaç köy olduğu ve her köyde ne kadar müslüman ve gayri müslim olduğunu defterlere temiz ve okunaklı olarak kayd edilmesini isteyen buyruldu kayıdır. (27 Ocak 1836)

Belge 214: Sivas, Diyarbakir, Rakka eyaletleri devlet görevlileri askeri sınıf zabitan ve tatarların bir yerden bir yere giderken ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamasını ve buna itiraz edenlerin isimlerinin bildirilmesini isteyen buyruldu kayıdır. (20 Ocak 1836)

Belge 215: Geçiş güzergahlarında bulunan konaklama sahiplerine yönelik yazıda yiyeceklerin fahiş fiyatla satılmaması ve kimseye haksızlık yapmamaları hususunu belirten buyuruldu kayıdır. (20 Ocak 1836)

Belge 216: Eğin Kasabası Ortatepe Mahallesi sakinlerinden Ömer oğlu Haşım isimli şahıs kendi mülküne bitişik Hudai oğlu İsmail'in bahçesini başkasına satması durumunda öncelik hakkının kendisine verilmesine dair hüccet kayıdır. (17 Ocak 1836)

Belge 217: Eğin Kazası sakinlerinden Mehmed oğlu Hacı Selim isimli şahıs Abçağa Köyü'nde bulunan ve kendi mülküne bitişik Ebu Daioğlu İsmail'in bahçesini başkasına satması durumunda şufe'a hakkının kendisine kaydedilmesine dair hüccet kayıdır. (17 Ocak 1836)

Belge 218: Asakir-i muntazime için Harput'ta inşa edilecek kışla için lazım olan üç bin tahtanın gönderilmesi ve bedelinin hazine tarafından ödenmesi hususundaki suret kayıdır. (21 Ocak 1836)

Belge 219: Arapgir voyvodası Redif askerleri binbaşısı Osman Ağa'dan gelen ve kışla inşası iş yapabilecek asker ve zabıtlardan iki yüz kişinin gönderilmesine dair şukka suresidir. (27 Ocak 1836)

Belge 220: Eğin ve Çemişgezek naipleri ve ileri gelenlerine hitaben Eğin Voyvodalığına Ahmet Bey'in atandığı ve buna göre hareket edilmesi gereğine dair buyuruldu kayıdır. (20 Temmuz 1836)

Belge 221: Maden-i hümayun kazalarında bulunan tüm askeri yöneticilere hitaben askerlerin buldukları yerlerde hizmet ve eğitimlerini layıkıyla yapmaları bir yerden başka bir yere gitmeleri durumunda hiç kimseye zarar verecek bir harekette bulunmamaları aksi halde harp kanunu gereğince cezalandırılacaklarına dair buyuruldu kayıdır. (29 Mart 1836)

Belge 222: Hafız Mustafa Paşa tarafından gelen ağnam vergisiyle ilgili emirname kayıdır. (27 Şubat 1836)

Belge 223: Eğin Kazası Geruşla Köyü'nden Hüseyin oğlu Ahmet isimli askerin hastalığı nedeniyle askere almayı yerine başkası alınarak adı geçen askerlikten ihraç olduğunu gösteren bir belgenin eline verildiğini belirten tezkere kayıdır. (11 Nisan 1839)

Belge 224: Redif askerlerinin masrafları ve maaşları konusunda Diyarbakır, Rakka eyaletlerine gönderilen ferman kayıdır.

Belge 225: Kemah, Gürcanis, Eğin, Çemişgezek, Kuruçay kazaları naiblerine gönderilen redif askerinin kendi memleketlerinde kaldıkları dönemde kendi işleriyle uğraşmaları ve ellerindeki silah ve mühimmatlarının kaydedildiği mümza defterlerinin gönderilmesini isteyen buyruldu kayıdır.

Belge 226: Çemişgezek, Eğin ve Arapgir kazalarında bulunan hamam, dükkân, değirmen ve buralarda bulunan eşyaların tahrir edilip defterlerinin tutulması ve ona göre vergilerin belirlenmesini isteyen buyruldu kayıdır.

Belge 227: Yukarıdaki istenen bilgiler dahilinde malların değerlerinin verildiği listedir.

Belge 228: Çemişgezek, Eğin, Arapgir kazalarından alınan ihtisab vergisinin ayrıntısının kaydedildiği belgedir.

Belge 229: Arapgirli Ömer Ağa'nın voyvodalığının Eğin halkına bildirilmesini içeren buyruldu kayıdır.

Belge 230: Eğin tarafına memur olan Hatib Efendi'ye Diyarbakır'daki şahısların miktarlarının belirlenip, teslimi konusundaki emirname kayıdır.

Belge 231: Binsekiz yüz otuz dört yılının mal-ı mürtebat ilmuhaberidir.

Belge 232: Bin sekiz yüz otuz dört yılının mal-ı mürettebat vergisinin 28880 kuruş olarak teslim edildiğini bildiren belgedir.

Belge 233: Bayram Bey'in mal-ı mürtebat olarak 2000 kuruşu hazineye gönderdiğini bildiren belgedir.

Belge 234: 1834 yılı Eğin kazasından iane-i cihadiye akçesinin rûz-u hızır taksiti olarak 10.000 kuruşun kethüda beye gönderildiğini bildiren belge kayıdır.

Belge 235: Memur olarak bir yerden bir yere gidip gelenlerin yoldaki ihtiyaçlarının karşılanması, zor durumda bırakılmaları için gelen buyruldu kayıdır.

Belge No.236: Eğin kazası jurnal kâtipliğine tayin edilen Süleyman Efendi oğlu Ömer Efendi'nin görevini gece gündüz takip etmesi ve her hafta jurnal evrakını merkeze göndermesi konularına dikkat etmesini isteyen buyruldu.

Belge 237: 1837 yılı Eğin Kazası iltizamının Muharrem Ağa'ya havale edildiğini

belirten sicil kayıdır.

Belge 238: 1837 yılı Eğin Kazasına ait bir senelik iltizamın beş bin kuruşunun Hacı Bakizade Osman Ağa'ya verildiğini bildiren şartnameyi belirten hüccet.

Belge 239: Delü Hüseyin oğlu Mustafa'nın onbaşı oğlu İbrahim'in yetimlerine kalan malları ve bunların Hüseyin oğlu Mustafa'ya satıldığını ve buna şahit olanların adlarının listesinin verildiği belge kayıdır.

Belge 240: Eğin kasabası sakinlerinden vefat etmiş Abdülmennan Efendi'nin kızı Fatma'nın mallarının terekesinin müfredat defterine kayıt edildiğine dair.

Belge 241: silik

Belge 242: silik

Belge 243: Eğin Kasabası sâkinlerinden Canikoğlu Artin'in oğlu İstefan'ın mülkünü sattığına dair hüccet .(12 Nisan 1834)

Belge 244: Eğin Kasabası sâkinlerinden Kuyumcu Hezâr'in oğlu İstefan mülkünü tüccâr Hukas'a sattığına dair hüccet. (12 Haziran 1835)

Belge 245: Eğin Kazâsına tabi Sorak Karyesi'nde olan Abdullah oğlu Mehmet'in miras kaydına dair .

Belge 246: Eğine ait bir takım harcamaların yazıldığı eksik belge.

Belge 247: Geşo Karyesi'nde Hacı İbrahim'in hayır için inşa ettiği camiye imam ve hitabet tayin edilmiş ve kişi ölünce giderlerinin karşılanması için Sivas avarız malından faydalanılmasını isteyen ferman kayıdır. (25 Temmuz 1836)

Belge 248: Eğin Kazâsı'na tabi Puşadi nahiyesine bağlı Bağçe köyü sâkinlerinden olub vefat eden Hacı Ali oğlu İshak'ın terekesi. (4 Eylül 1837)

Belge 249: Eğin Kasabası sâkinelerinden Hatiboğlu Osman Efendi'nin eşi ve kızlarının sahibi olduğu mülkü Çavuşoğlu'nun eşi Zeynep Hanıma sattığına dair hüccet. (7 Nisan 1838)

Belge 250: Askerden fîrar eden askerin yakalanması ve bu husûsta dikkat ve ihtimâm gösterilmesine dair Çemişgezek, Eğin, Arapgir, Hekimhan, Arguvan nâ'ib ve voyvodalarına gönderilen buyruldu kayıdır. (16 Ekim 1837)

Belge 251: Arapgir, Eğin, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Hekimhan, Arguvan ve Ayvalıdere tarafında avarız akçelerinin tahsili için zabitan ve voyvodalara gönderilen buyruldu kayıdır. (1 Nisan 1838)

Belge 252: Anadolu'nun orta kolunun sağ ve solunda müslüman ve gayrı müslim halkın nüfusunun tahrîri için her bir kazâyâ nazır tayinine dair adalet fermânı kayıdır. (13 Kasım 1837)

Belge 253: Arapgir Sancağı nüfus defterinin tahriri için Sofizâde Mahmud

Efendi'nin tayin olunması ve müslüman ve gayrı müslim halkın nüfusunun tahrîratına dair emr-i şerîf kaydı. (5 Ekim 1837)

Belge 254: Eğin Kazâsı'nın nüfus yoklaması için nüfus defteri nazırlığına Mahmud Ağa'nın tayin olduğuna dair buyruldu kaydıdır.(14 Ekim 1837)

Belge 255: Eğin Kazâsı'na bağlı Huka Karyesi sâkinlerinden olup vefat eden Delü Hüseyin oğlu Bekir'in veresesinden doğan husumete dair ilâm kaydıdır.

Belge 256: Asakir-i muntazama-i şahâneye şütüran tedarik edilmesi için Sivas müşirine Arabgir Sancak ve kazâsı voyvoda,nâ'ib ve ayanlarına gönderilen fermân kaydıdır. (24 Şubat 1838)

Belge 257: Evkaf-ı hümâyûn nazırına gönderilen,imâmet, hitâbet ve tevliyyet tayini gibi konularda gerekli dikkat ve ihtimâmın gösterilmesine ve rüşvet ve iltimasdan sakınmalarına dair fermân kaydıdır. (21 Eylül 1838)

Belge 258: Eğin ve Çemişgezek Kazâlarında resm-i ihtisabın tahsil edilmesi ve bu sebeble fakir ve fukaradan kanun dışı meblâğlar tâleb edilmemesine dair voyvoda ve nâ'iblere bildirilmiş ihtisab buyuruldusu kaydıdır. (26 Ocak 1839)

Belge 259: Çemişgezek Kazâsı'nın ihtisab defterinin beyânına dair belgedir. (26 Ocak 1839)

Belge 260: Keban, Harput, Çermik ve Eğin Kazâlarında vaki resm-i ihtisabın tahsil edilmesine bu arada kanun dışı bir miktar ile fukaraya zulm edilmemesine dair buyruldu kaydıdır. (20 Mart 1838)

Belge 261: Buğday ve arpadan ihtisab alınmasına ve bu sebeble ahaliden fazla ve başkaca akçe alınmamasına dair Sivas,Diyarbakir, Rakka, Amasya, Divriği ve Malatya müşir voyvoda ve nâ'iblerine bildirilen ihtisab buyuruldusu kaydıdır. (20 Mart 1838)

Belge 262: Gemürgablı Paşa'nın oğlu Agob ile ortağı Kirkor adındaki gayrı müslim arasındaki alacakların tahsiline dair mektub-u sâmi kaydıdır. (7 Nisan 1838)

Belge 263: Kemah, Gürcanis, Kuruçay Kazâlarında bulunan tımar ve zeametın redîf-i mansûre masrafı için köylerin hasılatına göre ondalık sûretinde tahsili ve bu hususta dikkat ve ihtimam gösterilmesine dair buyruldu kaydıdır. (18 Mart 1838)

Belge 264: Tâtaran ve memur için kirahânelerde güçlü ve kuvvetli hayvanatın tedâriki için vürûd eden buyruldu kaydıdır.

Belge 265: Asâkir-i Redîf âlâylarından bazı neferlerin firarını engellemek ve firarilerin yakalanması husûsunda gerekli ehemmiyeti göstermeleri için Eğin voyvodası ve nâ'iblerine isdar olunmuş buyruldu kaydıdır. (19 Şubat 1838)

Belge 266: Dergâh-ı ali kapucubaşısı Ahmed Bey Efendi'nin Eğin Kazâsı voyvodalığının ibka olduğuna dair buyruldu kaydıdır.(24 Mart 1838)

Belge 267: Eğin Kazâsına tabi Navril Karyesi sâkinlerinin tekaliflerini zamanında ödemelerine voyvoda ve sairleri bu ahaliyi ücretsiz olarak fuzûli hizmetlerinde çalıştırmalarını men ve def eylemek için isdar olunan fermân kaydıdır. (16 Mart 1838)

Belge 268: Eğin Kazâsı'na tabi Gemürgab Karyesi'nde sâkin reaya hânelerinin diğer kazâyâ nakl edilmemesine dair çıkarılan fermân kaydıdır. (21 Ağustos 1837)

Belge 269: silik. (23 Şubat 1838)

Belge 270: Maden-i hümayun sarrafı Koca Kesbar'ın babası Felibus'un hayatta iken Dutbeli derbendinde çeşme tamirine ve Koca Kesbar'ın vakfeyletiği bir fırına dair hüccet kaydıdır.(23 Şubat 1838)

Belge 271: Tezkiresiz bir kazadan diğer bir kazaya gidenlerin yakalanması ve bu hususa gerekli ehemmiyetin verilmesine dair Çemişgezek, Eğin, Kemah, Gürcanis naiblerine gönderilen buyruldu kaydıdır. (12 Şubat 1839)

Belge 272: Bir mahalden başka bir mahale iskân için uygun ruhsat verilmesine dair belgedir. (18 Ağustos 1837)

Belge 273: Elbeyaroğlu maden-i sarraf mağdisi Kesbar'ın başarı ve gayretlerinden dolayı verilen berat kaydıdır. (23 Şubat 1838)

Belge 274: Maden-i hümayun sarrafı Koca Kesbar'ın babası Felibus zımminin hayattayken Dutbeli derbendindeki çeşme tamirine vakfeyletiği fırının hüccet kaydıdır. (3 Mart 1837)

Belge 275: Sivas ve Diyarbakır Eyaletlerinin tefrik edilerek Sadullah Paşa hazretlerinin Diyarbakır Eyaleti valiliğine atanması Hafız Mehmed Paşanın ise Sivas Valiliğinin ibkasına dair ferman.

Belge 276: Tezkiresiz mahallerden gelip geçenleri dikkat ve ehemmiyetle denetlemeleri gerektiğine dair Çemişgezek, Eğin, Gürcanis, Kemah, Arpgir voyvoda ve naiblerine gönderilen buyruldu kaydıdır. (24 Şubat 1838)

Belge 277: Çemişgezek, Eğin, Çarsancak, Arapgir,naib ve voyvodalarına gönderilen jurnal hususu için gelen buyruldu kaydıdır. (24 Şubat 1838)

Belge 278: Harput ve kuralarında işlenen ihtisabın tahsiline dair belge kaydıdır.

Belge 279: silik

Belge 280: Resm-i ihtisabın tahsili ve bundan başka ihtisab alınmamasına dair belge.

Belge 281: Gemürkab barutcubaşalarına tekalif-i örfiye ve resmiyeden muaf olduklarına dair gönderilen belge kaydıdır.

Belge 282: Askerlikten kurtulmak için İstanbul'da çalışmak bahanesiyle memleketlerinden çıkmak için tezkire isteyenler konusuna dikkat edilmesi ve asker

alımında gerekli husuları belirten buyruldu kayıdır. (29 Şubat 1838)

Belge 283: Harput kışlası için kazalara gönderilen buyruldu kayıdır. (4 Aralık 1838)

Belge 284: Malatya'daki askerlere tayinat için Kemah ve Gürcanis kazalarındaki arpanın Eğin ve Kuruçay kelekleriyle Malatya'ya sevk ve nakl olunmasına dair buyruldu kayıdır. (17 Eylül 1838)

Belge 285: Mehmed Efendi'nin Eğin kazasına tayini için nakiblik mektubu suretidir. (26 Nisan 1838)

Belge 286: Puşadi bekçilerine gönderilen mürasele şuru kayıdır. (28 Haziran 1839)

Belge 287: Eğin kazasının maden-i hümayuna gönderilen kömür, harc-ı bab ve kirahane masrafı ve misafirlerin geliş gidiş masraflarına dair tevziat kayıdır.

Belge 288: Harc ve sair masrafların listesinin verildiği yarım belge.

Belge 289: Eğin kasabası Ariki mahallesinde yaşayan Mehmet Emin oğlu Bekir'in malını sattığına dair hüccet. (7 Mayıs 1839)

Belge 290: Eğin, Çemişgezek, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Arguvan, Hekimhan kazalarının nüfus defterlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve eksiklerinin tamamlanıp hataların düzeltilmesi için gönderilen buyruldu kayıdır. (1838)

Belge 291: Sivas müşiri vezir Hafız Paşa'ya ve muhassıl Süleyman Paşa'ya gönderilen karantina usulünün uygulanmasının gerekliliği konusundaki ve Anadolu ve Rumeli'de hastalanıp ölenlerin listesinin kaydedilmesini isteyen ferman suretidir. (19 Haziran 1838)

Belge 292-306 : Tarik-i İlmiye'ye dair Ceza kanunnamesinin sureti.

Belge 307: Eğin Kazası'na bağlı Ekrek karyesi ahalilerinden Mustafa oğlu Süleyman Ali oğlu Ahmet'in asakir-i rediften firar edip etmediğine dair asker listesinin çıkarılması ve araştırılması hususundaki ilam kayıdır. (26 Ağustos 1838)

Belge 308: Yukarıdaki ilam kaydının bilgileri dahilinde olduğunu bildiren buyruldu kayıdır. (1 Eylül 1838)

Belge 309: Eğin kasabasında Halil oğlu Şerif'in eşi Emine Hatun'un mahkeme kararıyla mehr-i muaccele ve nafakasından fariğ olduğuna dair. (4 Ağustos 1840)

Belge 310: Anadolu ve Rumeli'de kasaba ve köy halkından tezkiresiz bir yere gitmemeleri ve gitmeleri durumunda o kazanın hakim ve zabitanlarının cezalandırılacağını belirten ferman.

Belge 311: Eğin Kazası'nda Puşadi Nahiyesi Serkavil köyü ahalisinden topçu askeri olan merhum Abdullah'ta bulunan techiz-i tekvin olan 460 kuruşun Kul Ağa

tarafından şeri mahkemeye teslim edildiğine dair hüccet. (19 Ocak 1838)

Belge 312: Sivas, Diyarbakır, Rakka, Muş, Amasya, Divriği ve Malatya'da darphanede yeni imal edilen altınlara benzetmek için halkın ellerindeki altınların etrafını delip yenilere benzetmeye çalışmalarına karşı mübayacıların kontrol etmesi ve bunların belirlenmesi konusunda çıkarılan buyruldu kayıdır. (3 Eylül 1838)

Belge 313: Eğin kazasında bulunan Delibedik oğlu Nikfus adındaki gayri müslimin malını sattığına dair. (5 Haziran 1839)

Belge 314: Asakir-i redifin Haponos, Kendir, Gemürkab, Venk, İranik, Ekrek, Abçağa, Miçingah, Serkavil ve Bekir karyelerine ait ıslah defteridir.

Belge 315: Bekir Paşa'nın tahrir ettiği asakir-i rediften firar edip yakalanan Sadık oğlu Ahmet'in bir daha firar etmeyeceğine kefil de olduğuna dair. (27 Haziran 1837)

Belge 316: Behrebeli ve Hustabeli mahallelerine tayin olan Hasan Ağa ve Kara Ahmet'e verilecek ücret ve emirlerine verilen askerlere ödenecek ücretleri belirten buyruldu. (20 Temmuz 1836)

Belge 317: Dört Yol Ağzı mahallesinde üç kardeşi olan Bayram oğlu İbrahim kendi mahallelerine asker lüzumu olduğunda kadeşleriyle veya parayla tutacağı askerlerle ihtiyacı karşılayacağını bildiren belge kayıdır. (11 Ağustos 1836)

Belge 318: Kassaboğlu mahallesinde zımmiler arasında geçen mübayaaya olan şahitliği belirten hüccet. (19 Haziran 1837)

Belge 319: Eğin Kasabası'nda Mehmet Emin'in amcasının sattığı malda asıl hak sahibinin kendisi olduğunu meclise bildirdiğine dair hüccet. (9 Temmuz 1841)

Belge 320: Puşadi Nahiyesi ve dahilindeki yerlerde müslüman ve gayri müslimlerin arazilerinin değerlerinin kaydı, kişilerin adları, ödenecek cizye ve bunların kayıtlarının yapılmasını emreden emirname suretidir. (16 Kasım 1839)

Belge 321: Adli görevlilerin görevlerinde uymaları gereken kuralları (asayiş sağlama, zulmetmeme vb.) belirten adalet fermanı kayıdır.

Belge 322: Diyarbakır valisi Sadullah Paşa'ya Eğin kazalarındaki gayri müslim halktan toplanacak cizye miktarları ve toplam 146.475 kuruşun tahsili konusunda gerekli ihtimamın gösterilmesi konusunda gelen emrin suretidir. (30 Nisan 1836)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 301-314, ELAZIĞ-2007

CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA ELAZIĞ'DA YAPILAN YATIRIM VE HARCAMALAR (1927-1950)

*After Promulgation of Republic Investments and Expenses which were Done
in Elazığ (1927-1950)*

Metin KOPAR

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnkılap Tarihi Bölümü, Gaziantep.

ÖZET

Cumhuriyet döneminde ülkede yapılan inkılaplar Türk milleti için kısa sürede bir Umut ve ufuk doğurmuştur. Bunun sonucu başlayan kalkınma hamlesi büyük bir başarıyla sürdürülürken Elazığ da bundan nasibini almış, bütün olumsuzluklara karşı ciddi adımlar atılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesinde gerçekleştirilen yatırımların tamamına yakın kısmı devlet eliyle yapılmıştır. Bölgeye yapılan kamu harcamalarının önemli bir bölümünün güvenlik ve bayındırlık hizmetlerine ayrılmış olması dikkat çekicidir. Buna rağmen diğer hizmetlerin geliştirilmesinde bu bölge en öncelikli yörelerden birisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yatırım, Harcama, Sanayi, Ekonomi, Kamu Harcaması.

ABSTRACT

In the period of Republic, the revolutions which were done in the country caused to arise an expectation and horizon for Turkish people in a little time. While the attack of development which began in the result of this, was being carried on with a great success, Elazığ got it's shore and important progresses were made againts all of the negativeness.

With the promulgation of Republic, the investments in East Region of Turkey were made entirely by the government . The public expenses in that Region which were highly left to service of security and public Works attracts attention. Despite this, region become one of the most prior table places in the bringing of other services.

Key Words: Investments, Expenses, Industry Economy, Public Expenses.

GİRİŞ

Orta Fırat havzasında önemli imkanlara sahip illerimizden biri olan Elazığ, eski kültür merkezlerinden Harput'un yerinin değiştirilmesi ile kurulmuştur.¹ Deniz seviyesinden 1020 metre yükseklikte, 9151 km. yüz ölçümüyle, Doğu illerini yurdun çeşitli bölgelerine bağlayan kilit noktası niteliğinde olan bir şehrimizdir.² 1085 yılından itibaren idari bir merkez olarak gelişmiş ve teşkilatlanmıştır. Önce Harput Sancağı olarak kurulmuş daha sonra 1834 yılında da Elazığ'ın şu anda bulunduğu yere taşınarak Mamuratü'l-Aziz ismini almış ve vilayet merkezi olma özelliği yanında Malatya, Hısn-Mansur (Adıyaman), Dersim (Tunceli), Ergani Sancaklarının da bağlanmasıyla idari merkez haline getirilmiştir. Şehir Cumhuriyet dönemine kadar, bu durumunu muhafaza etmiştir.

19. yüzyılın başlarından Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar, Elazığ coğrafi mevkii sebebiyle, fazla bir ilerleme kaydedememiştir. Demiryollarının yokluğu sebebiyle, bölgenin tarım üretimi Cumhuriyet dönemine kadar uzak pazarlara düzenli bir şekilde yöneltilenmemiş, sanayi alanında da yatırımlar gerçekleştirilmemiştir. Doğu Anadolu Bölgesinde, tarıma dayanan ekonomi, bu dönemde Elazığ içinde geçerli olmuştur. Nüfusunun büyük bir yoğunluğu tarım sahasında çalışmıştır.

İlin iktisadının her alanda bir ilkellik hakim olmasına rağmen, 1927-1950 döneminde ilin tarım, ticaret ve sanayi alanındaki canlanması, Cumhuriyet döneminde yapılan yatırım ve harcamalarla mümkün olmuştur. Devlet, yapmış olduğu kamu harcamalarından bir kısmını bu bölgeye aktarmıştır. Kamu harcamaları, devletin teşkilatlanma biçimine uygun olarak kamu kuruluşları tarafından yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile merkeziyetçi devlet sistemini uygulayan bir ülkede kamu harcamalarının büyük bir kısmı merkezi devlet teşkilatı (genel merkezi idare) tarafından, bir kısmı mahalli, bir kısmı da diğer kamu kuruluşlarınca gerçekleşir.³ Kamu harcamaları belirli kamusal ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Kamusal ihtiyaçlar toplum halinde yaşamının zorunlu olarak ortaya çıkardığı ihtiyaçlardır.⁴

Cumhuriyet döneminde Doğu Anadolu Bölgesinde gerçekleştirilen yatırımların hemen hemen tamamına yakın kısmı devlet eliyle yapılmıştır.⁵ Bunun haricinde devlet

¹ Necip Güngör Kısaparmak, *Millî Eğitim Cephesi İle Elazığ*, Elazığ, 1967, s. 5.

² *Elazığ İl Yıllığı*, 1973, s. 9.

³ Erdoğan Öner, *Kamu Maliyesi I, Kamu Maliyesi ve Kamu Gelirleri*, Ankara, 1986, s.23.

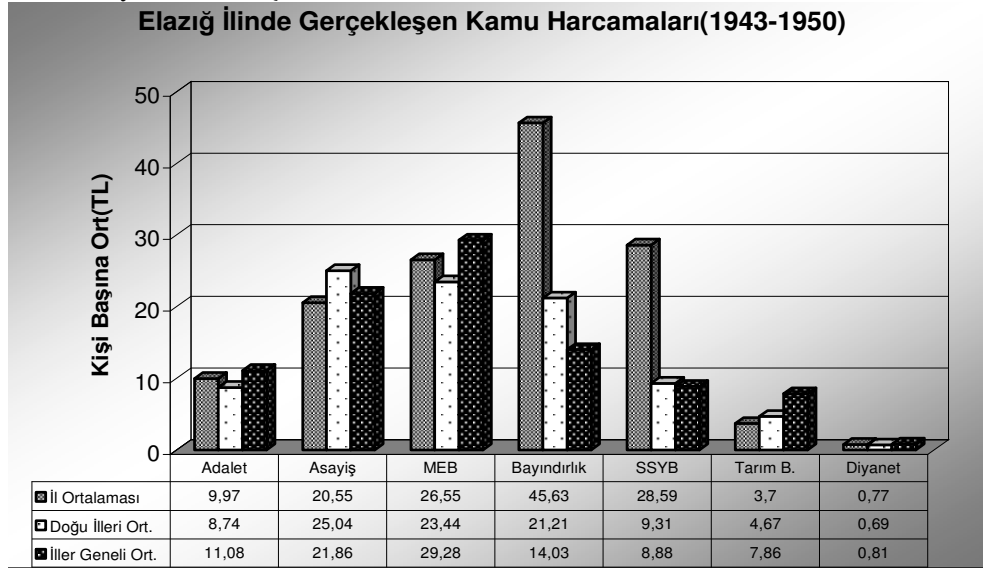
⁴ Aytac Eker, Kamil Tügen, *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir, 1994, s.57-58.

⁵ Hasan Dinç, *Beş Yıllık Kalkınma Planında Öncelikli Yörelere, Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel, ve İktisadi), Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri, (Tunceli 13-15 Mayıs 1985)*, Ankara, 1985, s.242.

“Kamu Harcamaları” başlığı altında verebileceğimiz bir takım harcamalar da yapar ki bu da şehirlerin gelişip kalkınmasında önemli rol oynar. Aslında bu yatırımlar her zaman nakdi olmayabilir. Bunun haricinde vergi muafiyeti, teşvikler vs. gibi yöntemlerle de devlet bazı şehirlerde ayrıcalık uygulayabilir. Bu yönden Elazığ'ın Cumhuriyet döneminde en öncelikli yörelerden birisi olduğu görülür.⁶ Benim bu çalışmamdaki amacım bu dönemler itibarıyla Devlet'in Elazığ'a yapmış olduğu kamu harcamalarını ve yapılan yatırımları ortaya koymaktır.

1943-1950 Yılları Arasında Elazığ İline Yapılan Kamu Harcamaları

Osmanlılar Dönemi'nde önemli yerleşim yerlerinden olan Harput (Elazığ), Cumhuriyetin ilanından sonra da eski önemini korumuş ve ilk yıllardan itibaren devletin bütçeden önemli miktarda pay ayırdığı ve yatırım yaptığı şehirlerden birisi olmuştur. 1943-1950 döneminde Elazığ'da gerçekleşen kamu harcamalarının genel durumu ile ilgili durum, grafik 1'de gösterilmiştir. Buna göre anılan dönemde Elazığ ilinde yapılan kamu harcamaları oranı binde 135.76 olurken bu oran iller genel ortalamasında ise binde 93.8 olmuştur. Elazığ iline yapılan kamu harcaması bu dönem itibarıyla iller genel ortalamasından yüksek olmuştur.

Grafik:1⁷

⁶ Ahmet Gökçen, “Doğu Anadolu'nun Sanayileşmesi”, *Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri*, (Tunceli 13-15 Mayıs 1985), Ankara, 1985, s. 240.

⁷ Grafik1: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

1943-1950 dönemine ilişkin veriler incelendiği zaman kişi başına kamu harcamalarının iller genel ortalamasından yüksek olan harcamalar, bayındırlık ve sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi hususunda olmuştur. Elazığ ilinin sağlık sektöründe diğer doğu illerine göre özellikle bir merkez seçildiği görülmektedir. Diğer illere nazaran sağlık sektöründe en fazla harcama verilen il olmuştur. Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla 1926 yılında açılan Doğu Bölgesi Akıl ve Ruh Hastanesi, 1940 yılında Cüzam Hastanesi, 1941 yılında açılan Doğumevi, 1944 yılında açılan Elazığ Hastanesi yoğun bir şekilde hizmet vermiştir.⁸

Adalet ve Eğitim Bakanlıkları'nca yapılan kamu harcamaları da diğer doğu illerine oranla yüksektir. Bayındırlık ve sağlık harcamaları iller genel ortalamasında yüksek olmasına rağmen adalet, emniyet, jandarma, millî eğitim, tarım ve diyanetin harcamaları iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Ancak 1946-1950 dönemlerinde Elazığ iline millî eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilmesi hususunda önemli bir kaynak sağlanmış, bu dönemdeki eğitim harcaması iller genel ortalamasıyla aynı oranda olmuştur. Bu da şunu göstermektedir ki bayındırlık ve sağlık harcamalarının yanında önemli miktarda harcama ayrılmış ve eğitimde bu il'deki insanların iyi bir eğitim yapmaları için devletin yüksek düzeyde katkıda bulunduğu görülmüştür.

Asayiş alanında Elazığ'da yapılan kamu harcamaları 1943-1950 döneminde doğu illerine ve iller ortalamasına nazaran düşük bir düzeyde kalmıştır. Şehrin coğrafi konumu itibarıyla Cumhuriyetin ilanından itibaren Doğu asayişsizliğine karşı ilde konuşlandırılan askeri birliklerin ve o yıllarda başlatılan Elazığ ve çevresindeki alt yapı çalışmalarının (özellikle ulaştırma sektöründe) önemli katkısı vardır. Nitekim yapılan devlet harcamalarının il ekonomisine önemli katkıları olmuş, sermaye birikimi temin eden bazı müteşebbisler, ilerleyen yıllarda Elazığ sanayi yatırımlarında rol almışlardır.

Elazığ ilinde adalet, millî eğitim, bayındırlık, sağlık ve diyanet işleri başkanlığınca yapılan harcamalar doğu illerine oranla yüksek düzeydedir. Doğu illeri içinde dönemin kişi başına harcama ortalamaları karşılaştırıldığında sağlıkta birincilik, en yüksek ortalamayla Elazığ iline aittir. İller genel ortalamalarına baktığımızda sağlık hizmetlerine ayrılan pay iller genel ortalamasından %69 daha fazladır. Bunun yanında millî eğitim ve bayındırlık harcamalarında da diğer doğu illerine oranla yüksek bir pay ayrılan illerden birisi olmuştur. Elazığ'da verimli tarım sahaları bulunmasına rağmen bu dönemde devletten istenilen desteği alamamıştır. Görüldüğü üzere bu dönemde Elazığ'da Tarım

---

⁸ TBMM. Zabıt Ceridesi, C.8, s.249.

Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları toplamı, aynı bakanlığın iller genelinde yaptığı harcamalar toplamının %53 daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Elazığ için Tarım'a ayrılan harcama tutarı Doğu illeri ortalamasından da düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Diyanet hizmetleri için yapılan harcama tutarı Doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

Kişi başına yapılan kamu harcaması bakımından da Elazığ il ortalaması genel ortalamanın üstündedir. 1943-1950 döneminde ilde gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalaması doğu illeri ortalamasının % 25.9 ve iller genel ortalamasının % 19 üzerinde olmuştur.⁹

İl Özel İdaresi Eliyle 1927-1948 Yılları Arasında Elazığ'da Yapılan Harcamalar

	Tarih	Harcama Yapılan Hizmet	Miktar	Yüzde	Kişi Başına Harcama
ELAZIĞ	1927-1935	Eğitim	856.062	%1.13	4.00
	1936-1940	“	544.237	%0.17	2.12
	1941-1945	“	1009.455	%8.9	5.30
	1946-1948	“	1062.757	%0.94	8.94
	1927-1935	Bayındırlık	850.286	%1.06	3.98
	1936-1940	“	564.974	%1.26	2.21
	1941-1945	“	1008.767	%1.55	5.30
	1946-1948	“	433.503	%0.94	3.64
	1935-1940	Sağlık	139.257	%0.95	0.54
	1941-1945	“	191.773	%0.83	1.00
	1946-1948	“	53.547	%0.24	0.45
	1935-1940	Tarım	55.105	%0.91	0.23
	1941-1945	“	85.881	%1.02	0.45
	1946-1948	“	58.554	%0.67	0.49

Tablo 1: Özel İdare Eliyle Yapılan Harcamalar¹⁰

⁹ 1927-1950 Yıllarına ait devletin yapmış olduğu kamu harcamaları ile ilgili çalışmamda ancak 1943-1950 yıllarına ait veriler bulunmuştur. Bundan önceki yıllara ait kamu harcamaları verilerinin Cumhuriyet Arşivi tam olarak açılmadığından ve ayrıca Maliye Bakanlığı Arşivlerinde bulunması gerekirken, düzenli bir Arşivciliğin bulunması gerekirken, düzenli bir Arşivciliğin tutulmadığı bu dönemlerle ilgili hiçbir kayıttın saklanmadığı tespit edilmiştir.

¹⁰ Tablo 1: 31.5.1931. Tarih ve 11159 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/20.86.4, 9.6.1932. Tarih ve 12962 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/29.44.19, 8.8.1934. Tarih ve 2/1120 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/45.55.20, 24.6.1935. Tarih ve 2/2870 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/56.54.6, 18.8.1936. Tarih ve 2/5203 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/67.70.4,

Cumhuriyet'in kurulması ile merkezi yönetime olduğu kadar yerel yönetimlere de ulusal sınırlar içinde kalan yurt parçasını onarmak ve bayındır hale getirmek için önemli hizmetler vermiştir. Ülkenin kalkınma çabası içinde yer alan yerel yönetimler hizmet yürütmek ya da yatırım yapmak suretiyle bu işlevini önemli ölçüde yerine getirmişlerdir.

İl özel idaresi eliyle Elazığ ilinde kişi başına yapılan kamu harcaması 1927-1935 dönemine genel olarak baktığımızda milli eğitim ve bayındırlık harcamalarının oranı %7.98 TL olmuştur. Bu oran doğu illerinde %8.61TL, iller genelinde ise %11.42 TL'dir. İl özel İdarelerince Elazığ İline yapılan bayındırlık ve eğitim harcamasının oranı hem doğu illeri ortalamasından hem de iller genel ortalamasının altında bir harcama yapıldığı görülmüştür.

1936-1948 dönemlerine baktığımızda bayındırlık, eğitim, sağlık ve tarım hizmetlerinin yürütülmesi için il özel idaresince yapılan harcama oranı %30.67 TL düzeyinde olmuştur. Bu dönemlerde doğu illerinde bu oran %25.39 TL iller genelinde ise %36.37 TL olmuştur.

Elazığ il özel idaresince yapılan bayındırlık, sağlık, eğitim ve tarım harcamalarının oranı doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Devlet kısıtlı bütçesine rağmen milli eğitim, bayındırlık, sağlık, tarım hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için büyük çaba içerisine girmiş, ancak istenilen düzeye ulaşamamıştır.¹¹

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla 17 Şubat 1923 "İzmir İktisat Kongresi"nde 1135 delegenin oy birliğiyle kabul ettiği Misak-ı İktisadî de alınan kararlar¹² ile başlatılan kalkınma faaliyetinin Elazığ'a yansımaları ulaştırma sektöründe olmuş başlatılan Elazığ – Malatya yolu 1927 yılında bitirilmiştir.¹³

10.5.1938. Tarih ve 2/8759 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/83.40.19, 25.4.1942. Tarih ve 2/17796 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/93.53.3, 31.7.1941. Tarih ve 2/16340 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/95.68.5, 1927-1938, 1938-1944, 1945-1948 Yılları *İl Özel İdareleri İstatistiği ve 1927,1935,1940,1945 Yılları Nüfus sayımı* sonuçlarından yararlanarak yapılmıştır.

¹¹ Yapılan araştırma neticesinde İl Özel İdaresinin Elazığ iline ait 1927 öncesi verilere rastlanmamıştır. Aynı şekilde 1948 sorası verilerde bulunamamıştır. 1927 yılından 1948 yılına kadar İl Özel İdaresi tarafından Elazığ iline yapılan eğitim ve bayındırlık harcaması ile ilgili rakamlara ulaşılmış bu rakamlar Tablo: 1'de verilmiştir. Ancak sağlık ve tarım harcamaları 1935-1948 yıllarını içermektedir. Bu iki harcama kalemi ile ilgili 1935 yılı öncesi verilere ulaşamamıştır. Bu da şunu göstermektedir ki cumhuriyet döneminde kurumlara ait arşivciliğin olmadığını mevcut kayıtların saklanmadığı görülmüştür.

¹² Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin 1. Sanayi Planı 1930*, Ankara, 1972, s. 34-35.

¹³ Bekir Ali Demirel, *Elazığ da Sanayi*, Elazığ, 1998, s.110.

1927- 1950 Yılları İtibariyle Elazığ İline Yapılan Yatırım ve Harcamalar

Cumhuriyet sonrası, Elazığ şehri de ülke ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntılardan doğrudan etkilenmiştir. Gerek Elazığ'ın yeni şehirleşmeye başlaması, gerekse düzenli yollara sahip bulunmaması ve limanlardan, ticaret merkezlerinden uzakta bulunuşu, Cumhuriyet'in ilk yıllarda Elazığ şehrinin en büyük sıkıntılarında birini oluşturmuştur. 1927 Türkiye Salnamesinde yer alan bir kayıt daha o dönemde, bu gerçeğin kavradığını ifade etmesi bakımından önemlidir. "Demiryollarımızın buralara kadar temdid eylediği gün Elazığ'ın ticaret ve iktisadiyatı şimdiden birkaç misli yükseleceğine, uyanık ahalesinin zenginleşeceğine şüphe yoktur".¹⁴

Yeni Türk Devletinin kurulmasıyla 17 şubat 1923 " İzmir İktisat Kongresi"nde 1135 delegenin oy birliği ile kabul ettiği Misak-ı İktisadi de alınan kararlar¹⁵ ile başlatılan kalkınma faaliyetinin Elazığ'a yansımaları ulaştırma sektöründe olmuş, yapımı başlatılan Elazığ – Malatya karayolu 1927 yılında bitirilmiştir.¹⁶

1930 dan itibaren Kara yolları yol yapımına büyük önem vermiş, Bu yönde en önemli gelişmelerden biri Elazığ–Malatya yolunda Fırat Nehri üzerinde yapılacak betonarme köprü inşaatının 15.01.1930 tarihinde münakaşaya açılmış olmasıdır.¹⁷

Bundan dolayı 1930 mali senesinde ihalesinin yapıp 1931 senesinde başlanması ve inşaatının tamamlanabilmesi için 180 bin lira ayrılmış ve bu karar 12.03-1930 tarihinde icra vekilleri heyetince kabul edilmiştir.¹⁸ Bu yönde atılan önemli bir adımda Elazığ–Erzincan yolunda Fırat Nehri üzerinde inşa edilecek olan Keban Madeni köprüsünün 5.08.1935 de ihalesinin yapılmasıdır.¹⁹

1937 yılında Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunceli Vali ve Kumandanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Umumi Müfettişler toplantısında hükümetten bazı isteklerde bulunduğunu ifade etmiş ve bunu bir rapor hâline getirerek hükümete iletmiş ve bu rapor doğrultusunda İsmet İnönü Elazığ–Muş yolunun yapılmasının bizzat talimatını vermiştir.²⁰ Bu doğrultuda yol yapım çalışmalarına başlanmıştır.

1927'den 1950 yılına kadar Elazığ'da yapılan şose, karayolu ve köprülerin durumu ile harcanan para şöyleydi:

Yeni yol uzunluğu 375.3 TL

¹⁴ *Türkiye Salnamesi*, 1927, s.568.

¹⁵ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin I. Sanayi Planı 1930*, Ankara, 1972, s.34-35.

¹⁶ Bekir Ali Demirel, *Elazığ'da Sanayi*, Elazığ, 1998, s. 110.

¹⁷ 26 Nisan 1930 Tarih ve 1980 Sayılı Resmi Gazete, s. 8864 .

¹⁸ 28.8. 1938 Tarih ve sayılı kararname, *Bakanlar Kurulu Kararı. C.A. Karton no: 030.10.0/ 77.63.3.*

¹⁹ 23 Temmuz 1935 Tarih ve 3061 Sayılı Resmi Gazete, s.4560.

²⁰ 12.7.1937. Tarih ve 2/7052 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı. C.A. Karton NO: 030. 18.1./ 77.63. 3.*

Merkez ve Köprüler 265 TL

Yapım maliyeti 4.923.000 lira yeni yol ve köprülerin yapılması için harcanmıştır.²¹

1937 senesinde Elazığ – Pertek – Hozat – Pulur şosesi 500.000 lira verilerek mütahite ihale edilmiş ve inşaatına başlanılmıştır. Bunun yanında Keşif Bedeli 300.000 liraya baliğ olan Murat Nehri üzerinde Palu arasında Külüşkür mevkiinde 180 metre ve Pertek’de 120 metre tülünde beton köprü inşasına başlanmıştır. Böylece Elazığ’ın çevre illerle bağlantılı yollarının yapılması noktasında devletin önemli bir özveri içerisinde bulunduğu, bu yolların büyük ölçüde tamamlandığı ve yolların tamamlanmasıyla birlikte Elazığ’ın doğu şehirleri içerisindeki öneminin artmasında ve şehrin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır.

Kara yollarının yapılmasının yanında Demir yollarının yapımına da büyük önem verilmiştir. Elazığ demir yolu ulaşımına 1934 yılında kavuşmuştur.²² 1 Nisan 1933 de kabul edilen 2135 numaralı kanun²³ ile Fevzi Paşa – Diyarbakır demiryolu hattının uygun bir noktadan Elazığ’a bir şube hattının bir yılda yapılması için 600.000 lira ödenek verilmiştir.²⁴ Elazığ – Yolçatı hattının inşaat ve ray döşeme işleri 1 Temmuz 1934 yılında bitirilmiştir.

Elazığ–Van hattının 118+500 ile 121+285. km.lerinde kurulacak olan iki demir köprüünün pazarlık ile alınması hakkındaki Bayındırlık Bakanlığının 15.06.1945 tarihince 4489 sayılı yazısıyla²⁵ Maliye Bakanlığının 24.07.1945 tarihli ve 112189/2/815 sayılı mütalaası bakanlar kurulunca 09.08.1945 tarihinde incelenerek kabul edilmiştir.²⁶ Bu karar doğrultusunda iki demir köprü satın alınmıştır.

Elazığ demir yolu hattının gerçekleştirilebilmesi için 1941 yılında 16.000 TL ayrılmış ihalesi yapılarak çalışmalara başlanılmıştır.²⁷ Ayrılan bu para bu hattın bitmesine yetmemiş 1945 yılı sonuna kadar 36.313.963 lira harcanmıştır. Hattın 1955 fiyatlarıyla 155 milyon liraya mal olacağı tahmin edilmiştir.²⁸ İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle

²¹ Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu’nun Hikayesi (Ekonomik Sosyal Tarih)*, Ankara, 1998, s.21.

²² Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927 – 1952)*, İstanbul, 2003, s. 255.

²³ 1 Nisan 1933 Tarih ve 2135 Numaralı Elazığ Şube Hattının İnşasına Dair Kanun İçin bkz. *TBMM Kavanin Mecmuası*, C.12, s.179.

²⁴ 11 Mart 1933 Tarih ve 1/546 numaralı Fevzi Paşa – Ergani Hattının Elazığ’a bağlanması hakkındaki kanun ve Nafia ve bütçe encümenler mazbataları , bkz. *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Dönem 4 , C.14 , Sıra No. 17, s.1.

²⁵ *Nafia Dergisi*, S. 2, Temmuz 1934, s.83.

²⁶ 9.8.1945.Tarih ve 3/2955 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1/ 108.49.8.

²⁷ Hüseyin Kalgay , “Elazığ – Van – İran Hudut Hattında İnşaat Faaliyetlerinden”, *Demir yolları Dergisi*, C.17, S. 197-200, Temmuz – 1Teşrin , 1941, s. 715 – 716.

²⁸ Yakup Kalgay, “Elazığ – Van – İran Hattı”, *Demir Yolları Dergisi*, C.21, S. 248-250, Ekim – Aralık 1945, s. 25.

yavaş yavaş normal düzene dönmüş ve gerekli malzemenin sağlanmasıyla inşaatı tamamlanan 70 kilometrelik Elazığ – Palu bölümü 1 Temmuz 1946 da işletmeye açılmıştır. 1944’de verilen ek ödeneğin yetmemesi üzerine 11 Haziran 1947 tarih ve 5075 numaralı kanun ile 40 milyon liralık ek ödenek 120 milyon lira artırılarak 160 milyon liraya çıkarılmıştır²⁹ 129 kilometrelik Elazığ – Genç arası 16 Aralık 1947 yılında işletmeye açılmıştır.³⁰

Elazığ–Van hattının yapılma çalışmalarına başlanılmış, bu hattın 41-94. kilometreleri arasındaki ray döşeme işinin yapılabilmesi için 14.01.1946 tarihinde 417.756.33 liralık bir harcama ayrılmıştır.³¹ 1946 yılında Elazığ–Van demir yolu hattı için toplam 597 milyon lira sarf edilmiştir.³² 1948 yılında da Elazığ–Tatvan demir yolu hattı için 75 milyon liralık bir harcama yapılmıştır.³³

Elazığ’ın çevre illere demir yolu hatlarıyla bağlanması bu şehrin önemini daha da arttırmıştır.

Elazığ³⁴ vilayetinin demir yolu ile ticari merkezlere bağlanması ile vaziyetinin ehemmiyet kaybettiği anlaşıldığından müstahsillerin hukuk ve menfaatini korumak maksadıyla burada bir ticaret ve Zahire Borsası kurulması. icra vekilleri heyetince 20-10-1936’da kabul edilmiştir. Bu kabul sonrası Elazığ’da Ticaret ve Zahire Borsası 1-1-1937 yılında faaliyete geçmiştir.³⁵

Devlet demir yolları ardından bazı devlet işletmeleri de doğuda yer aldı. Sayıları sınırlı olmakla birlikte³⁶ 1930 ve 1940 yıllarda bölgedeki yatırımların genel ekonomik durumu yatırım için elverişli olan illere yöneltildiği ve bu durumda Elazığ’ın biraz öne çıktığı görülmektedir. Elazığ ilinin ön plana çıkmasında tarım kapasitesi, coğrafi durumu ve maden rezervlerinin etkisi büyük olmuştur.³⁷

Elazığ madenlerin limanlara taşınması açısından önemli bir vilayettir. Nitekim I.Cihan Harbi’nden sonra 1918 de İtibar-ı Millî Bankası, Ergani Bakır Madeni Anonim

²⁹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923-1950)*, Ankara, 2001, s. 109-110.

³⁰ Mithat Aridor, “Elazığ Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, *Demir yolları Dergisi*, C. 22, S. 267-268, II kanun – Şubat, 1948, s. 41.

³¹ 14.1.1946.Tarih ve 3/3561 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1/109.80.10].

³² *TBMM. Zabıt Ceridesi*, C. 17, 1945, s. 215.

³³ *TBMM. Zabıt Ceridesi*, C. 3, 1946, s. 201.

³⁴ “Elazığ Beldesi” Adının “Elazığ” olarak değiştirilmesi hakkında kanun, *Düster*, 3.Tertip, C. 19, 10.12.1937, s. 96.

³⁵ 7.1.1938.Tarih ve 2/8003 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1/82.3.4.

³⁶ Rahmi Doğanay, “1930 – 1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, *F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.12, Elazığ, 2000, s. 224.

³⁷ Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu’nun Hikayesi (Ekonomik ve Sosyal Tarih)*, Ankara 1998, s. 21.

Şirketinin bir milyonunu Türkiye hükümeti, iki milyonunu İngiliz, Fransız, Alman ve Avusturya bankalarınca sermaye koyularak işletmeye devam ederken 1927 yılına gelindiğinde İtibarı Millî Bankası'nın İş Bankası'na devri, bunun da Etibank'a devri ile Ergani Bakır havzasının işletme hakkı tamamen Türk sermayesine devr oldu. 1936 yılına gelindiğinde Etibank tarafından işletmeye başlatılan³⁸ şark kromları da Türk Anonim Şirketi tarafından işletilmeye devam edildi. Bu işletmede 1944 kayıtlarına göre 3712 işçi ve 211 memur olmak üzere toplam 3923 kişinin çalıştığı görülmektedir. Bu rakam o günün Türkiye şartlarında hiç de azımsanacak ölçüde olmayan, oldukça büyük bir rakamdır. Güleman Krom madenleri de aynı kuruluş tarafından işletilmeye açılarak hem millî ekonomiye hem de bölge halkına iş imkânları sağlamış oldu.³⁹ Elazığ Keban Kurşun Madeni işletmesi de 1933 yılında MTA tarafından işletilmek üzere devralınmış ve 1940 tarihinde Etibank'a devredilmiştir.⁴⁰

Karayolu ve demir yollarının yanında hava yollarının yapımına da önem verilmiş, bu yönde istimlak yapılmasıyla ilgili bakanlar kurulu kararı alınmıştır.⁴¹ Alınan karar doğrultusunda çalışmalara başlanmıştır. Toplam 2596.417 km² alan üzerinde kurulmuş olup 1916 metre karelik terminal binası 1720x32 metre ebadında asfalt kaplamalı bir pist 200x42 metrelik apron, 120x18 taksirut kafeterya, otopark ve VIP-CIP salonları olan Elazığ hava alanı 1940 yılında hizmete açılmıştır.⁴² Hava alanının şehir ile bağlantısını sağlayan 10 kilometrelik kara yolunun 5 kilometresinin asfaltlamasının yapılması için şose ve köprüler tahsisatından 100.000 liranın adı geçen il'e verilmesi 14 Eylül 1942 de bakanlar kurulunca kararlaştırılmıştır.⁴³

1942 yılında Elazığ'da 333 kilolik (900 metre)'lik dalga uzunluğu kullanılmak üzere bir hava seyrüsefer istasyonunun kurulması icra vekilleri heyetince kabul edilmiş, bu karar doğrultusunda bu istasyonun çalışmalarına başlanılmıştır.⁴⁴

Diğer bir hizmet Elazığ Belediyesi, Hususi idaresi, Ticaret ve Sanayi Odası ve diğer müesses eşhas tarafından şehrin elektrikler tenvir ve x su isalesi gibi hususadla iştiğal eylemek maksadıyla merkezi (Elaziz) olmak üzere kırk sene müddet ve 100.000

³⁸ *Turan Gazetesi*, 13 Ağustos 1934, s. 233.

³⁹ Hüseyin Koca, *a.g.e.*, s. 493.

⁴⁰ 2.7.1940.Tarih ve 2/13852 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1 / 91.64.12.

⁴¹ 12.9.1929.Tarih ve 1/8350 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1 / 5.45.17.

⁴² Elazığ I, *Ekonomi Kurultayı*, 8 Kasım 2000-2 Haziran 2001 Tanıtım toplantıları Hazırlık toplantıları, kurultay sonuç raporu 1-2, Haziran 2001, Elazığ, s. 189.

⁴³ 14.9.1942.Tarih ve 2/18749 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1 / 99.83.1.

⁴⁴ 18.9.1942Tarih ve 2/18633 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1 / 18.199.64.

Türk lirası sermayeyle Elaziz Elektrik ve Su Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.⁴⁵

Doğu Anadolu bölgesinde dokumacılığın gelişmesi açısından ilk icraat Elazığ'da gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ Ülkede ipek ve pamuk üretimini arttırmak amacıyla bakanlar kurulu 12.9.1929 tarihli kararıyla merkezi Elazığ olmak üzere "Elaziz İpek Mensucat Türk Anonim Şirketi"nin kurulmasına karar verilmiştir.⁴⁷ Elli sene müddet ve 100 bin lira Türk sermayesiyle kurulan bu şirket⁴⁸ 1.12.1930 tarihinde faaliyete geçmiştir.⁴⁹

Cumhuriyetin ilanından sonra gerek devletin ekonomik kalkınma sorununa yeni çareler aradığı ve politikasını oluşturmak için tedbir aldığı, gerekse savaş yetimlerini barındırmak gayesiyle bir çok ilde ve burada Elazığ'da kurduğu " Dar'ül İtamı Sanat Mektebi (I.Dünya Savaşından sonra yetimler için açılan sanat okulu) şubeleri sanayinin gelişmesine katkıda bulunmuştu. Elazığ'da kurulan Dar'ül İtam Mektep ve Sanat kısımları, Demircilik, Kunduracılık, Tesviyecilik, Dokumacılık, Trikotaj, Marangozluk, Mobilyacılık, bölümleriyle yedi şubeye ayrılmaktaydı. Burada yetim çocuklara kabiliyetlerine göre sanat öğretildiği gibi halk siparişleri de kabul edilmek suretiyle üretilen malların satışı yapılmakta ve özel teşebbüs himaye görerek özendirilmekteydi. Bilhassa dokumacılıkta elde edilen olumlu sonuçların kaynağını teşkil eden bu teşkilattan yetişenlerin geleneksel sanatlarını uzun süre devam ettirdikleri görülmektedir. Bunu izleyen ve tek şahsa ait olan Şayak Kumaş İmalathanesi, 1929-1930 yılları arasında özellikle orduya dokuduğu Şayak Kumaşları ile başarıya ulaşmıştır.

Bu bölgede Cumhuriyetten sonra tüketim ve dokuma sanayi dalında bir çok kooperatif kurulmuştur. 1941 yılında Elazığ'da da "Elazığ İplik ve Küçük Sanat Kooperatifi"nin kurulması bakanlar kurulu kararıyla gerçekleştirilmiş, çeşitli semtlerde kurulan iki yüze yakın tezgahta günde ortalama olarak 6000 metre bez ve diril dokunmuş ve bunlar kooperatif tarafından satılmıştır.⁵⁰ Kurulan bu kooperatif uzun bir süre faaliyet göstermiş ancak 20.12.1948 yılında iflas etmiştir.⁵¹ II. Dünya Savaşının yoğunluk kazandığı bu yılda alınan "606 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı Kooperatifin iflasında büyük rol oynamıştır. Kararla ilgili ilan, gazetede şu şekilde yer almıştır". Bakanlar

⁴⁵ 18.5.1933.Tarih ve 2/11058 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1. / 20.31.3.

⁴⁶ *Turan Gazetesi*, 5 Mart 1933, s. 121.

⁴⁷ 12.9.1929.Tarih ve 1/8350 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18.1/5.45.17.

⁴⁸ 1.12.1930 Tarih ve 1/9260sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/18.184.78

⁴⁹ R.Sunguroğlu, Ahmet Şükrü, *Büyük TC On Yılında Elaziz'de İktisadî Umran ve Refah Adımları*, Elazığ Sanayi Ticaret Odası, Elazığ 1931, s. 28.

⁵⁰ 14.2.1942 Tarih ve 2/17338 sayılı *Bakanlar kurulu Kararı*. C.A. Karton No: 030.18.1/97.118.5, Bekir Ali Demirelli, *Elazığ'da Sanayi*, Elazığ, 1998, s. 63.

⁵¹ *Elazığ TSO 1972 Yılı Faaliyet ve Bölge Raporu*, s. 12.

Kurulunun 606 sayılı kararı ile vilayetimiz dahilindeki pamuklara el konulmuş ve bunların satın alınmasına Sümerbank memur edilmiştir.

1932 yılında Elazığ'da Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan firma sayısı 3 tane olmuştur.⁵² Bunlardan biri un, öbür ikisi ipekçilik dallarında faaliyet gösteriyordu. Bu üç işyerinde yaklaşık 30 işçi çalışmaktaydı. 1941'de kanundan yararlanan firma sayısı 5'e çıkmıştır.⁵³ Elazığ'da bağcılığın yaygın olması ve kaliteli şarap imaline elverişli üzüm üretiminin yapılması nedeniyle Tekel İdaresi tarafından içki sanayinin şarapçılık kesiminde faaliyette bulunmak üzere 1942 yılında imalathane, 1944 yılında da 50.000 lt./yıl kapasiteli Elazığ Şarap Fabrikasının kurulmuş olduğu görülmektedir.⁵⁴

Elazığ ili sağlık merkezlerinin kurulması ve bu sağlık hizmetlerinin yürütülmesi hususunda Doğu Anadolu bölgesinde önemli merkezlerden birisi olmuştur. Bu amaçla Elazığ'da inşası kararlaştırılan ve keşif bedeli 96.923 lira 64 kuruş olan Cüzam Pavyonu 1937 yılında bitirilemeyeceği anlaşıldığından, 1937 yılında hastanenin bitirilmesi için 42.701 lira yeni bir harcama ayrılmıştır.⁵⁵ Ancak verilen bu ödenekte yetmemiş 1939 yılında 100 yataklı olmak üzere açılması kararlaştırılan Cüzam Hastanesinin tesis, iaa ve masraflarının karşılanması için 40 bin liralık bir tahsisat konulmuştur.⁵⁶ Yine sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için 1944 yılında Elazığ Hastanesi açılmıştır.⁵⁷

Elazığ ilinin inkişafının en fazla hız aldığı yıllar 1933'ten itibaren başlamıştır. 1933'ten 1936 yılının sonuna kadar geçen 4 yıl içinde Halk Evi, Çocuk Bahçesi, Kültür Park, Kapalı Spor Salonu, Stadyum, Cumhuriyet Meydanı, Atatürk Anıtı, Muazzam Memleket Hastanesi, Un Fabrikaları, Tabakhane, Sinema, Belediye Binası ve bir Sebze ve Meyve Hali kurulmuştur.⁵⁸

1950 yılında Elazığ'da bir Bakteriyoloji Enstitüsü kurulması kararlaştırılmış bu kurulun gerçekleştirilmesi için 650 bin lira ayrılmış ve harcanmıştır.⁵⁹

Cumhuriyet'in ilanından itibaren kara ve demir yolu şebekelerinin gelişmesi, sanayi tesisleri devlet eliyle kurulması, şehrin alt yapı tesislerinin önemli ölçüde karşılanması, sağlık açısından bölgenin önemli bir merkezi durumuna getirilmek

⁵² *Turan Gazetesi*, 5 Mart 1933. s. 121.

⁵³ H.Hilmi Karaboran, "Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri", *Fırat Havzasının Sosyal Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu 7-9 Nisan 1988*, Elazığ, s.258.

⁵⁴ Ersal Yavi, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu*, Ankara, 1994, s.119.

⁵⁵ 14.8.1942 Tarih ve 2/8633 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*. C.A. Karton No:030.18. 1 /18.168.41.

⁵⁶ *TBMM. Zabıt Ceridesi*, .C.1-2 , 1939, s. 36.

⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 10, 1944, s.151.

⁵⁸ Hurşit Nazlı, *Elazığ İlinin Ziraî, Ticari, Nüfus ve Jeolojik Durumu*, Ankara, 1939, s. 64.

⁵⁹ *TBMM. Zabıt Ceridesi*, C.24, Ankara, 1950, s. 468.

istenmesi, Elazığ'ın ekonomi çehresini büyük ölçüde değiştirmiştir.

KAYNAKLAR

I. Arşivler, TBMM Zabıtları ve Gazeteler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Başbakanlık Muamele Genel Müdürlüğü Katoluğu (1924-1951).

TBMM. Zabıt Ceridesi.

23 Temmuz 1935 Tarih ve 3061 Sayılı Resmi Gazete.

26 Nisan 1930 Tarih ve 1980 Sayılı Resmi Gazete.

TBMM. Kavanin Mecmuası, C.12.

Türkiye Salnamesi, 1927.

Turan Gazetesi, 5 Mart 1933.

Düstur, 3. Tertip, C.19, 10.12.1937.

II. Tetkik Eserler

ARİDOR Mithat, “ Elazığ Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, *Demiryolları Dergisi*, C.22. S.267-268, II Kanun – Şubat, 1948.

D.İ.E. 1927, 1935, 1940, 1945 Yılları Nüfus Sayımı Sonuçları.

DEMİREL, Bekir Ali, *Elazığ'da Sanayi*, Elazığ, 1998.

DİNÇ Hasan, “ Beş Yıllık Kalkınma Planında Öncelikli Yörelere”, *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri*, (Tunceli 13-15 Mayıs 1985), Ankara, 1985.

DOĞANAY, Rahmi, “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu'da Uygulanan Sanayi Politikaları”, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.10, S.12, Elazığ, 2000.

EKER , Aytac Tügen, *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir, 1994.

Elazığ I, Ekonomi Kurultayı, 8 Kasım 2000, 2 Haziran 2001 Tanıtım toplantıları Hazırlık Toplantıları, Kurultay Sonuç Raporu 1-2, Haziran 2001, Elazığ.

Elazığ İl Yıllığı, 1973.

Elazığ Sanayi Ticaret Odası, Elazığ, 1931.

Elazığ TSO 1972 Yılı Faaliyet ve Bölge Raporu.

GÖKCEN, Ahmet, “ Doğu Anadolu'nun Sanayileşmesi”, *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri* (Tunceli 13-15 Mayıs 1985), Ankara, 1985.

İNAN, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin 1. Sanayi Planı 1930*, Ankara, 1972.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (1)

KALGAY, Hüseyin, “Elazığ – Van – İran Hudut Hattında İnşaat Faaliyetlerinden”, *Demiryolları Dergisi*, C.17, S. 197-200, Temmuz-ı Teşrin , 1941.

KALGAY, Yakup, “Elazığ – Van – İran Hattı”, *Demir Yolları Dergisi*, C.21, S. 248-250, Ekim – Aralık 1945.

KARABORAN, Hilmi, “ Elazığ’da Endüstrileşme Faaliyetleri”, *Fırat Havzasının Sosyal Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu 7-9 Nisan 1988*, *Elazığ*, Nafia Dergisi, S.2, Temmuz 1934.

KISAPARMAK, Necip Güngör, *Millî Eğitim Cephesi ile Elazığ*, Elazığ , 1967.

KOÇAK, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927 – 1952)*, İstanbul, 2003.

NAZLI, Hurşit, *Elazığ İlinin Ziraî, Ticari, Nüfus ve Jeolojik Durumu*, Ankara, 1939.

ÖNER Erdoğan, *Kamu Maliyesi I, Kamu Maliyesi ve Kamu Gelirleri*, Ankara, 1986.

SÖNMEZ, Mustafa, *Doğu Anadolu’nun Hikayesi (Ekonomik ve Sosyal Tarih)*, Ankara, 1998.

SUNGUROĞLU, R., ŞÜKRÜ, Ahmet, *Büyük TC On Yılında Elazığ’de İktisadî Ümran ve Refah Adımları*, *Elazığ Sanayi Ticaret Odası*, Elazığ, 1931.

YAVİ, Ersal, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu*, Ankara, 1994.

YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923-1950)*, Ankara, 2001.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 315-327, ELAZIĞ-2007

1692-1698 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE ANAVARZA VE ÇEVRESİNİN İSKAN EDİLMESİ HUSUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

*The Functions About the Gradual Settlement in Anavarza and its
Surroundings Between 1692-1698*

Özcan TATAR

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde, 1691 yılından itibaren uygulanmaya çalışılan iskan çalışmalarında, Çukurova'da bulunan Anavarza bölgesi ve çevresinin iskan için yapılan faaliyetler sırasında, bölgenin iskanında birçok problemle karşılaşmıştır.

Biz bu çalışmamızda, 1692-1698 yılları arasında Anavarza ve çevresinin iskan edilmesi için gösterilen çabaları ve bunların ne şekilde sonuçsuz kaldığı hususunda, arşiv belgelerine dayalı olarak bazı tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İskan, Çukurova, Anavarza, Fellah.

ABSTRACT

In Ottoman State, the process of settling in Anavarza, Çukurova that begins 1691 presents many problems

At this study, a general view about the full of functions for settling in Anavarz and its surroundings between 1692-1698 and the unsuccessful results of this settlement policy has been drawn basicly.

Key Words: Settlement, Çukurova, Anavarza, Fellah.

GİRİŞ

Çukurova bölgesinin kuzey kısmında yer alan Anavarza¹; günümüzde Adana ilinin Kozan ilçesine bağlı, bu ilçenin 32 km güneyinde bulunmaktadır. Müstahkem bir konuma sahip olan Anavarza isimli kaleden dolayı bu bölge Anavarza bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, Anavarza Kalesi'nin mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmesine rağmen, bu kalenin M.Ö. IX. yüzyılın ortalarında Asurlular tarafından kurulduğu hakkında bilgiler de mevcuttur².

Anavarza'da; 1500 metre uzunluğunda 20 burçlu sur, dört giriş, sütunlu yol, hamam ve kilise kalıntısı vardır. Sur dışındaki tiyatro ve stadyum, su yolları, kaya mezarları; kentin batısındaki nekropollerini yaparak açılmış olan antik yol; korunmuş havuzlu mozaikler (M.S. 3. yy.'a ait deniz tanrıçası Thetis mozaigi), Adana bölgesinde tek örnek olan 3 girişli zafer takı ve ovanın ortasında bir ada gibi yükselen tepe üzerindeki Ortaçağ kalesi önemli eserlerdir³.

1-1692'den Önceki Dönemde Anavarza ve Çevresinin Durumu

Anavarza Kalesi'ni kuran Asurluların egemenliğinden sonra, bu dönemde kurulan Kilikya Krallığı'nın hakimiyetine giren Anavarza Kalesi ve çevresi, sırasıyla Pers, Makedonya, Selavkoslar, Roma ve Bizans hakimiyetinden sonra⁴, Emeviler zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiştir. İslam hakimiyetine giren bölge, 796 yılında Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından iyice tahkim ettirilmiştir. Ancak, bu kale ve çevresi 962 yılında Bizans hakimiyetine geçmiştir⁵.

Bizanslıların ardından Ermeni Prensiği'nin hakimiyetine giren Anavarza Kalesi ve çevresi, XIV. yüzyılın sonlarında Ramazanoğulları egemenliğine girmiştir. 1516 yılında Osmanlı hakimiyetine dahil edilmesine kadar Ramazanoğulları ve Memlûkluların hakimiyeti altında bulunan Anavarza Kalesi ve çevresi, 1516 yılından sonraki dönemde

¹ Bugün halk dilinde Anavarza diye bilinen bu çok önemli şehir ve kale, tarihî kayıtlarda Anazarba, Aynizarba, Anazarbos veya Anazarbus gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. <http://www.kadirli.bel.tr/tarihiler/anavarza1.htm>.

² M.Hâdi Altay; *Adım-Adım Çukurova*, Adana, 1965, s.61.

³ <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Anavarza>.

⁴ Sargon Erdem; "Adana" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.:I*, İstanbul, 1988, s.349; Bekir Uluğ; *Tarih Boyunca Çukurova*, Mersin, 1948, s.69-100.

⁵ Mustafa Kılıç; "İslam Tarihi Kaynaklarında İslam Fetihlerinin Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Olan Dönemde Çukurova", *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990*, Adana, 1991, s.314-328; M.Canard; "Cilicia" Maddesi, *The Encyclopadia of Islam (New Edition-Leiden), Volume:II*, s.35-36; Streck; ; "Aynzarba" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi (Millî Eğitim Yayını), C.:II*, Eskişehir, 1997, s.74.

Sis Sancağı'na bağlı olarak idarî sistem içinde yer almıştır⁶.

Osmanlı hakimiyetine girdikten sonraki ilk dönemlerde, Anavarza Kalesi'nin çevresindeki mezralarda Türkmen cemaatleri ziraat yapmasına rağmen, bu kalede sadece kale eri olarak hizmet veren Ermeniler yaşamaktaydı⁷.

1516 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Anavarza ve çevresi, bu dönemde cemaatlerin yoğun olarak buldukları bir bölge özelliği de göstermekteydi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Çukurova bölgesinde meydana gelen karışıklıklara paralel olarak, Anavarza ve çevresinde de karışıklıklar meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak, burada yaşayan halk başka bölgelere gitmek zorunda kalmıştır. Boşalan bu yerler ise, başta Lek Ekradı ve Hacılı Cemaatleri olmak üzere, konar ve göçer cemaatlerin uğrak yeri olmuştur. Bu cemaatlerin bir kısmının, Anavarza ve çevresinde yarı yerleşik şekilde sakin olmasına rağmen, bu yerlerde büyük oranda ziraat üretim yapılamaz duruma gelmiştir⁸.

2-1692-1698 Yılları Arasındaki Dönemde Anavarza ve Çevresinin İskanı İçin Yapılan Çalışmalar

1691 yılından önceki dönemde Anavarza ve çevresinde sakin olan Lek Ekradı ve Hacılı Cemaatleri'nin meydana getirdikleri eşkıyalık olayları ve itaatsizlikleri sonucunda, bu cemaatlerin Rakka'ya iskan edilmelerine karar verilmiştir⁹. Rakka'ya iskan edilmeleri için verilen kararın ardından, bu cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta Rakka'ya götürülmüşlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarının Rakka'ya götürülmesi

⁶ Yusuf Halaçoğlu; "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis Sancağı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı.:32, *Ord.Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı*, İstanbul, 1979, s.819-821.

⁷ 1519 yılında yapılan tahrir göre; Anavarza Kalesi içinde 36 hane ve 8 mücerred Ermeni nüfus kale eri olarak bulunurken, bu sayı daha sonraki dönemlerde gittikçe azalmıştır. Y. Halaçoğlu; *a.g.m.*, s.831. XVI. yüzyılın ilk yarısında Anavarza Kalesi'nde kale eri olarak hizmet veren bu Ermenilerin, buranın eski önemi kaybetmesi sonucunda, bu bölgeyi terk ederek başka bölgelere gittiğini düşünmekteyiz.

⁸ "... Anavarza nâm harâbede yüz seneden mütecâviz 'aşâyir-i Türkmân ve Ekrâd Cemâ'atleri sâkin ve mütemekkin olub mezkûrların istilâsından zirâ'at ve hirâseti mümkün olmadığından harâbe kalub ..." *Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi (MAD)*. No: 9876, Sayfa No:36, Belge No:2. 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104). Bundan sonraki dipnotlarda Sayfa No S. şeklinde, Belge No ise B. şeklinde kısaltılmıştır

⁹ Anadolu'da bulunan bir çok konar göçer cemaatin başta Rakka olmak üzere, belirlenen bazı bölgelere iskanı hususunda 1691 yılında başlatılan ve daha sonra devam ettirilen iskan faaliyetleri için şu çalışmalara bakılabilir; Cengiz Orhonlu; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987; Yusuf Halaçoğlu; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991; Murat Çelikdemir; *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ-2001; Özcan Tatar; *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ-2005.

sonucunda, Anavarza ve çevresi büyük oranda boşalmış olduğundan, bu yerlerde ziraat yapılamamış ve boş arazi olarak, atıl bir hale gelmiştir.

Verimli topraklara sahip olan Anavarza ve çevresinde ziraat yapılamaması nedeniyle, bu yerlerin ziraata açılması düşünülmüştür. Tam bu ortamda, eskiden Türkmen Ağası olup, bu dönemde Cebecibaşı olan ve Adana'da ikamet eden İsmail Ağa¹⁰ isimli kişi, bu yerlerin ziraata açılmak üzere kendisine *çiftlik* olarak verilmesini talep etmiştir¹¹. İsmail Ağa'nın yaptığı bu talep üzerine; Adana, Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye'deki idareciler tarafından karışılmaması ve yıllık vergilerinin düzenli olarak gerekli yerlere verilmesi şartıyla, Anavarza ve çevresinde bulunan araziler, 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104) tarihinde bu kişiye *çiftlik* olarak verilmiştir¹².

Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail Ağa'ya çiftlik olarak verilmesinin ardından, bu yerler *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilip, mukataa haline getirilmiştir¹³. *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilen bu yerlerin, boş olması ve ziraat edecek kimselerin

¹⁰ Burada adı geçen İsmail Ağa; Türkmen Ağalığı görevinde bulunmuş, bu görevinden azledildikten sonra ise 1103'te (1691/92) Cebecibaşı olup 1105'te (1693/94) katl olunmuştur. Mehmed Süreyya; *Sicil-i Osmanî*, C.:3, İstanbul, 1996, s.811.

¹¹ "... bu küllarına zirâ'at ve hirâseti için çiftlik idüb ma'mûr ve abâdân itmek üzere ..." *MAD. No: 9876*, S.:36, B.:2

¹² *MAD. No: 9876*, S.:36, B.:2. İsmail Ağa'nın oğlu olup, yine Adana sakini olan İbrahim adlı kişi, bu tarihten daha önce, 3 Mart 1692 (14 C.ahir 1103) tarihinde *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası*'nın 3 yıllık iltizamını almıştır. *MAD. No: 9873*, S.:235, B.:1. Ancak bir süre sonra, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın mültezimi İbrahim'in babası olan Cebecibaşı İsmail Ağa tarafından daha yüksek teklif yapılması üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası 3 yıllığına Cebecibaşı İsmail Ağa'ya verilmiştir. *MAD. No: 9876*, S.:178-179, B.:3. 11 Şubat 1693 (5 C.ahir 1104). Keza; Cebecibaşı İsmail Ağa bu dönemde, Anavarza dışında kalan bazı yerleri de *çiftlik* yapmak amacıyla kendi üzerine berat ettirmiştir. Adana Sancağı dahilinde Yüreğir Nahiyesi'ndeki bulunan bu yerler, Karabük, Beyaz, Saçlı Yaynas, Kara Göçerli ve Tulukara mezraalarıdır. "... çiftlik ve ma'mûr ve abâdân idüb ..." *MAD. No: 9876*, S.:48, B.:3. 7 Kasım 1692 (27 Safer 1104); "... zabt ve tasarruf ve çiftlik ihdâs idüb zirâ'at ve hirâset ve ma'mûr eylemek üzere ..." *MAD. No: 9876*, S.:378, B.:1. 21 Mayıs 1693 (15 Şaban 1104). Cebecibaşı olduğu dönemde bu yerleri çiftlik yapmak üzere, kendi üzerine berat ettiren İsmail Ağa, Cebecibaşılık görevinden ayrıldıktan (azledildikten) sonra, *Enhar-ı Kars-ı Zülkadiriyye ve Sis Sipâhi-zâde Mukataası*'nın iltizamı almıştır. *MAD. No: 9876*, S.:477, B.:2. 28 Haziran 1693 (24 Şevval 1104).

¹³ Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail'e çiftlik olarak verildiğine dair yazılan hükümde, bu yerlerin statüsü ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. *MAD. No: 9876*, S.:36, B.:2. Bu hükmün yazılmasından 4 ay sonra yazılan bir hükümde ise, "müceddeden *havâss-ı hümayûna ilhâk* olunan Anavarza harâbesi ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. *MAD. No: 9876*, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104). Keza, bu ifadenin yer aldığı hükümden 2 gün sonra yazılan bir başka hükümde "Hâlâ Dergâh-ı 'Âlî Cebecibaşısı olan İsmail mahrûse-i Edirne'de Dîvân-ı Hümayûnuma 'arz-ı hâl sunub müceddeden *havâss-ı hümayûna ilhâk* olunan Anavarza mukâta'ası bin yüz dört senesine mahsûb olmak üzere 'uhdesinde olub ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. *MAD. No: 9876*, S.:245, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104). Belirttiğimiz bu hükümde geçen "...Anavarza mukâta'ası bin yüz dört senesine mahsûb olmak üzere 'uhdesinde olub ..." ifadesine rağmen, bu mukataanın İsmail Ağa'ya iltizama verildiğine dair yazılan berat, bu son tarihten 3 gün sonrasına aittir. *MAD. No: 9876*, S.:263-264, B.:2. 8 Mart 1693 (Gurre-i Receb 1104).

olmaması üzerine, Adana'da yaşadığı için bölgeyi tanıyan İsmail Ağa devlet idarecilerine yeni teklifler götürmüştür. Bu kişi ilk olarak; Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan bazı cemaatlerin mensupları ile bazı kişilerin bu yerlere götürülüp iskan edilmesini ve bu kişilerin burada ziraat yapmalarını teklif etmiştir. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklife göre; 20 hanelik Dede Basılı, 25 hanelik Kesikli, 15 hanelik Menteşe Uşakları, 15 hanelik Ayrımlu, 15 hanelik Sarı Hızırlı, 15 hanelik 'Avretcilü ve 15 hanelik Tayırlu Cemaatleri ile Halep tarafından gelen ve kaç hane oldukları belirtilmeyen Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza ve çevresine iskan edileceklerdi. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif devlet idarecilerince de uygun görülerek, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla adları belirtilen cemaatlere mensup 135 hane ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza'ya iskan edilmelerine karar verilmiştir¹⁴.

Belirtilen bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraatı için iskan edilmeleri kararının ardından, bu yerlerin geniş olması ve iskan edilecek kişilerin yeterli olmaması nedeniyle, İsmail Ağa'nın da teklifi ile devlet idarecileri yeni bir karar almışlardır. Önceki kararlar aynı tarihlerde alınan bu karara göre; Sayda, Beyrut ve Trablusşam bölgelerini terk ederek, uzun yıllardan beri Çukurova bölgesine gelip *başiboş* olarak bu bölgede yaşamlarını sürdürdükleri belirtilen ve *Fellâhân (Fellâhîn) Taifesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları ile XVII. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ta meydana gelen bazı olaylar sonucunda Kıbrıs'ı terk edip, yine Çukurova bölgesine gelen ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza'ya iskan edileceklerdi¹⁵. Alınan bu karar sonucunda, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla, *Fellâhîn* ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurupların mensuplarının Anavarza'ya iskan edilmeleri hususunda çalışmalara başlanmıştır¹⁶.

Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraat edilmesi için gerekli olan halkı bulduğuna kanaat getiren Cebecibaşı İsmail Ağa, bu hususta yazılan fermanların ardından, Anavarza ve çevresine mahsus olarak oluşturulan Anavarza Mukataası'nın iltizamını alma yoluna gitmiştir. Bu amaçla Baş Muhasebe'de yapılan görüşmelerin ardından, İsmail Ağa, 11 Mart 1693 (İbtida-i Mart 1104) tarihinden itibaren zapt eylemek üzere, 60.000 akçe

¹⁴ MAD. No: 9876, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

¹⁵ "... Sayda ve Beyrut ve Trablusşam ve Kıbrıs Eyaletleri'nden kalkub Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başiboş* olan *Fellâhîn* ve *Keferes* re'âyâsı Anavarza harâbesinde sâkin ve arâzîsini zirâ'at ve hirâset eylemek üzere ..." MAD. No: 9876, S.:245, B.:2.

¹⁶ MAD. No: 9876, S.:245-246, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104).

karşılığında bir yıllığına bu mukataanın iltizamını almıştır¹⁷.

Anavarza Mukataası'nın 1693 (1104) yılına ait iltizamını, 60.000 akçe karşılığında alan İsmail Ağa, bir süre sonra bu mukataanın 1693 (1104) yılından sonraki 3 yıllık iltizamına da talip olmuştur¹⁸. İsmail Ağa'nın yaptığı bu talebinde, 1694 (1105) yılı için 100.000 akçe, 1695 (1106) yılı için 150.000 akçe ve 1696 (1107) yılı için 200.000 akçe teklif etmesi ve bu teklifin de Osmanlı idarecilerince uygun görülmesi sonucunda, Anavarza Mukataası bu meblağlar karşılığında, 1694 (1105) yılından itibaren 3 yıllığına, 28 Haziran 1693 (24 Şevval 1104) tarihinde İsmail Ağa'ya iltizama verilmiştir¹⁹.

Anavarza ve çevresindeki yerleri kendi üzerine çiftlik olarak kaydettiren, buna ilave olarak bu yerlerin idarî ve iktisadî olarak tabi oldukları Anavarza Mukataası'nın da 4 yıllık iltizamını üzerine alan İsmail Ağa, bu yerlere yerleştirilecek olan halkın, iskan ettirilecekleri yerlere gitmek istemeyerek problem çıkarmalarından dolayı olmalı ki, daha önce yazılan beratı yeniden yazdırmıştır. Yazılan bu son berat; Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'da sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi şartının da ilave edildiğini görmekteyiz²⁰.

Anavarza Mukataası'nın kendisine verildiğini ve Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'ta sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi hususunu, aldığı bu son beratla bir daha tescil ettiren İsmail Ağa, Çukurova bölgesine giderek Anavarza ve çevresine yapılacak olan iskana devam etmek için çalışmalara başlamıştır. Fakat, İsmail Ağa bu çalışmalarında başarısız olmuştur. Adana ve Tarsus'taki bazı kişiler, yanlarına yerleşmiş olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi guruplarının, Anavarza ve çevresine götürülüp iskan edilmelerine itiraz etmişlerdir.

¹⁷ MAD. No: 9876, S.:263-264, B.:2. 8 Mart 1693 (Gurre-i Receb 1104).

¹⁸ 8 Mart 1693 (Gurre-i Receb 1104) tarihli beratıta İsmail Ağa Cebecibaşı olarak belirtilmesine rağmen, bir süre sonra bu görevden ya ayrılmış veya azledilmiş olmalı ki, Anavarza Mukataası'nın iltizamının 3 yıllığına bu kişiye tevcih edildiği beratıta "Sâbikan Cebecibaşı İsmail ..." olarak kaydedilmiştir. MAD. No: 9876, S.:480, B.:2. 28 Haziran 1693 (24 Şevval 1104).

¹⁹ MAD. No: 9876, S.:480, B.:2.

²⁰ "...Trablüşşam ve Sayda ve Beyrut Eyâletleri'nden ve Kıbrıs re'âyâsından *başiboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh ve Keferere'âyâ fukarâsına* kuvvet virilüb ve mezkûr Anavarza nam harâbeye iskân olunub ..." *Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM.d.) No:695/A, S.:43, B.:1. 8 Temmuz 1693 (5 Zilkade 1104)*. Fakat, daha önceki ferman ile bu beratıta ifade edilen, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin o anda buldukları durumla ilgili ufak bir farklılık vardır. Bu gurupların Anavarza'ya iskan edilmeleri için yazılan fermanında "...*Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında başiboş olan Fellâhın ve Keferere'âyâsı* ..." şeklinde olan ifade, bu son beratıta "... *başiboş gelüb Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan Fellâh ve Keferere'âyâ fukarâsı* ..." şeklinde yer almıştır. Daha sonraki dönemlerde, burada ifade edilen *başiboş* terimi ihtilafların temel kaynağı olmuştur.

Özellikle, Adana şehrinin çevresinde bulunan bahçelerin sahipleri olan mahallî güç sahipleri, bahçelerinde çalışan bu kişileri korumaları altına almışlardır. İsmail Ağa ve adamlarının yaptıkları çalışmalar karşısında, "... bunlar evlâd-ı 'Arab'dır ve vâfir zamândan berü bunda sâkindir emlâk-ı 'alâka sâhibidir ..." şeklinde karşılık veren bu güç sahipleri, özellikle Fellâhlar'ın gitmesine engel olmuşlardır. Durumun İsmail Ağa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılanların Anavarza'ya iskan edilmelerine kimsenin engel olmaması için Adana Kadısı ve Mütessellimi'ne ferman gönderilmiştir²¹.

Gönderilen bu ferman ile iskan hususundaki çalışmalarında engel kalmayacağını düşünen İsmail Ağa; iskan etmek istediği kişilerden, Adana sakini olan Monla Muhammed, Monla Yusuf, Monla Salih ve Ahmed isimli 4 kişinin İstanbul'a giderek şikayette bulunmaları üzerine, bu çalışmalarında yine başarısız olmuştur. İstanbul'a giden bu kişiler, "...evlâd-ı 'Arab fukarâsı ..." olarak 50-100 seneden daha fazla bir süreden beri atalarının Adana şehrinde ve bahçelerinde sakin olduklarını, bu süre içinde mülk ve emlak sahibi oldukları gibi, her yıl vergilerini buralarda ödediklerini belirtmişlerdir. Bu hususları belirten bu kişiler, İsmail Ağa'nın almış olduğu beratta ve fermanında belirtildiği gibi, kendilerinin *başiboş* olmadıklarını da belirtip²², İsmail Ağa'nın kendilerini Anavarza'ya götürüp iskan etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu talep üzerine, mal ve mülk sahibi olup, uzun müddet boyunca buldukları yerlerde sakin olan bu kişileri İsmail Ağa'nın iskan etmeye kalkışmasına engel olunması hususunda Adana Kadısı ve Mütessellimi'ne ferman gönderilmiştir²³.

Adana şehir merkezinde yaşayan bu 4 kişinin yaptığı şikayetin ardından, bir şikayette Tarsus'tan gelmiştir. Tarsus'un Kuştimur Nahiyesi'nde Cemaat-i Aydoğanlı ve bazı köylerin zaimi olan Mustafa'nın, zeameti topraklarında uzun müddetten beri sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin, Anavarza Mukataası'nın mültezimi İsmail Ağa tarafından zorla götürülerek Anavarza'ya iskan etmek istediğini söyleyip, bunun engellenmesini talep etmiştir. Yapılan bu talep üzerine, İsmail Ağa'nın bu kişinin zeameti

²¹ D.BŞM.d. No:695/A, S.:49-50, B.:1. 11 Eylül 1693 (10 Muharrem 1105).

²² "... kimesneler 'arz-ı hâl sunub nefsi Adana'nın şehrinde ve bahçelerinde sâkin olan evlâd-ı 'Arab fukarâsı olub ebâ 'ann-ceddin ba'zımız yüz seneden ve ba'zımız elli seneden mütecâviz mutavattın ve mülk ve emlâk sâhibi olub her sene emr ile vâki' olan tekâlifden hissemize düşeni sâkin olduğumuz mahalde ve karyemiz ahâlisi ile mâ'en edâ idüb kusûrumuz yoğiken sâbıkan Cebecibaşı olan İsmail nâm kimesne Anavarza harâbesin üzerine der-'uhde ve iltizâm itmekle berâtında ta'yîn olan Sayda ve Beyrut ve Trablus perâkendelerinden *başiboş re'âyâ* ve Kıbrıs Keferesi olub emlâk ve arâzi sâhibleri olmıyanlar deyü ta'yîn ve tasrîh olunmuşiken mezbûr kanâ'at itmeyüb mücerred celb-i mâl için emlâk ve arâzimiz terk ve harâbe-i mezbûreye iskân teklîf idüb şerr-i ta'yîn itmekle ziyâde gadr itmîşdir ..." D.BŞM.d. No:695/A, S.:79, B.:1.

²³ D.BŞM.d. No:695/A, S.:79, B.:1. 4 Kasım 1693 (5 R.evvel 1105).

topraklarında yaşayan kişilere karışmasının engellenmesi hususunda Adana ve Tarsus'un idarecilerine ferman gönderilmiştir²⁴.

Tarsus'tan yapılan bu şikayetin bir benzerinin, Karaisalı Nahiyesi'ndeki bazı mezraaları "...ber-vech-i te`bîd der-'uhde..." eden dönemin Reisülküttabı Ebubekir tarafından yapıldığını görmekteyiz. Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan bu şikayet üzerine, İsmail Ağa'nın bu mezraalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ni iskan talebiyle rencide etmesinin engellenmesi hususunda Adana Valisi ve Kadısı'na ferman gönderilmiştir²⁵.

Anavarza ve çevresindeki bölgelerin çiftlik sahibi ve Anavarza Mukataası'nın mültezimi olan İsmail Ağa, Anavarza ve çevresini tam olarak iskan etmeyi başaramadan, 1694 yılında katl edilmiştir²⁶. İsmail Ağa'nın katl edilmesinin, hakkında yapılan şikayetlerden, özellikle de Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan şikayetten dolayı mı, yoksa başka bir nedenden mi dolayı olduğu hususunda herhangi bir bilğimiz bulunmamaktadır.

İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresinin iskan edilmesi hususunda yapılan çalışmalara devam edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sırasında, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi dışında, Sis ile Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan cemaatlerden Anavarza ve çevresine iskan edilmesi düşünülen cemaatlerden, Ayrımlı (Ayrımoğulları) Cemaati'ne mensup olan bazı kişiler iskan edilme çalışmalarına karşı çıkmışlardır. Bu cemaate mensup olan bazı kişiler, kendilerinin tımar erbabı olup, Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin oldukları halde, Anavarza ve çevresine yapılan iskan için görevli olan Hızır adlı kişinin²⁷, kendilerini Anavarza'ya iskan etmek istediğini belirtip, bu kişinin kendilerini iskan hususunda rahatsız etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Yapılan bu talep üzerine, Hızır adlı kişinin, bu kişileri Anavarza'ya iskan etme teşebbüsünün engellenmesi hususunda bölgedeki idarecilere ferman gönderilmiştir²⁸. Hızır adlı kişinin de yaptığı çalışmalar sonucunda bir kısım halk, bu bölgeye götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin buraya götürülüp iskan edilmesinde başarılı olunamamıştır.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin iskanları ile

²⁴ MAD. No: 17904, S.:14, B.:1. 20 Aralık 1693 (21 Rahir 1105).

²⁵ MAD. No: 17904, S.:67-68, B.:2. 26 Ocak 1694 (29 C.evvel 1105).

²⁶ M.Süreyya; a.g.e., s.811.

²⁷ "... Anavarza iskânına ... iskân itdirmeğe me`mûr olan Hızır ..." MAD. No: 9879, S.:380, B.:3. Hızır adlı bu kişinin, katl edilen İsmail Ağa'nın bir yakını mı olduğu, yoksa devlet tarafından mı görevlendirildiği hususunda herhangi bir bilğimiz bulunmamaktadır.

²⁸ MAD. No: 9879, S.:380-381, B.:3. 31 Mayıs 1695 (17 Şevval 1106).

ilgili çalışmaların yapıldığı bu dönemde, bölgede başka bir problemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu problem, daha önceki dönemde Rakka'ya iskan edilen Lek, Akbaş ve Hacılar Cemaatleri mensuplarından bir kısmının firar ederek Çukurova bölgesine gelmesidir. Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı, İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'nin içine girip saklanırken, bir kısmı da Anavarza ve çevresine giderek burada izinsiz olarak yaşamaya başlamışlardır²⁹.

Bu arada, İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresindeki yerlerin tabi olduğu Anavarza Mukataası, 1695 (1106) ve 1696 (1107) yıllarında kimsenin talip olmaması nedeniyle iltizama verilememiştir. İsmail Ağa'nın katl edilmesinden yaklaşık 2,5 yıl sonra, bu mukataaya Şükrü Hüseyin ve Mustafa Ağa isimli 2 kişi³⁰ talip olarak, 1697 (1108) yılı için 60.000 akçe, 1698 (1109) yılı için 100.000 akçe ve 1699 (1110) yılı için 210.000 akçe teklif etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu teklifin devlet idarecilerince de kabul edilmesi üzerine, Anavarza Mukataası bu kişilere 3 yıllığına iltizama verilmiştir³¹.

Anavarza Mukataası'nın iltizamın alan bu kişiler, İsmail Ağa'nın yaptığı gibi, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza ve çevresine götürülüp iskan edilmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda, iskan edilmesi istenen kişilerin, bir kısmı götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayanları, önceki dönemlerde olduğu gibi Anavarza ve çevresine gitmek istememişlerdir. Bu kişilerin, Anavarza ve çevresine iskan edilmeleri için gönderilen ferman üzerine, iskana gitmek istemeyen bu kişiler Adana'da mahkemeye çıkarılmışlardır. Adana'da mahkemeye çıkarılan bu kişiler; kendilerinin uzun müddetten beri buralarda yaşadıklarını, mal ve emlak sahibi olduklarını, bu nedenden dolayı da sakin oldukları yerleri terk etmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu şekilde itirazlarını belirten Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişiler, *bir yerde 10 seneden fazla yaşayan kişinin kaldırılmasının kanunlara aykırı olduğunu* da ilave ederek, kendilerinin haklı olduğunu

²⁹ *Mühimme Defteri No:105*, S.:68, H.:309; *MAD. No: 9879*, S.:81, B.:1.

³⁰ *Şükrü Hüseyin*, Ocak 1695 tarihinden sonraki dönemde uygulanmaya başlanan malikane sistemi dahilinde, bazı mukataaların mahallinde satışı için görevlendirilen kişilerden olup, Adana başta olmak üzere, Malatya ve Halep'te malikane satışı yapan kişidir. *Mustafa Ağa* ise, Anavarza ve çevresini çiftlik olarak üzerine kaydettiren ve buraların bağlı olduğu Anavarza Mukataası'nın bir dönemler iltizamını aldıktan sonra katl edilen *İsmail Ağa'nın eniştesidir*. Erol Özvar; *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003, s.83-84, 288.

³¹ Bu mukataanın iltizama verilmesi ile ilgili berat kaydının suretine ulaşamamış bulunmaktayız. Yukarıda belirttiğimiz rakamlar, daha sonraki dönemde yazılmış olan bir hükümden alınmıştır. *MAD. No: 3473*, S.:205-206, B.:2.

ispat etmeye çalışmışlardır. Belirttiğimiz itirazları yapan bu kişiler, çok daha önemli bir hususu ifade etmişlerdir. Bu kişilere göre; kendilerinin iskan edilmesi istenilen *Anavarza ve çevresinde olan bölge, Ekrâd ve Türkmân eşkıyalarının yatağı haline gelmiş* bulunmaktadır, Bundan dolayı, bu yerlerde kendilerinin can, mal ve ırz güvenliği olmayacağı için, buralarda ikamet etmeleri söz konusu değildir. Bu kişilerin söyledikleri sözlerin, Adana’da yaşayan diğer kişilerce de tasdik edilmesi sonucunda³², durum İstanbul’a bildirilmiştir.

Adana şehir merkezi ile çevredeki kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişilerin yaptıkları bu itirazların İstanbul’a gönderilmesinin ardından, durum İstanbul’daki idarecilerce değerlendirilmiş ve bu kişilerin Anavarza’ya iskan edilmeleri ile ilgili olarak rahatsız edilmemeleri hususunda Adana Kadısı’na ferman gönderilmiştir³³.

Adana ve çevresindeki Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişilerin yaptıkları itirazların benzerinin, Tarsus’tan da İstanbul’a gönderildiğini görmekteyiz. Tarsus’tan yapılan bu itirazlar üzerine, Adana’dakilerde olduğu gibi, bu kişilerin Anavarza’ya iskan edilmeleri ile ilgili olarak rahatsız edilmemeleri hususunda Tarsus Sancakbeyi ve Kadısı’na ferman gönderilmiştir³⁴.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen iskan ile ilgili olarak ortaya çıkan bu itirazların sonucunda, bölgeye yapılması düşünülen iskan başarısız olmuş gibi görünmektedir. Daha önceden bu bölgeye götürülen bazı kişilerin ise, Lekvanik Ekradı Cemaatleri başta olmak üzere, Rakka iskan firarilerinin gelip, bu yerlere yerleşmeye başlamaları üzerine bu bölgeyi terk ettiklerini görmekteyiz.

Anavarza ve çevresine iskan edilmelerinde başarılı olunamayan *Fellâhân Taifesi*’ne mensup olan kişilerin, daha sonraki yıllarda oluşturulan *Fellâhân Taifesi*

³² “... Fellâhîn ve Keferâ meclis-i şer‘e ihzâr olundukda takrîr-i kelâm idüb ‘... ekserimiz ebâ ‘ann-ceddin yüz seneden mütecâviz bu diyârda sâkin olub bi-nefsihi gelenlerimizden dahî otuz seneden mukaddem gelmiş kimesne olmayub her birimiz emlâk ve arâzî sâhibi olub şer‘-i mutahharada Ehl-i İslâm ve Ehl-i Zîmmet’den bir ahadî eğer vatan-ı aslî ve eğer vatan-ı ikâmetden bilâda iclâ câ‘iz olmadığundan mâ‘adâ bir re‘âyâyı vatan-ı ikâmetden on seneden sonra iclâ hilâf-ı kânûn olub ve iskân olduğumuz sûretde **harâbe-i mezbûre mâ`vâ-yı eşkıyâ olmağla erâzil-i Ekrâd ve Türkmân ve sâ`ir erbâb-ı bağy ve tuğyân emvâl ve erzâkımızı nehb ve gâret ve nüfûsumuzu katl ve ı`râzımızı hetk ve ihânet itmeleri mukarrerdir iskân-ı mezbûr bir vecihle mümkün değildir**’ deyü tazallüm eylediklerinde keyfiyet-i ahvâl ahâlî-i diyârdan sût-âl olundukda hâl minvâl-i meşrûh üzere olduğun ihbâr eylediklerin ...” MAD. No: 3473, S.:205, B.:2.

³³ “... tâ`ife-i mezbûrenin her biri emlâk ve arâzî sâhibi olmalarıyla zikr olunan Anavarza nâm mahalle iskânlarıçün min-ba`d fukarâ ta`ciz ve rencide olunmamak üzere ...” MAD. No: 3473, S.:205-206, B.:2. 22 Aralık 1697 (8 C.ahir 1109).

³⁴ MAD. No: 3473, S.:236-237, B.:2. 2 Ocak 1698 (19 C.ahir 1109).

Mukataası dahilinde idare edilmeye başladığını görmekteyiz³⁵. Keza; Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılan gurubun önemli bir kısmının, daha sonraki yıllarda Kıbrıs'a geri dönmeleri için gönderilen fermanlar ve yapılan çalışmalar sonucunda Kıbrıs'a geri döndüklerini görmekteyiz³⁶.

SONUÇ

1691 yılından sonraki dönemde, gerek ekonomik, gerekse siyasi sebepler dolayısıyla gerçekleştirilmek istenen iskan faaliyetlerinden birisi olan Anavarza bölgesinin iskanı için ilk etapta büyük bir gayret gösterilmiştir.

İskan için yapılan bu gayretler sırasında Eski Cebecibaşı olan İsmail Ağa, bu bölgeyi kendisine çiftlik yapmak üzere merkezi idareden izin aldıktan sonra, boş olan bu arazinin iskan ettirilmesi için bu bölgede bulunan Fellah ve Kıbrıs Keferesi gruplarını iskan ettirmek için bir çok teşebbüste bulunmuştur. Ancak bu teşebbüsler sırasında, bu grupların daha önceki dönemde yerleştikleri bölgelerdeki güç sahipleri olan kişiler, bunların işgüçlerinin kendileri için önem arz etmesinden dolayı, bu gruplara mensup kişilerin Anavarza'ya götürülüp iskan edilmelerine karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde, iskan edilmek istenen kişiler de bu bölgeye gitmek hususunda büyük oranda çekince göstermişlerdir. Bunun sonucunda olarak, 1692 yılından itibaren gerçekleştirilmek istenen Anavarza'nın iskanı ilk dönemde başarılı olamamıştır.

---

³⁵ *Adana Şer'iyye Sicili (A.Ş.S.) No:20, S.:15, B.:30-31; A.Ş.S. No:103, S.:28, B.:53-b; A.Ş.S. No:126, S.:15, B.:28. Bu mukataanın yıllık 500 kuruş malı var idi. A.Ş.S. No:103, S.:77, B.:150; A.Ş.S. No:128, S.:153, B.:227.*

³⁶ *A.Ş.S. No:41, S.:79, 81-82, B.:142, 147; Atik Şikayet Defteri No:58, S.:210, H.:3.*

KANAKLAR

I-ARŞİV KAYNAKLARI

1-Adana Şer'iyeye Sicilleri

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	20
2-	41
3-	103
4-	126
5-	128

2-Mühimme Defterleri Tasnifi

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	105
----	-----

3-Atık Şikayet Defterleri Tasnifi

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	58
----	----

4-Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi (MAD)

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	3473
2-	9873
3-	9876
4-	9879
5-	17904

5-Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Defterleri Tasnifi (D.BŞM.d.)

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	695/A
----	-------

II-TETKİK ESERLER

ALTAY, M.Hâdi, *Adım-Adım Çukurova*, Adana, 1965.

CANARD, M., "Cilicia" Maddesi, *The Encyclopadia of Islam (New Edition-Leiden)*, Volume:II., s.34-39.

ÇELİKDEMİR, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2001.

ERDEM, Sargon,. "Adana" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.:I,

İstanbul, 1988, s.348-349;

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991.

-----; "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis Sancağı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı:32, *Ord.Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı*, İstanbul, 1979, s.819-892.

KILIÇ, Mustafa, "İslam Tarihi Kaynaklarında İslam Fetihlerinin Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Olan Dönemde Çukurova", *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990*, Adana, 1991, s.313-333.

Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.:3, İstanbul, 1996.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987.

ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003.

STRECK; ; "Aynzarba" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, (Milli Eğitim Yayını), Eskişehir, 1997, s.74.

TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005.

ULUĞ, Bekir, *Tarih Boyunca Çukurova*, Mersin, 1948.

<http://www.kadirli.bel.tr/tarihiyerler/anavarza1.htm>.

<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Anavarza>

